

T.C.
SİİRT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAMİ BİLİMLER ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELÂGATI BÖLÜMÜ

Muhammed Maliki DİKER

KEMÂLEDDİN EL-ENBÂRÎ VE ESRÂRU'L-'ARABİYYE
ADLI ESERİNİN İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Mehmet Nafi ARSLAN

SİİRT 2020

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET.....	VIII
ABSTRACT	IX
ÖNSÖZ.....	X
KISALTMALAR	XII

GİRİŞ

KEMÂLEDDİN EL-ENBÂRÎ'NİN YAŞADIĞI ASIR

I. SİYASİ DURUM	1
II. SOSYAL DURUM	5
III. İLMİ DURUM	7

BİRİNCİ BÖLÜM

KEMÂLEDDİN EL-ENBÂRÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ YÖNÜ

1.1. HAYATI.....	12
1.1.1. ADI, LAKABI, KÜNYESİ VE NİSBESİ.....	12
1.1.2. DOĞUMU VE ÇOCUKLUK YILLARI	13
1.1.3. İLİM TAHSİLİ	14
1.1.4. MEZHEBİ	16
1.1.5. ŞAHSİYETİ	17
1.1.6. VEFATI	18
1.2. İLMİ ŞAHSİYETİ	18
1.2.1. HOCALARI.....	18
1.2.1.1. Ebu'l-Vefâ Muhammed b. 'Ubeydillâh b. Ebî Sa'îd el-Enbârî Yûnus	18
1.2.1.2. Ebu'l-Feth b. el-Hatîb el-Enbârî.....	19
1.2.1.3. Ebu'l-Fevâris Halife b. Mahfûz b. Muhammed b. Ali el-Müeddip el-Lügâvî el-Enbârî	19

1.2.1.4. Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Habîb el-‘Âmirî.....	19
1.2.1.5. Ebu’l-Fadl Muhammed b. Muhammed b. ‘Attâf el-Hemzânî el-Cezerî.....	19
1.2.1.6. Ebu’l-Berkât Abdulvehhâp b. el-Mübârek b. Ahmed el-Enmâtî.....	19
1.2.1.7. Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. el-Müzaffer b. Ali eş-Şehrezûrî el-Mevsilî.....	20
1.2.1.8. İbn Rezzâz.....	20
1.2.1.9. Ebû Mansûr Muhammed b. Abdulmelik b. el-Hasan b. Hayrûn el-Beğdâdî.....	21
1.2.1.10. el-Cevâlikî.....	21
1.2.1.11. Ebû Muhammed Abdullâh b. Ali Ahmed b. Abdillâh el-Mükrî.....	22
1.2.1.12. İbnü’ş-Şecerî.....	22
1.2.1.13. Ebû Nasr b. el-Hasan b. Ali b. İshâk Nizâmu’l-Mülk et-Tûsî.....	23
1.2.1.14. Ebu’l-Fadl Ahmed b. Tâhir el-Mihenî.....	24
1.2.1.15. Ebu’l-Fadl Muhammed b. Nasr b. Muhammed b. Ömer es-Selâmî el-Beğdâdî.....	24
1.2.1.16. Ebû Necîb Abdulkahir b. Abdullâh b. Muhammed b. ‘Umeveyh.....	24
1.2.2. ÖĞRENCİLERİ.....	24
1.2.2.1. Ebu’l-Mehâsin Muhammed b. Abdulmelik el-Hemezânî.....	25
1.2.2.2. Ebu’l-Mehâsin Ömer b. Ali b. Hudr el-Kureşî ez-Zübeyrî ed-Dimeşkî.....	25
1.2.2.3. Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Osmân b. Mûsâ b. Osmân el-Hâzımî el-Hemezânî.....	25
1.2.2.4. Ebû Mansûr Es‘ad b. Nasr b. Es‘ad.....	26
1.2.2.5. Mekkî b. Reyân b. Sâlih el-Mâkesînî en-Nahvî ed-Darîr.....	26
1.2.2.6. Ebu’l-Hayr Musaddık b. Şebîb b. el-Hasan el-Vâsıtî.....	26
1.2.2.8. Mu‘tavvik b. Menîh b. Mevâhib el-Kaylevî el-Hatîb.....	27
1.2.2.9. Sâlim b. Ebî Sakar Ahmed b. Sâlim ‘Arûdî.....	27
1.2.2.10. Ebû Bekr el-Mübârek b. el-Mübârek b. Saîd b. el-Dehhân ed-Darîr en-Nahvî.....	27
1.2.2.11. Ebu’l-Feth Abdulvehhâb b. Buzğuş b. Abdillâh el-‘İyenî el-Beğdâdî.....	28

1.2.2.12. Ebu'l-Fadl Yûnus b. Ebî Kâmil el-Muzaffer b. Yûsuf	28
1.2.2.13. Ebu'l-Hasan b. Ali b. Hârûn el-Hillî el-Mükri	28
1.2.2.14. Ebû Şûca' Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Vâsîfî	28
1.2.2.15. Ebû Abdillâh Muhammed b. Halef b. Râcih el-Makdisî el-Hanbelî ..	29
1.2.2.16. Muhammed b. Ebi'l-Ferec b. Ebî'l-Me'âlî el-Mûsilîel-Mükri	29
1.2.2.17. Ebu'l-Hasan Ali b. Mansûr b. 'Ubeydillâh el-Hatîbî	29
1.2.2.18. Ebu'l-Mecd Haze'l b. 'Asker b. Halîl eş-Şenânî el-Mükri	29
1.2.2.19. Ebû Bekr Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Talha el-Beğdâdî el- Mükri el-Habbâz	30
1.2.2.20. Ebu'l-Me'âlî Sa'îd b. Ali b. Ömer el-Beğdâdî el-Vâ'iz	30
1.2.2.21. Müvaffikuddîn Abdullatîf b. Yûsuf b. Muhammed el-Bağdâdî	30
1.2.2.22. Abdullâh b. Ebi'l-Vefâ Muhammed b. 'Ubeydillâh b. Ebî Sa'îd el- Enbârî	30
1.2.2.23. Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'îd b. Yahyâ b. Huccâc b. Dübeysî ..	30
1.2.2.24. Ebu'l-Feth Mûsâ b. Ebi'l-Fadl Yûnus b. Muhammed b. Man'ame ..	31
1.2.3. ESERLERİ	31
1.2.3.1. Günümüze Ulaşan Eserleri	32
1.2.3.1.1. Dil ve Edebiyata Dair Eserleri	32
1. Esrâru'l-'Arabiyye	32
2. el-İnsâf fî Mesâilî'l-Hilâf Beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn	32
3. Mensûru'l-Fevâid	33
4. el-İğrâb fî Cedeli'l-İ'râb	34
5. Luma'u'l-Edille fî Usûli'n-Nahv	34
6. el-Beyân fî Garîbi İ'râbi'l-Kur'ân	35
7. el-Vecîz fî 'İlmi't-Tasrîf	35
8. el-Kelâm 'alâ 'Isiyyî ve'l-Mağzûv	35
9. el-Bulga fî Fark Beyne'l-l Müzekker ve'l-Müennes	35
10. Zinetu'l-Fudalâ fî'l- Fark Beyne'd-Dâd ve'z-Zâ	36
11. Hilyetu'l-'Ukûd fî'l-Fark Beyne'l-Maksûr ve'l-Memdüd	36
12. 'Umdetu'l-Udebâ' fî Ma'rifeti Mâ Yuktebu bil'l-Elifi ve'l-Ya	36
13. Şerhu Maksûreti'b-İbni'd- Düreyd	37
14. el-Mürtecel fî Şerhi Seb'i Tivâl	37

15. Şerhu Bânet Su‘âd	37
16. el-Mûcez fî'l-Kavâfi	37
17. Ferâidu'l-Ferâid	37
18. el-Luma‘ fî San‘ati Şi‘r	38
19. Nuzhetu'l-Elibbâ‘ fî Tabakâti'l-Udebâ	38
1.2.3.1.2. Dini İlimler Alanında Yazdığı Eserler	39
1. Bidâyetu'l-Hidâye	39
2. ed-Dâ‘î ile'l-İslâm fî Usûl ‘İlmi'l-Kelâm	39
1.2.3.2. Günümüze Ulaşmayan Eserleri	39
1.2.3.3. Kemâleddîn el-Enbârî'ye Nisbet Edilen Eserler	44

İKİNCİ BÖLÜM

KEMÂLEDDİN EL-ENBÂRÎ'NİN ESRÂRU'L-'AREBİYYE ADLI ESERİ

2.1. ESERİN ADI, MÜELLİFE AİDİYETİ VE YAZILIŞ SEBEBİ.....	46
2.2. ESERİN MAHTÛT VE MATBU‘ NÜSHALARI	46
2.3. ESERİN KAYNAKLARI.....	47
2.3.1. DOĞRUDAN GÖRÜŞLERİNE BAŞVURULAN DİLCİLER	47
2.3.1.1. Halîl b. Ahmed.....	47
2.3.1.2. Sîbeveyhi	50
2.3.1.3. Yûnus b. Habîb.....	53
2.3.1.4. el-Kisâi.....	54
2.3.1.5. Kutrub	55
2.3.1.6. Ferrâ	56
2.3.1.7. Ebu'l-Hasan el-Ahfeş el-Avsat.....	58
2.3.1.8. Ebû Ömer el-Cermî	59
2.3.1.9. Ebû Osman el-Mâzinî	60
2.3.1.10. Ebu'l-Abbâs el-Müberrid.....	62
2.3.1.11. Ebû İshak ez-Zeccâc	63
2.3.1.12. İbnü's-Serrâc	65
2.3.1.13. el-Mebremân.....	66
2.3.1.14. Ebû Sa‘îd es-Sirâfi	67
2.3.1.15. Ebû Ali el-Fârisî	68

2.3.1.16. er-Rummânî.....	69
2.3.1.17. es-Semânîni.....	70
1.3.1.18. Ziyâdî.....	71
2.3.2. BAŞVURDUĞU DİĞER KAYNAKLAR.....	71
2.4. ESERİN METODU.....	75
2.5. İSTİŞHÂDİ.....	81
2.5.1. ÂYETLE İSTİŞHÂDİ.....	82
2.5.2. ŞİİRLE İSTİŞHÂDİ.....	85
2.5.3. HADİSLE İSTİŞHÂDİ.....	91
2.6. ESERİN MUHTEVASI.....	94
2.6.1. HEMZE.....	94
2.6.2. KELİME BİLGİSİ.....	95
2.6.3. İ‘RÂB VE BİNÂ.....	98
2.6.4. MU‘RÂB VE MEBNÎ.....	99
2.6.5. MA‘RİFE VE NEKRE.....	100
2.6.6. MÜFRED, TESNİYE VE CEMİ.....	102
2.6.6.1. İsm-i Müfredin İ‘râbı.....	102
2.6.6.2. Tesniye ve Cemi.....	103
2.6.6.3. Cemi Te’nis.....	105
2.6.6.4. Cemi Teksîr.....	106
2.6.7. MERFÛ‘ÂT.....	110
2.6.7.1. Mübteda.....	110
2.6.7.2. Haber.....	111
2.6.7.3. Fâ‘il.....	113
2.6.7.4. Nâibu’l-Fâ‘il.....	115
2.6.8. MANSÛBÂT.....	117
2.6.8.1. Mef‘ûlun Bih.....	117
2.6.8.2. Tahzîr.....	117
2.6.8.3. İğrâ.....	118
2.6.8.4. Mef‘ûlun Fîh.....	119
2.6.8.5. Mef‘ûlun Me‘ah.....	120

2.6.8.5. Mef'ûlun Leh	122
2.6.8.6. Mef'ûlü Mutlak	124
2.6.8.7. Temyîz	127
2.6.9.7.1. Sayıların Temyîzi	129
2.6.9.7.2. كَمْ 'in Özellikleri.....	130
2.6.8.8. Hâl	131
2.6.8.9. İstisnâ	132
2.6.8.9.1. İstisnâda Nasp Eden 'Âmiller	134
2.6.8.9.2. İstisnâda Cer Eden 'Âmiller	135
2.6.8.10. Münâdâ	136
2.6.8.11. Terhîm	139
2.6.8.12. Nûdbe	140
2.6.9. MECRÛRÂT	142
2.6.9.1. Müzâfun İleyh	142
2.6.9.2. Harf-i Cerler	143
2.6.10. NEVÂSİH	148
2.6.10.1. Kâne (كَانَ وَأَخْوَاتُهَا) ve Kardeşleri	148
2.6.10.2. İne (إِنَّ وَأَخْوَاتُهَا) ve Kardeşleri	151
2.6.10.3. Ef'âlu'l-Kulûb	155
2.6.11.4. مَا'nın Özellikleri	156
2.6.10.4. Mukârebe Fiilleri	158
2.6.10.5. Nefî Cins Lâsı (لَا)	159
2.6.11. FİLLER	162
2.6.11.1. Fiillerin İ'râbı ve Binâ'sı	162
2.6.11.2. Ta'accüb Fiilleri	163
2.6.11.3. Övme ve Yerme Fiilleri.....	166
2.6.11.3.1. (نَعِمَ) ve (نَيْسَ)	167

2.6.11.3.2. حَيْدًا	170
2.6.11.4. Şart ve Ceza	171
2.6.12. İSİMLER.....	173
2.6.12.1. İsm-i Mevsûl	173
2.6.12.2. İsm-i Tasğîr	175
2.6.12.3. İsm-i Mensûp	178
2.6.13. HARFLER.....	180
2.6.13.1. Müzâri Fiili Cezm Eden Harfler.....	180
2.6.13.2. Müzâri Fiili Nasp Eden Harfler.....	180
2.6.14. TAB‘ÎLER.....	183
2.6.14.1. ‘Atf-ı Nesâk.....	183
2.6.14.2. ‘Atf-ı Beyân.....	184
2.6.14.3. Sıfat.....	185
2.6.14.4. Bedel	186
2.6.14.5. Te’kîd	187
2.6.15. İSTİFHÂM.....	189
2.6.16. GAYR-I MÜNSARİF.....	190
2.6.17. HİKÂYE	192
2.6.18. HİTÂB	192
2.6.19. VAKF	194
2.6.20. İDĞÂM	194
SONUÇ.....	197
KAYNAKÇA	200
ÖZ GEÇMİŞ.....	208

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KEMÂLEDDİN EL-ENBÂRÎ VE ESRÂRU'L-‘ARABİYYE ADLI ESERİNİN
İNCELEMESİ

Muhammed Maliki DİKER

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mehmet Nafi ARSLAN

2020-196 sayfa

Jüri: Prof. Dr. Yahya SUZAN

Doç. Dr. Mehmet Nafi ARSLAN

Dr. Öğr. Üyesi Ethem DEMİR

Dr. Öğr. Üyesi Selman YEŞİL

Dr. Öğr. Üyesi Cüneyt MARAL

“**Kemâleddîn el-Enbârî ve Esrâru'l-‘Arabiyye Adlı Eserinin İncelemesi**” konulu bu çalışmada Kemâleddîn el-Enbârî'nin yaşadığı asır, hayatı ele alınmış ve *Esrâru'l-‘Arabiyye* adlı eseri incelenmiştir.

Çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte müellifin yaşadığı dönem olan hicri altıncı asır siyasi, sosyal ve ilmi açıdan ele alınmıştır. Birinci bölümde Kemâleddîn el-Enbârî'nin hayatı, hocaları, öğrencileri ve eserleri işlenmiştir. İkinci bölümde ise *Esrâru'l-‘Arabiyye* adlı eserin müellife aidiyeti konusu açıklığa kavuşturulmuş, mahtût ve matbu‘ nüshaları belirtilmiş ve son olarak eserin muhtevası detaylı bir şekilde sunulmuştur. Eserin muhtevası ise mansûbât, merfû‘ât, mecrûrât, tabi‘iler, nevâsıh, isimler ve fiiller şeklinde temel başlıklar ile bu başlıkların kapsadığı alt başlıklar şeklinde düzenlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hicri Altıncı Asır, Dil, Nahiv, Kemâleddîn el-Enbârî, *Esrâru'l-‘Arabiyye*,

ABSTRACT
MASTER THESIS
REVIEW OF KAMÄLADDÏN AL-ANBÄRÏ AND HIS
WORK ASRÄRU'L-'ARABIYYA
Muhammed Maliki DÏKER
Thesis advisor: Assoc. Prof. Dr. Mehmet Nafi ARSLAN
2020-196 pages

Jury: Prof. Dr. Yahya SUZAN
Assoc. Prof. Mehmet Nafi ARSLAN
Instr. Dr. Ethem DEMÏR
Instr. Dr. Selman YEŖÏL
Instr. Dr. Cüneyt MARAL

This study titled “**Review of Kamäladdîn al-Anbârî and his work Asrâru'l-'Arabbiya**” explores the century Kamäladdîn al-Anbârî lived in, his life as well as his work *Asrâru'l-'Arabiyya*.

The study consists of an introduction part and two chapters. The introduction deals with the sixth century of hijri, the period which the author lived in, by discussing this period from a political, social and scientific point of view. Further, chapter one provides detailed information on the life, teachers, students and works of Kamaladdîn e1-Enbari. Lastly, the second chapter clarifies the issue related to the authorship of the work *Asrâru'l-'Arabiyya* with respect to Kamäladdîn al-Anbârî, specifies the number of its manuscripts and printed copies, and elaborates on its content. The topics covered in this work have been arranged under major titles such as mansûbat, merfû'ât, mecrûrât, tabi'âes, nevâsîh, nouns and verbs along with their corresponding sub-titles.

Keywords: Sixth Century of hijri, Arabic Language, Nahiv (Arabic Syntax), Kamäladdîn al-Anbârî, Asrâru'l-'Arabiyya.

ÖNSÖZ

Bilindiği üzere İslâm tarihinde her alanda olduğu gibi Arap Dili ve Belegatı alanında da birçok âlim yetişmiş ve birçok eser kaleme alınmıştır. Bu vesileyle İslâm kültür ve medeniyetinin gelişimine katkıda bulunulmuştur. Bu âlimlerden biri de birden çok alanda yetkin olan ve altmıştan fazla eseri te'lif eden Kemâleddîn el-Enbârî'dir. Hicri altıncı asırda yaşadığı bilinen ve Bağdat Okulu'nun temsilcilerinden olan Kemâleddîn el-Enbârî sadece dil sahasında mahir olmayıp aynı zamanda tefsir, hadis, kelâm, tasavvuf ve hilâf ilimlerinde de söz sahibi bir âlim olup bu alanlarda çeşitli eserler kaleme almıştır. *Esrâru'l-'Arabiyye* adlı eseri ise onun nahiv alanında yazdığı bir eserdir. Anlaşılır bir dile sahip olan *Esrâru'l-'Arabiyye*'de gereksiz detaylara girilmemiştir.

Araştırmamızı giriş ve iki bölüm olacak şekilde düzenledik. Giriş bölümünde Kemâleddîn el-Enbârî'nin yaşadığı dönemin siyasi, sosyal ve ilmi durumunu ele aldık ve bu asırda yaşamış olan dilciler ile önemli eserleri naklettik. Birinci bölümde Kemâleddîn el-Enbârî'nin hayatını, ilim tahsilini, şahsiyetini, hocalarını, öğrencilerini, fihri ve i'tikâdî mezhebini ve yazdığı eserleri işledik. Eserlerini de günümüze ulaşan ve ulaşmayan şekilde iki ayrı başlıkta sunduk. Ayrıca ona nisbet edilen ancak ona ait olmayan eserleri de belirttik.

İkinci bölümde Kemâleddîn el-Enbârî'nin *Esrâru'l-'Arabiyye* adlı eserini detaylı bir şekilde inceledik. Önce eserin neden *Esrâru'l-'Arabiyye* şeklinde adlandırıldığını belirttik. Daha sonra eserin müellife aidiyeti hususunu inceledik. Eserin yazılma nedenini belirttikten sonra mahtût ve matbû' nüshalarını aktardık ve eserin kaynaklarını zikrettik. Son olarak eserdeki istişhâd örneklerinden bazılarını ele alıp ondan sonra eserin muhtevasını sunduk.

Muhtevayı mansûbât, merfû'ât, nevâsıh, mecrûrât, tab'îler, isimler ve fiiller şeklinde her biri kendi içinde farklı başlıkları ihtivâ eden temel başlıklar olacak şekilde düzenledik. Böylece *Esrâru'l-'Arabiyye*'de dağınık olarak işlenmiş, ancak birbiriyle ilişkili olan konuları ortak başlıklarda bir araya getirmiş olduk.

Âyetlerin mealleri için mushafın Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin tarafından hazırlanan 2010 yılında Diyanet İşleri Başkanlığıca yayımlanan Kur'ân-ı Kerîm Mealine başvurduk.

Bu çalışmamda bana her türlü desteği sunan ve bu çalışmayla aydınlanmam yolunda bana yardımcı olan, bilgi, tecrübe ve güler yüzlülüğünü benden esirgemeyen çalışmamın danışmanı Doç. Dr. Mehmet Nafi ARSLAN'a, şahsıma kıymetli vakitlerini ayırarak bu çalışmayı hazırlamamda bana yardımcı olan Dr. Öğr. Üyesi Duran EKİZER'e ve Dr. Teysîr Muhammed ez-ZİYÂDÂT'a, değerli dostlarım Musa DEMİR'e, Fecri KARTAL ile Eymen HASAN'a ve beni her zaman destekleyen aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Muhammed Maliki DİKER

Siirt 2020

KISALTMALAR

- b.** :Bin
bkz. :Bakınız
Çev. :Çeviren
DİA. :Diyamet İslam Ansiklopedisi
Ed. :Editör
Hz. :Hazreti
Hzr. : Hazırlayanlar
m. :Miladi
nr. : Numara
ö. :Ölüm tarihi
s. :Sayfa
s.a.v. :Sallallahu Aleyhi Vesellem
ss. :Sayfa Aralığı
thk. :Tahkik
tsz. :Tarihsiz
vb. :Ve benzeri
yy. :Yüzüncü yıl

GİRİŞ

KEMÂLEDDİN EL-ENBÂRÎ'NİN YAŞADIĞI ASIR

I. Siyasi Durum

Hicri dördüncü asırda Abbâsî Devletinde merkezi hükümet zayıflamaya başlamış ve zamanla nüfuzu Bağdat ve çevresiyle sınırlı kalmıştır. Bu durum beşinci ve altıncı asırda da devam etmiştir.¹ Bu dönemde Irak² ve İran Büveyhiler'in,³ Musul,⁴ Halep ve Diyarbakır Hamdâniler'in,⁵ Horasanve doğu bölgeleri Samanilerin denetimindeydi.⁶ Mısır ise önce Tolunoğulları'nın onlardan sonra İhşidiler'in daha sonra da Fatımiler'in kontrolüne geçmiştir. Fatımiler'den⁷ sonra burada Eyyûbiler hüküm sürmüştür.⁸

Pencap, Afganistan, Horasanve Hindistan'da Gazneliler'in hâkim olduğu sırada doğuda Maverannehir, Horasan⁹ ve Asya'da Selçuklu Devleti etkisini göstermeye başlamıştır. Yemen'de Hemedâniler ve Necâhiler'in hüküm sürdüğü bu dönemde¹⁰ Şâm'da ise Selçuklular ve Haşhâşilerin arasında çatışma mevcuttu. Suriye ve çevresinde cereyan eden olaylardan birisi de Haçlı seferleridir. Hicri 513/1119 yılında Halep Frenkler tarafından ele geçirilmiş ve talan edilmiştir.¹¹

Büveyhiler Şi'î kökenli bir hanedan olup Bağdat'ı kontrol altında tuttıkları dönemde Abbâsî Halifeleriyle iyi ilişkiler kurmaya çalışmış ve onların belli yetkiler kullanmasına da izin vermişlerdir. Ancak iyi ilişkiler kurmalarının nedeni Abbâsîlere duydukları saygıdan ziyade şartların getirdiği zaruretlerdir.¹²

¹ Enîs el-Makdisî, *Umerau 'ş-Şi'ri'l-'Arabî fi'l-'Asri'l-'Abbâsî*, Dâru'l-'İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 1989, s. 14-16.

² Hasan İbrahim Hasan, *Târîhu'l-İslâmî es-Siyâsî ve'd-Dînî ve's-Sakâfî ve'l-İctimâ'î (el-'Asru'l-'Abbâsî es-Sânî fi Maşrik ve Mısır ve'l-Mağrib ve'l-Endülüs)I-IV*, Daru'l-Cil, Beyrut, Mektebetu'n-Nahda el-Misriyye, Kahire, 1996, III/120; el-Makdisî, 14; Muhammed Süheyl Takkuş, *Târîhu 'd-Devleti' 'Abbâsî*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 2009, s. 238-240.

³ Hasan İbrahim, III/120; el-Makdisî, 14; Carl Brockelmann, *Târîhu 'ş-Şu'ûbi'l-İslâmî*, (Çev. Nebîh Emîn Fâris-Münîr el-Be'albekkî), Dâru'l-'İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 2001, s. 220.

⁴ Hasan İbrahim, III/120; el-Makdisî, 14; Brockelmann, *Târîhu 'ş-Şu'ûbi'l-İslâmî*, s. 220; Şevkî Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabîyy*, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1963, V/21-22.

⁵ Hasan İbrahim, III/120; el-Makdisî, 14; Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî* V/21-22.

⁶ el-Makdisî, 14; Brockelmann, *Târîhu 'ş-Şu'ûbi'l-İslâmî*, 262-263; Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, V/25-26.

⁷ el-Makdisî, 14; Brockelmann, *Târîhu 'ş-Şu'ûbi'l-İslâmî*, 352-355; Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, V/23.

⁸ Brockelmann, *Târîhu 'ş-Şu'ûbi'l-İslâmî*, 352-355; Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, V/29.

⁹ Hasan İbrahim, III/90; el-Makdisî, 14; Brockelmann, *Târîhu 'ş-Şu'ûbi'l-İslâmî*, 268; Takkuş, *Târîhu's-Selâcikatî fi Horasan ve İran ve'l-'Irak*, 49-52.

¹⁰ Muhammed Hudarî Bek, *Muhâderatu Târîhi'l-Ümeme-i İslâmî (ed-Devletu'l-'Abbâsî)*, thk. Muhammed el-Osmânî, Dâru'l-Kalem li't-Tib'a ve'n-Neşri ve't-Tevzî', Beyrut, 1987 s. 484.

¹¹ Ebu'l-Berkât Kemâleddin Abdurrahmân b. Muhammed el-Enbârî, *Kitâbu'd-Dâî' ila'l-İslâm fi Usûli'l-İlmi'l-Kelâm*, thk. Seyyid Hüseyin Bâğcivân, Muhakkikin Mükaddimesi, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, Beyrut, 1988, s. 13-14; Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed Abdulkürîm b. Kerîm Abdolvâhid eş-Şeybânî b. Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh I-XI*, thk. Ebu'l-Fidâ Abdullâh el-Kâdî, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmî, Beyrut, 1987, IX/185-186; Brockelmann, *Târîhu 'ş-Şu'ûbi'l-İslâmî*, 34346; Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, V/26-27.

¹² el-Makdisî, 15

Halife Muktedir (ö. 320/932)'in zamanında Kuzey Afrika'da faaliyetleri başlayan Fatimiler 358/964 Mısır'ı ele geçirmişlerdir.¹³ Mısır Salahaddîn Eyyubî (ö. 589/11936) 567/1173 yılında Fatımi Devletine son verene kadar onların elinde kalmıştır.¹⁴ Fatimiler Kuzey Afrika ve Mısır'da hüküm sürmekle kalmamış Hicâz'ı ve Suriye'yi de denetim altına almışlardır.¹⁵

Ancak bu asrın en önemli gücü olan Büyük Selçuklu Devleti 447/1053 yılında Halife Kâim Biemrillah (ö. 467/1075)'in daveti üzerine Bağdat'a girmişlerdir. Ancak Selçuklular'ın Bağdat'ta ki hâkimiyetleri fiili anlamda¹⁶ Kemâleddîn el-Enbârî'nin doğduğu yıl olan 513/1119 yılında¹⁷ başlamıştır. Bu durum Selçuklular zayıflayana kadar devam etmiştir.¹⁸

Bu asırda Selçuklu şahı Melikşah zamanında ortaya çıkan Haşhâşiler onun vefatından sonra daha da güçlenmiş İsfahan, Şâm, Mısır ve Bağdat'ta da etkili olmuşlardır.¹⁹

Selçuklular'ın Şi'î Büveyhoğulları'na nazaran Abbâsî Devletiyle ilişkileri daha iyiydi. Bunun en temel nedeni ise mezhep birliğidir. Zira Selçuklular da Abbâsîler gibi sünniydiler.²⁰

Beşinci asrın ortalarında Büveyhoğulları Devleti'ne son verdiği bilinen Selçuklular'ın zayıflamasıyla atabeyler bağımsız olmuşlardır.²¹ Selçuklular'ın hüküm sürdüğü yerlerde birçok atabeylik kurulmuştur. Hasankeyf çevresinde Artukluların, Dımaşk (Şam) çevresinde Dımaşk Atabeyliğinin²² ve Suriye'nin diğer bir kısmında Suriye Atabeyliğinin hüküm sürmüş olduğunu görüyoruz.²³ Irak'ın kuzeyinde Musul Atabeyliğinin ve bu atabeyliğin parçalanmasıyla Sincâr ve Cezire Atabeyliklerinin

¹³ el-Makdisî, 17-18.

¹⁴ Brockelmann, *Târihu's-Şu'ûbi'l-İslâmî*, 352-355.

¹⁵ el-Makdisî, 17-18.

¹⁶ el-Makdisî, 17.

¹⁷ Abdulkâî b. Abdulmecid el-Yemânî, *İşâretu't-Ta'yîn fi Terâcimi'n-Nuhâti ve'l-Luğaviyyîn*, thk. Mecid Diyâb Şeriketu't-Tibâ'ti'l-Arabiyyeti's-Suû'dî, Riyâd, 1986, s. 338; Brockelmann, *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî I-VI*, (Çev. Dr. Abdülhâlim en-Neccâr), Dâru'l-Meârif, Kahire, 1977, V/ 171.

¹⁸ el-Makdisî, 17.

¹⁹ Celâleddîn Abdurrâhman es-Süyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, thk. Muhammed Nusûh 'Azkûl el-Hüseynî, Matbû'âtu Vüzâreti'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâm, Katar, 2013, s. 655-658; el-Makdisî, 24-25.

²⁰ el-Enbârî, *Kitâbu'd-Dâi' ila'l-İslâm*, s. 15; Mu'tez İbrahim Abdurrezzak 'Avvâd, *el-Fikru'n-Nahvî fi'l-Karnî's-Sâdis el-Hicrî-Tatavvuruhu ve İtticâhâtuhu*, (Yüksek lisans tezi), el-Câmi'atu'l-İslâmiyye, Külliyyetü'l-Âdâb, Gazze, 2018, s. 9.

²¹ Mu'tez İbrahim Abdurrezzak, s. 9.

²² Hudaî Bey, 511-513.

²³ Hudaî Bey, 516.

kurulduğuna şahit oluyoruz.²⁴ Azerbaycan bölgesinde Azerbaycan Atabeyliğinin kurulduğu bu asırda İran'da Salğur Devleti kurulmuştur.²⁵

Selçuklu Devletinin parçalanmasıyla ortaya çıkan diğer bir devlet ise Harzemşahlar Devleti'dir. Harzemşah lakaplı Kutbeddîn Muhammed b. Anuştekin (ö. 522/1128) tarafından Harezm bölgesinde kurulmuştur. Bu devletin kurulmasıyla Selçuklular'ın Horasan, Rey ve Maverannehir'de ki varlığı da son bulmuştur.²⁶

Bu dönemin diğer önemli bir gücü ise Eyyübî Devletidir. Fatımi devletine son veren Salahaddîn Eyyübî Mısır'ı ele geçirmiştir. Daha sonra çıkan iç karışıklıklardan dolayı zayıflayan Zengiler'e son verip Şâm bölgesini de kontrol altına almıştır.²⁷ Haçlılara karşı birçok kez savaşan²⁸ Salahaddîn Eyyübî başta Kudüs olmak üzere haçlıları müslümanların bulunduğu birçok bölgeden çıkarmıştır.²⁹

Bu dönemde Kuzey Afrika'da ve Mağrip'te hüküm sürmüş devletlerden biri Murâbbıtlar Devleti'dir.³⁰ Hicri beşinci asrın son çeyreğinde ve altıncı asrın başlarında³¹ Murâbbıtların kralı Yûsuf b. Tâşfin (ö. 500/1106) Endülüs Emevî Devleti'nin yıkılması sonucu ortaya çıkan emirliklerin yardım talep etmesi üzerine Endülüs'e³² dört sefer düzenlemiştir. Ancak dördüncü seferini gerçekleştirmek için geçtiği Endülüs'te altıncı asrın başında vefat etmiştir. Onun yerine geçen oğlu Ali b. Yûsuf b. Tâşfin (ö. 537/1143) Endülüs'te birliği sağlamıştır. Ancak 540/1146 yılında Murâbbıtlar Devletinin yıkılması üzerine Endülüs'te birçok küçük emirlik kurulmuş ve Haçlılara karşı mücadele edemeyecek duruma düşmüşlerdir.³³

Kuzey Afrika'da zuhûr eden diğer bir güç ise Müvahhidlerdir.³⁴ Muvahhidler Devleti'ni kuran ise İbn Tûmert (ö. 524/1130)'tir. Murâbbıtlar'a karşı büyük bir ordu kurmuş ve 524/1130 yılında Murâbbıtlar'ı yenilgiye uğratmıştır. İbn Tûmert'in 558/1164 yılında vefat etmesi üzerine Muvahhidler'in asıl kurucusu sayılan ve Murâbbıtlar Devletine son veren Abdülmünim b. Ali (ö.) başa geçmiştir. Murâbbıtlar Devletine son verildikten sonra Endülüs'e geçen Muvahhidler 591/1197 yılında

²⁴ Hudaî Bey, 518-514.

²⁵ Hudaî Bey, 520-521.

²⁶ Hudaî Bey, 509-510.

²⁷ Brockelmann, *Târihu's-Şu'ûbi'l-İslâmî*, 352-355; Mu'tez İbrahim Abdurrezzak, s. 13-15.

²⁸ Mu'tez İbrahim Abdurrezzak, s. 13-15.

²⁹ es-Süyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s. 692-693; Mu'tez İbrahim Abdurrezzak, s. 13-15.

³⁰ Brockelmann, *Târihu's-Şu'ûbi'l-İslâmî*, 318; Mu'tez İbrahim Abdurrezzak, s. 15-16.

³¹ Mu'tez İbrahim Abdurrezzak, s.15-16.

³² Brockelmann, *Târihu's-Şu'ûbi'l-İslâmî*, 320-321; Mu'tez İbrahim Abdurrezzak, s.15-16

³³ Mu'tez İbrahim Abdurrezzak, s.15-16

³⁴ Brockelmann, *Târihu's-Şu'ûbi'l-İslâmî*, 323-324; Mu'tez İbrahim Abdurrezzak, s. 17.

haçlılara karşı giriştikleri savaşta zafer elde etmişlerdir. Böylece Endülüs hicri yedinci asrın ortalarına kadar Muvahhidlerin elinde kalmıştır.³⁵

Kemâleddîn el-Enbârî'nin yaşadığı bu asırda Abbâsî Devletinde hüküm sürmüş olan Halifeler ise aşağıdaki gibidir:

1. Müstezhîr-Billah (487-512)-(1093-1118)

Müstezhîr-Billah'ın hüküm sürdüğü dönemde gerçekleşmiş olan en önemli olay haçlı savaşlarının başlamasıdır.³⁶ Bu savaşlarla beraber Şâm bölgesi haçlıların hâkimiyetine girmeye başlamıştır.³⁷ Frenkler ise Kudus'ü istilâ etmişlerdir. Bu dönemde yaşanmış olan diğer bir önemli olay ise İsfehân'da etkili olan Bâtıniler'in Bağdat'ta da faaliyetlere girişmeleridir.³⁸

2. Müsterşîd-Billah (512-529)-(1118-1134)

Müsterşîd-Billah'ın hüküm sürdüğü dönemde gerçekleşmiş olan önemli olayların başında Sultan Musut (ö. 550/1155) ile yaptığı savaş gelmektedir. Müsterşîd-Billah bu savaşta yenilmiştir.³⁹ Onun döneminde gerçekleşmiş diğer bir hadise ise Frenklerin Haleb'i işgal edip talan etmesidir.⁴⁰

3. Râşid-Billah (529-530) -(1134-1135)

İçki içtiği ve kan döktüğü gerekçesiyle İbn Kerhî (ö. ?)'nin fetvası sonucu azledilmiştir. İsfehân'da bulunduğu sırada öldürülmüştür.⁴¹

4. Muktefî-Billah (530-555) -(1135-1160)

Muktefî-Billah'ın döneminde kendisiyle Selçuklu sultanı Mesut arasında yaşanan çekişmelerin dışında herhangi önemli bir olay meydana gelmemiştir.⁴²

5. Müstencîd-Billah (555-566)-(1160-1170)

Müstencîd-Billah'ın hilâfetinde yaşanmış en önemli olayların başında Sultan Nureddîn ile Şirkuh arasında Mısır yolunda gerçekleşen savaştır.⁴³

³⁵ Mu'tez İbrahim Abdurrezzak, s. 17.

³⁶ Hudaî Bey. 488.

³⁷ İbn Esîr, IX/185-186; es-Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 655-658; Brockelmann, *Tarihu's-Şu'ûbi'l-İslâmî*, 343-346; Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, V/26-27.

³⁸ es-Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 655-658.

³⁹ es-Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 664.

⁴⁰ İbn Esîr, IX/185-186.

⁴¹ es-Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 669-670.

⁴² es-Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 671-672.

⁴³ es-Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 679-680.

6. Müstezî-Billah (566-575)-(1170-1179)

Bu dönemde yaşanan en önemli olay Salahaddîn Eyyûbî'nin Mısır'ı fethetmesidir.⁴⁴ Mısır'ı fetheden Salahaddîn Eyyûbî burada Halife Müstezî-Billah'ın adına hutbe okutmuştur.⁴⁵

7. Nâsır-Lidinillah (575-622)

Nâsır-Lidinillah'ın hilâfetinde yaşanmış olan önemli olayların başında Salahaddîn Eyyûbî'nin başta Kudus ve Şâm bölgesi olmak üzere birçok yeri Frenklerden almasıdır.⁴⁶ Bu dönemde yaşanmış olan diğer bir önemli hadise ise Salahaddîn Eyyûbî'nin vefat etmesidir.⁴⁷

II. Sosyal Durum

Bu dönem hırsızlık ve yol kesme olaylarının arttığı hiç kimsenin can ve mal güvenliğinin kalmadığı, mezhepler arasındaki çekişmelerin çok olduğu ve toplumsal sınıflar arasında eşitsizliklerin hâkim olduğu bir dönemdir.⁴⁸

İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1200) *el-Müntazam* adlı eserinde hırsızların bu dönemde insanların kendilerini tanımaması için tüccar kılığında dolaştığını ve bu yolla insanların mallarını gasp ettiğini nakletmektedir.⁴⁹

İbn Esîr (ö. 630/1233) *el-Kâmil* adlı eserinde hicri 518/1124 yılında yağmurun yağmadığını ve bundan dolayı Irak, Şâm, Cezire ve Diyarbakır bölgelerinde kıtlığın yaşandığını ve bu kıtlığın Irak'ta daha çok hissedildiğini ifade etmektedir. Mahsülün az geldiğini ve fiyatların yükseldiğini dile getiren İbn Esîr bu durumun 519/1125 yılına kadar sürdüğünü zikretmektedir.⁵⁰

Halife Mütevekkil zamanında resmi anlamda yasaklanan ve bundan ötürü gerilemeye başlayan Mu'tezile⁵¹ Ebû Hasan el-Eş'arî (ö. 324/935-36)'nin etkisiyle toplumda bir karşılığı kalmayacak şekilde tarih sahnesinden silinmişse de⁵² Bâtiniler etkilerini devam ettirmiş ve faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.⁵³ Ancak bu asırda bu

⁴⁴ es-Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 681-682; Brockelmann, *Târîhu's-Şu'ûbi'l-İslâmî*, 352-355; Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabîyy*, V/ 29.

⁴⁵ es-Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 681-682.

⁴⁶ es-Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 692-693; Mu'tez İbrahim Abdurrezzak, s. 13-15.

⁴⁷ es-Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 692-693.

⁴⁸ el-Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'ile'l-İslâm*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 18-20.

⁴⁹ Ebû Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân b. Ali b. muhammed el-Bağdâdî, İbnü'l-Cevzî, *el-Müntazam fî Târîhi'l-Mulûki ve'l-Ümem I-XVIII*, thk. Muhammed Abdulkâdir 'Atâ, Mustafa Abdulkâdir 'Atâ, Dârü'l-Kütübi'l-İlmî, Beyrut, 1995, XVIII/30.

⁵⁰ İbn Esîr, IX/ 230.

⁵¹ Zühdi Cârullah, *el-Mu'tezile*, el-Ehliyetu li'n-Neşr ve't-Tevzî', Beyrut, 1974, s. 182-184.

⁵² Zühdi Cârullah, s. 200.

⁵³ İbnü'l-Cevzî, *el-Müntazam*, XVII/225; İbn Esîr, IX/260.

olumsuzlukların yanında vergilerin kaldırıldığı, fiyatların indirildiği, adaletin yaygınlaştığı ve istikrarın hâkim olduğu dönemler de olmuştur.⁵⁴

Bu dönemde toplum üst (Aristokrasi), orta ve alt sınıf olmak üzere üç'e ayrılıyordu. Üst sınıfta başta Halifeler olmak suretiyle kumutanlar, devletin önde gelen adamları, valiler, emirler, ikta sahipleri ve önde gelen tüccarlardan oluşmaktaydı. Bu sınıfın mensupları mali refahtan ötürü her türlü imkandan yararlanabiliyor ve bolluk içinde yaşıyorlardı.⁵⁵ Orta sınıf ise tüccarları, alt görevlerdeki devlet adamlarını, şairleri, zanaatkarları ve din görevlilerini kapsamaktaydı. Bunlar devletten maaş alan veya orta dereceli kazancı bulunanlardan oluşmaktaydı.⁵⁶ Alt sınıf ise toplumun yükünü üstlenen ve ilk iki sınıf için yapılan hizmetleri icra eden sınıftı.⁵⁷

Bu üç sınıfın dışında ehl-i zimmet adlı bir sınıf da mevcuttur. Bu sınıf Hristiyanlar, Yahudiler, Mecusiler ve Sabiiler'den oluşmaktadır. Onlara ehl-i zimmet denmesinin nedeni ise onların İslam'a zimmetlenmiş olmasından ve onun himayesinde olmalarından kaynaklanmaktadır.⁵⁸

Kuzey Afrika ve Mağrip'te birinci unsur Berberilerdi. Araplar onlardan sonra gelen unsur olup bunlar Ömer b. Hattâb ve Osman b. 'Affân'nın hilâfeti döneminde buraya gelmişlerdi.⁵⁹

Endülüs toplumu da Kuzey Afrika toplumu gibi çeşitli unsurlardan oluşmaktaydı. Bunların başında Cermenler, Fenikeliler, Yahudiler ve Yunanlılar gelmekteydi. Araplar ve Berberiler ise Endülüs'ün fethiyle beraber buraya yerleşmişlerdir.⁶⁰ Murâbıtlar döneminde istikrarlı bir dönem geçirmiştir. Hatta Yûsuf b. Tâşfin Endülüs'te vergiler kaldırılmıştır. Murâbıtlar dönemi sona erdikten sonra Endülüs el değiştirmiş ve Muvahhidler tarafından altıncı asrın ortalarında ele geçirilmiştir. Başlangıçta Murâbıtların kurduğu düzeni devam ettirseler de altıncı asrın sonlarına doğru durum bozulmuştur. İnsanlar ya kendi halkının ya da şahsi menfaatini kovalamıştır.⁶¹

⁵⁴ el-Enbârî, *Kitâbu'd-Dâî' ila'l-İslâm*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 18-20.

⁵⁵ Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, IV/53; Mu'tez İbrahim Abdurrezzak, s. 18-19.

⁵⁶ Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, IV/60-61; Mu'tez İbrahim Abdurrezzak, s. 18-19.

⁵⁷ Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, IV/64; Mu'tez İbrahim Abdurrezzak, s. 18-19.

⁵⁸ Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî* IV/64; Mu'tez İbrahim Abdurrezzak, s. 19-20.

⁵⁹ Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, X/29-300; Mu'tez İbrahim Abdurrezzak, s. 25.

⁶⁰ Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabîyy*, VIII/46; Mu'tez İbrahim Abdurrezzak, s. 25.

⁶¹ Mu'tez İbrahim Abdurrezzak, s. 26-27.

III. İlmî Durum

Hicri altıncı asır ilmî faaliyetlerin yaygın olduğu bir asır olup⁶² bu dönemde fıkıh, tefsir, hadis, kelâm, dil, edebiyat, nahiv, tıp ve felsefe gibi alanlarda ciddi ilerlemeler sağlanmıştır.⁶³ Bundan ötürü bu asır bilimsel çalışmaların altın çağı olarak görülmüştür. Bu dönemde te'lif hareketi dinamik olup⁶⁴ tefsir alanında dirayet metodu uygulanmış⁶⁵ ve *el-Keşşâf*⁶⁶ adlı tefsirin müellifi olan ez-Zemahşerî (ö. 538/1144) gibi âlimler yetişmiştir.⁶⁷

Felsefe alanında Doğuda Meşşâî geleneğe tepki olarak Şahabeddîn es-Sühreverdî el-Maktûl (ö. 587/1191)'ün öncülüğünde İsrâkîlik ortaya çıkmıştır. Mağrip'te ise İbn Bâcce (ö. 532/1138), onun talebesi İbn Tufeyl (ö. 581/1185) ve felsefede ileri dereceye ulaşan İbn Rüşd (ö. 595/1198) gibi âlimler yetişmiştir. Ayrıca ahlak, kelâm ve fıkıh alanındaki maharetiyle tanınan Gazâlî (ö. 505/1111) de bu asırda yaşayan âlimlerdendir.⁶⁸

Bu asırda tefsir ve felsefenin yanı sıra dinler tarihi alanında da çalışmalar yapılmıştır. Bu dönemde yaşamış olan en büyük mezhepler ve dinler tarihçisi Şehristânî (ö. 548/1153)'dir.⁶⁹

Bu asırda ilim faaliyetlerinin çok olduğu alanlardan biri de dil ve edebiyattır.⁷⁰ Dil ve edebiyat alanında birçok âlim yetişmiş ve birçok eser kaleme alınmıştır. Bu dönemde dil ve edebiyat alanındaki çalışmalarıyla tanınan âlimleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Hatîb el-Tebrîzî (ö. 502/1109)⁷¹
2. İbnü'n-Nahvî (ö. 513/1119)⁷²

⁶² Muhammed el-Muhtâr Velid Ebbâh, *Târihu'n-Nahvi'l-'Arabî fi'l-Meşri ve'l-Magrib*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1971, s. 205.

⁶³ Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'î ile'l-İslâm*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 20-21.

⁶⁴ Velid Ebbâh, s. 205.

⁶⁵ Mustafa Özkan, "Uluslararası Ali b. Osman el-Ûşî Sempozyomu", (Ed. Ferhat Gökçe), *Hicri VI. Yüzyılda İlmî Durum*, (ss. 69-74), Türkiye Diyanet Vakfı Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Bişkek, 2018, s. 71.

⁶⁶ el- Yemânî, s. 345; İbnü'l-'İmâd, VI/196; Brockelmann, *Târihu'l-Edebi'l-'Arabiyy*, V/ 216; Özkan, s. 70.

⁶⁷ Özkan, s. 70.

⁶⁸ Özkan, s. 71.

⁶⁹ Özkan, s. 71.

⁷⁰ Velid Ebbâh, s. 205.

⁷¹ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ' fi Tabakâti'l-Udedâ*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Daru'l-Fikri'l-'Arabî, Kâhire 1998, s. 321; Ebu'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Hallikân, *Vefâyâtü'l-A'yân ve Enbâu Enbâi'z-Zamân I-VIII*, thk. İhsân Abbâs, Dâru's-Sâdr, Beyrut, 1977, VI/191; Ömer Rıdâ Kehhâle, *M'ucemu'l-Müellifîn*, Mektebetü'l-Mesnâ, Dâru İhyâi Tûrâs'l-'Arabî, Beyrut, XIII/214; Ahmet Özel, "Tebrîzî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, XXI, 223-224.

⁷² es-Sü'yûtî, *Buğyeyu'l-Vuât fi Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât I-II*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1979, II/362; İsmail Durmuş, Hüseyin Elmalı, "İbnü'n-Nahvî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, XXI, 163-164.

3. İbn Katta‘ (ö. 515 /1121)⁷³
4. Muhammed b. Berekât (ö. 520/1126)⁷⁴
5. Batalyevsî (ö. 521/1127)⁷⁵
6. İbnü'l-Bâziş (ö. 528/1133)⁷⁶
7. İbnü't-Tarâve (ö. 528/1134)⁷⁷
8. ez-Zemahşerî (ö. 538/1144)⁷⁸
9. el-Cevâlikî (ö. 540/1145)⁷⁹
10. İbn Remmâk (ö. 541/1146)⁸⁰
11. İbnü'ş-Şecerî (ö. 542/1148)⁸¹
12. el-Uklîşî (ö. 550/1155)⁸²
13. İbn Haşşâb (ö. 567/1172)⁸³
14. Meliku'n-Nuhhât (ö. 568/1173)⁸⁴
15. İbnü'd-Dehhân (ö. 569/1174)⁸⁵
16. Naşvân el-Himyerî (ö. 573/1178)⁸⁶

⁷³ Cemalüddin Ebu'l-Hasen Ali b. Yûsuf el-Kiftî, *İnbâu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuhât I-IV*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Müessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1981, II/ 236; Fuat Günel, "İbnü'l-Kattâ", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, XXI, 105-106.

⁷⁴ İbnü'l-Kiftî, III/78-79; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, I/ 59.

⁷⁵ Salahattîn Halîl Yaya b. Hacer eş-Şâfi' b. Aybek es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât I-XXIX*, thk. Ahmed Arnâût, Türkî Mustafâ, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî 2000, XVII/307-309; Şemsuddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Ali İbnü'l- Cezerî ed-Dimeşki eş-Şâmî, *Çayettu'n-Nihâye fi 't-Tabakâti'l-Kurrâ I-II*, thk. G. Bergstraesser, Dâru'l-Kutubi'l-İlmî, Beyrut, I/401; M. Reşit Özbalkıç "Batalyevsî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, V, 138.

⁷⁶ İbnü'l-Kiftî, II/227; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, II/142-143; Ebu'l-Hayyan İbn Muhammed el-Gırnâti el-Enlûsî, *Tezkiretu'n-Nuhât*, thk. 'Afif Abdurrâhman, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1976, s. 559; Muharrem Çelebi, "İbnü'l-Bâziş", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, XX, 529.

⁷⁷ es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, II/142-143; Dayf, *el-Medâris'n-Nahviyye*, s. 297; Hüseyin Yazıcı, "İbn Tarâve", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, XXI/229; Şahabettin Ergüven, "Endülüs'te Dil ve Nahiv Çalışmaları", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (143-155), C: 6 (12), 2007, s. 147.

⁷⁸ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 338; İbn Hallikân, V/168; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, II/279; Brockelmann, *Tarihu'l-Edebi'l-'Arabî*, V/215; Muhammed et-Tantâvî, *Neşetu'n-Nahv ve Tarih-u Eşheri'n-Nuhât*, Dâru'l-Meârif, Kâhire, 1995, s. 204-205.

⁷⁹ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 342; Şihâbuddîn Ebü Abdillâh Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Rûmî el-Begdâdî, *Mu'cemu'l-Udebâ' I-VI*, thk. İhsân 'Abbâs, Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1993, VI/2735; İbn Hallikân, V/342. es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, II/308.

⁸⁰ es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, II/86.

⁸¹ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 348; İbnü'l-Kiftî, III/356; İbn Hallikân, VI/45-50; Mecduddîn Muhammed b. Y'akûb el-Firûzabâdî, *el-Bulğâ fi Terâci Eimmeti'n-Nahvi ve'l-Luğâ*, thk. Muhammed el-Misrî, Dâru's-Sa'duddîn, Şâm, 2000, s. 308; Hüseyin Elmalı, "İbnü'ş-Şecerî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, XXI, 219.

⁸² İbnü'l-Kiftî, I/171; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, s. I/392.

⁸³ İbnü'l-Kiftî, II/ 99; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, IV/ 1496; İbn Hallikân, III/102; Muhammed Şâkir el-Kutûbi, *Fevâtu'l-Vefeyât ve'z-Zeylu 'Aleyhâ I-V*, thk. İhsân 'Abbâs, Dâr Sâdr, Beyrut, 1973, II/156; İsmail Durmuş, "İbnü'l-Haşşâb", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, XXI, 73.

⁸⁴ İbnü'l-Kiftî, I/340; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, I/504; Şihâbuddîn Ebu'l-Felâh Abdilhayy b. Ahmed b. Muhammed el-'Akerî el-Hanbelî ed-Dimaşki İbnü'l-'İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb I-X*, thk. Muhammed Arnâût ve Abdulkâdir Arnâût, Dâru'bni-Kesîr, Beyrut, 1986, VI/ 376.

⁸⁵ İbnü'l-Kiftî, II/48; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, III/1369; Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b.Osman ez-Zehabî, *Siyeru'l-İlâmi'n-Nubelâ' I-XXIII*, thk. Şu'ayb el-Arnâût, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1996, XX/581; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, I/587; İbnü'l-'İmâd, VI/384; Süleyman Tülücü, "İbnü'd-Dehhân", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, XXI/8.

17. Ebû Bekr İbn Tâhir (ö. 580/1184)⁸⁷
18. Ebû İshak b. Melekûn (ö. 581/ 1185)⁸⁸
19. es-Suheylî (ö. 581/ 1185)⁸⁹
20. İbnü'l-Berrî (ö. 582/ 1187)⁹⁰
21. İbn Şehrâşüb (ö. 588/1192)⁹¹
22. İbn Madâ (ö.592 /1196)⁹²
23. Câbir b. Muhammed (ö. 596 /1199)⁹³
24. el-Baletî (ö.599 /1202)⁹⁴

Bu asırda kaleme alınmış önemli dil ve edebiyat çalışmalarından bazıları şu şekildedir:

1. *el-İfsâh bi-Ba'zi mâ Câe mine'l-Hatai fi'l-Îzâh*⁹⁵
2. *el-Mufassâl*⁹⁶
3. *el-İnsâf fi Mesâili'l-Hilâf*⁹⁷
4. *el-Müfred ve'l-Müellef*⁹⁸
5. *el-Hâvî*⁹⁹

⁸⁶ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, VI/ 2745; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, II/ 312; Hayruddîn ez-Zirkilî, *el-A'lâm I-VII*, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 1979, s. VIII/20; İsmail b. Ali el-Akva, "Naşvân el-Himyerî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, XXXIII, 25-26.

⁸⁷ Ahmet b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Lisânu'l-Mizân I-X*, thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, Beyrut, 2002, VI/ 517; es-Safedî, II/81; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, I/28.

⁸⁸ el-Yemânî, s. 18; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 64; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, I/431.

⁸⁹ İbnü'l-Kiftî, II/162; İbn Hallikân, III/143-144; ; el-Yemânî, s. 182; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 18; Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 299; Mustafa Sabri Küçükçaşçı, "es-Suheylî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, XXXVIII, 30.

⁹⁰ İbnü'l-Kiftî, II/111; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, IV/1510; es-Safedî, XVII/46; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, II/ 34; Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 338; et-Tantâvî, s. 214; Durmuş, "İbn Berrî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, XIX, 372; Selami Bakırcı-Kenan Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 2001, s. 132-133.

⁹¹ es-Safedî, IV/118-119; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, I/181; Mustafa Öz, "İbn Şehrâşüb", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, XX, 376.

⁹² es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, I/323; Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 304; Hulusi Kılıç, "İbn Madâ", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, XX, 163-164; Bakırcı-Demirayak, s. 113-114; Ali Bulut, "İbn Madâ'nin Arap Dilindeki 'Âmil Nazariyesine Eleştirileri", *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, C: VI (23), 2006, s. 62-64; Velid Ebbâh, s. 257.

⁹³ es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, I/484; Bakırcı-Demirayak, s. 112.

⁹⁴ İbnü'l-Kiftî, II/344; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, IV/1610; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, II/135.

⁹⁵ el-Yemânî, s. 135; Yazıcı, XXI, 229.

⁹⁶ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 338; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, VI/2691; İbn Hallikân, V/168-169; el-Yemânî, s. 346; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 291; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, II/280; İbnü'l-İmâd, VI/195; Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, (Çev. Azmi Yüksel-Rahmi Er), Vadi Yayınları, İstanbul, 2016, s.106-107; Brockelmann, *Tarihu'l-Edebi'l-'Arabî*, V/215.

⁹⁷ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf el-Girnâfî el-Endelusî, *Tezkiretu'n-Nuhhât*, thk. 'Afif Abdurrahman, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1986, s. 704; ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, XXI/113-114; el-Yemânî, s. 186; el-Kutübî, II/292-293; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, II/86; Broeckmanns, *Tarihu'l-Edebi'l-'Arabî*, V/171; Bakırcı - Demirayak, s. 96.

⁹⁸ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 338; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, VI/2691; İbn Hallikân, V/168-169; İbnü'l-İmâd, VI/196; Brockelmann, *Tarihu'l-Edebi'l-'Arabî*, V/215.

⁹⁹ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, II/867; el-Yemânî, s. 91; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 114.

6. *el-Fusûl fî'n-Nahv*¹⁰⁰
7. *Şemsu'l-'Ulum ve Şifai Kelâmi'l-'Arabi mine'l-Kulûm*¹⁰¹
8. *el-İktidâb fî Şerhi Edebi'l-Küttâb*¹⁰²
9. *er-Razvâtü'l-'Ünf*¹⁰³
10. *M'âlimu'l-'Ulema*¹⁰⁴
11. *er-Redd 'alâ'n-Nuhât*¹⁰⁵
12. *Kitâbu'l-'Arûz'l-Kebîr*¹⁰⁶
13. *el-Mu'arreb mine'l-Kelâmi'l-A'cemi 'ala Hurûfi'l-Mu'cem*¹⁰⁷

Bu asrın en önemli ilim merkezleri Maşrik'te Bağdat, Basra, Kufe, Medine, Merv, Belh, Fergana, Semerkand ve Buhara şeklindedir. Mağrib'te (Endülüs Kuzey Afrika ve çevresi) ise Kurtuba, İşbiliye, Merâkeş (Fas) ve Keyrevân (Tunus) gelmektedir. Bu dönemde bilim dili Arapça olup eğitim-öğretim genelde medreselerde yürütülüyordu.¹⁰⁸ Bu dönemde meşhur olan medreselerin başında Kemâleddîn el-Enbârî'nin eğitim gördüğü Nizâmiye Medresesi gelmektedir.¹⁰⁹ Bu dönemin meşhur olan diğer medreselerine şunları örnek verebiliriz:

1. Ebû Hanife Medrsesi¹¹⁰
2. Fafri'd-Devle Medresesi¹¹¹
3. Abdulkâdir Geylânî Medreseleri¹¹²
4. Ebû Necîb es-Sühreverdî'nin Medresesi¹¹³
5. Nakibiye Medresesi¹¹⁴
6. Şeyh Ebî Ömer Muhammed b. Ahmed b. Kaddâme el-Makdisî'nin Medresesi¹¹⁵

¹⁰⁰ İbnü'l-Kıftî, II/50; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, III/1371; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I/587.

¹⁰¹ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, VI/2745; el-Firûzabâdî, s. 303; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/312.

¹⁰² İbn Hallikân, II, Ss. 96-98; Yemânî, s. 170; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 174.

¹⁰³ İbnü'l-Kıftî, II/162; İbn Hallikân, III/143-144; el-Yemânî, s. 182; Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 182; Küçükaşçı, XXXVIII, 31-32.

¹⁰⁴ Öz, s. 376.

¹⁰⁵ es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I/323; Bakırcı- Demirayak, s. 113-114.

¹⁰⁶ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, IV/1610; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/136.

¹⁰⁷ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 342; İbn Hallikân, V/343.

¹⁰⁸ Özkan, 72-73.

¹⁰⁹ İbn Esîr, X/380; Brockelmann, *Tarihu'l-Edebi'l-'Arabî*, V/172.

¹¹⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-Müntazam*, XVI/100-101; İbn Esîr, c 8. S. 380.

¹¹¹ İbn Esîr, 10/118.

¹¹² el-Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'î ile'l-İslâm*, Muhakkikin Mükadsimesi, s. 22.

¹¹³ İbnü'l-Cevzî, *el-Müntazam*, XVIII/180; es-Subkî, V/5 s. 175;

¹¹⁴ Subkî VII/7 s. 304-305.

¹¹⁵ el-Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'î ile'l-İslâm*, Muhakkikin Mükadsimesi, s. 24.

Bu dönemde ilim faaliyetleri genelde siviller tarafından yönetiliyordu. Ancak Nizâmiyye Medreseleri'nin kurulmasıyla eğitim ve öğretim kısmen resmi nitelik kazanmıştır. Ancak bu medreselerin müfredatı yine âlimler tarafından belirlenmiştir. Giderleri ise vakıflar, zenginler ve halk tarafından karşılanmıştır.¹¹⁶

Hicri altıncı asırda da daha önce ki asırlarda olduğu gibi âlimler ve talebeler ilim seyahatleri geleneğini sürdürmüşlerdir. Bu durum ilim merkezlerinin arasındaki bağı güçlendirmiş ve ilim öğrenmek isteyen kişilere birden çok kişiden ve yerden faydalanma fırsatı sunmuştur.¹¹⁷

Bahsi geçen asırdaki anlayışa göre âlimler sadece ilmi hamledenler değil aynı zamanda onu tatbîk eden ve yaşayan kimselerdir. Ansiklopedist âlim anlayışının hâkim olduğu bu asırda âlimler birden çok ilim dalında mahir olmak durumundaydılar. Bu anlayış bilim insanlarının problemlere bütüncül bir bakış açısıyla bakmasını ve böylece daha doğru sonuçlara varmasını beraberinde getirmiştir.¹¹⁸

---

¹¹⁶ Özkan, s. 73.

¹¹⁷ Özkan, s. 73.

¹¹⁸ Özkan, s. 74.

BİRİNCİ BÖLÜM

KEMÂLEDDİN EL-ENBÂRÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ YÖNÜ

1.1. HAYATI

1.1.1. Adı, Lakabı. Künyesi ve Nisbesi

Kaynaklarda müellifin tam adı konusunda verilen bilgiler küçük farklılıklar arz etmektedir. Bu farklılıklar ise tabakât kitaplarının müellifin adını kısa ya da uzun olarak vermesinden kaynaklanmaktadır. İbn Hallikân (ö. 681/1282), Kemâleddin el-Enbârî'nin tam adının Ebû Berekât Abdurrahman b. Ebî Vafâ Muhammed b. 'Ubeydillâh b. Muhammed b. 'Ubeydillâh b. Ebî Sa'îd Muhammed b. Hasan b. Süleyman el-Enbârî şeklinde olduğunu beyan etmektedir.¹¹⁹ el-Yemânî (ö. 743/1343) müellifin tam adını Abdurrahman b. Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Sa'îd b. Süleyman el-Enbârî şeklinde nakletmektedir.¹²⁰ es-Süyûtî (ö. 911/1505) ise Ebû Berekât Abdurrahman b. Muhammed b. 'Ubeydillâh b. Ebî Sa'îd el-Enbârî en-Nahvî şeklinde olduğunu ifade etmektedir.¹²¹ ez-Zehebî (ö. 748/1348) ve el-Kutübî (ö. 764/1363) birbirine yakın isimler zikretmektedirler.¹²² es-Safedî (ö. 764/1363) ve el-Firûzabâdî'nin (ö. 817/1415) bu konuda naklettikleri bilgi ise aşağı yukarı aynıdır.¹²³

Müellifimizin lakabı ise *Kemâleddîn*'dir.¹²⁴ *Cemâlu'l-İslâm*¹²⁵ ve *Irak Şeyhi* lakaplarıyla da anılmaktadır.¹²⁶ Künyesi ise *Ebu'l-Berekât*'tır.¹²⁷

Doğum yeri olan Enbâr'a¹²⁸ nisbet edilerek *el-Enbârî* nisbesiyle anılmıştır.¹²⁹ Ancak bir şafî î fâkihi olmasından ötürü kendisine¹³⁰ *eş-Şafî'î* denildiğine rastlamak da mümkündür.¹³¹

¹¹⁹ İbnü'l-Kıfî, II/169; ed-Dübeysî, IV/53-54; İbn Hallikân, III/139; el-Yemânî, s. 185; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/86.

¹²⁰ el-Yemânî, s. 185.

¹²¹ es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/86.

¹²² ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXI/113-114; el-Kutübî, II/292-293.

¹²³ es-Safedî, XVIII/147; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 183.

¹²⁴ Ebû Abdillâh b. Sa'îd b. ed-Dübeysî, *Zeylu Târîhi Medîneti's-Selâm I-V*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî 2007, Beyrut, IV/53; İbn Hallikân, III/139; Ebu'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik Beşkuvâl-Ebû Ca'fer Ahmet b. İbrahim el-Ğirnâtî, *Kitâbu Sille ve me'ahu Kitâbu Silleti's-Sille (Kitâbu Silleti's-Sille)*, thk. Şerîf Ebu'l-A'lâ' el-'Advî, Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dinî, Kahire, 2008, III/157-158; el-Yemânî s. 186; Bedruddîn Muḥmûd el-'Aynî, *Akdu'l-Cümân fî Târîhi Ehli'l-Zamân I-V*, thk. Mahmûd Rızk Mahmûd, Dâru'l-Kutub ve Vesâiku'l-Kavmî, Kahire, 2007, I/313-314; İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetu'l-'Arifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn I-III*, Muessesetu Târîhi'l-'Arabî, 1951, I/519-520; ez-Zirkilî, III/327; Kehhâle, V//183.

¹²⁵ el-Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'î ile'l-İslâm*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 28.

¹²⁶ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm I-LII*, thk. Abdusselam Tedmûrî, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, 1990, XL/138-140; Takiyuddîn Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer b. Muhammed b. Kâdî Şühbe, *Tabakâtu's-Şafî'iyye*, thk. Abdulalim Hân, Dâiretu'l-Me'ârif'l-Osmanî, Haydarabad, 1978, II/8-9; Bakırcı-Demirayak, s. 95.

¹²⁷ İbn Hallikân, III/139; İbn Beşkuvâl-Ebû Ca'fer el-Ğirnâtî, III/157-158; el-Yemânî, s. 185; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXI/113-114; Cemâleddin Abdurrahim el-İsnevî, *Tabakâtu's-Şafî'i I-II*, thk. Abdullâh el-Cabverî el-Bağdâdî, Dâru'l-İlim, Riyâd, 1981, I/120-121; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 183; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/86; el-Bağdâdî, *Hediyyetu'l-'Arifîn*, I/519-520; ez-Zirkilî, III/327; Kehhâle, V//183.

el-Enbârî nisbesiyle müellifimizin dışında meşhur olan iki âlim daha bulunmaktadır. Bu âlimlerden biri *Kitâbu Halki'l-İnsân*, *Kitâbu Halki'l-Feres* ve *Garîbu'l-Hadîs* adlı eserlerin müellifi olan Muhammed el-Kâsım b. Muhammed b. Beşşâr el-Enbârî (ö. 328/939)'dir.¹³² Diğeri ise *el-Ezdâd*, adlı eserin müellifi olan Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed Ebû Bekr el-Enbârî (ö. 327/938)'dir.¹³³ Ayrıca müellifin babası Ebu'l-Vefâ Muhammed b. Abidillah b. Ebî Sa'îd el-Enbârî, hocası Ebû'l-Fevâris Halîfe b. Mahfûz b. Muhammed b. Ali el-Müeddîp el-Lügâvî el-Enbârî¹³⁴ ve dayısı Ebu'l-Feth b. el-Hatîb el-Enbârî de Enbâr'a nisbet edilmişlerdir.¹³⁵ Enbâr'a nisbet edilen diğeri bir âlim ise Ebû Tâhir Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. İsmail b. Ebi's-Sakar el-Lahmî el-Enbârî (ö. 476/1083)'dir.¹³⁶

1.1.2. Doğumu ve Çocukluk Yılları

Kemâleddîn el-Enbârî Rabi'ülâhîr 513 (Temmuz 1119) yılında Enbâr'da dünyaya gelmiştir. Bağdat'ta dünyaya geldiği söylene de genel kanaat Enbâr'da doğduğu ve Bağdat'a sonradan göçtüğü yönündedir. Nisbesi'nin *el-Enbârî* olması da bunu desteklemektedir.¹³⁷

Müellifimizin çocukluğuna dair elimizde yeteri kadar bilgi mevcut değildir. Müellifimizin çocukluk yıllarıyla ilgili bilgimiz onun Enbâr'da bulunduğu sırada babası Ebû'l-Vefâ Muhammed b. 'Ubeydillâh b. Ebî Sa'îd el-Enbârî, hocası Ebû'l-Fevâris

¹²⁸ Bu yerleşim yerine Enbâr denmesinin nedeni ise Kisra'nın depolarının burada olmasıdır. (Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî es-Sem'ânî, *el-Ensâb I-XIII*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Ma'lemî el-Yemânî, el-Farûku'l-Hadîse li't-Tiba'ati ve'n-Neşr, tsz.I/52-54; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Dâru Sâdr, Beyrut, tsz.I/256-257; İbn Hallikân, III/140.) Enbâr ise Fırat nehrinin kıyısında yer alan bir yerleşim yeridir. es-Sem'ânî, I/52-54; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, I/256-257; İbnü'l-İmâd, VI/426.

¹²⁹ İbn Hallikân, III/140.

¹³⁰ Ebû Muhammed et-Tayyib b. Abdillâh b. Ahmed b. Ali Bâ Mahreme el-Hicrânî el-Hadramî eş-Şâfi'î, *Kalâdetu'n-Nahr fî Vefiyâti A'yâni'd-Dehr I-VI*, thk. Bû Cum'a Mükremî-Hâlid Zevârî, Dâru'l-Minhâc, Cidde, 2008, IV/276; İbnü'l-İmâd, VI/426.

¹³¹ Bâ Mahreme IV/276; İbnü'l-İmâd, VI/426; Mustafa b. Abdillâh Katip Çelebi-Hâcî Halife, *Sullemu'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl I-VI*, Entegre Matbascılık, İstanbul, 2010, II/264.

¹³² el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ*, Muhakkikin Mükaddimesi, 3.

¹³³ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ*, Muhakkikin Mükaddimesi, 3.

¹³⁴ İbnü'l-Kıftî, I/393.

¹³⁵ el-Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'î ile'l-İslâm*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 29.

¹³⁶ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XVIII/575-576.

¹³⁷ İbnü'l-Kıftî, II/171; ed-Dübeysî, IV/53-54; İbn Hallikân, III/139; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXI/113-114; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXI/113-115; ez-Zehebî, *el-Muhtasaru'l-Muhtâcu ileyhi min Târîhi'l-Hâfuz Muhammed b. Sa'îd b. Muhammed b. ed-Dübeysî I-II*, thk. Mustafâ Cevâd, Matba'atu'z-Zamân, tsz. II/209-211; Ebû Muhammed Abdullâh b. Es'ad b. Ali b. Süleyman el-Yâfi'î; el-Yemenî el-Mekkî, *Mirâtu'l-Cinân ve 'İberu'l-Yekân fî M'arifeti mâ Yu'teberu min Havâdisi'z-Zamân I-IV*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmî, Beyrut, 1997, III/309; el-Yemânî, s. 186; el-İsnevî, I/120-121; Kâdî Şühbe, II/8-9; Bâ Mahreme, IV/276; Zeynuddîn Kâsım b. Kutluboğâ, el-Hanefî, *es-Sikât mimmen lem Yaka' fi'l-Kutubi's-Sitte I-IX*, thk. Şâvî b. Muhammed Sâlim Âl Nu'mân, Merkezu'n-Nu'mân li'l-Buhûs ve'd-Dirâsât el-İslâmî ve Tahkiki't-Türâs ve 't-Terceme, Sanâ', 1431 (2011), VI/299; el-Havânsârî, V/30; Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabiyî*, V/170; Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî, I-VI*, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 1989, VI/371-374; Kehhâle, V/1183.

Halîfe b. Mahfûz b. Muhammed b. Ali el-Müeddîp el-Lügâvî el-Enbârî ve dayısı Ebû'l-Feth b. el-Hatîb el-Enbârî gibi âlimlerden ders aldığı bilgisiyle sınırlıdır.¹³⁸

1.1.3. İlim Tahsili

İlim ehli bir çevrede yetiştiği bilinen müellifimiz ilim tahsiline küçük yaşlarda memleketi Enbâr'da başlamıştır.¹³⁹ İlk eğitimini aldığı kişilerin başında babası Ebu'l-Vefâ Muhammed b. 'Ubeydillâh b. Ebî Sa'îd el-Enbârî gelmektedir.¹⁴⁰ Kaynaklardan edindiğimiz izlenime göre İbnü'l-Enbârî babasından ders aldığı alan hadistir. Zira el-Munzirî (ö. 656/1162) Kemâleddîn el-Enbârî'nin oğlu Ebû Muhammed Abdullâh b. Ebi'l-Berekât el-Enbârî'nin hayatını ele alırken dedesi (İbnü'l-Enbârî'nin babası) için “ حَدَّثَ سَمِعَ وَ حَدَّثَ (Hadis dinledi ve rivâyet etti)”¹⁴¹ denmektedir.¹⁴² Bu ifadeler İbnü'l-Enbârî'nin babasının muhaddis olduğu anlamına gelmektedir. Bu bilgilerden hareketle müellifimizin ondan hadis dersi aldığını söylemek mümkündür. Kaynaklar müellifimizin babasından hadis dersi aldığını¹⁴³ ve ondan hadis rivâyet ettiğini belirtmektedir.¹⁴⁴ Bu bilgiler müellifimizin babasından hadis dersi aldığına dair kanaatimizi desteklemektedir. Seyyid Hüseyin Bâğcivân'ın bu hususta naklettikleri de bizim görüşümüzle paralellik arz etmektedir.¹⁴⁵

Müellifimizin Enbâr'da ders aldığı diğer bir âlim ise Ebu'l-Fevâris Halîfe b. Mahfûz b. Muhammed b. Ali el-Müeddîp el-Lügâvî el-Enbârî'dir.¹⁴⁶ Müellifimizin Halîfe b. Mahfûz'dan Kur'ân-ı Kerîm ve dil dersi almış olması muhtemeldir. Çünkü İbnü'l-Kıftî (ö. 624/1226) onun için “O çocuklara Kur'ân ve dil dersi veren güzel

¹³⁸ el-Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'î ile'l-İslâm*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 29-30; Ebu'l-Fadl Kemâleddîn Abdurrezzak b. Ahmed b. Fûtî eş-Şeybânî, *Mu'cemu'l-'Adâb I-V*, thk. Muhammed el-Kâzım, Müessesetü't-Tib'ati ve'n-Neşr, Tahran, 1417 (1996), IV/175; ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, XXI/113-115; es-Safedî, XVIII/148;

¹³⁹ ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, XXI/113-114.

¹⁴⁰ ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, XXI/113-114; es-Safedî, XVIII/148; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/86; el-Havânsârî, V/30.

¹⁴¹ سَمِعَ ve حَدَّثَ kelimeleri birer hadis kavramı olarak kullanılmıştır. Söz konusu hadis rivâyeti olduğunda bu vb. kavramlar genelde zamirle beraber kullanılır. Buna göre حَدَّثَ kavramı genelde نا ve-ي- zamirleriyle kullanılmaktadır. Hadis rivâyeti sahasında kullanımı حَدَّثْنَا veya حَدَّثْتَنِي şeklinde olup hadis istihlâları alanında حَدَّثْنَا veya حَدَّثْتَنِي hocanın hadis rivayet etmesi ve öğrencinin de bu hadisi işitmesidir. (Muhammed Sıddîk el-Menşâvî, *Kâmûsu Müstalahâti'l-Hadisi'n-Nebevîyye*, Dâru'l-Fadîle, Kahire tsz. s. 51-53.) سَمِعَ -kavramı da tıpkı حَدَّثَ kavramı gibi zamirlerle bitişir. Bu kavram سَمِعْتُ örneğinde olduğu gibi genelde mütekellim tâsî-ح- ile birleşir ya da أَجَزْتُ لَهُ رَوَيْتُهُ وَ أَجَزْتُ لَهُ رَوَيْتُهُ şeklinde daha uzun bir cümle içinde kullanılır. سَمِعْتُ şeklinde olduğu zaman hocadan hadis işitmek anlamına gelir. سَمِعْتُ مِنْهُ هَذَا الْحَدِيثُ أَجَزْتُ لَهُ رَوَيْتُهُ şeklinde olduğunda hocadan hadis işitme ve o hadisi rivâyet etme izni almak anlamına gelir. el-Menşâvî, s. 66-68.

¹⁴² Zekiyuddîn Ebû Muhammed Avdulazîm b. Abdulkavvî el-Munzirî, *et-Tekmiletu li-Vefeyâti'n-Nakla I-V*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf Müessesetu'r-Risâle, Bağdat, 1948, III/360.

¹⁴³ İbnü'l-Fûtî, IV/175.

¹⁴⁴ ed-Dübeysî, IV/53-54.

¹⁴⁵ el-Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'î ile'l-İslâm*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 29-30.

¹⁴⁶ İbnü'l-Fûtî, IV/175; ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, XXI/113-115; es-Safedî, XVIII/148; İbn Kutluboğâ VI/299.

ahlaklı ve temiz bir yaşantıya sahip bir kimseydi” şeklinde ifadeler kullanmaktadır.¹⁴⁷ Bu açıklamalar İbnü'l-Enbârî Halîfe b. Mahfûz'dan dil ve Kur'ân-ı Kerîm dersi aldığına işaret etmektedir. Ayrıca kaynaklarda İbnü'l-Enbârî'nin Halîfe b. Mahfûz'dan hadis dersi aldığı¹⁴⁸ ve ondan hadis rivâyet ettiğine dair bilgiler de mevcuttur.¹⁴⁹ Bundan dolayı müellifimizin ondan Kur'ân-ı Kerîm ve dil dersinin yanı sıra hadis dersi de aldığını söylemek mümkündür. Müellifin Enbâr'da ders aldığı âlimlerden birisi de dayısı Ebu'l-Feth b. el-Hatîb el-Enbârî'dir. Onan hadis rivâyet ettiği nakledilmektedir.¹⁵⁰ Buradan hareketle müellifimizin ilim ehli bir aileden geldiği ve erken yaşlarda ilim tahsiline başladığını söyleyebiliriz.

Çocukken Bağdat'a göç eden müellifimiz¹⁵¹ ilim tahsiline burada devam etmiştir. Bağdat'ta on yedi yaşlarında iken Abdullâh b. Ahmed b. Habîb el- 'Âmirî (ö. 530/1136) gibi âlimlerden ders almıştır.¹⁵² Bu bilgi bize onun Bağdat'ın ilim atmosferinden daha çocukken faydalanmaya başladığını göstermektedir.

Kemâleddîn el-Enbârî'nin ilmi hayatına etkisi bakımından Ebû Mansûr Sa'îd b. Muhammed b. Ömer er-Rezzâz, Mahbûb b. Ahmed b. Muhammed b. el-Hasan b. el-Hudr Ebû Mansûr el-Cevâlikî en-Nahvî el-Luğavî ve eş-Şerîf Ebu's-Sa'âdât Hebbetullâh b. Ali b. Muhammed b. Hamza el-Husenî eş-Şecerî el-Bağdadî özel bir yere sahiptirler. Nizâmiye Medresesi'nde¹⁵³ İbn Rezzâz'dan şafi'î fikhî¹⁵⁴ öğrendiği belirtilen müellifimiz¹⁵⁵ el-Cevâlikî (539/1145)¹⁵⁶ ve İbn Şecerî (ö. 542/1148)'den¹⁵⁷ edebiyat, nahiv ve dil dersi almıştır.

¹⁴⁷ İbnü'l-Kıftî, I/393.

¹⁴⁸ İbnü'l-Fütî, IV/175.

¹⁴⁹ ed-Dübeysî, IV/53-54; ez-Zehabî, *el-Muhtasarü'l-Muhtâc*, II/120-121.

¹⁵⁰ el-Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'î ile'l-İslâm*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 29.

¹⁵¹ İbnü'l-Kıftî, II/169; ed-Dübeysî, IV/53-54; İbnü'l-Fütî, IV/175; ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm*, XL/238-240; ez-Zehabî, *el-Muhtasarü'l-Muhtâc*, II/120-121; Tâcuddîn Ebî Nâsr Abdulvehhâb b. Ali b. Abdulkâfi es-Subkî, *Tabâkâtu'sh-Şâfi'iyeti'l-Kübrâ I-IX*, thk. Mahmûd Muhammed Tenâhî, Abdulfettah Muhammed el-Hulv, Dâru İhyâi Kütübi'l-'Arabî, 1937-1994, VII/156-157; es-Safedî, XVIII/148; el-İsnevî, I/120-121; el-'Aynî, I/313-314; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/86; el-Havâsârî, V/30.

¹⁵² İbnü'l-Cevzî, *el-Müntazam*, XVII/317; es-Safedî, XVIII/148; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/86.

¹⁵³ İbnü'l-Fütî, IV/175; ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm*, XL/238-240; el-Yâfi'î, III/309; el-İsnevî, I/120-121; Ömer Ferrûh, VI/371-374.

¹⁵⁴ Bazı kaynaklar şafi'î fikhî yerine sadece fikh dersi aldığına değinmiştir. ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm*, XL/238-240; ez-Zehabî, *el-Muhtasarü'l-Muhtâc*, II/120-121; el-İsnevî, I/120-121; Ömer Ferrûh, VI/371-374.

¹⁵⁵ İbnü'l-Kıftî, II/169-170; ed-Dübeysî, IV/53-54; İbn Hallikân, III/139; ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXI/113-114; es-Subkî, VII/156; es-Safedî, XVIII/147-148; Kâdî Şühbe, II/8-9; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/86; Bâ Mahreme, IV/276; Ömer Ferrûh, VI/371-374.

¹⁵⁶ İbnü'l-Kıftî, II/171; ed-Dübeysî, IV/53-54; İbn Hallikân, III/139; İbnü'l-Fütî, IV/175; ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm*, XL/238-240; el-Kutübi, II/292-293; Kâdî Şühbe, II/8-9; el-'Aynî, I/313-314; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/86; Hâcî Halife, *Sullemu'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*, II/264; Brockelmann, *Tarihu'l-Edebi'l-'Arabî I-VI*, *Tarihu'l-Edebi'l-'Arabî*, V/171; Kehhâle, V/183; Ömer Ferrûh, VI/371-374.

Müellifin yukarıda adını zikrettiklerimizin dışında Bağdat'ta¹⁵⁸ Ebu'l-Berkât Abdulvehhâp b. el-Mübârek b. Ahmed el-Enmâtî (ö. 538/1144)'den hadis dersi almıştır.¹⁵⁹ İbnü'l-Enbârî'nin hadis dersi aldığı âlimlerden biri de Ebû Bekr Muhammed b. Kâsım b. el-Müzaffer b. Ali eş-Şehrezûrî el-Mevsilî (ö. 539/1145)'dir.¹⁶⁰ Müellifimizin ondan hadis rivâyet ettiğine dair bilgiler de nakledilmektedir.¹⁶¹

Belli bir süre Nizâmiye Medresesi'nde hocalık yaptığı söylenen Kemâleddîn el-Enbârî daha sonraları burada ders vermeyi bırakmış ibadet ve ilim için evinde inzivaya çekilmiştir. Böylece evinde ilimle meşgul olmuş ve Allah rızası için ilim öğretmeye devam etmiştir.¹⁶²

Müellifin Bağdat'ın dışına seyahat edip etmediği konusunda kaynaklarda net bilgiler bulunmamaktadır. Ebû Ca'fer Ahmet b. İbrahim el-Ğırnâtî *Kitâbu S'illeti's-Sille* adlı eserinde İbnü'l-Enbârî'nin Endülüs'e gittiğini ve İşbiliye'de bir süre kaldığını beyan etmektedir.¹⁶³ Ancak bizim kaynaklardan edindiğimiz izlenime göre müellifimizin ölene kadar Bağdat'ın dışına çıkmamış olma ihtimali yüksektir.¹⁶⁴ ed-Dübeysî de müellifimizin çocukken Bağdat'a geldiğini ve ölene kadar burada kaldığını belirtmektedir. Ancak Bağdat'ın dışına çıkıp çıkmadığı noktasında herhangi bir açıklama yapmamaktadır.¹⁶⁵ Hulusi Kılıç da İbnü'l-Enbârî'nin ölene kadar Bağdat'ın dışına çıkmadığını belirtmektedir.¹⁶⁶ Onun bu husustaki açıklamaları bizim bu konudaki kanaatimizi desteklemektedir.

1.1.4. Mezhebi

Kemâleddîn el-Enbârî'nin daha önce bir Şâfi'î fâkihi olduğu için eş-Şâfi'î nisbesiyle de tanındığını ifade etmiştik. Bu durum onun Şâfi'î mezhebine mensup olduğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca Kemâleddîn el-Enbârî'nin fıkıh eğitimini¹⁶⁷ Nizâmiye

¹⁵⁷ ed-Dübeysî, IV/53-54; İbnü'l-Fütî, IV/175; ez-Zehabî, *Târihu'l-İslâm*, XL/238-240; el-Yâfi'î, III/309; Kâdî Şühbe, II/8-9; el-'Aynî, I/313-314; Hâcî Halife, *Sulemu'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*, II/264; *Târihu'l-Edebi'l-'Arabi*, V/171; Ömer Ferrûh, VI/371-374; Kehhâle, V//183.

¹⁵⁸ ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXI/113-114; es-Safedî, XVIII/148; es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât*, II/86.

¹⁵⁹ es-Subkî, VII/156.

¹⁶⁰ es-Subkî, VII/156.

¹⁶¹ ed-Dübeysî, IV/53-54.

¹⁶² İbnü'l-Kıfî, II/171; ed-Dübeysî, IV/53-54; İbn Hallikân, III/139; Ömer Ferrûh, VI/371-374.

¹⁶³ İbn Beşkuvâl -Ebû Ca'fer el-Ğırnâtî, III/157-158.

¹⁶⁴ İbnü'l-Kıfî, II/171; İbn Hallikân, III/139-140; ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXI/113-114; es-Safedî, XVIII/148-149; es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât*, II/185-86.

¹⁶⁵ ed-Dübeysî, IV/53-54.

¹⁶⁶ Kılıç, "Kemâleddîn el-Enbârî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, XI, 172-173.

¹⁶⁷ ed-Dübeysî, IV/53-54; el-Kutübî, II/292-293; el-Yâfi'î, III/309; el-'Aynî, I/313-314; İbnü'l-İmâd, VI/426.

Medresesi'nde¹⁶⁸ İbn Rezzâz (ö. 539/1145)'dan Şâfi'î fihkî alanında almıştır.¹⁶⁹ Bu hususlar müellifin Şâfi'î olduğunu göstermektedir.

Seyyid Hüseyin Bâğcivân'ın muhakkîki olduğu Kemâleddîn el-Enbârî'ye ait *ed-Dâ'î ile'l-İslâm* adlı eserin mukaddimesinde belirttiği üzere Kemâleddîn el-Enbârî bu eserini te'lîf ederken Eş'ârî yöntemi benimsemiş ve konularını onlara göre tertip edip onlara göre seçmiştir. Eş'ârî mezhebinin bazı önde gelen şahsiyetlerinin yaptığı gibi Selef-Sâlihîn'nin yolunu takip etmiştir.¹⁷⁰ Müellifin kendisi de en doğru yolun Selef-Sâlihîn'nin yolu olduğunu belirtmiştir.¹⁷¹ Bu bilgidен hareketle Kemâleddîn el-Enbârî'nin bir Eş'ârî olduğunu söyleyebiliriz. Seyyid Hüseyin Bâğcivân da onun Eş'ârî mezhebine mensup olduğunu beyan etmiştir.¹⁷² Bu açıklamalar onun Eş'ârî olduğuna dair kanımızı desteklemektedir.

1.1.5. Şahsiyeti

Zâhid bir kişiliğe sahip olan Kemâleddîn el-Enbârî'nin halife dâhil kimseden hiçbir şey istemeyen bir yapıya sahip olduğu ifade edilmektedir. Kaynaklar Kemâleddîn el-Enbârî'den söz ederken onun kimseden bir şey almayan müttakî ve vera' sahibi bir kimse olduğunu dile getirmektedir. Sarayda yapılan sûfî toplantılarına katılan müellifimiz, Halifenin kendisine vermek istediği ödül ve parayı da kabul etmemiştir.¹⁷³

Samimi bir kişiliğe sahip olan Kemâleddîn el-Enbârî âbid, doğru ve dürüst bir şafi'î fâkihi olduğu kendisi hakkında sahip olduğumuz bilgilerdendir. İlmî çalışmalar hususunda son derece sabırlı olan Kemâleddîn el-Enbârî'nin Nizâmiye Medresesi'ndeders vermeyi bıraktığı ve evinde kendisini ibadete ve ilme adadığını daha önce ifade etmiştik. Ayrıca Cuma günü hâriç dışarı çıkmadığı da kaynaklarca nakledilmektedir.¹⁷⁴

¹⁶⁸ Kehhâle, V//183.

¹⁶⁹ ed-Dübeysî, IV/53-54; el-Kutübî, II/292-293; el-Yâfi'î, III/309; el-'Aynî, I/313-314; İbnü'l-İmâd, VI/426.

¹⁷⁰ el-Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'î ile'l-İslâm*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 34-36.

¹⁷¹ el-Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'î ile'l-İslâm*, s. 466-467.

¹⁷² el-Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'î ile'l-İslâm*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 34-36.

¹⁷³ Şemsuddîn Ebu'l-Müzaffer Yûsuf b. Kizoğlu b. Abdillâh Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtu'z-Zamân fi Tevârîhi'l-A'yân* I-XXI, thk. İbrahim ez-Zeybek er-Risâletu'l-Âlemi, 1423(2002), XXI/280; ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm*, XL/238-240; ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm*, XL/238-240; İbn Kesîr, XII/310; Şihâbuddîn Ebû Şâme Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el-Makdisî ed-Dimeşkî, *Kitâbu'r-Ravzateyn fi Ahbâiri'd-Devleteyn en-Nûriyye ve es-Salâhiyye*, thk. İbrahim Zeybek Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1997, III/99-100; el-Kutübî, II/292-293; İbn Kesîr, XII/310; Cemâluddîn Ebî Hasan Yûsuf b. Tagrıberdî el-Atâbekkî, *en-Nucûmu'z-Zâhire fi Mulûki Mısri ve'l-Kâhire*, Vuzâretu's-Sekâfe, Mısır, VI/90; el-'Aynî, I/313-314; İbn Kutluboğâ, VI/299; es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât*, II/185-86; ez-Zirkilî, III/327.

¹⁷⁴ İbn Esîr, X/ 109; Ebû Şâme III/99-100; el-Yâfi'î, III/309; ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXI/113-114; ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm*, XL/238-240; el-Yâfi'î, III/309; es-Subkî, VII/156; el-İsnevî, I/120-121; Ahmed b. Ali ed-Delcî, el-Felâketu ve'l-Meflûkûn, Matba'atu's-Şa'ab, tsz.s. 117; Kâdî Şühbe, II/8-9; el-'Aynî, I/313-314; Bâ Mahzeme, İbnü'l-İmâd, VI/426; IV/276; Hâcî Halife, *Sullemu'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*, II/264.

Giyim-kuşam konusunda tavizsiz bir kişiliğe sahip olan¹⁷⁵ müellifimizin kendisini aydınlatmak için kullanabileceği ışığının bile olmadığı ve bir hasrın üzerinde oturduğu zikredilmektedir.¹⁷⁶

Kemâleddîn el-Enbârî'nin mal varlığı konusunda kaynaklarda bulduğumuz bilgilere göre babasından kalma bir evi ve aylık geliri yarım dinar olan bir dükkanı vardı.¹⁷⁷

1.1.6. Vefatı

Hicri 577/ (m. 1181) yılının Şabân ayında perşembe gününü cumaya bağlayan gece vefat etmiş olan Kemâleddîn el-Enbârî cuma günü Bâb-ı Ebrez'de Şeyh Ebî İshak eş-Şirâzî'nin türbesine defnedilmiştir.¹⁷⁸

1.2. İLMİ ŞAHSİYETİ

1.2.1. Hocaları

İlme olan iştiyâkiyla tanınan Kemâleddîn el-Enbârî'nin devrinin önde gelen âlimlerden ders aldığı¹⁷⁹ ve birçok dalda yetiştiği kaynaklarca zikredilmektedir.¹⁸⁰ Temel eğitimini Enbâr'da alan İbnü'l-Enbârî'nin çocukken Bağdat'a geldiği ve orada meşhur âlimlerden ilim tahsil ettiğini belirtmiştik. Burada onun ilim tahsil ettiği âlimleri tek tek ele almaya çalışacağız.

1.2.1.1. Ebu'l-Vefâ Muhammed b. 'Ubeydillâh b. Ebî Sa'îd el-Enbârî Yûnus

Kemaeddîn el-Enbârî'nin babasıdır.¹⁸¹ Müellifimiz ondan hadis dersi almış¹⁸² ve ondan hadis rivâyet etmiştir.¹⁸³ Müellifin hem Enbâr'da hem de Bağdat'a göç ettikten

¹⁷⁵ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XL/238-240; el-Kutübî, II/292-293; İbn Kesîr, XII/310-311; İbn Kutluboğâ VI/299; es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât*, II/185-86; ez-Zirkilî, III/327.

¹⁷⁶ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, Muhakkikin Mükaddimesi, Matbûâ'tu'l-Mecmeu'l-İlmiyyi'l-'Arabiyyi bi'Dimeşk, Şam, 1957, s. 14; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XL/238-240; ed-Delcî, s. 117.

¹⁷⁷ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XL/238-240; es-Subkî, VII/156; ed-Delcî, s. 117.

¹⁷⁸ İbnü'l-Cevzî, *Şüzûru'l-'Ukûd*, thk. Ebu'l-Heysem eş-Şehbâî, Merkezu Necîbeveyh li'l-Mahtûtâtî ve Hıdmatî't-Türâs, 2007, s. 313; İbnü'l-Kıftî, II/171; ed-Dübey'sî, IV/53-54; Sebtü'bni'l-Cevzî, XXI/280; İbn Hallikân, III/139; İbnü'l-Fûtî, IV/175; el-Kutübî, II/292-293; el-Yâfi'î, III/309; el-Yemânî, s. 186 ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XL/238-240; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, XXI/113-114; ez-Zehebî, *el-Muhtasarü'l-Muhtâc*, II/120-121; es-Safedî, XVIII/148; el-İsnevî, I/120-121; el-Firûzabâdî, *el-Bulğâ*, s. 184; ed-Delcî, s. 117; İbn TAgriberdî, VI/90; Bâ Mahreme, IV/276; Hâcî Halife, *Sullemu'l-Vusûl ilâ Tabakâtî'l-Fuhûl*, II/264; el-Havânsirî, V/32; el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-'Arifîn*, I/519-520; Brockelmann, *Tarihu'l-'Edebi'l-'Arabî*, V/171; ez-Zirkilî, III/327; Ömer Ferrûh, VI/371-374; Kehhâle, V/183.

¹⁷⁹ İbn Hallikân, III/139; es-Safedî, XVIII/148; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XL/238-240; es-Subkî, VII/156; es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, II/86-87.

¹⁸⁰ es-Subkî, VII/155-156.

¹⁸¹ el-Munzirî, III/360.

¹⁸² İbnü'l-Fûtî, IV/175; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, XXI/144; Saffedî, XVIII/148.

¹⁸³ ed-Dübey'sî, IV/53-54.

sonra babasından ders almış olması mümkündür. Kaynaklarda bu görüşümüzü teyit etmektedir.¹⁸⁴

1.2.1.2. Ebu'l-Feth b. el-Hatîb el-Enbârî

İbnü'l-Enbârî'nin dayısıdır. Müellifimiz ondan hadis dersi almıştır.¹⁸⁵ Tabakât kitaplarında biyografisine dair herhangi bir bilgi bulamadık.

1.2.1.3. Ebu'l-Fevâris Halîfe b. Mahfûz b. Muhammed b. Ali el-Müeddîp el-Lügâvî el-Enbârî

Enbârlı olup doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber 465 yılında doğduğu tahmin edilmektedir.¹⁸⁶ Müellifimizin Halîfe b. Mahfûz'dan ders aldığı alanlarla ilgili hususları ilim tahsili başılığında işlediğimiz için burada ayrıca ele almayacağız.

1.2.1.4. Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Habîb el-‘Âmirî

Fıkıh ve hadis alanında yetkin bir âlimdir. Kemaeddîn el-Enbârî ondan hadis dersi okumuş¹⁸⁷ ve ondan hadis rivâyet etmiştir.¹⁸⁸ Hicri 530/1136 yılında vefat etmiştir.¹⁸⁹

1.2.1.5. Ebu'l-Fadl Muhammed b. Muhammed b. ‘Attâf el-Hemzânî el-Cezerî

Kemaeddîn el-Enbârî'nin kendisinden hadis dersi aldığı¹⁹⁰ ve hadis rivâyet ettiği âlimlerdendir.¹⁹¹ Hicri 444 yılında dünyaya gelmiştir. Tırâd el-Zeynebî (ö. 491/1097) ve Mâlik el-Bânîyâsi (ö. 485/1091) gibi âlimlerden ders almıştır. *et-Tıbbu'n-Nebevî* ve *el-Mu'cem* gibi eserler te'lif etmiştir. Kendisinden İbn 'Asâkir (ö. 571/1176) gibi âlimlerin ders aldığı nakledilmektedir. Ölüm tarihi ihtilâflı olup genel kanaat 534/1140 yılında vefat ettiği yönündedir.¹⁹²

1.2.1.6. Ebu'l-Berkât Abdulvehhâp b. el-Mübârek b. Ahmed el-Enmâtî

Muhaddis olduğu rivâyet edilen¹⁹³ Ebû'l-Berkât el-Enmâtî¹⁹⁴ 462 yılında dünyaya gelmiştir.¹⁹⁵ Kemaeddîn el-Enbârî'nin Bağdat'ta¹⁹⁶ kendisinden ders aldığı

¹⁸⁴ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXI/144; Saffedî, XVIII/148; el-Havânsârî, V/30.

¹⁸⁵ el-Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'î ile'l-İslâm*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 39.

¹⁸⁶ İbnü'l-Kıftî, I/393.

¹⁸⁷ İbnü'l-Cevzî, *el-Müntazam*, XVII/317.

¹⁸⁸ ed-Dübeysi, IV/53-54.

¹⁸⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-Müntazam*, XVII/317.

¹⁹⁰ İbnü'l-Fûtî, IV/175; es-Subkî, VII/156.

¹⁹¹ ed-Dübeysi, IV/53-54; ez-Zehebî, *el-Muhtasaru'l-Muhtâc*, II/120-121.

¹⁹² ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XX/54-55.

¹⁹³ Bâ Mahreme, IV/119.

¹⁹⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-Müntazam*, XVIII/33-34; Bâ Mahreme, IV/119.

âlimlerdendir.¹⁹⁷ Kaynaklar müellifimizin ondan hadis dersi aldığı nakletmektedir.¹⁹⁸ Ahlaklı ve vera' sahibi bir âlim olup¹⁹⁹ 538/1144 yılında vefat etmiştir.²⁰⁰

1.2.1.7. Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. el-Müzaffer b. Ali eş-Şehrezûrî el-Mevsilî

Ebû Bekr Muhammed b. Kâsım b. el-Müzaffer b. Ali eş-Şehrezûrî el-Mevsilî'nin 453 yılında Erbil'de dünyaya geldiği nakledilmektedir. Ancak kaynaklarda 454 yılında doğmuş olabileceğine dair bilgiler de bulunmaktadır. Fıkıh eğitimini Bağdat'ta Ebû İshâk eş-Şîrâzî'den aldığı belirtilen el-Mevsilî'den²⁰¹ Bağdat'ta ve Horasan'da birçok kişinin ders aldığı beyan edilmektedir. Şâm ve Cezîre bölgelerinde kadılık yapmış olup²⁰² 539/1145 yılında vefat ettiği ifade edilmektedir.²⁰³ Kemâleddîn el-Enbârî'nin kendisinden hadis dersi aldığı²⁰⁴ ve kendisinden hadis rivâyet ettiği nakledilmektedir.²⁰⁵

1.2.1.8. İbn Rezzâz

Asıl adı Ebû Mansûr Sa'îd b. Muhammed b. Ömer er-Rezzâz olup 462 yılında dünyaya gelmiştir.²⁰⁶ Fıkıh eğitimini Gazzâlî (ö. 505/1111), Ebû Bekr eş-Şâşî (ö. 365/976), Kiyâ el-Herâsî (ö.504/1110), Ebî Sa'd el-Mütevellî (ö. 478/1085) ve As'ad el-Mihenî (ö. 527/1123) gibi âlimlerden alan İbn Rezzâz²⁰⁷ hadis eğitimini ise Rizkullah et-Temîmî (ö. 488/1095) ve Nasr İbnü'l-Batar (ö. 494/1100) gibi âlimlerden almıştır.²⁰⁸ Ancak *el-Bidâye*'de ders aldığı hocalarından sadece Ebû Bekr eş-Şâşî, Kiyâ el-Herâsî ve Ebî Sa'd el-Mütevellî'den bahsedilmiştir.²⁰⁹

Sakin olup ve vakar sahibi bir sinsan olarak bilinen İbn Rezzâz'ın Nizâmiye Medreseleri'nde ders verdiği kaynaklarda beyan edilmektedir.²¹⁰

¹⁹⁵ İbnü'l-Cevzî, *el-Müntazam*, XVIII/33-34.

¹⁹⁶ ez-Zehabi, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXI/113-114; es-Safedî, XVIII/148; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/86.

¹⁹⁷ ez-Zehabi, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXI/113-114; es-Safedî, XVIII/148; İbn Kutlubogâ VI/299; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/86.

¹⁹⁸ es-Subkî, VII/156; Hâcî Halife, *Sullemu'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*, II/264.

¹⁹⁹ İbn Kesîr, XII/ 219.

²⁰⁰ İbn Kesîr, XII/ 219; Bâ Mahreme, IV/119.

²⁰¹ es-Subkî, VI/174-175.

²⁰² el-Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'î ile'l-İslâm*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 41.

²⁰³ İbn Esîr, IX/93; İbn Kesîr, XII/219; es-Subkî, VI/174-175.

²⁰⁴ es-Subkî, VII/156.

²⁰⁵ ed-Dübeysi, IV/53-54.

²⁰⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Müntazam*, XVIII/40.

²⁰⁷ İbnü'l-Cevzî, *el-Müntazam*, XVIII/40; Bâ Mahreme, IV/123-124.

²⁰⁸ es-Subkî, VII/93.

²⁰⁹ İbn Kesîr, XII/219.

²¹⁰ es-Subkî, VI/174-175.

Kemâleddîn el-Enbârî kendisinden fıkıh dersi aldığı ifade edilen²¹¹ İbn Rezzâz 539/1145 yılının Zilhicce ayında vefat etmiş olup Şeyh Ebî İshâk'ın türbesine defnedilmiştir.²¹²

1.2.1.9. Ebû Mansûr Muhammed b. Abdulmelik b. el-Hasan b. Hayrûn el-Beğdâdî

Ebû Mansûr el-Hayrûn'un kıraât alanında yetkin bir âlim olduğu beyan edilmekte²¹³ *Miftâhu's-Şi'r*²¹⁴ ve *el-Mûzah fi'l-Kırâât* adlı eserler kaleme aldığı zikredilmektedir.²¹⁵ İbnü'l-Cevzî gibi âlimlerin yetişmesine büyük katkıları olan²¹⁶ ve Kemâleddîn el-Enbârî'nin kendisinden hadis dersi aldığı²¹⁷ ve hadis rivâyet ettiği bilinen²¹⁸ Ebû Mansûr el-Hayrûn'un 539/1145 yılının Recep ayında vefat ettiği nakledilmektedir.²¹⁹

1.2.1.10. el-Cevâlikî

Kaynaklar el-Cevâlikî'nin Zilhicce²²⁰ 466 (1074) yılında²²¹ Bağdat'ta dünyaya geldiğini nakletmektedir.²²²

el-Cevâlikî lakabı ve²²³ Ebû Mansûr künyesiyle tanınan el-Cevâlikî'nin²²⁴ dil²²⁵ ve edebiyat alanında mahir bir âlimdi.²²⁶ Bu alanların dışında başta hadis olmak üzere²²⁷ diğer ilim alanlarında da söz sahibi olduğu bilinmektedir.²²⁸

Ebû Fevâris Tırâd b. Muhammed el-Zeynebî,²²⁹ Ebû Kâsım b. el-Busrî (el-Harirî) (ö. 516/1122), Ebû Tâhir İbn Ebî Sakar,²³⁰ İbn Tuyûrî (ö. 500/1106)²³¹ ve Hatîb et-

²¹¹ İbnü'l-Kıfî, II/171; İbn Hallikân, III/139; İbnü'l-Fûtî, IV/175; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXI/113-114; es-Subkî, VII/156; es-Safedî, XVIII/148; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/86; el-Havâsiri, V/30.

²¹² İbn Kesir, XII/219; es-Subkî, VII/93.

²¹³ es-Subkî, VII/156.

²¹⁴ es-Subkî, VII/156; Bâ Mahreme, IV/123-124.

²¹⁵ Bâ Mahreme, IV/123-124.

²¹⁶ es-Subkî, VII/156.

²¹⁷ es-Subkî, VII/156; Hâcî Halife, *Sullemu'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*, II/264.

²¹⁸ ed-Dübeysî, IV/53-54; ez-Zehebî, *el-Muhtasarü'l-Muhtâc*, II/120-121.

²¹⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-Müntazam*, XVIII/42-43.

²²⁰ İbnü'l-İmâd, VI/207-208.

²²¹ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VI/2737; el-Yemânî, s. 358.

²²² Kehhâle, XIII/54.

²²³ el-Cevâlikî denmesinin nedeni el-Cevâlikî'nin çuval yapımı işiyle uğraşmış olmasıdır. İbn Hallikân, V/344

²²⁴ Bâ Mahreme, IV/122-123; Kehhâle, XIII/54.

²²⁵ Kehhâle, XIII/54.

²²⁶ Bâ Mahreme, IV/122-123; Kehhâle, XIII/54.

²²⁷ İbnü'l-Cevzî, *el-Müntazam*, XVIII/46-47.

²²⁸ Kehhâle, XIII/54.

²²⁹ es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/308.

²³⁰ es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/308; İbnü'l-İmâd, VI/207-208; Kehhâle, XIII/54.

²³¹ İbnü'l-İmâd, VI/207-208.

Tebrizî (ö. 502/1109), gibi âlimlerden ders aldığı kaydedilen el-Cevâlikî'den²³² İbnü'l-Enbârî,²³³ ve İbnü'l-Cevzî, Ebû Yümn el-Kındî (ö. 613/1217), Sem'ânî (ö. 562/1166)²³⁴ ve oğlu Ebû Muhammed İsmail (ö. 575/1179) 'in ders aldığı nakledilmektedir.²³⁵

Bilgisi ve faziletiyle tanınan Ebû Mansûr el-Cevâlikî'nin Muharrem²³⁶ 539/(m.1145) yılında vefat ettiği beyan edilmektedir.²³⁷

Kemaleddîn el-Enbârî'nin kendisinden lugat ve edebiyat dersleri aldığı zikredilmektedir.²³⁸

1.2.1.11. Ebû Muhammed Abdullâh b. Ali Ahmed b. Abdillâh el-Mükrî

Kemaleddîn el-Enbârî ondan Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) *el-Kitâb* adlı eserini okumuştur. Arapçanın yanı sıra kiraât ve tilâvet alanında da söz sahibi bir âlim olup birçok kimseye bu alanda ders vermiştir. Muktefî-Billah (ö. 289/902) döneminde²³⁹ 541/1147 yılında vefat etmiştir.²⁴⁰

1.2.1.12. İbnü's-Şecerî

Asıl adı eş-Şerîf Ebû Sa'âdât Hebbetullâh b. Ali b. Muhammed b. Ali b. Abdillâh b. Ebî Hasan b. Abdillâh el-Emîn b. Abdillâh b. el-Hasan b. Ali b. Ebî Tâlip şeklinde olduğu beyan edilmektedir.²⁴¹ Kaynaklar el-Cevâlikî'nin muasırı olan İbnü's-Şecerî'nin Bağdat'ın Kerh adlı bölgesinden olduğunu ve²⁴² 450 (1058) yılının²⁴³ Ramazan ayında²⁴⁴ Bağdat'ta dünya geldiğini zikretmektedir.²⁴⁵

Nahiv alanında çağının önde gelen âlimlerinden biri olan İbnü's-Şecerî'nin kaynaklarda el-Hâşimî ve el-'Uluvvî nisbelerinin bulunduğu ve soyunun Ca'fer b. Ebî Tâlib'e dayandığı kaydedilmektedir.²⁴⁶

²³² el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, VI/2736.

²³³ Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ'*, s. 342; İbnü'l-İmâd, VI/425.

²³⁴ İbnü'l-İmâd, VI/207-208.

²³⁵ el-Hamevî, VI/2736; İbn Hallikân, V/343.

²³⁶ el-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ'*, s. 343; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, VI/2737; İbnü'l-Kıftî, II/335-338.

²³⁷ el-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ'*, s. 343; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, VI/2737; İbnü'l-Kıftî, II/335-338; Bâ Mahreme, IV/122-123.

²³⁸ İbnü'l-Kıftî, II/171; İbn Hallikân, III/139; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XL/238-240; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, XXI/113-114; es-Subkî, VII/156; es-Safedî, XVIII/148; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/86; el-Havânsirî, V/30; Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabiyyi I-VI*, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabiyyi*, V/171.

²³⁹ el-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ'*, s. 347-348.

²⁴⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-Müntazam*, XVIII/51-52; Bâ Mahreme, IV/143.

²⁴¹ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, VI/2775.

²⁴² İbnü'l-Kıftî, III/357; Firûzabâdî, *el-Bulğâ*, s. 308.

²⁴³ İbnü'l-Kıftî, III/356; İbn Hallikân, VI/50; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/324; Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 277.

²⁴⁴ İbn Hallikân, VI/50; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/324.

²⁴⁵ es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/324.

²⁴⁶ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, XX/194.

Şiir²⁴⁷ ve Eyyâm-ı‘Arab (Arap savaşları ve tarihi) alanlarında bilgi sahibi olan²⁴⁸ İbnü’ş-Şecerî’nin İbn Feddâl (ö. 479/1086), el-Hatîb et-Tebrizî, Sa‘îd b. Ali es-Selâlî (ö. ?) ve Ebu’l-Ma‘mer b. Tabâtâ el-‘Alevî (ö. 322/934) gibi âlimlerden ders aldığı nakledilmektedir. Ebu’l-Hasan es-Seyrefî²⁴⁹ gibi âlimlerden ise hadis dersi aldığı ifade edilen İbnü’ş-Şecerî’nin yetmiş yıl ders okuttuğu kaynaklarda hakkında zikredilen bilgiler arasındadır.²⁵⁰

İbnü’ş-Şecerî’nin İbnü’l-Haşşâb (ö. 567/1172), İbn ‘Abd et-Tâc el-Kındî (Ebû Yümn el-Kındî)²⁵¹ ve Ebu’l-Hasen b. Zâhid (ö. ?) gibi dilcilere ve âlimlere ders okuttuğu nakledilmektedir.²⁵² Dilinin fâsihliği ve güzel olan konuşmasıyla tanınan,²⁵³ el-Harîrî (Ebû Kâsım b. el-el-Busrî) gibi dilci ve âlimlerle şiir düellolarına girdiği zikredilen²⁵⁴ İbnü’ş-Şecerî’nin 542 (m. 1148)²⁵⁵ yılında Ramazan ayının 26. gününde vefat ettiği beyan edilmektedir.²⁵⁶ Kemâleddîn el-Enbârî’nin ondan dil ve nahiv dersleri aldığı nakledilmektedir.²⁵⁷

1.2.1.13. Ebû Nasr b. el-Hasan b Ali b. İshâk Nizâmu’l-Mülk et-Tûsî

Sultan Mahmud (ö. 525/1131) ile Müstersid-billah’ın vezirliğini yapmış olan et-Tûsî 544/1150 yılında vefat etmiştir.²⁵⁸ İbnü’l-Enbârî’nin kendisinden hadis dersi aldığı²⁵⁹ ve hadis rivâyet ettiği bir âlimdir.²⁶⁰

²⁴⁷ el-Hamevî, *Mu‘cemu’l-Udebâ’*, VI/2775; İbn Hallikân, VI/45-50; es-Süyûtî, *Buğyetu’l-Vu‘ât*, II/324; Bâ Mahreme, IV/144-145.

²⁴⁸ el-Hamevî, *Mu‘cemu’l-Udebâ’*, VI/2775; İbn Hallikân, VI/45-50; es-Süyûtî, *Buğyetu’l-Vu‘ât*, II/324.

²⁴⁹ İbn Hallikân *Vefayâtu’l-A‘yân* (İbn Hallikân, VI/46.) adlı eseri ile es-Süyûtî’nin *Buğyetu’l-Vu‘ât* (es-Süyûtî, *Buğyetu’l-Vu‘ât*, II/324.) adlı esrinin elimizdeki nüshalarında İbnü’ş-Şecerî’nin hocaları arasında olduğu idda edilen Ebu’l-Hasan es-Seyrefî’nin ölüm tarihine rastlamadık. Ancak ez-Zehabî’nin *Siyeru A‘lâmi’n-Nubelâ’* adlı eserinde İbnü’ş-Şecerî’nin hocaları arasında Ebu’l-Hüseyn el-Mübârek b. Tuyûrî (ö. 500/1106) şeklinde bir âlimin olduğuna dair bilgilere ulaştık. (ez-Zehabî, *Siyeru A‘lâmi’n-Nubelâ’*, XX/195.) Aynı eserin diğer bir cildinde bu âlimin İbnü’t-Tuyûrî künyesiyle meşhur olan Ebû’l-Hüseyn el-Mübârek b. Abdilcebbar b. Ahmed b. el-Kâsım b. Ahmed b. Abdillâh el-Begdâdî es-Seyrefî olduğunu gördük. (ez-Zehabî, *Siyeru A‘lâmi’n-Nubelâ’*, XIX/213.) İbnü’ş-Şecerî’nin ondan Sa‘îd b. Yahya el-Emevî’nin (ö. 194/809) *el-Meğâzi* adlı eserini naklettiği belirtilmektedir. (ez-Zehabî, *Siyeru A‘lâmi’n-Nubelâ’*, XX/195.) Bundan ötürü İbnü’ş-Şecerî’nin kendisinden ders aldığı kişinin Ebu’l-Hasan es-Seyrefî değil de Ebu’l-Hüseyn el-Mübârek b. Tuyûrî es-Seyrefî olduğunu söyleyebiliriz. Bu âlimden aynı zamanda İbnü’ş-Şecerî’nin muasırı olan el-Cevâlikî de ders almıştır. İbnü’l-‘İmâd, VI/207-208.

²⁵⁰ es-Süyûtî, *Buğyetu’l-Vu‘ât*, II/324.

²⁵¹ ez-Zehabî, *Siyeru A‘lâmi’n-Nubelâ’*, XX/195; es-Süyûtî, *Buğyetu’l-Vu‘ât*, II/324.

²⁵² ez-Zehabî, *Siyeru A‘lâmi’n-Nubelâ’*, XX/195.

²⁵³ el-Enbârî, *Nuzhetu’l-Elibbâ’*, s. 348; İbnü’l-Kıftî, III/356.

²⁵⁴ İbn Hallikân, VI/49;

²⁵⁵ el-Enbârî, *Nuzhetu’l-Elibbâ’* s. 349; el-Hamevî, *Mu‘cemu’l-Udebâ’*, VI/2776; İbnü’l-Kıftî, III/356; İbn Hallikân, VI/45-50; ez-Zehabî, *Târîhu’l-İslâm*, XL/238-240; el-Firuzabâdî, *el-Bulğa*, s. 308; es-Süyûtî, *Buğyetu’l-Vu‘ât*, II/324; Bâ Mahreme, IV/144-145; Dayf, *el-Medârisü’n-Nahviyye*, s. 277.

²⁵⁶ el-Hamevî, *Mu‘cemu’l-Udebâ’*, VI/2776; İbnü’l-Kıftî, III/356; İbn Hallikân, VI/45-50; es-Süyûtî, *Buğyetu’l-Vu‘ât*, II/324.

²⁵⁷ İbnü’l-Kıftî, II/171; ez-Zehabî, *Siyeru A‘lâmi’n-Nubelâ’*, XXI/113-114; Sübkî, VII/156; es-Safedî, XVIII/148; es-Süyûtî, *Buğyetu’l-Vu‘ât*, II/87; Brockelmann, *Tarihu’l-Edebi’l-‘Arabiyyi I-VI*, *Tarihu’l-Edebi’l-‘Arabi*, V/172.

²⁵⁸ İbn Kesir, XII/226.

²⁵⁹ es-Subkî, VII/156.

²⁶⁰ ed-Dübeysî, IV/53-54; ez-Zehabî, *el-Muhtasarü’l-Muhtâc*, II/120-121.

1.2.1.14. Ebu'l-Fadl Ahmed b. Tâhir el-Mihenî

Kaynaklarda el-Horâsânî es-Sûfî olarak da zikredilen Ebu'l-Fadl Ahmed b. Tâhir el-Mihenî 464 yılında dünyaya gelmiştir. Mütevazi ve güzel kişiliğiyle tanınmış bir âlim olup 549/1155 yılında vefat etmiştir.²⁶¹ Kemâleddîn el-Enbârî'nin kendisinden hadis rivâyet ettiği bir âlimdir.²⁶²

1.2.1.15. Ebu'l-Fadl Muhammed b. Nasr b. Muhammed b. Ömer es-Selâmî el-Begdâdî

Hadis konusunda yetkin bir âlim olup 467 yılında dünyaya gelmiştir.²⁶³ Hatîb et-Tebrîzî'den edebiyat dersi aldığı bilinen Ebu'l-Fadl Muhammed b. Nasr'ın yazı hattının güzel olduğu ve Ebû Tâhir b. Ebî Sakar gibi âlimlerden ders aldığı kaydedilmektedir.²⁶⁴ Mütedeyyin bir kişiliğe sahip olup²⁶⁵ 550/1156 yılında vefat etmiştir.²⁶⁶ Kemâleddîn el-Enbârî'nin kendisinden rivâyet ettiği bir âlimdir.²⁶⁷

1.2.1.16. Ebû Necîb Abdulkahir b. Abdullâh b. Muhammed b. 'Umeveyh

Yaklaşık 490 yılında Sühreverd'de doğmuştur. *Ziyauddîn es-Sühreverdî*,²⁶⁸ *Mü'ftiyu'l-İrâkiyyîn* ve *Kudvetu'l-Ferikîn* lakaplarıyla tanınmıştır.²⁶⁹ Nizâmîye Medreseleri'nde Es'ad el-Mihenî gibi âlimlerden ders almış²⁷⁰ ve kendisi de burada müderrislik yapmıştır.²⁷¹ 563/1169 yılında vefat etmiştir.²⁷²

Kemâleddîn el-Enbârî'nin onun yanında halvete girdiği beyan edilmektedir.²⁷³

1.2.2. Öğrencileri

Gerek Nizâmîye Medresesi'nde ders verdiği sırada gerek burada ders vermeyi bıraktıktan sonra müellifimizin rahle-i tedrisinden birçok talebe geçmiştir. Yetiştirdiği talebeler de kendisi gibi temayüz etmiş ve birçok eser ortaya koymuşlardır. Bu talebelerin arasında kendisinin akranı olan âlimler de vardır. ,

Kemâleddîn el-Enbârî'den ders almış olan ve kaynaklarda adı geçen âlimler genel itibariyle şu şekildedir.

²⁶¹ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XX/196-197.

²⁶² ed-Dübeysî, IV/53-54.

²⁶³ İbnü'l-Kıftî, III/222; İbnü'l-İmâd, VI/256-258.

²⁶⁴ İbnü'l-Kıftî, III/222.

²⁶⁵ İbnü'l-İmâd, VI/256-258.

²⁶⁶ İbnü'l-Kıftî, III/222; İbnü'l-İmâd, VI/256-258.

²⁶⁷ İbnü'l-Kıftî, III/222.

²⁶⁸ İbn Hallikân, III/204-205.

²⁶⁹ Bâ Mahreme, IV/236-237.

²⁷⁰ es-Subkî, VII/173-175.

²⁷¹ Bâ Mahreme, IV/236-237.

²⁷² es-Subkî, VII/173-175; Bâ Mahreme, IV/236-237.

²⁷³ es-Subkî, VII/173-175; es-Safedî, XVIII/148.

1.2.2.1. Ebu'l-Mehâsin Muhammed b. Abdulmelik el-Hemezânî

İbnü'l-Enbârî'nin akranından olup²⁷⁴ ondan hadis dersi almıştır. 575/1181 yılında vefat etmiştir.²⁷⁵

1.2.2.2. Ebu'l-Mehâsin Ömer b. Ali b. Hudr el-Kureşî ez-Zübeyrî ed-Dımeşkî

Hicri 526 yılının²⁷⁶ Şaban ayında²⁷⁷ Dımaşk'ta dünyaya gelmiştir.²⁷⁸ Çocukluğunda hadis öğrenimine başlamış²⁷⁹ Halep, Dımaşk, Harran, Musul ve Bağdat'ta hadis dersi almış Ebû Necîb es-Sühreverdî'ye talebelik etmiştir. Bağdat ve Dımaşk'ta birçok âlimden ders almıştır. Ders aldığı kişiler arasında Ebu'd-Durr Yâkût b. Abdillâh er-Rûmî (Yâkût el-Hamevî), Ebu'l-Vakt es-Siczî (ö. 553/1089), Ebu'l-Müzaffer b. et-Türeykî (ö. 555/1091), Ebû Muhammed b. el-Mâdih (ö. 556/1092) ve Ebû Bekr es-Semerkindî (ö. 575/1111) gibi âlimler bulunmaktadır.²⁸⁰ Zengiler Devleti'nde Şâm'da genç yaşlarda yüksek mevkilerde görev icrâ etmiştir.²⁸¹ Kemâleddîn el-Enbârî'den ders aldığı ifade edilen Ebu'l-Mehâsin el-Kureşî²⁸² 575/1181 yılında vefat etmiştir.²⁸³

1.2.2.3. Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Osmân b. Mûsâ b. Osmân el-Hâzımî el-Hemezânî

Zeynuddîn lakabıyla tanınmıştır. Hadis, fıkıh ve kıraât alanında söz sahibi bir âlimdir. İlim tahsil etmek için çeşitli şehirlere seyahatler düzenlemiştir.²⁸⁴ Kemâleddîn el-Enbârî'den hadis rivâyet ettiği nakledilmektedir.²⁸⁵ *Nâsîh ve'l-Mensûh*,²⁸⁶ *el-Fasîl, Silsiletu'z-Zeheb, Mâ't-Taffeka lafzuhu ve'h-Telefe Müsemmahu*²⁸⁷ ve *Kitâbu'l-İcâle*

²⁷⁴ ed-Dübeysî, IV/53-54.

²⁷⁵ el-Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'î ile'l-İslâm*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 46.

²⁷⁶ ed-Dübeysî, IV/329-331; ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Mu'allimî, Dâiretu'l-Me'ârifî'l-Osmanî, Haydarabad, 1958, IV/1365-1366.

²⁷⁷ ed-Dübeysî, IV/329-331.

²⁷⁸ ed-Dübeysî, IV/329-331; ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, IV/1365-1366.

²⁷⁹ ed-Dübeysî, IV/329-331.

²⁸⁰ ed-Dübeysî, IV/329-331.

²⁸¹ ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, IV/1365-1366; İbnü'l-İmâd, VI/416.

²⁸² el-Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'î ile'l-İslâm*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 46.

²⁸³ ed-Dübeysî, IV/329-331; ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, IV/1365-1366; İbnü'l-İmâd, VI/416.

²⁸⁴ ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, IV/1363-1364; İbn Hallikân, IV/294.

²⁸⁵ el-Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'î ile'l-İslâm*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 46; ez-Zehebî, *el-Muhtasarü'l-Muhtâc*, II/120-121.

²⁸⁶ İbn Hallikân, IV/294; ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, IV/1363-1364; es-Subkî, VII/13-14.

²⁸⁷ İbn Hallikân, IV/294; es-Subkî, VII/13-14.

gibi eserler kaleme almıştır.²⁸⁸ İbnü'l-Enbârî'nin *Esrâru'l-'Arabiyye* adlı eserini rivâyet eden âlim olup²⁸⁹ 582/1188 yılında vefat etmiştir.²⁹⁰

1.2.2.4. Ebû Mansûr Es'ad b. Nasr b. Es'ad

İbnü'l-'Abretî künyesiyle tanınmıştır. Kemâleddîn el-Enbârî, İbnü'l-'Assâr²⁹¹ ve İbnü'l-Haşşâb'dan dil ve nahiv dersi alan Ebû Mansûr Es'ad b. Nasr b. Es'ad 589/1195 yılında vefat etmiştir.²⁹²

1.2.2.5. Mekkî b. Reyân b. Sâlih el-Mâkesînî en-Nahvî ed-Darîr

Zamanının tanınan bir âlimi olup²⁹³ *el-Mâkesînî* ve *el-Musûlî* nisbesiyle tanınmıştır.²⁹⁴ İbnü'l-Haşşâb²⁹⁵ ve İbnü'l-'Assâr (ö. 576/1181)'dan²⁹⁶ nahiv, kıraât²⁹⁷ ve hadis dersi aldığı nakledilmektedir.²⁹⁸ Güzel ahlakı ile tanınan Mekkî b. Reyân'ın birden çok ilim dalında söz sahibi olduğu kaydedilmektedir.²⁹⁹ Ancak ağırlıklı olarak nahiv ve kıraât ilimlerinde yetkin olduğu beyan edilmektedir.³⁰⁰

Bağdatta bulunduğu sırada Kemâleddîn el-Enbârî'den ders aldığı zikredilen³⁰¹ Mekkî b. Reyân'ın 603/1209 yılında vefat ettiği nakledilmektedir.³⁰²

1.2.2.6. Ebu'l-Hayr Musaddık b. Şebîb b. el-Hasan el-Vâsîfî

İbnü'l-Enbârî, İbnü'l-Haşşâb, İbnü'l-'Assâr ve İsmail İbnü'l-Cevâlikî'den dil dersi aldığı zikredilmektedir. Bağdat'ta hadis dersi almış olup bu alanda talebe yetiştirdiği ifade edilmektedir.³⁰³ Kur'ân-ı Kerîm ve nahiv dersini Ebû Huseyn Sadakati'l-Vezîr (ö. 552/1157)'den aldığı bilinen³⁰⁴ Ebû'l-Hayr Musaddık b. Şebîb b. el-Hasan el-Vâsîfî'nin 605/1211 yılında vefat ettiği nakledilmektedir.³⁰⁵

²⁸⁸ İbn Hallikân, IV/294; ez-Zehbî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, IV/1363-1364; es-Subkî, VII/13-14.

²⁸⁹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 7.

²⁹⁰ İbn Hallikân, IV/294; ez-Zehbî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, IV/1363-1364; es-Subkî, VII/13-14.

²⁹¹ es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I/441.

²⁹² İbnü'l-Kıfî, I/270; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I/441.

²⁹³ el-Munzirî, II/117-118; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/299.

²⁹⁴ ez-Zehbî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXI/425.

²⁹⁵ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VI/2715; el-Munzirî, II/117-118; ez-Zehbî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXI/425; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/299.

²⁹⁶ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VI/2715; İbnü'l-Kıfî, III/321; ez-Zehbî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXI/425; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/299.

²⁹⁷ el-Munzirî, II/117-118; İbnü'l- Cezerî, II/269-270; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/299.

²⁹⁸ el-Munzirî, II/117-118; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/299.

²⁹⁹ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VI/2715; el-Munzirî, II/117-118; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/299.

³⁰⁰ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VI/2715; el-Munzirî, II/117-118; ez-Zehbî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXI/425-426; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/299.

³⁰¹ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VI/2715; İbnü'l-Kıfî, III/321; ez-Zehbî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXI/425.

³⁰² İbnü'l-Kıfî, III/321; ez-Zehbî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXI/425; İbnü'l- Cezerî, II/269-270.

³⁰³ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VI/2699; el-Munzirî, II/151.

³⁰⁴ el-Munzirî, II/151.

³⁰⁵ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VI/2699; el-Munzirî, II/151.

1.2.2.7. Sîbeveyhi es-Sincârî en-Nahvî

İlim için Sincâr'dan Bağdat'a gitmiştir. Burada bulunduğu sırada Kemâleddîn el-Enbârî ve Abdurrahim el-'Assâr'dan ders almıştır.³⁰⁶ Hanifi mezhebine mensup bir âlim olduğu nakledilmektedir.³⁰⁷ Mali açıdan sıkıntılı bir hayat geçirdiği kaydedilen Sîbeveyhi es-Sincârî³⁰⁸ 606/1212 yılında vefat etmiştir.³⁰⁹

1.2.2.8. Mu'tavvik b. Menîh b. Mevâhib el-Kaylevî el-Hatîb

Bağdat'ta Kemâleddîn el-Enbârî³¹⁰ ve İbnü'l-Haşşâb'dan³¹¹ dil ve nahiv dersi almıştır.³¹² Şairliği ve hitabetiyle ün salmış olup³¹³ bir şiir divanının olduğu belirtilmektedir.³¹⁴ el-Kaylevî el-Hatîb 606/1212 yılında vefat etmiştir.³¹⁵

1.2.2.9. Sâlim b. Ebî Sakar Ahmed b. Sâlim 'Arûdî

el-Müntecib lakabıyla meşhur olup³¹⁶ tüccar olduğu nakledilmektedir.³¹⁷ Kaynaklarda şiir,³¹⁸ edebiyat ve 'aruz³¹⁹ alanında söz sahibi bir âlim olduğu³²⁰ ve Kemâleddîn el-Enbârî'den ders aldığı kaydedilmektedir.³²¹ *Urcûzetün fi'n-Nahv, Kitâbü'n fi'l-'Arûz, Kitâbü'n fi'l-Kavâfi* ve *Kitâbü'n fi San'ti's-Şi'r*³²² gibi bazı eserler kaleme aldığı zikredilmektedir.³²³ Fâzilet ve ahlakıyla tanınan Sâlim b. Ebî Sakar Ahmed b. Sâlim 'Arûdî 611/1217 yılının Zilkade ayında vefat etmiştir.³²⁴

1.2.2.10. Ebû Bekr el-Mübârek b. el-Mübârek b. Sa'îd b. el-Dehhân ed-Darîr en-Nahvî

Birden çok alanda söz sahibi bir âlim olup *İbnü'l-Vecîh* lakabıyla tanınmıştır.³²⁵ Kıraat alanında ders almış olan İbnü'd-Dehhân³²⁶ Ebî Sa'îd Nasır b. Muhammed b.

³⁰⁶ İbnü'l-Kıftî, II/71.

³⁰⁷ İbnü'l-Kıftî, II/71; Abdükadir b. Muhammed b. Muhammed b. Nasrallah el-Kureşî el-Hanefî, *el-Cevâhiru'l-Müdüfe fi Tabâkâti'l-Hanîfe*, thk. Dr. Muhammed Abdulfettah Kahlû, Dâru'l-'Ulûm, Riyâd, 1993, II/244.

³⁰⁸ İbnü'l-Kıftî, II/71.

³⁰⁹ İbnü'l-Kıftî, II/71; Muhyiddîn, II/244.

³¹⁰ el-Munzirî, II/185.

³¹¹ İbn Kesîr, XIII/53; el-Munzirî, II/185.

³¹² İbn Kesîr, XIII/53.

³¹³ İbn Kesîr, XIII/53; el-Munzirî, II/185.

³¹⁴ İbn Kesîr, XIII/53.

³¹⁵ İbn Kesîr, XIII/53; el-Munzirî, II/185.

³¹⁶ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, III/1339; İbnü'l-Kıftî, II/ 67; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I/575.

³¹⁷ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, III/1339.

³¹⁸ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, III/1339; İbnü'l-Kıftî, II/ 67.

³¹⁹ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, III/1339; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I/575.

³²⁰ İbnü'l-Kıftî, II/ 67; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I/575.

³²¹ el-Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'i ile'l-İslâm*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 48.

³²² el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, III/1339; İbnü'l-Kıftî, II/ 67; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I/575.

³²³ İbnü'l-Kıftî, II/ 67; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I/575.

³²⁴ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, III/1339; İbnü'l-Kıftî, II/ 67; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I/575.

³²⁵ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, V/2263; ez-Zehbî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXIII/86; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/273-274; Bâ Mahreme, VI/51.

Selemi'l-Edîb (ö.) ve Ebu'l-Ferc el-A'lâ' b. Ali el-Bağdâdî (ö.) gibi âlimlere talebelik etmiştir.³²⁷ Ders aldığı âlimlerin arasında Kemâleddîn el-Enbârî ve İbnü'l-Haşşâb da bulunmaktadır.³²⁸ Farsça, Türkçe, Rumca, Ermenice ve Habeşçe bildiği ve şair olduğu beyan edilmektedir.³²⁹ Nizâmiye medreseleri'nde ders verdiği nakledilen İbnü'd-Dehhân 612/1218 yılında vefat etmiştir.³³⁰

1.2.2.11. Ebu'l-Feth Abdulvehhâb b. Buzğuş b. Abdillâh el-İyenî el-Beğdâdî

Mütedeyyin ve sabırlı bir âlim olduğu belirtilen³³¹ Abdulvehhâb b. Buzğuş'un başta hadis ve kıraat olmak üzere farklı alanlarda yetkin bir âlim olduğu ifade edilmektedir.³³² Ancak kıraat alanındaki maharetiyle ön plana çıkmıştır. Zira Kur'ân-ı Kerîm'in farklı kıraat türlerini öğrenmiştir.³³³ Müellifimizden *el-Beyân fî Garibi İ'râbi'l-Kur'ân* adlı eserini okumuş olup³³⁴ 612/1218 yılında vefat etmiştir.³³⁵

1.2.2.12. Ebu'l-Fadl Yûnus b. Ebî Kâmil el-Muzaffer b. Yûsuf

Kemâleddîn el-Enbârî ve İbnü'l-Haşşâb'dan edebiyat dersi aldığı bilinen el-Muzaffer b. Yûsuf 615/1221 yılında vefat etmiştir.³³⁶

1.2.2.13. Ebu'l-Hasan b. Ali b. Hârûn el-Hillî el-Mükri

Kur'ân-ı Kerîm hafızıdır. Kemâleddîn el-Enbârî³³⁷ ve İbnü'l-Haşşâb'dan ders almıştır. Kaynaklar 615/1221 yılında vefat ettiğini zikretmektedir.³³⁸

1.2.2.14. Ebû Şûca' Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Vâsîfî

Şair kişiliğiyle tanınmıştır. Bağdat'ta Kemâleddîn el-Enbârî³³⁹ ve Ebu'l-Hasan Ali b. Abdirrahim es-Sulmâ'dan (İbnü'l-'Assâr)³⁴⁰ dil ve edebiyat dersi almış olup 616/1222 yılında vefat etmiştir.³⁴¹

³²⁶ İbnü'l-Kıftî, III/254-256; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, XXIII/86-87.

³²⁷ İbnü'l-Kıftî, III/254-256.

³²⁸ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, V/2263; İbnü'l-Kıftî, III/254-256; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, XXIII/86-87; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/273-274; İbnü'l-'Îmâd, VII/97.

³²⁹ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, V/2263; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, XXIII/86-87.

³³⁰ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, V/2263; İbnü'l-Kıftî, III/254-256; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, XXIII/86-87; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/273-274; Bâ Mahreme, VI/51; İbnü'l-'Îmâd, VII/97;

³³¹ İbnü'l-'Îmâd, VII/95-96.

³³² el-Munzirî, II/352-353; İbnü'l-'Îmâd, VII/95-96.

³³³ İbnü'l-Cezerî, I/426; İbnü'l-'Îmâd, VII/95-96.

³³⁴ el-Enbârî, *Kitâbu'l-Beyân fî Garibi İ'râbi'l-Kur'ân*, thk. Abdulhamit Taha, Muhakkikin mukaddimesi, el-Heyetu'l-Mısriyyetu'l-'Âmmetu li'l-Kitâb, 1980, s. 24.

³³⁵ el-Munzirî, II/352-353.

³³⁶ el-Munzirî, II/440.

³³⁷ el-Munzirî, II/445.

³³⁸ el-Munzirî, II/445; İbn Esîr, XI/395.

³³⁹ el-Munzirî, II/476; Saffedî, II/85.

³⁴⁰ el-Munzirî, II/476.

³⁴¹ el-Munzirî, II/476; Saffedî, II/85.

1.2.2.15. Ebû Abdillâh Muhammed b. Halef b. Râcih el-Makdisî el-Hanbelî

Şihâbuddîn lakabıyla tanınmıştır. İhtilâflı olmakla beraber 550 yılında doğduğu nakledilmektedir.³⁴² Zâhid, ‘âbid ve vera‘ sahibi bir kimse olduğu ifade edilmektedir. Mısır ve Dımaşk’ta bazı âlimlerden ders aldığı ve el-Harîrî’nin *el-Makâmât* adlı eserini elli gecede ezberlediği belirtilmektedir.³⁴³ İbnü’l-Haşşâb³⁴⁴ ve Kemâleddîn el-Enbârî’den dil ve edebiyat dersi almıştır.³⁴⁵ Muhammed b. Halef b. Râcih 6180/1224 yılında vefat etmiştir.³⁴⁶

1.2.2.16. Muhammed b. Ebi’l-Ferec b. Ebî’l-Me‘âlf el-Mûsilî el-Mükrî

Fahr lakabıyla tanınmış olup Nizâmiye Medresesi’nde ders vermiştir. Aslen Bağdatlı olduğu ancak bir süre Musul’da kaldığı için el-Mûsilî denildiği ifade edilmektedir. Bağdat’ta bulunduğu sırada İbnü’l-Enbârî’den ders aldığı beyan edilen el-Mükrî’nin 621/1227 yılında vefat ettiğini nakledilmektedir.³⁴⁷

1.2.2.17. Ebu’l-Hasan Ali b. Mansûr b. ‘Ubeydillâh el-Hatîbî

Aslen İsfahanlı olup 547 yılında Bağdat’ta doğmuş ve burada yetişmiştir.³⁴⁸ Nizâmiye Medresesi’nde fıkıh dersi aldığı nakledilmektedir.³⁴⁹ Ancak dil³⁵⁰ ve edebiyat³⁵¹ alanında mahir olduğu zikredilmektedir. İbnü’l-‘Assâr ve Kemâleddîn el-Enbârî’den ders aldığı zikredilen el-Hatîbî’nin 622/1228 yılında vefat ettiği ifade edilmektedir.³⁵²

1.2.2.18. Ebu’l-Mecd Haze‘l b. ‘Asker b. Halîl eş-Şenânî el-Mükri

Takiyuddîn lakabıyla tanınmıştır. Nahiv ve lügat alanında etkili bir âlim olduğu nakledilmektedir. Bağdat’ta bulunduğu sırada Kemâleddîn el-Enbârî’den ders almıştır. Daha sonra Şâm’a göçmüş olup 623/1229 yılında vefat etmiştir.³⁵³

³⁴² Saffedî, III/38.

³⁴³ İbnü’l-‘Îmâd, VII/145-146.

³⁴⁴ el-Munzirî, III/36-37; İbnü’l-‘Îmâd, VII/145-146.

³⁴⁵ el-Enbârî, *Kitâbu’l-Dâ‘î ile’l-İslâm*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 50.

³⁴⁶ el-Munzirî, III/36-37; Saffedî, III/38; İbnü’l-‘Îmâd, VII/145-146.

³⁴⁷ el-Munzirî, III/128-129.

³⁴⁸ İbnü’l-Kıftî, II/321; es-Süyûtî, *Buğyetu’l-Vu‘ât*, II/207-208.

³⁴⁹ es-Süyûtî, *Buğyetu’l-Vu‘ât*, II/207-208.

³⁵⁰ İbnü’l-Kıftî, II/321; es-Süyûtî, *Buğyetu’l-Vu‘ât*, II/207-208.

³⁵¹ İbnü’l-Kıftî, II/321.

³⁵² İbnü’l-Kıftî, II/321; es-Süyûtî, *Buğyetu’l-Vu‘ât*, II/207-208.

³⁵³ İbnü’l-Kıftî, I/388-389; el-Munzirî, III/184-185; es-Süyûtî, *Buğyetu’l-Vu‘ât*, I/550-551.

1.2.2.19. Ebû Bekr Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Talha el-Begdâdî el-Mükrî el-Habbâz

Ömrünün sonlarına doğru görme duyusunu kaybetmiştir.³⁵⁴ Kemâleddîn el-Enbârî'den hadis rivâyetinde bulunmuş olup³⁵⁵ 623/1229 yılında vefat etmiştir.³⁵⁶

1.2.2.20. Ebu'l-Me'âlî Sa'îd b. Ali b. Ömer el-Begdâdî el-Vâ'iz

Ebû Necîb es-Suhreverdî'den şâfi'î fıkıh eğitimi almış olup müellifimiz İbnü'l-Enbârî'den nahiv dersi görmüştür. Ebû Hüseyin Sadakati'l-Vezîr'e de talebelik yapmıştır. el-Munzirî'nin onun hakkında “Bizim de ondan icâzetimiz bulunmaktadır” şeklinde ifadeleri bulunmaktadır. Ölüm tarihi ihtilâflı olmakla beraber 625/1231 yılında vefat ettiğini beyan edilmektedir.³⁵⁷

1.2.2.21. Müvaffikuddîn Abdullâtîf b. Yûsuf b. Muhammed el-Bağdâdî

Arapça ve tıp dâhil birçok alanda söz sahibi bir âlimdir.³⁵⁸ *Garîbu'l-Hadîs, el-Vâziha fî İ'râbi'l-Fâtiha, Ahbaru Mısri'l-Kebîr, Kitâbu'l-İfâde fî Ahbâri Mısır, Şerhu Fusûli Bakarât, Makâletun fî'n-Nefs ve Makâletun fî er-Redd 'alâ Yahûd ve'n-Nasara* şeklinde eserler kaleme almıştır.³⁵⁹ Kemâleddîn el-Enbârî'den ders almış olup³⁶⁰ 629/1231 yılında vefat etmiştir.³⁶¹

1.2.2.22. Abdullâh b. Ebi'l-Vefâ Muhammed b. 'Ubeydillâh b. Ebî Sa'îd el-Enbârî

Kemâleddîn el-Enbârî'nin oğlu olup hicri 561 yılında doğmuştur. Başta fıkıh ve nahiv olmak üzere babasından birden çok alanda ders almıştır. İlim ehli bir aileye mensup olup 631/1237 yılında vefat etmiştir.³⁶²

1.2.2.23. Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'îd b. Yahyâ b. Huccâc b. Dübeysî

Bir Şâfi'î fakihî olup³⁶³ Kemâleddîn el-Enbârî'den hadis rivâyet etmiştir.³⁶⁴ *et-Tekmiletü li-Vefeyâti'n-Nakle* adlı eserin müellifi olan el-Munzirî'nin hocalarından olup³⁶⁵ tarihçiliğiyle tanınmıştır³⁶⁶. Ancak şair yönü de bulunmaktadır.³⁶⁷ Hatîb el-

³⁵⁴ el-Munzirî, III/220-521.

³⁵⁵ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXI/114.

³⁵⁶ İbn Hâcer, IV/422-423.

³⁵⁷ el-Munzirî, III/220-521.

³⁵⁸ İbnü'l-Kıftî, II/193-196; el-Munzirî, III/297-298; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXIII/320-321.

³⁵⁹ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXIII/323.

³⁶⁰ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXIII/320-321; es-Subkî, VII/156.

³⁶¹ İbnü'l-Kıftî, II/193-196; el-Munzirî, III/297-298.

³⁶² el-Munzirî, III/360.

³⁶³ ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, IV/1414-1416; İbnü'l-Cezer'i II/129; Bâ Mahreme, VI/153.

³⁶⁴ es-Subkî, VII/156.

³⁶⁵ el-Munzirî, III/529-530; İbn Hallikân, IV/394-395.

³⁶⁶ el-Munzirî, III/529-530; İbn Hallikân, IV/394-395; İbnü'l-Cezer'i II/129.

Bağdâdî'nin *Târîhu Medîneti's-Selâm* adlı eserine *Zeylu Târîhi Medîneti's-Selâm* şeklinde bir zeyl kaleme almıştır.³⁶⁸ ed-Dübeyî bu eserinde müellifimizin biyografisini naklederken “*Ben ondan şiirinin bir kısmını dinledim ve yazdım, Bana yanındaki her şeyi rivâyet eteme izin verdi. O ne güzel bir şeyhti (Âlimdi)*” şeklinde bahsetmektedir.³⁶⁹ ed-Dübeyî 637/1243 yılında vefat etmiştir.³⁷⁰

1.2.2.24. Ebu'l-Feth Mûsâ b. Ebi'l-Fadl Yûnus b. Muhammed b. Man'ame

'*Îmâduddîn* lakabıyla meşhur olup başta dil ve fıkıh olmak üzere birçok alanda söz sahibi bir âlimdi.³⁷¹ Nizâmiye Medresesi'nde ders aldığı bilinen Ebu'l-Feth Mûsâ b. Ebi'l-Fadl³⁷² Kemâleddîn el-Enbârî'den edebiyat dersi almıştır.³⁷³ 639/1245 yılında vefat etmiştir.³⁷⁴

1.2.3. Eserleri

Kemâleddîn el-Enbârî velûd bir âlim olup birçok alanda eseri bulunmaktadır.³⁷⁵ Bu alanların başında fıkıh, hilâf, dil ve nahiv, tasavvuf, tarih ve kelâm (Usûli'd-dîn) gibi ilim dalları gelmektedir.³⁷⁶

Kemâleddîn el-Enbârî'ye nisbet edilen eserlerin sayısı konusunda farklı bilgiler aktarılmaktadır.

Kaynaklar müellife ait elliden fazla eserin adını zikretmektedir.³⁷⁷

el-Yemânî *Îşârâtu't-Ta'yîn* adlı eserinde, Kemâleddîn el-Enbârî'ye ait olduğunu belirttiği kırktan fazla eserin adını zikretmektedir.³⁷⁸

ez-Zehebî Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ adlı eserinde, ona ait otuzdan fazla eserin adını nakletmektedir.³⁷⁹ Ancak *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhiri ve A'lâm* adlı eserinde ise müellifimizin çoğunluğu nahiv çalışması olmak suretiyle yüz otuz eserinin olduğundan söz etmektedir.³⁸⁰

³⁶⁷ el-Munzirî, III/529-530; İbn Hallikân, IV/394-395; İbnü'l-Cezer'i II/129; Bâ Mahreme, VI/52.

³⁶⁸ el-Munzirî, III/529-530; İbn Hallikân, IV/394-395.

³⁶⁹ ed-Dübeyî, IV/153-154.

³⁷⁰ ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, IV/1414-1416; İbnü'l-Cezer'i II/129; Bâ Mahreme, VI/52.

³⁷¹ İbn Hallikân, IV/254-255.

³⁷² el-Munzirî, III/583-584; İbn Hallikân, IV/254-255.

³⁷³ Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'î ile'l-İslâm*, s. 52.

³⁷⁴ İbn Hallikân, IV/254-255.

³⁷⁵ İbn Kiftî, II/169; el-Yemânî, 185-186; İbn TAgriberdi, VI/90.

³⁷⁶ el-Yemânî, 185-186.

³⁷⁷ es-Subkî, VII/156.

³⁷⁸ el-Yemânî, s. 185-186.

³⁷⁹ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXI/113-114.

³⁸⁰ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XL/238-240.

el-Kutübî *Fevâtu'l-Vefeyât* adlı eserinde, Kemâleddîn el-Enbârî'ye ait altmıştan fazla eserden bahsetmektedir.³⁸¹

el-Firûzabâdî *el-Bulğa* adlı eserinde, Kemâleddîn el-Enbârî'ye ait olduğunu belirttiği kırktan fazla eserin adını aktarmaktadır.³⁸²

es-Süyûtî *Buğyetu'l-Vu'ât* adlı eserinde, Kemâleddîn el-Enbârî'ye ait elliden fazla eserden söz etmektedir.³⁸³

İbnü'l-İ'mâd (ö. 1089/1715) *Şezerâtu'z-Zeheb* adlı eserinde, Kemâleddîn el-Enbârî'nin yüz otuz eserinin olduğunu beyan etmekte ve bu eserlerin fıkıh, zühd, usûl ve dil alanında yazıldığını belirtmektedir.³⁸⁴

Kaynaklarda Kemâleddîn el-Enbârî'ye onlarca eser nisbet edilmişse de bu eserlerin sadece bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Biz önce müellifimizin günümüze ulaşan eserlerini ele alıp daha sonra günümüze ulaşmayan eserlerini zikretmek istiyoruz.

1.2.3.1. Günümüze Ulaşan Eserleri

1.2.3.1.1. Dil ve Edebiyata Dair Eserleri

1. *Esrâru'l-'Arabiyye*

Çalışmamızın ana konusunu teşkil eden bu eser hakkında daha ileride bilgi vereceğimiz için burada ismini zikretmekle yetinmek istiyoruz.

2. *el-İnsâf fî Mesâli'l-Hilâf Beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*

Kemâleddîn el-Enbârî'nin bu eseri Nizâmîye Medresesi'nde ders verdiği dönemde talebelerinin isteği üzerine kaleme aldığı dile getirilmektedir.³⁸⁵ el-Enbârî bu eserinde yüz yirmi meselede ekoller arasındaki tartışmaları konu edinmektedir.³⁸⁶ Bundan dolayı bu eser yazıldığı alanın ilklerinden sayılmaktadır.³⁸⁷ Ancak bu alanda yazılmış olan ilk eserin Sa'leb (ö. 291/903) tarafından kaleme alındığı nakledilmektedir.³⁸⁸ Bu alanda yazılmış olan diğer bir eser ise İbn Keysân (ö. 320/932)

³⁸¹ el-Kutübî, II/292-293.

³⁸² el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 184.

³⁸³ es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/87.

³⁸⁴ İbnü'l-İ'mâd, VI/425-426.

³⁸⁵ Broeckmanns, *Tarihu'l-Edebi'l-'Arabiyyî*, V/171.

³⁸⁶ Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344) *Tezkiretu'n-Nuhât* adlı eserinde bu bilginin aksi bir bilgi nakletmektedir. Onun belirttiğine göre bu eserde ekoller arası yüz on mesele ele alınmıştır. el-Endelüsî müellifimizin bu meseleleri herhangi bir gereksiz açıklamalara başvurmadan özet bir şekilde ele aldığını ifade etmektedir. Ebû Hayyân el-Endelüsî, s. 704.

³⁸⁷ Velid Ebbâh, s. 205-206.

³⁸⁸ Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Yakup İshak Varrâk İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist fî Ahbâri'l-'Ulemâi'l-Müsennefîne mine'l-Kudemâi ve'l-Müheddisînne ve Esmâi Kutübihim*, thk. Ridâ Teceddüd el-Mâzenderânî, tsz. S. 81; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, II/552; İbn Hallikân, I/104; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I/397; Demirayak ve Bakırcı, s. 96.

tarafından yazılmış olan *Ma'htelefe fihî'l-Basriyyûn ve'l-Kûfiyyûn* adlı eseridir.³⁸⁹ Aynı alanda Ebû Cafer en-Nahhâs (338/950)'ın *İhtilâfu'l-Kufiyyîn ve'l-Basriyyîn* adlı bir eseri mevcuttur.³⁹⁰ İbn Fâris (ö. 390/999)'in de *İhtilâfu'n-Nahviyyîn* adlı bir eseri bulunmaktadır.³⁹¹ Ancak müellifimizin bu eseri bu dönemde yaygın olan dini mezheplerin ihtilâf yöntemlerine göre te'lîf edilmiş olmasından dolayı diğer eserlerden farklı olup alanında ilk sayılmıştır. Kemâleddîn el-Enbârî bu eserinde işlediği meseleleri çalışmamızın konusu olan *Esrâru'l-'Arabiyye* adlı eserinde kısa ve kolay anlaşılacak bir şekilde ele almıştır.³⁹² İbnü'l-Enbârî söz konusu tartışmaları işlerken Kufe Okulu'nun mensuplarının iddialarını ve delillerini belirtir ve daha sonra Basra Okulu mensuplarının bu iddia ve delillere verdiği cevapları ele alır. Kemâleddîn el-Enbârî bu eserinde çoğu meselede Basra Okulu'nun mensuplarına katılmaktadır.³⁹³ Ancak yer yer Kufelilerin görüşlerine katıldığı da görülmektedir.³⁹⁴

Bu eser ilk olarak 1913 yılında W. Weil tarafından basılmıştır. Eserin ikinci baskısı 1945 yılında Kahire'de Muhammed Muhyiddin Abdulhamit tarafından yapılmıştır. Eser 1953 yılında Kâhire'de tekrar yayınlanmıştır. Eserin tarihsiz bir Beyrut neşri bulunmaktadır.³⁹⁵

Eserle ilgili Türkiye'de Selçuk Üniversitesi'nde 2007 yılında Bayram Özdemir tarafından yapılmış bir yüksek lisans çalışması bulunmaktadır.³⁹⁶

3. Mensûru'l-Fevâid

Müellifin Basra ve Kufe Okulları'nın arasındaki ihtilâfları ele aldığı bir başka eseridir.³⁹⁷ Eserde mesele başlığı altında doksan dört konu işlenmiştir. Eserde "Nahiv" kelimesinin tanımı yapan Kemâleddîn el-Enbârî sarf ve nahiv konularına değinmiştir.³⁹⁸ Salih ed-Dâmin tarafından³⁹⁹ 1990 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir.⁴⁰⁰ Eserin III. Ahmet Kütüphanesi'nde (nr. 2729) mahtût bir nüshası bulunmaktadır.⁴⁰¹

³⁸⁹ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, VI/2308; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I/19; Demirayak ve Bakırcı, s. 96.

³⁹⁰ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, I/469; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I/62; Demirayak ve Bakırcı, s. 96.

³⁹¹ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, I/412; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I/352; Demirayak ve Bakırcı, s. 96.

³⁹² Demirayak ve Bakırcı, s. 96.

³⁹³ Velid Ebbâh, s. 205-206.

³⁹⁴ Velid Ebbâh, s. 205; Sâlih, s. 23.

³⁹⁵ el-Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'î ile'l-İslâm*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 59.

³⁹⁶ Bayram Özdemir, *İbnü'l-Enbârî'nin Hayatı ve el-İnsâf Adlı Eserindeki Metodu*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2007.

³⁹⁷ Bakırcı-Demirayak, s. 96-97.

³⁹⁸ el-Enbârî, *Mensûru'l-Fevâid*, thk. Salih ed-Dâmin, Muhakkikin Mükaddimesi, Dâru'r-Râidi'l-'Arebiyyi, 1990, s. 19; Bakırcı-Demirayak, s. 96-97.

³⁹⁹ Sâlih, s. 23; Kılıç, "Kemâleddîn el-Enbârî", XI, 171-173.

⁴⁰⁰ el-Enbârî, *Mensûru'l-Fevâid*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 4.

⁴⁰¹ el-Enbârî, *Mensûru'l-Fevâid*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 23.

4. *el-İğrâb fî Cedeli'l-İ'râb*

Cedel ve edebiyat konuları üzerine yazılmış olan bir eser olup dört esas üzerine bina edilmiştir. Bu esaslardan birincisi sâildir. Kemâleddîn el-Enbârî'ye göre sâil “*Mübhemliği sabit olan meseleyi anlamaya ve öğrenmeye çalışandır.*” Ona göre sâilin ahlaki özelliklerinden birisi mezhebiyle (Mezhepten maksat dil okuludur.) ilişkili konularda soru sormasıdır. İkinci esas musûlün bih olup “*Kendisiyle soru sorulan siga*” demektir. Müellife burada soru sormak için kullanılan araçlara ve bu araçların özelliklerine değinmektedir. Üçüncü esas mesulün minh şeklinde olup “*Kendisine soru sorulan kişiyi*” ifade etmektedir. Kemâleddîn el-Enbârî kendisine soru sorulan kişinin soru sorulan ilgili alanda uzman olması gerektiğini dile getirmektedir. Dördüncü esas ise mesulün ‘anh olup “*Hakkında soru sorulan*” anlamına gelmektedir. İbnü'l-Enbârî hakkında soru sorulan şeyin idrak edilebilir olması gerektiğini belirtmektedir. Ona göre hakkında soru sorulan şey cevabın kapsamında olmalıdır.⁴⁰²

Eser 1957 yılında *Luma'u'l-Edille* adlı eserle birlikte neşredilmiştir. Bu eseri Sa'îd el-Afğânî 1971 yılında Beyrut'ta yayınlamıştır. Eser 1971 yılında Beyrut'ta tekrar basılmıştır.⁴⁰³ Eserin İstanbul'da Atıf Efendi Kütüphanesi (nr. 2429/1) ile ⁴⁰⁴ Paris Ulusal Kütüphanesi'nde (nr. 1013) birer mahtût nüshası mevcuttur. Diğer bir nüshası ise İspanya'nın San Lorenzo kentinde Escorial Kütüphanesi'nde (nr. 772) bulunmaktadır.⁴⁰⁵

5. *Luma'u'l-Edille fî Usûli'n-Nahv*

Küçük hacimli bir eser olup otuz bölümden oluşmaktadır.⁴⁰⁶ Kemâleddîn el-Enbârî bu eserini *el-İğrâb fî Cedeli'l-İ'râb* adlı eserinden sonra kaleme aldığını belirtmektedir. Nahiv usulüne dair olan bu eserde müellif hadis ıstılahlarını çokça kullanmış ve mühaddislerin yöntemlerinden faydalanmış olup cerh, ta'dîl, Mürsel ve meçhul gibi kavramları açıklamıştır.⁴⁰⁷

⁴⁰² Valid Ebbâh, s. 206-207.

⁴⁰³ el-Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'i ile'l-İslâm*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 59.

⁴⁰⁴ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 5.

⁴⁰⁵ el-Enbârî, *el-İğrâb fî Cedeli'l-İ'râb ve Luma'u'l-Edille fî Usûli'n-Nahv (el-İğrâb fî Cedeli'l-İ'râb)*, thk. Sa'îd el-Afğânî, Muhakkikin Mükaddimesi, Dâru'l-Fiker, Beyrut, 1981, s. 26-27; Brockmann, *Tarihu'l-Edebi'l-'Arabî*, V/173; Sâlih, s. 23.

⁴⁰⁶ el-Enbârî, *el-İğrâb fî Cedeli'l-İ'râb ve Luma'u'l-Edille fî Usûli'n-Nahv (Luma'u'l-Edille fî Usûli'n-Nahv)*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 71.

⁴⁰⁷ Valid Ebbâh, s. 208-209.

Eser Sa'îd el-Afġânî tarafından 1957 yılında *el-İġrâb fî Cedeli'l-İ'râb* adlı eserle beraber neşredilmiştir.⁴⁰⁸ Eser ayrıca 1963 yılında Beyrut'ta da basılmıştır.⁴⁰⁹ Eserin İstanbul'da Atıf Efendi Kütüphanesi'nde (nr. 2429/3) mahtût bir nüshası mevcuttur.⁴¹⁰

6. el-Beyân fî Garîbi İ'râbi'l-Kur'ân

Müellifin yazdığı son eseri olup adı kaynaklarda *İ'râbi'l-Kur'ân* ve *Garîbi İ'râbi'l-Kur'ân* şeklinde vârit olmaktadır. Ancak Abdulhamit Taha eseri tahkîk etmek için esas aldığı mahtût nüshanın üzerinde eserin adının *Kitâbu'l-Beyân fî Garîbi İ'râbi'l-Kur'ân* şeklinde geçtiğini kaydetmektedir.⁴¹¹ Kemâleddîn el-Enbârî'nin Kur'ân-ı Kerîm'in i'râbı üzerine yazdığı eseridir.⁴¹² Eser Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı kelimelerin muhtemel i'râb şekilleri üzerine kaleme alınmıştır.⁴¹³

Eser Abdulhamit Taha tarafından 1969-1970 tarihinde Kahire'de neşredilmiştir.⁴¹⁴ Eserin İstanbul'da Müftü Feyzullah Efendi Kütüphanesi'nde (nr. 212) mahtût bir nüshası bulunmaktadır.⁴¹⁵

7. el-Vecîz fî 'İlmi't-Tasrîf

Eserin İstanbul'da III. Ahmet Kütüphanesi'nde (nr. 2729/11) mahtût bir nüshası mevcuttur.⁴¹⁶

8. el-Kelâm 'alâ 'Isiyyî ve'l-Mağzûv

Eser sonu و harfi olup öncesi mazmûm olan mütemekkin ismi konu edinmektedir.⁴¹⁷ Eserin Köprülü Kütüphanesi'nde (3/1393) mahtût bir nüshası mevcuttur.⁴¹⁸

9. el-Bulga fî Fark Beyne'l-l Müzekker ve'l-Müennes

Müellifimiz eseri kaleme almaya müennes ve müzekker kelimelerinin tanımını vermekle başlamıştır. Daha sonra müennes ve müzekkeri kendi içinde kısımlara ayırmış

⁴⁰⁸ el-Enbârî, *el-İġrâb fî Cedeli'l-İ'râb ve Luma'u'l-Edille fî Usûli'n-Nahv (Luma'u'l-Edille fî Usûli'n-Nahv)*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 71.

⁴⁰⁹ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 7; Sâlih, s. 23.

⁴¹⁰ el-Enbârî, *el-İġrâb fî Cedeli'l-İ'râb ve Luma'u'l-Edille fî Usûli'n-Nahv, (Luma'u'l-Edille fî Usûli'n-Nahv)* Muhakkikin Mükaddimesi, s. 71; Brocklmann, *Tarihu'l-Edebi'l-'Arabî*, V/ 173.

⁴¹¹ el-Enbârî, *Kitâbu'l-Beyân fî Garîbi İ'râbi'l-Kur'ân*, s. 19-20.

⁴¹² Bakırcı-Demirayak, s. 97.

⁴¹³ el-Enbârî, *Kitâbu'l-Beyân fî Garîbi İ'râbi'l-Kur'ân*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 19.

⁴¹⁴ el-Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'î ile'l-İslâm*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 59.

⁴¹⁵ el-Enbârî, *Kitâbu'l-Beyân fî Garîbi İ'râbi'l-Kur'ân*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 23-24.

⁴¹⁶ el-Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'î ile'l-İslâm*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 63.

⁴¹⁷ el-Enbârî, *el-Kelâm 'alâ 'Isiyyî ve'l-Mağzûv*, thk. Süleyman b. İbrahim el-'Âyid, *Mecelletu Câma'ti'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmî* (ss. 133-169), Muhakkikin mukaddimesi, 1 (3) Şubat, Riyâd, 1990, s. 138.

⁴¹⁸ Brocklmann, *Tarihu'l-Edebi'l-'Arabî*, V/172.

ve müennes lafzın tasğîrini yapmıştır. Eserde âyet, hadis ve şiir istişhâdına çok başvurmuştur.⁴¹⁹ Bu eser Dr. Ramazan Abduttevvâb tarafından 1970 yılında neşredilmiştir⁴²⁰

10. *Zinetu'l-Fudalâ fi'l-Fark Beyne'd-Dâd ve'z-Zâ*

Bu eser ض ve ظ harflerinin telaffuzu üzerine yazılmış olan bir eserdir. Kemâleddin el-Enbârî bu eserini öğrencilerinin tavsiyesi üzerine kaleme aldığını ifade etmiştir. Onun ifade ettiğine göre bu eser üç bölüme ayrılmaktadır. Birinci bölümde ض harfini ele almıştır. İkinci bölümde ise ظ harfini incelemiştir. Üçüncü bölümü hem ض hem de ظ harfiyle telaffuz edildiği halde farklı anlamlara gelen kelimelere tahsîs ettiğini dile getirmiştir.⁴²¹ İlk olarak Dr. Ramazan Abduttevvâb tarafından 1971 yılında neşredilmiştir.⁴²²

11. *Hilyetu'l-'Ukûd fi'l-Fark Beyne'l-Maksûr ve'l-Memdûd*

Kemâleddîn el-Enbârî'nin bu eseri Atiyye 'Âmr tarafından 1966 yılında neşredilmiştir.⁴²³ Eserin İstanbul'da Selim Ağa Kütüphanesi'nde (nr. 1074/3) mahtût bir nüshası mevcuttur. Diğer bir nüshası ise III. Ahmet Kütüphanesi'nde (nr. 2729) bulunmaktadır.⁴²⁴

12. *'Umdetu'l-Udebâ' fi Ma'rifeti Mâ Yuktebu bil'l-Elifi ve'l-Ya*

Bazı kelimelerin imlâsına dair bir eserdir.⁴²⁵ Eser iki varaktan müteşekkil olup başlangıç sayfasında İbnü'l-Enbârî'ye ait olduğunu belirten ibareler bulunmaktadır.⁴²⁶ Eserin üç mahtût nüshası mevcuttur. Bunlardan biri Hollanda'nın Leiden kentindeki Leiden Üniversitesi Kütüphanesi'nde (nr. 171) bulunmaktadır.⁴²⁷ Diğer nüshası ise

⁴¹⁹ el-Enbârî, *el-Bulğa fi'l-Fark Beyne'l-Müzekker ve'l-Müennes*, thk. Dr. Ramazan Abduttevvâb, Muhakkikin Mükaddimesi, Metbea'tü Dâri'l-Kütüb, Kahire, 1970, s. 51-52.

⁴²⁰ el-Enbârî, *el-Bulğa*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 24.

⁴²¹ el-Enbârî, *Zinetu'l-Füdelâ fi'l-Fark Beyne'd-Dâd ve'z-Zâ*, thk. Ramazan Abduttevvâb, Muhakkikin Mükaddimesi, Dâru'l-Fikr, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1981, s. 22.

⁴²² el-Enbârî, *Zinetu'l-Füdelâ fi'l-Fark Beyne'd-Dâd ve'z-Zâ*, thk. Muhakkikin Mükaddimesi, s. 4.

⁴²³ el-Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'î ile'l-İslâm*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 59.

⁴²⁴ el-Enbârî, *el-Bulğa*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 24; Brocklmann, *Tarihu'l-Edebi'l-'Arabî*, V/174; Sâlih, s. 23.

⁴²⁵ Kılıç, "Kemâleddîn el-Enbârî", XI, 172.

⁴²⁶ el-Enbârî, *'Umdetu'l-Udebâ' fi Ma'rifeti mâ Yuktebu bi'l-Elifi ve'l-Yâ*, thk. Ramazan Abduttevvâb, Mektebetü Lisâni'l-'Arab, s. 5.

⁴²⁷ el-Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'î ile'l-İslâm*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 62.

İstanbul'da III. Ahmet Kütüphanesi'nde (nr. 2729/8) bulunmaktadır.⁴²⁸ Üçüncü nüsha ise İstanbul'da Esad Efendi Kütüphanesi'nde (nr. 2760/2) mevcuttur.⁴²⁹

13. *Şerhu Maksûreti'b-İbni'd- Düreyd*

Bu eser uzun veya kısa elifle yazılıp farklı manalar içeren kelimelerle ilgili bir eserdir. Eser 1984-1985 tarihinde Mekke'de Mahmûd Hasan Zeynî tarafından yayınlanmıştır.⁴³⁰

14. *el-Mürtecel fî Şerhi Seb'î Tivâl*

Mu'allkât şerhi olup İstanbul'da Süleymaniye Kütüphanesi⁴³¹ ile Esat Efendi Kütüphanesi'nde (nr. 2760/3) birer mahtût nüshası bulunmaktadır.⁴³²

15. *Şerhu Bânet Su'âd*

Kâ'b b. Züheyr (ö. 24/645)'in Hz. Peygamber'i (s.a.v.) medih için inşâd ettiği kasidenin şerhidir.⁴³³ Eser iki defa basılmıştır. İlk baskısı 1974 yılında Reşit el-'Ubeyd tarafından Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisinde neşredilmiştir. Diğer baskısı ise Mahmûd Asan Zeynî tarafından 1979 yılında Su'ûd-i 'Arabistan'ın Riyâd kentinde yapılmıştır.⁴³⁴

16. *el-Mûcez fî'l-Kavâfi*

Altı bölümden oluşan bu eser⁴³⁵ kafiye ilmi üzerine kaleme alınmıştır.⁴³⁶ Eserin Mısır'daki Teymür Kütüphanesi ile İstanbul'daki Sait Ağa Kütüphanesi'nde birer mahtût nüshası mevcuttur.⁴³⁷ Eser Abdülhâdî Hâşim tarafından 1956 yılında Dimaşk'ta *Mecme'ul-'İlmi'l-'Arabîyyi* dergisinde neşredilmiştir.⁴³⁸

17. *Ferâidu'l-Ferâid*

Kemâleddîn el-Enbârî'nin gramer kurallarına dair yazdığı eseridir.⁴³⁹ İbnü'l-Enbârî'nin sözlerini ve örneklerini topladığı bu eseri es-Sa'âlibî'nin *el-Emsâl* adlı eserinin tarzında yazılmış olup on bölümden oluşmaktadır. Her bir bölümde on söz

⁴²⁸ el-Enbârî, *el-Bulğa*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 24.

⁴²⁹ el-Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'î ile'l-İslâm*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 62.

⁴³⁰ Kılıç, "Kemâleddîn el-Enbârî", XI, 171-173.

⁴³¹ Kılıç, "Kemâleddîn el-Enbârî", XI, 171-173.

⁴³² Sâlih, s. 23.

⁴³³ Kılıç, "Kemâleddîn el-Enbârî", XI, s. 71-73.

⁴³⁴ el-Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'î ile'l-İslâm*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 60.

⁴³⁵ el-Enbârî, el-Mûcez fî'l-Kavâfi, "*Selâsetu Kutüb. li'Ebi'l-Berekât el Enbârî*", thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Muhakkikin Mükaddimesi, Dâru'l-Beşâir, Dimaşk, 2002, s. 30-40.

⁴³⁶ el-Enbârî, el-Mûcez fî'l-Kavâfi, "*Selâsetu Kutüb. li'Ebi'l-Berekât el Enbârî*", Muhakkikin Mükaddimesi, s. 22-23.

⁴³⁷ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 8; Brocklmann, *Tarihu'l-Edebi'l-'Arabî*, V/172.

⁴³⁸ Brocklmann, *Tarihu'l-Edebi'l-'Arabî*, V/172.

⁴³⁹ Kılıç, "Kemâleddîn el-Enbârî", XI, 171-173.

bulunmaktadır. Ancak sekizinci bölümden bir onuncu bölümde üç söz düşmüştür.⁴⁴⁰ Eser Hâtim Sâlih ed-Dâmin tarafından 1979 yılında Bağdat'ta neşredilmiştir.⁴⁴¹

18. *el-Luma' fî San'ati Şi'r*

Şiirde kullanılan edebi sanatlara dair bir eser olup kırk altı edebi sanatı ihtivâ etmektedir. Kemâleddîn el-Enbârî bu edebi sanatlardan bazısını günümüzde yaygın olan isimlerinden farklı bir şekilde isimlendirmiştir.⁴⁴² Eserin Teymür Kütüphanesi ile İstanbul'daki Sait Ağa Kütüphanesi'nde birer el yazması nüshası bulunmaktadır.⁴⁴³ Eseri Abdulhâdî Hâşim 1955 yılında *Dimaşk'ta "Mecme'ul-İlmi'l-'Arebiyy"* dergisinde yayınlamıştır.⁴⁴⁴

19. *Nuzhetu'l-Elibbâ' fî Tabakâti'l-Udebâ*

Eser bir biyografi eseridir.⁴⁴⁵ Küçük hacimli bir eser olup mütekaddimûn ve müteahhirûn dilcileri hakkında bilgi vermektedir.⁴⁴⁶ Kemâleddîn el-Enbârî bu eserinde dilcilerin hayatlarını Hz. Ali'den aktarmaya başlayıp hocası eş-Şecerî ile bitirmektedir.⁴⁴⁷

Eserin ilk olarak Kahire'de 1876 yılında taş baskısı yapılmıştır.⁴⁴⁸ Ancak bu baskı birçok hata ihtivâ ettiği için eleştirilmiş ve yeterli bulunmamıştır.⁴⁴⁹ Eserin daha sonra Mısır'da, Beyrut'ta ve Irak'ta çeşitli baskıları yapılmıştır.⁴⁵⁰ Eser 1957 yılında Paris'te neşredilmiş olup İbrahim Sâmîrrâî tarafından 1959 yılında tekrar neşredilmiştir. Eser son olarak Ebû Fâzl İbrahim tarafından 1967 yılında neşredilmiştir.⁴⁵¹

⁴⁴⁰ el-Enbârî, Ferâidu'l-Ferâid, "Selâsetu Kutüb. li'Ebi'l-Berekât el Enbârî", Muhakkikin Mükaddimesi, s. 71.

⁴⁴¹ el-Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'î ile'l-İslâm*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 60.

⁴⁴² el-Enbârî, *el-Luma' fî San'ati Şi'r*, "Selâsetu Kutüb. li'Ebi'l-Berekât el Enbârî", Muhakkikin Mükaddimesi, s. 47-48.

⁴⁴³ Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ'*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 8.

⁴⁴⁴ Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'î ile'l-İslâm*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 60; Kutübî, II/292-293; es-Saffedî, XVIII/148; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/87; Brocklmann, V/173.

⁴⁴⁵ Bakırcı-Demirayak, s. 96.

⁴⁴⁶ İbn Hallikân, III/139; el-'Aynî, I/313-314.

⁴⁴⁷ Tantâvî, s. 207.

⁴⁴⁸ Kılıç, "Kemâleddîn el-Enbârî", XI, 172-173.

⁴⁴⁹ el-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ'*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 9.

⁴⁵⁰ Kılıç, "Kemâleddîn el-Enbârî", XI, 172-173.

⁴⁵¹ el-Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'î ile'l-İslâm*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 59-60.

1.2.3.1.2. Dini İlimler Alanında Yazdığı Eserler

1. *Bidâyetu'l-Hidâye*

Fıkıh ilmine dair olan bu eserin Süleymaniye Kütüphanesi,⁴⁵² Hasan Hüsnü Paşa Kütüphanesi (551. numarada kayıtlı olup 62 sayfadan oluşmaktadır.) ve Esad Efendi Kütüphanesi'nde (nr. 715/1) mahtût nüshaları mevcuttur.⁴⁵³

2. *ed-Dâ'î ile'l-İslâm fî Usûl 'İlmi'l-Kelâm*

Kemâleddîn el-Enbârî'nin İslâm akidesini Dehriyye, Sebeiyye, Mecusilik ve Mazdekilik gibi farklı mezhep ve dini inanışlara karşı savunmak için kaleme aldığı bir eseridir.⁴⁵⁴ Müellif bu eserini te'lîf ederken Eş'ârî yöntemi benimsemiş ve konularını onlara göre tertip edip onlara göre seçmiştir.⁴⁵⁵ Eserin kaynaklarda üç farklı ismi yer almaktadır. Bunlardan biri *ed-Dâ'î ile'l-İslâm fî 'İlmi'l-Kelâm*⁴⁵⁶ şeklindedir. Diğeri ise *ed-Dâ'î ile'l-İslâm fî Usûli'l-Kelâm*⁴⁵⁷ şeklindedir. Eserin üçüncü ismi ise *ed-Dâ'î ile'l-İslâm fî Usûl 'İlmi'l-Kelâm* şeklindedir.⁴⁵⁸

Eserin biri İstanbul'da Veliyuddin Efendi Kütüphanesi'nde (nr. 2106) diğeri de Kuzey İrlanda'nın Chester Beatty Kütüphanesi'nde (nr. 38222) olmak üzere iki mahtût nüshası bulunmaktadır.⁴⁵⁹ Eser Seyyid Hüseyin Bâğcivân tarafından tahkîk edilmiş olup 1988 yılında Beyrut'ta Daru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye tarafından neşredilmiştir.⁴⁶⁰

1.2.3.2. Günümüze Ulaşmayan Eserleri

Kemâleddîn el-Enbârî'nin kaynaklarda zikredilen ancak günümüze ulaşmayan eserlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. *İştikâku'l-Fi'li mine'l-Masdari*⁴⁶¹

2. *el-Usûl fî 'İlmi'l-'Arabiyye*⁴⁶²

4. *el-Hazz 'ale't-Ta'lîmi'l-'Arebiyye*⁴⁶³

5. *Hilyetu'l-Tirâz fî Halli'l-Elğâz*⁴⁶⁴

6. *Meseletu Duhûli's-Şerti 'ale's-Şert*⁴⁶⁵

⁴⁵² Kılıç, "Kemâleddîn el-Enbârî", XI, 172-173.

⁴⁵³ el-Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'î ile'l-İslâm*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 61.

⁴⁵⁴ el-Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'î ile'l-İslâm*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 96.

⁴⁵⁵ el-Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'î ile'l-İslâm*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 34-36.

⁴⁵⁶ el-Yemânî, s. 186; el-Firûzabâdî, *el-Bulğâ*, s. 184; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, II/87.

⁴⁵⁷ es-Subkî, VII/156.

⁴⁵⁸ el-Enbârî, *el-Bulğâ*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 59.

⁴⁵⁹ el-Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'î ile'l-İslâm*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 101.

⁴⁶⁰ el-Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'î ile'l-İslâm*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 2-4.

⁴⁶¹ Kılıç, "Kemâleddîn el-Enbârî", XI, 171-173.

⁴⁶² Kılıç, "Kemâleddîn el-Enbârî", XI, 171-173.

⁴⁶³ Hâcî Halîfe, *Keşfu'z-Zunûn 'an Esmâi'l-Kutûbi ve'l-Funûn*, Daru İhyâi Turâsi'l-'Arabiyyi, Beyrut, tsz. I/670; el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-'Ârifîn*, I/519-520; Kılıç, s. 171-173.

⁴⁶⁴ el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-'Ârifîn*, I/519-520; Kılıç, s. 171-173.

7. *Şerhu Divâni'l-Mütenebbî*⁴⁶⁶
8. *el-Esmâ fî Şerhi'l-Esmâ*⁴⁶⁷
9. *Şerhu'l-Hamâse*⁴⁶⁸
11. *el-Fâik fî Esmâi'l-Mâik*⁴⁶⁹
12. *Kusbetu'l-Edîb fî Esmâi'z-Zib*⁴⁷⁰
13. *Şerhu'l-Mu'allekât*⁴⁷¹
14. *el-Fazlu'l-Câziye 'ale Lisânil-Câriye*⁴⁷²
15. *el-Ezdâd*⁴⁷³
16. *el-Bulğa fî Esâlibi'l-Lüğa*⁴⁷⁴
17. *Divânu'l-Lüğa*⁴⁷⁵
18. *Fe'eltu ve Ef'eltu*⁴⁷⁶
19. *Tefsîru'l-Garibi'l-Makâmâtî'l-Haririyye*⁴⁷⁷
20. *Semtu'l-Edille fî'n'Nahv*⁴⁷⁸
21. *el-İşâre fî Şerhi'l-Maksûre*⁴⁷⁹
22. *el-Bulga fî Nakdi'ş-Şi'r*⁴⁸⁰

⁴⁶⁵ el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 184; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/87; el-Havânsirî, V/31; Ömer Ferrûh, VI/371-374; Kılıç, "Kemâleddîn el-Enbârî", XI, s. 71-73.

⁴⁶⁶ el-Yemânî, s. 186; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XL/238-240; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, XXI/113-114; el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/87; el-Havânsirî, V/31; el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-Ârifîn*, I/519-520.

⁴⁶⁷ el-Yemânî, s. 186; el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 184; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/87; el-Havânsirî, V/31; el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-Ârifîn*, I/519-520.

⁴⁶⁸ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XL/238-240; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, XXI/113-114; el-Yemânî, s. 186; el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/87; Kâdî Şühbe, II/8-9; el-Havânsirî, V/31; el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-Ârifîn*, I/519-520; Brocklmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, V/175; Ömer Ferrûh, VI/371-374.

⁴⁶⁹ el-Yemânî, s. 186; el-Kutübî, II/292-293; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 184; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/87; el-Havânsirî, V/31; el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-Ârifîn*, I/519-520; Brocklmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, V/173; Ömer Ferrûh, VI/371-374.

⁴⁷⁰ el-Yemânî, s. 186; el-Kutübî, II 292-293; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 184; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât* II/87; el-Havânsirî, V/31; el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-Ârifîn*, I/519-520.

⁴⁷¹ el-Yemânî, s. 186.

⁴⁷² el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/87; el-Havânsirî, V/31; el-Bağdâdî, *İdâhu'l-Meknûn fî Zeyl 'alâ Keşfu'z-Zunûn, 'an Esmâi'l-Kutübi ve'l-Funûn*, Dâru İhyâi't-Turâi'l-'Arabî, Beyrut, tsz. I/118; Ömer Ferrûh, VI/371-374; Kılıç, "Kemâleddîn el-Enbârî", XI, 71-73.

⁴⁷³ el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/87; el-Havânsirî, V/31; Ömer Ferrûh, VI/371-374; Kılıç, "Kemâleddîn el-Enbârî", XI, 71-73.

⁴⁷⁴ el-Kutübî, II/292-293; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/87; el-Havânsirî, V/31; el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-Ârifîn*, I/519-520; Kılıç, "Kemâleddîn el-Enbârî", XI, 71-73.

⁴⁷⁵ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XL/238-240; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, XXI/113-114; el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; Kâdî Şühbe, II/8-9; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/87; Hâcî Halife, *Keşfu'z-Zunûn*, II/1789; el-Havânsirî, V/31; el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-Ârifîn*, I/519-520; Ömer Ferrûh, VI/371-374; Kehhâle, V//183; Kılıç, "Kemâleddîn el-Enbârî", XI, 71-73.

⁴⁷⁶ el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/87; el-Havânsirî, V/31; el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-Ârifîn*, I/519-520; Kılıç, "Kemâleddîn el-Enbârî", XI, 71-73.

⁴⁷⁷ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XL/238-240; el-Yemânî, s. 186; es-Safedî, XVIII/148; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 184; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/87; Hâcî Halife, *Keşfu'z-Zunûn*, I/196; el-Havânsirî, V/31; el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-Ârifîn*, I/519-520.

⁴⁷⁸ el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-Ârifîn*, I/519-520.

⁴⁷⁹ Muhammed Sâlim Sâlih, *Usûlü'n-Nahv*, Dâru's-Selâm, Kahire, 2007, s. 23.

23. *Meğâni'l-Meğâni*⁴⁸¹
23. *Şerhu Divâni's-Şu'arâ*⁴⁸²
25. *Lubâu'l-Edeb*⁴⁸³
26. *Bestu'l-Makbûz fî 'İlmi'l-'Arûz*⁴⁸⁴
27. *Hilyetu'l-'Arabiyye*⁴⁸⁵
28. *Rutbetu'l-İnsâniyye fî'l-Mesâili'l-Horsâniyye*⁴⁸⁶
29. *Havâşi'l-İzâh*⁴⁸⁷
30. *Şifâu's-Sâil fî Beyâni Rutbeti'l-Fâ'îl*⁴⁸⁸
31. *Kitâbu'l-Elif ve'l-Lâm*⁴⁸⁹
32. *Kitâbun fî Kilâ ve Kiltâ*⁴⁹⁰
33. *Kitâbu Keyfe*⁴⁹¹
34. *Kitâbu Mâ*⁴⁹²
35. *Mefâtihu'l-Müzâkere*⁴⁹³
36. *Kitâbu lev*⁴⁹⁴
37. *'Ukûdu'l-İ'râb*⁴⁹⁵

⁴⁸⁰ Kılıç, "Kemâleddîn el-Enbârî", XI, 71-73.

⁴⁸¹ Kılıç, "Kemâleddîn el-Enbârî", XI, 71-73.

⁴⁸² el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 183; Kılıç, "Kemâleddîn el-Enbârî", XI, 71-73.

⁴⁸³ Hâcî Halife, *Keşfu'z-Zunûn*, II/1540; Kılıç, "Kemâleddîn el-Enbârî", XI, 71-73.

⁴⁸⁴ el-Kutübî, II, s. 292-293; es-Safedî, XVIII, s. 148; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât* II/87; el-Havânsirî, V/31-32; el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-'Ârifîn*, I/519-520; Sâlih, s. 24.

⁴⁸⁵ ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXI/113-114; el-Yemânî, s. 186; el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 184; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât* II/87; el-Havânsirî, V/31; Sâlih, s. 23.

⁴⁸⁶ el-Yemânî, s. 186; el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 184; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât* II/87; el-Havânsirî, V/31; el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-'Ârifîn*, I/519-520; Sâlih, s. 23.

⁴⁸⁷ el-Yemânî, s. 186; el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 184; Brocklmann, *Tarihu'l-Edebî'l-'Arabî*, V/173; Hâcî Halife, *Sullemu'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*, II/264; el-Havânsirî, V/31; Sâlih, s. 23.

⁴⁸⁸ el-Yemânî, s. 186; el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 184; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/87; el-Havânsirî, V/31; Ömer Ferrûh, VI/371-374; Sâlih, s. 23.

⁴⁸⁹ el-Yemânî, s. 186; el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 184; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/87; el-Havânsirî, V/31; el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-'Ârifîn*, I/519-520; Ömer Ferrûh, VI/371-374; Sâlih, s. 23.

⁴⁹⁰ ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXI/113-114; el-Yemânî, s. 186; el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 184; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/87; el-Havânsirî, V/31; el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-'Ârifîn*, I/519-520; Ömer Ferrûh, VI/371-374; Sâlih, s. 23.

⁴⁹¹ ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXI/113-114; el-Yemânî, s. 186; el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 184; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/87; el-Havânsirî, V/31; Ömer Ferrûh, VI/371-374; Sâlih, s. 23.

⁴⁹² ez-Zehabî, *Târihu'l-İslâm*, XI/238-240; ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXI/113-114; el-Yemânî, s. 186; el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 184; Sâlih, s. 23.

⁴⁹³ ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXI/113-114; el-Yemânî, s. 186; el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 184; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/87; el-Havânsirî, V/31; el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-'Ârifîn*, I/519-520; Sâlih, s. 23.

⁴⁹⁴ ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXI/113-114; el-Yemânî, s. 186; el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 183; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/87; el-Havânsirî, V/31; Ömer Ferrûh, VI/371-374; Sâlih, s. 23.

38. *el-Mu'teber fî'l-Fark Beyne'l-Vasfî ve'l-Haber*⁴⁹⁶
39. *el-Fusûl fî Ma'rifeti'l- Usûl*⁴⁹⁷
40. *Mizânu'l- 'Arabiyye*⁴⁹⁸
41. *Hidâyetu'z-Zâhib fî Ma'rifeti'l-Mezâhib*⁴⁹⁹
42. *en-Nûru'l-Levâih fî İ'tikâdi Selefi Sâlih*⁵⁰⁰
43. *Mensûru'l- 'Ukûd fî Tecrîdi'l-Hudûd*⁵⁰¹
44. *et-Tenkîh fî Mesleki't-Tercîh*⁵⁰²
45. *el-Cümel fî 'İlmi'l-Cedel*⁵⁰³
46. *el-İntisâr fî'l-Kelâmi 'ale'l-Elfâzi Tedûru Beyne'n-Nazar*⁵⁰⁴
47. *Necdu's-Suâl fî 'Umdeti's-Suâl*⁵⁰⁵
48. *'İddetu's-Suâl fî 'Umdeti's-Suâl*⁵⁰⁶
49. *Târîhu'l-Enbâr*⁵⁰⁷
50. *Ahbâru'n-Nuhât*⁵⁰⁸
51. *Nesmetu'l- 'Abîr fî Ta'bîr*⁵⁰⁹

⁴⁹⁵ ez-Zehbî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXI/113-114; el-Yemânî, s. 186; el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 183; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, II/87; el-Havânsirî, V/31; el-Bağdâdî, *Hediyetu'l- 'Arifîn*, I/519-520; Ömer Ferrûh, VI/371-374; Sâlih, s. 23.

⁴⁹⁶ el-Yemânî, s. 186; el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 184; Hâcî Halife, *Keşfu'z-Zunûn*, II/1731; el-Bağdâdî, *Hediyetu'l- 'Arifîn*, I/519-520; Sâlih, s. 23.

⁴⁹⁷ Hâcî Halife, *Sullemu'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*, II/264; el-Bağdâdî, *Hediyetu'l- 'Arifîn*, I/519-520; Sâlih, s. 23.

⁴⁹⁸ es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, II/87; Hâcî Halife, *Keşfu'z-Zunûn*, II/1271; el-Havânsirî, V/31; el-Bağdâdî, *Hediyetu'l- 'Arifîn*, I/519-520; Ömer Ferrûh, VI/371-374; Sâlih, s. 23.

⁴⁹⁹ el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; el-İsnevî, I/120-121; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, II/87; Hâcî Halife, *Sullemu'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*, II/264; el-Havânsirî, V/31; el-Bağdâdî, *Hediyetu'l- 'Arifîn*, I/519-520; Kehhâle, V/183.

⁵⁰⁰ el-Yemânî, s. 185; ez-Zehbî, *Târîhu'l-İslâm*, XL/238-240; ez-Zehbî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXI/113-114; el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 184; ed-Delcî, s. 117; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, II/87; Hâcî Halife, *Keşfu'z-Zunûn*, II/1983; el-Havânsirî, V/31; el-Bağdâdî, *Hediyetu'l- 'Arifîn*, I/519-520; Kehhâle, V/183.

⁵⁰¹ ez-Zehbî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXI/113-114; el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, II/87; el-Havânsirî, V/31; el-Bağdâdî, *Hediyetu'l- 'Arifîn*, I/519-520.

⁵⁰² el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 184; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, II/87; Hâcî Halife, *Sullemu'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*, II/264; el-Havânsirî, V/31; el-Bağdâdî, *Hediyetu'l- 'Arifîn*, I/519-520.

⁵⁰³ ez-Zehbî, *Târîhu'l-İslâm*, XL/238-240; ez-Zehbî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXI/113-114; el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 184; Kâdî Şühbe, II/8-9; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, II/87; el-Havânsirî, V/31; el-Bağdâdî, *Hediyetu'l- 'Arifîn*, I/519-520.

⁵⁰⁴ ez-Zehbî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXI/113-114; el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 183; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, II/87; el-Havânsirî, V/31; el-Bağdâdî, *Hediyetu'l- 'Arifîn*, I/519-520.

⁵⁰⁵ el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; el-Yemânî, s. 186; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, II/87; el-Havânsirî, V/31; el-Bağdâdî, *Hediyetu'l- 'Arifîn*, I/519-520.

⁵⁰⁶ es-Safedî, XVIII/148. Sâlih, s. 23.

⁵⁰⁷ ez-Zehbî, *Târîhu'l-İslâm*, XL/238-240; ez-Zehbî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXI/113-114; el-Yemânî, s. 186; el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 184; Kâdî Şühbe, II/8-9; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, II/87; Hâcî Halife, *Sullemu'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*, II/264; el-Havânsirî, V/31; el-Bağdâdî, *Hediyetu'l- 'Arifîn*, I/519-520; Brockmann, *Târîhu'l-Edebi'l- 'Arabî*, V/173.

⁵⁰⁸ ez-Zehbî, *Târîhu'l-İslâm*, XL/238-240; Kılıç, "Kemâleddîn el-Enbârî", XI, 171-173.

52. *et-Tefrîd fî Kelimeti't-Tevhîd*⁵¹⁰
53. *Nuktetu'l-Mecâlis fî'l-Va'z*⁵¹¹
54. *Nakdu'l-Vakt*⁵¹²
55. *Buğyetu'l-Vârid*⁵¹³
56. *Usûlu'l-Fusûl fî't-Tasavvuf*⁵¹⁴
57. *el-Envâr fî'l-'Arabiyye*⁵¹⁵
58. *el-Beyyân fî Cemi Ef'eli Ehaffî'l-Evzân*⁵¹⁶
59. *Selâsetu Mecâli fî'l-Va'z*⁵¹⁷
60. *Celâu'l-Evhâm ve Celâu'l-Evhâm*⁵¹⁸
61. *ez-Zehretu fî'l-Lüğâ*⁵¹⁹
62. *Kitâbu Hîs-Bîs*⁵²⁰
63. *Kitâbun fî Ya'fûn*⁵²¹
64. *en-Nevâdir*⁵²²
65. *Mukterhu's-Sâif*⁵²³
66. *el-Mesâilu'l-Sincâriyye*⁵²⁴
67. *Mesâilu Seele 'anhâ Ba'zu Evlâdi Müstersîd-Billah*⁵²⁵

⁵⁰⁹ ez-Zehbî, *Târîhu'l-İslâm*, XL/238-240; el-Yemânî, s. 186; el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; el-Firûzabâdî, *el-Bulğâ*, s. 184; Kâdî Şühbe, II/8-9; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/87; el-Havânsirî, V/32; el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-'Ârifîn*, I/519-520.

⁵¹⁰ Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'î ile'l-İslâm*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 67; el-Yemânî, s. 186; el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; el-Firûzabâdî, *el-Bulğâ*, s. 184; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/87; el-Havânsirî, V/32; el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-'Ârifîn*, I/519-520.

⁵¹¹ el-Yemânî, s. 186; el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/87; el-Havânsirî, V/32; el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-'Ârifîn*, I/519-520.

⁵¹² el-Yemânî, s. 186; el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; el-Firûzabâdî, *el-Bulğâ*, s. 184; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/87; el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-'Ârifîn*, I/519-520.

⁵¹³ el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; el-Firûzabâdî, *el-Bulğâ*, s. 184; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/87; el-Havânsirî, V/32; el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-'Ârifîn*, I/519-520; Sâlih, s. 22.

⁵¹⁴ el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/87; el-Havânsirî, V/31; el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-'Ârifîn*, I/519-520.

⁵¹⁵ Hâcî Halife, *Keşfu'z-Zunûn*, I/196; el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-'Ârifîn*, I/519-520.

⁵¹⁶ el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/87; el-Havânsirî, V/31; el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-'Ârifîn*, I/519-520; Ömer Ferrûh, VI/371-374.

⁵¹⁷ es-Safedî, XVIII/148; el-Firûzabâdî, *el-Bulğâ*, s. 184.

⁵¹⁸ el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/87; el-Havânsirî, V/31; el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-'Ârifîn*, I/519-520.

⁵¹⁹ el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/87; el-Havânsirî, V/31; el-Bağdâdî, I/519-520.

⁵²⁰ el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/87; el-Havânsirî, V/31.

⁵²¹ ez-Zehbî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, XXI/113-114; es-Safedî, XVIII/148; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/87; el-Havânsirî, V/31.

⁵²² el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/87; el-Havânsirî, V/31; Ömer Ferrûh, VI/371-374.

⁵²³ el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; ez-Zehbî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, XXI/113-114; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/87.

⁵²⁴ el-Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'î ile'l-İslâm*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 78.

⁵²⁵ el-Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'î ile'l-İslâm*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 81.

68. *el-Mesâilu'l-Buhâriyye*⁵²⁶

69. *el-Mürtecel fî İbtâli Ta'rîfi'l-Cümel*⁵²⁷

70. *Rutbetu'l-Ensâb*⁵²⁸

71. *Kusbetu't-Tâlib fî Şerhi Hutbeti Edebi'l-Kâtib*⁵²⁹

72. *el-Lübâbu'l-Muhtasar*⁵³⁰

73. *Şerhu'l-Makbûz*⁵³¹

1.2.3.3. Kemâleddîn el-Enbârî'ye Nisbet Edilen Eserler

1. *Edilletu'n-Nahvi ve'l-Usûl*

Kitabı Kemâleddîn el-Enbârî'ye Brockelmann nisbet etmektedir.⁵³² Fakat bu *Luma'u'l-Edille* adlı eserin diğer adıdır.⁵³³

2. *el-Cevhere fî Nesebi'n-Nebî ve Ashâbihi 'Aşere*

Bu eser Kemâleddîn el-Enbârî'ye nisbet edilse de⁵³⁴ aslında *Vesfu Mekkete ve'l-Medîne ve Beytu'l-Makdis el-Mübâreke* adlı eserlerin müellifi⁵³⁵ Muhammed b. Ebî Bekr el-Ensârî el-Kureyşî (ö. 671/1213)'ye aittir.⁵³⁶

3. *el-Fazlu'l-Eşbah ve'n-Nezâir*

Eser Kemâleddîn el-Enbârî'ye nisbet edilse de Abdurrahman b. İsa el-Hemezânî (ö. 320/932)'ye aittir. Kitabın asıl adı *el-Fazlu'l-Kitâbiyye*'dir.⁵³⁷

3. *ez-Zâhir*

Bu eseri *Ed'illetu'n-Nahvi ve'l-Usûl* adlı eserde olduğu gibi Kemâleddîn el-Enbârî'ye nisbet eden Brockelmann'dır.⁵³⁸ Fakat bu eser Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım el-Enbârî (ö. 328/940)'ye aittir.⁵³⁹

4. *el-Vâkf a'le'l-İbtidâ*

Bu eseri de Kemâleddîn el-Enbârî'ye Brockelmann nisbet etmiştir. Ancak eser Ebû Bekr el-Enbârî'ye aittir.⁵⁴⁰

⁵²⁶ el-Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'î ile'l-İslâm*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 78.

⁵²⁷ el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/87; el-Havânsirî, V/31; el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-Ârifin*, I/519-520; Ömer Ferrûh, VI/371-374.

⁵²⁸ el-Kutübî, II/292-293.

⁵²⁹ el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/87; Ömer Ferrûh, VI/371-374.

⁵³⁰ el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/87; Hâcî Halife, *Sullemu'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*, II/264; Ömer Ferrûh, VI/371-374.

⁵³¹ es-Safedî, XVIII/148; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/87.

⁵³² Brockelmann, *Tarihu'l-Edebi'l-'Arabî*, V/172.

⁵³³ el-Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'î ile'l-İslâm*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 83.

⁵³⁴ el-Yemânî, s. 186; el-Kutübî, II/292-293; es-Safedî, XVIII/148; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/87.

⁵³⁵ Kehhâle, IX/108.

⁵³⁶ Kılıç, "Kemâleddîn el-Enbârî", XI, 172-173.

⁵³⁷ el-Kutübî, II/292-293; Brockelmann, *Tarihu'l-Edebi'l-'Arabîyyî I-VI*, *Tarihu'l-Edebi'l-'Arabîyyî*, V/173.

⁵³⁸ el-Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'î ile'l-İslâm*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 83-84.

⁵³⁹ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VI/2618; Kılıç, "Kemâleddîn el-Enbârî", XI, 172-173.

5. Kitâbu Elfâtî'l-Kitâ'î ve'l-Usûl

Eseri Kemâleddîn el-Enbârî'ye Muhammed Ebû Fâdl İbrâhîm nisbet etmiştir.⁵⁴¹ Fakat eser Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım el-Enbârî'ye aittir.⁵⁴²

---

⁵⁴⁰ el-Enbârî, *Kitâbu'd-Dâ'î ile'l-İslâm*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 84.

⁵⁴¹ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, Muhakkikin Mükaddimesi, s. 5.

⁵⁴² el-Bağdâdî, *İdâhu'l-Meknûn*, I/118.

İKİNCİ BÖLÜM

KEMÂLEDDİN EL-ENBÂRÎ'NİN ESRÂRU'L-'AREBİYYE ADLI ESERİ

2.1. ESERİN ADI, MÜELLİFE AİDİYETİ VE YAZILIŞ SEBEBİ

أسرار kelimesi سِرٌّ kelimesinin çoğuludur. سِرٌّ kelimesi “gizli ve saklı kalmış olan şey” anlamına gelmektedir.⁵⁴³ Bu itibarla *Esrâru'l-'Arabiyye* أسرار العربیة terkîbi izâfet terkîbi olup “*Arapçanın sırları*” anlamına gelmektedir.

Kemâleddîn el-Enbârî eserine *Esrâru'l-'Arabiyye* adını neden verdiğini belirtmemektedir. Ancak eserin mukaddimesinde “*Ben Esrâru'l-'Arabiyye adlı bu kitapta Basra ve Kufe Okulu'na mensup mütekaddimûn ve müteahhirûn birçok nahivcinin görüşlerini belirttim. Bu görüşlerin doğruluğunu ve yanlışlığını delilleri ile beraber net bir şekilde ortaya koydum. Bütün bunları yaparken sözü uzatmaktan kaçındım ve öğrenmek isteyen için onu son derece kolay hale getirdim*”⁵⁴⁴ şeklinde bir açıklama yapmaktadır.

Bu açıklamalardan hareketle Kemâleddîn el-Enbârî'nin Basra ve Kufe Okulu'nun görüşleri arasında doğru ve yanlış gördüğü noktaları delilleri ile ortaya koyduğu için eserine *Esrâru'l-'Arabiyye* ismini verdiğini söylemek mümkündür. Ayrıca bu ifadelerden çıkarılabilecek diğer bir sonuç ise eserin adının bizzat Kemâleddîn el-Enbârî tarafından koyulduğu hususudur.

Eserin müellife aidiyeti hususunda herhangi bir ihtilâf bulunmamaktadır. Başvurduğumuz tabakat kitaplarının tamamı bu noktada ittifak halindedir.⁵⁴⁵ Ayrıca eserin mukaddimesinde geçen bilgiler de bu hususu teyit etmektedir.⁵⁴⁶

Kemâleddîn el-Enbârî'nin bu eserini, yukarıda zikrettiğimiz ifadelerine bakacak olursak, hem Basra ve Kufe Okulu'nun arasındaki görüş ayrılıklarını ortaya koymak hem de Arapçanın öğrenilmesini kolaylaştırmak için yazdığını söyleyebiliriz.

2.2. ESERİN MAHTÛT VE MATBU‘ NÜSHALARI

Eserin Zâhiriyye Kütüphanesi (Suriye), Ezher Kütüphanesi (Mısır), ‘Ârif Hikmet Kütüphanesi (Su‘ûdî Arabistan), Ulusal Kütüphane (Cezâir), Süleymaniye

⁵⁴³ Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr el-Misrî İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab I-XVI*, Dâru Sâdr, Beyrut, IV/356.

⁵⁴⁴ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 3.

⁵⁴⁵ el-Yemânî, s. 185-186; Zehebî, XXI/113-114; el-Kutübî, II/292-293; el-Firûzabâdî, s. 184; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu‘ât*, II/87; İbnü'l-İ‘mâd, VI/185-186.

⁵⁴⁶ Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 3.

Kütüphanesi (Türkiye), Haydarabad Su‘ûdî Kütüphanesi (Hindistan) ve Paris Yerel Kütüphane (Fransa) gibi birçok kütüphanede mahtût nüshası mevcuttur.⁵⁴⁷

Tespit edebildiğimiz kadarıyla *Esrâru’l-‘Arabiyye* altı kez basılmıştır. Birinci baskısı 1886 yılında Müsteşrik C. F. Seybold tarafından Hollanda’nın Leiden kentinde yapılmıştır. Eserin ikinci baskısı ise Dımaşk (Şam)’ta Muhammed Behcet el-Beytâr tarafından gerçekleştirilmiştir.⁵⁴⁸ Üçüncü baskısı Fahr Sâlih Kaddâre, dördüncü baskısı Muhammed Hüseyin Şemsüddîn ve beşinci baskısı Berkât Yûsuf Habbûd tarafından Lübnan’ın Beyrut kentinde, altıncı baskısı Muhammed Râdî Muhammed Medkûr ve Vâil Mahmûd Sa‘îd Abdulbari tarafından Kuveyt’te yapılmıştır.⁵⁴⁹

Bizim bu çalışmada esas aldığımız baskı Muhammed Behcet el-Beytâr tarafından Dımaşk (Şam)’ta yapılan baskıdır.

2.3. ESERİN KAYNAKLARI

Her eserde olduğu gibi *Esrâru’l-‘Arabiyye*’de de birçok kaynaktan faydalanılmıştır. Müellif başvurulan bu kaynakların bazısını doğrudan nakletmiştir. Ancak daha çok başvurduğu eserlerin adını zikretmek yerine eserlerin müelliflerini belirtmiştir. Dolaylı olarak başvurduğu görüşler ise eser ya da yazar ismini vermek yerine okulun görüşlerini nakletmesi şeklindedir.

Müellif *Esrâru’l-‘Arabiyye*’de Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), Sîbeveyhi (ö. 180/796), Yûnus b. Habîb (ö. 183/799), el-Kisâî (ö. 189/804), Kutrub (ö. 206/830), el-Ferrâ (ö. 207/822), Ebû Hasan el-Ahfeş (ö. 215/830), Ebû Ömer el-Cermî (ö. 225/861), Ebû Osman el-Mâzinî (ö. 247/861), el-Müberra (ö. 285/898), ez-Zeccâc (ö. 311/923), el-Mebremân (ö. 345/956), es-Sirâfî (ö. 368/978), Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/917), er-Rummânî (ö. 384/994), İbnü’s-Serrâc (ö. 316/928) ve es-Semânî (ö. 442/1051) gibi âlimlerin görüşlerine başvurmuştur.

Kemâleddîn el-Enbârî’nin *Esrâru’l-‘Arabiyye* başvurduğu kaynakları şu şekilde taksîm etmek mümkündür:

2.3.1. Doğrudan Görüşlerine Başvurulan Dileler

2.3.1.1. Halîl b. Ahmed

Kaynakların Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî’nin asıl adı konusunda aktardığı bilgiler bazı farklılıklar arz etmektedir. Bu farklılıklar onun isminin kısa ya da uzun olarak

⁵⁴⁷ Enbârî *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Râdî Muhammed Medkûr-Vâil Mahmûd Sa‘îd Abdulbari, Vuzâreu’l-Evkâf ve’s-Şuûni’l-İslâmî, Muhakkikin Mukaddimesi, Küveyt, 2010, s. 96-102.

⁵⁴⁸ Enbârî, *Kitâbu’l-Dâ’î ile’l-İslâm*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 59.

⁵⁴⁹ Enbârî *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Râdî Muhammed Medkûr-Vâil Mahmûd Sa‘îd Abdulbari, s. 96-102.

aktarılmamasından kaynaklanmaktadır. Ebû Tayyib el-Lugavî (ö. 351/962) onun adının Halîl b. Ahmed şeklinde olduğunu beyan etmektedir.⁵⁵⁰ el-Firûzabâdî (ö. 817/1443) Ebû Abdurrahman Halîl b. Ahmed b. ‘Amr b. Temîm el-Basrî el-Ferâhîdî el-Ezdî en-Nahvî şeklinde bir isim nakletmektedir.⁵⁵¹ el-Yemânî (ö. 743/1342) ve es-Süyûtî (ö. 911/1537)’nin naklettiği isim ise el-Firûzabâdî’nin zikrettiği isimle bir iki küçük farklılık olmakla beraber aynıdır.⁵⁵² ez-Zübeydî (ö. 379/989) ise Ebû Abdurrahman b. Ahmed b. ‘Amr b. Temîm el-Ferâhîdî şeklinde bir isim zikretmektedir.⁵⁵³

Zâhit,⁵⁵⁴ akıllı, sâlih ve yumuşak huylu bir insan olup⁵⁵⁵ araştırmacı kişiliğiyle tanınmıştır.⁵⁵⁶ Devlet adamlarının ve yöneticilerin vermek istediği hediyeleri kabul etmemiştir.⁵⁵⁷ el-Asma’î (ö. 216/831) gibi ‘âlimlerden ders almış olan Halîl b. Ahmed⁵⁵⁸ Sîbeveyhi (ö. 180/796) gibi dil alanında otorite kabul edilen ‘âlimlerin yetişmesini sağlamıştır.⁵⁵⁹

Arûz ve kavâfî ilmini ilk kez ortaya koyan Halîl b. Ahmed⁵⁶⁰ birçok eser yazmıştır. Bu eserleri *Kitâbu’l-‘Ayn*,⁵⁶¹ *Kitâbu’l- Cümel*,⁵⁶² *Kitâbu’l-Ni‘am*, *Kitâbu’l-‘Arûz*, *Kitâbu’ş-Şevâhid*, *Kitâbu’n-Nüket ve’l-Eşkâl*,⁵⁶³ *Kitâbu Fâiti’l-‘Ayn* ve *Kitâbu’l-İkâ’* şeklinde sıralamak mümkündür.⁵⁶⁴

Halîl b. Ahmed’in ölüm tarihi ihtilâflı olup bu konuda birbirinden farklı tarihler aktarılmıştır.⁵⁶⁵ Ancak yaygın kanaat 175/791 yılında öldüğü yönündedir⁵⁶⁶

Müellifin Halîl b. Ahmed’in görüşüne başvurduğu hususlardan bazısı şu şekildedir:

⁵⁵⁰ Ebû Tayyib Abdulvahit b. Ali el-Lugavî, *Merâtibu’n-Nahviyyîn*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm, el-Mektebetu’l- ‘Asriyye, 2009, s. 45-54.

⁵⁵¹ el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 133-134.

⁵⁵² el- Yemânî, s. 114; es-Süyûtî, *Buğyetu’l-Vu‘ât*, I/559.

⁵⁵³ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan ez-Zübeydî el-Endülüsî, *Tabâkatu’n-Nahviyyîn ve’l-Lügaviyyîn*, thk. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrâhîm, Dâru’l-Me‘ârif, Kahire 1984, s. 47-51.

⁵⁵⁴ Ebû Tayyib, s. 45-54; el-Enbârî, *Nüzhetu’l-Elibbâ’*, s. 50; es-Süyûtî, *Buğyetu’l-Vu‘ât*, I/559.

⁵⁵⁵ İbn Hallikân, II/246.

⁵⁵⁶ İbnü’n-Nedîm s.48-49.

⁵⁵⁷ Ebû Tayyib, s. 45-54; el- Yemânî, s. 114; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 133-134.

⁵⁵⁸ el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 133-134.

⁵⁵⁹ el-Enbârî, *Nüzhetu’l-Elibbâ’*, s. 50;el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 133-134.

⁵⁶⁰ el-Enbârî, *Nüzhetu’l-Elibbâ’*, s. 51; İbn Hallikân, II/246; el- Yemânî, s. 114; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 133-134; es-Süyûtî, *Buğyetu’l-Vu‘ât*, I/559; Brockelmann, *Tarihu’l-Edebi’l-‘Arabîyyî*, II/131; Bakırcı-Demirayak, s. 36.

⁵⁶¹ İbnü’n-Nedîm s.48-49; İbn Hallikân, II/246; el- Yemânî, s. 114; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 133-134; es-Süyûtî, *Buğyetu’l-Vu‘ât*, I/559; Brockelmann, *Tarihu’l-Edebi’l-‘Arabî*, II/131; Bakırcı-Demirayak, s. 36.

⁵⁶² Yemânî, s. 114; Brockelmann, *Tarihu’l-Edebi’l-‘Arabî*, II/131.

⁵⁶³ İbn Hallikân, II/246; Yemânî, s. 114; Brockelmann, *Tarihu’l-Edebi’l-‘Arabî*, II/131.

⁵⁶⁴ Yemânî, s. 114; Brockelmann, *Tarihu’l-Edebi’l-‘Arabîyyî*, II/131.

⁵⁶⁵ el-Enbârî, *Nüzhetu’l-Elibbâ’*, s. 51; İbnü’l-Kıftî, II/376-382; el- Yemânî, s. 114; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 133-134; es-Süyûtî, *Buğyetu’l-Vu‘ât*, I/559; Brockelmann, *Tarihu’l-Edebi’l-‘Arabî*, II/131.

⁵⁶⁶ Bakırcı-Demirayak, s. 35.

İbnü'l-Enbârî'nin naklettiğine göre Halîl b. Ahmed gelecek zaman fiilini nasp eden harflerden اِذَنْ ve لَنْ harflerinin yapısında ister zâhir ister mukadder olsun bir اَنْ harfi bulunduğunu ifade etmiştir. Bu harflerin böylece gelecek zaman fiilini nasp ettiğini dile getirmiştir. Ancak müellifimizin zikrettiğine göre cumhûr bunun tersi bir kanaattedir. Halîl b. Ahmed bu harflerden لَنْ'nin mürekkebe olduğunu ve اَنْ ile اَنْ'nın birleşiminden vücuda geldiğini söylemiştir. Sîbeveyhi ise لَنْ'nin mürekkebe olmadığını ileri sürmüştür. Müellif bu konuda hangi görüşe katıldığını belirtmemiştir.⁵⁶⁷

Kemâleddîn el-Enbârî'nin beyan ettiğine göre Halîl b. Ahmed harf-i ta'rîfle ma'rife olan isimlerin (الرَّجُلُ "Adam" ve الْعَلَامُ "Köle" örneklerinde olduğu gibi) ا ve ل harfinin birlikteliğiyle ma'rifelik özelliğini kazandığını söylemiştir. Öğrencisi Sîbeveyhi ise sadece ل harfinin ta'rîf özelliğine sahip olduğunu ancak kelime sakin harfle başlayamayacağından ا harfinin zâit olarak geldiğini belirtmiştir. Müellif bu konuda da hangi görüşe katıldığını zikretmemiş ve sadece konunun uzun ve detaylı olduğunu belirtmiştir. Bu bilgilerin de aktarılmasına gerek olmadığını dile getirmiştir. Ayrıca bu konuda müstakil bir eser kaleme aldığı söylemiş ancak eserin adını zikretmemiştir.⁵⁶⁸

İbnü'l-Enbârî'nin naklettiğine göre Sîbeveyhi sıla ismi olan اَيْهِمْ "Onlardan hangisi" lafzındaki zammenin binâ 'alâmeti olduğunu ifade etmiştir. Sîbeveyhi'ye göre اَيْ'nün mübtedası hafzedildiğinde diğer kardeşlerinin aksine بَعْدُ ve قَبْلُ gibi zamme üzerine mebnî olur. Ancak mübteda cümlede zikredilecek olursa ضَرَبْتُ اَيْهِمْ هُوَ فِي الدَّارِ

"Evde olanı dövdüm" örneğinde olduğu gibi اَيْ bu durumda mu'râb olur. Zira bu örnekte اَيْهِمْ lafzındaki اَيْ mansûp olup mu'râbtır. Halîl b. Ahmed ise bu zammenin

⁵⁶⁷ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 329.

⁵⁶⁸ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 344-345.

i'râb 'alâmeti olduğunu ifade etmiş ve merfû' olmasını onun hikâye bâbından gelmesine bağlamıştır. Halîl b. Ahmed bu durum için şu âyeti örnek vermiştir.

ثُمَّ لَنَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَنِ عِتِيًّا

*Sonra her topluluktan Rahmân'a karşı en isyankar olanları mutlaka çekip çıkaracağız.*⁵⁶⁹

İbnü'l-Enbârî'nin naklettiğine göre Halîl b. Ahmed bu âyette ki أَيُّ لافzının zammesinin i'râb zammesi olduğunu belirtmiştir. Ona göre bunun nedeni hikâye bâbından gelmesidir. Âyette أَيُّهُمْ “Onlardan hangisi” lafzından öncesi için takdîrin aşağıdaki gibi olduğunu belirtmiştir:

ثُمَّ لَنَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ (يُقَالُ لَهُمْ) أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَنِ عِتِيًّا

“Sonra her topluluktan kendilerine hangileri Rahmâna karşı daha isyankardır (Denilenleri) çekip çıkaracağız.”

Yani Halîl b. Ahmed'e göre yukarıdaki âyette أَيُّ لafzındaki zamme i'râb zammesi olup nedeni ise hikâye anlamı katan يُقَالُ لَهُمْ “Onlara denilir” lafzıdır.

Müellifimiz burada Halîl b. Ahmed tarafından ileri sürülen görüşün hatalı olduğunu ifade etmiş ve bu konuda Sîbeveyhi'ye katıldığını dile getirmiştir.⁵⁷⁰

Müellifin Halîl b. Ahmed'in hatalı olduğuna dair delilleri muhteva kısmında etraflıca ele alınacaktır.

2.3.1.2. Sîbeveyhi

Şiraz'ın Baydâ'⁵⁷¹ adlı bölgesinden olan Sîbeveyhi⁵⁷² Halîl b. Ahmed, Yûnus b. Habîb (ö. 183/799)⁵⁷³ Ebu'l-Hattâb el-Ahfeş (ö. 177/793)⁵⁷⁴ ve Ömer es-Sakafî (ö.

⁵⁶⁹ Meryem: 19/69.

⁵⁷⁰ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 383; Müellifin Halîl b. Ahmed'in görüşlerine değindiği diğer konular için bkz. s. 342-401.

⁵⁷¹ Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 221-234; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/229-230; Brockelmann, *Tarihu'l-Edebi'l-'Arabî*, II/134-136.

⁵⁷² el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 61; Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 221-234; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/229-230; Brockelmann, *Tarihu'l-Edebi'l-'Arabî*, II/134-136.

⁵⁷³ İbnü'n-Nedîm s.57; el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 52, 61; İbnü'l-Kıftî, II/346-359; İbn Hallikân, II/463-465; el-Yemânî, s. 242-245; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/229-230.

⁵⁷⁴ İbnü'n-Nedîm s.57; İbnü'l-Kıftî, II/346-359; İbn Hallikân, II/463-465; el-Yemânî, s. 242-245; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 221-234; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/229-230.

149/766) gibi âlimlerden ders almıştır.⁵⁷⁵ Başta hadis ve fıkıh ilmiyle ilgilenmiş olsa da yaptığı i'râb hatasından dolayı çok üzülmüş ve dil sahasında çalışmaya yönelmiştir.⁵⁷⁶

Meşhur *el-Kitâb* adlı eserin yazarı olan Sîbeveyhi'nin⁵⁷⁷ bu eserinin İsa b. Ömer'in *el-Câmi'* adlı eserinin geliştirilmiş hali olduğu kaynaklarca zikredilmektedir. Sîbeveyhi'nin bu eseri genişlettiği ve üzerine şerh ile haşiyeler yazdığı nakledilmektedir.⁵⁷⁸ İbnü'n-Nedîm (ö. 385/995) *el-Kitâb'* için "*Ben onu Ebu'Abbâs es-Sa'leb'in hattıyla okudum*" şeklinde ifadeler kullanmaktadır⁵⁷⁹

Sîbeveyhi'nin ölüm tarihi ihtilâflı olup bu konuda farklı tarihler zikredilmektedir.⁵⁸⁰ Ancak 180/796 tarihi ön planda tutulmaktadır.⁵⁸¹

Müellifin Sîbeveyhi'nin görüşlerine başvurduğu hususların bazıları şu şekildedir:

Kemâleddîn el-Enbârî'nin Sîbeveyhi'nin görüşlerine değindiği konulardan biri ismin tanımı konusudur. Onun belirttiğine göre bazı dilciler ismin herhangi bir tanımının olmadığını belirtmişlerdir. Bu dilcilerden birisi de Sîbeveyhi'dir. Müellifin naklettiğine göre Sîbeveyhi isim için bir tanım yapmamış ve رَجُلٌ "At" ile فَرَسٌ "Adam" şeklinde örnekler vermekle yetinmiştir. Müellif bu konuda Sîbeveyhi'ye katılıp katılmadığını belirtmemektedir.⁵⁸²

Müellifin Sîbeveyhi'nin görüşlerini ele aldığı hususlardan birisi de tesniye ve cemide ü harfinin kelimeye dâhil edilmesinin nedenidir. İbnü'l-Enbârî'nin naklettiğine göre Sîbeveyhi burdaki ü harfinin tenvîn ve harekeden bedel olduğunu ifade etmiştir.

Müellif burada Sîbeveyhi'ye katılıp katılmadığını belirtmemiştir.⁵⁸³

⁵⁷⁵ İbnü'l-Kıftî, II/346-359; el-Yemânî, s. 242-245; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 221-234; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/229-230.

⁵⁷⁶ el-Yemânî, s. 242-245.

⁵⁷⁷ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 61; İbnü'l-Kıftî, II/346-359; İbn Hallikân, II/463-465; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 221-234.

⁵⁷⁸ İbnü'l-Kıftî, II/346-359; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 221-234.

⁵⁷⁹ İbnü'n-Nedîm s.57.

⁵⁸⁰ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 65; İbnü'l-Kıftî, II/246-259; İbn Hallikân, II/463-465; el-Yemânî, s. 242-245; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 221-234; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/229-230; Brockelmann, *Tarihu'l-Edebi'l-'Arabî*, II/134-136.

⁵⁸¹ Bakırcı-Demirayak, s. 37-38.

⁵⁸² el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 10.

⁵⁸³ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 54.

Kemâleddîn el-Enbârî'nin zikrettiğine göre Sîbeveyhi tesniye ve cemide i'râb 'alâmetinin ا، و، ve ي harfleri olduğunu ifade etmiştir. Müellif burada Sîbeveyhi tarafından ortaya konulan görüşe katılmaktadır.⁵⁸⁴

Bu konuda verebileceğimiz diğer bir örnek ise mübtedanın merfû' olmasının nedeniyle ilgilidir. Kemâleddîn el-Enbârî'nin ifade ettiğine göre Sîbeveyhi ve Basra Okulu'ndan onu yolunu takip edenler mübtedanın merfû' olmasını onun lafzi 'âmillerden etkilenmemiş olmasına bağlamaktadırlar. Müellifimiz bu hususa Sîbeveyhi ve onun yolunun takip edenlerin görüşüne katılıp katılmadığını belirtmemektedir. Ancak onların görüşünün dışındaki görüşleri eleştirmekte ve doğru olmadığını belirtmektedir.⁵⁸⁵

Müellifin zikrettiğine göre Sîbeveyhi ve onun görüşünü takip edenler ibtidâ ve mübtedanın haberde birtlikte 'âmil görevi gördüğünü ileri sürmüşlerdir. Onlara göre mübteda ve ibtidâ birbirinden ayrılmayacak iki unsurdur. Müellifimiz bu konuda Sîbeveyhi ve arkadaşlarına katılmamakta ve haberde ibtidâ'nın mübtedanın aracılığıyla 'amel ettiğini dile getirmektedir.⁵⁸⁶

İbnü'l-Enbârî'nin naklettiğine göre Sîbeveyhi ve Basra Okulu'nun mensubu olan âlimlerin çoğunluğu te'accüb mâ'sının ما "şey" anlamına geldiğini ifade etmişlerdir. Müellif bu konuda Sîbeveyhi ve onun tabi olanların görüşüne katılmaktadır.⁵⁸⁷

Kemâleddîn el-Enbârî'nin naklettiğine göre Sîbeveyhi ve Basra Okulu'ndan onun yolunu takip edenler حاشا'nın fiil değil de harf-i cer olduğunu ifade etmektedirler. Onlar bu görüşlerini حاشا'nın fiillerde olduğu gibi ما harfi alamamasına dayandırmaktadırlar. Müellif bu konuda da Sîbeveyhi ve Basra Okulu'ndan onun yolunu takip edenlerin görüşüne katılmaktadır.⁵⁸⁸

Müellifin Sîbeveyhi'nin görüşlerine katıldığı ve katılmadığı hususları muhteva kısmında detaylı ele alacağız.

⁵⁸⁴ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 52.

⁵⁸⁵ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 67.

⁵⁸⁶ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 76.

⁵⁸⁷ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 112.

⁵⁸⁸ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 207-208; Müellifin Sîbeveyhi'nin görüşlerine değindiği diğer hususlar için bkz. s. 36-38-42-73-153-154-176-193-196-197-212-295-328-329-344-345-383-394-401.

2.3.1.3. Yûnus b. Habîb

Asıl adı Yûnus b. Habîb ed-Debî şeklinde olup⁵⁸⁹ Ebû ‘Amr el-‘Alâ’ (ö. 154/771)⁵⁹⁰ ve Hammâd b. Seleme (ö. 167/784) gibi âlimlerden ders almıştır.⁵⁹¹

Sîbeveyhi,⁵⁹² Ebu'l-Hasan Ali b. Hamza el-Kisâi (ö. 189/804) ve Ebû Zekeriyâ' Yahyâ b. Zeyyâd el-Ferrâ(ö. 207/822) gibi öğrencileri yetiştiren⁵⁹³ Yûnus b. Habîb'in *Kitâbu Me'ânî'l-Kur'ân*, *Kitâbu'l-Lügât*, *Kitâbu'n-Nevâdir el-Kebîr*, *Kitâbu'l-Emsâl* ve *Kitâbu'n-Nevâdir es-Sağîr* şeklinde eserler kaleme aldığı nakledilmektedir.⁵⁹⁴

Yûnus b. Habîb'in ölüm tarihi konusu ihtilâflı olup⁵⁹⁵ genel kanaate göre 182/798 yılında vefat etmiştir.⁵⁹⁶

Kemâleddîn el-Enbârî Yûnus b. Habîb'in görüşlerin sadece üç yerde değinmiştir. Bu hususlar şu şekildedir:

Müellifin naklettiğine göre Yûnus b. Habîb بَاب “Kapi” ve نَاب “Piman olan” gibi ‘illet harfi taşıyan isimlerde ‘illet harfinin mecrûr ya da merfû’ olması durumunda vakf halinde ي harfinin aslına döndürülmesi gerektiğini ifade etmektedir. Yûnus b. Habîb bu görüşünü tenvînin kullanılmamasına dayandırmaktadır. Müellif bu konuda Yûnus b. Habîb'e katılıp katılmadığını belirtmemektedir.⁵⁹⁷

İbnü'l-Enbârî'nin zikrettiğine göre Yûnus b. Habîb ve Kufe Okulu'na mensup bazı dilciler nüdbe elifinin sıfatla birleşmesini câiz olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak müellifimiz bu görüşün isabetsiz olduğunu belirtmektedir.⁵⁹⁸

Kemâleddîn el-Enbârî'nin beyan ettiğine göre Sîbeveyhi أَيُّهُمْ “Hangileri” cümlesindeki أَيُّ'nün zammesinin binâ' ‘alâmeti olduğunu ifade etmiştir. Halîl b. Ahmed ise i'râb ‘alâmeti olduğunu ileri sürmüştür. Yûnus b. Habîb ise أَيُّ'den önceki

⁵⁸⁹ Ebû Tayyib, s. 34-35; el- Yemânî, s. 369-397.

⁵⁹⁰ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 34-36; İbnü'l-Kıftî, IV/74-78; İbn Hallikân, VII/244-249; el-Yemânî, s. 396-397; Bakırcı-Demirayak, s. 36.

⁵⁹¹ İbnü'l-Kıftî, IV/74-78; İbn Hallikân, VII/244-249; Yemânî, s. 369-397.

⁵⁹² el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 52, 61; İbnü'l-Kıftî, II/346-359; İbn Hallikân, II/463-465; el-Yemânî, s. 242-245, 396-397; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/229-230.

⁵⁹³ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 34-36; İbn Hallikân, VII/244-249; el-Yemânî, s. 396-397.

⁵⁹⁴ İbnü'l-Kıftî, IV/74-78; İbn Hallikân, VII/244-249.

⁵⁹⁵ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 34-36; İbnü'l-Kıftî, IV/74-78; İbn Hallikân, VII/244-249.

⁵⁹⁶ el-Yemânî, s. 396-397; Bakırcı-Demirayak, s. 36.

⁵⁹⁷ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 38-39.

⁵⁹⁸ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 245.

filin ilgâsı yoluna gitmiştir. Bu konudaki tutumunu müessir filin ilgâ esnasında ef'âl-i kulübün yerine geçmesi hususuna dayandırmıştır. Müellifimizin ifade ettiğine göre müessir filin ilgâsı câiz olmayıp Yûnus b. Habîb'in görüşü isabetsizdir.⁵⁹⁹

Müellifin Yûnus b. Habîb'in görüşlerinin hatalı olmasıyla ilgili delilleri muhteva bölümünde detaylı bir biçimde belirtilecektir.

2.3.1.4. el-Kisâî

Asıl adı Ebû'l-Hasan Ali b. Hamza el-Kisâî şeklinde olup⁶⁰⁰ Halîl b. Ahmed,⁶⁰¹ Mu'âz el-Herrâ'(ö. 187/803),⁶⁰² er-Ru'âsî (ö. 175/791),⁶⁰³ Süleyman b. Erkam (ö. ?), Ebû Bekr b. 'Ayyâş (ö. 193/809) ve Süfyân b. 'Uyeyne (ö. 198/814) gibi âlimlerden ders almıştır.⁶⁰⁴

Meşhur kiraât âlimlerinden biri olan⁶⁰⁵ el-Kisâî'den el-Ferrâ⁶⁰⁶ ve Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838) gibi âlimlerin ders aldığı nakledilmektedir.⁶⁰⁷ Kaynaklarda onun rahle-i tedrîsinden Ebû Tevbe Meymûn b. Hafs (ö. ?) ve Ebû Ömer b. Ömer ed-Dûrî (ö. 246/860) gibi âlimlerin de geçtiği ifade edilmektedir.⁶⁰⁸

el-Kisâî *Me'ân 'i'l-Kur'ân*,⁶⁰⁹ *Muhtasarun fi'n-Nahv, Kiâbu'l-Kirâât, el-'Aded*,⁶¹⁰ *İhtilâfu'l-'Aded*,⁶¹¹ *Maktû'u'l-Kur'ân ve Maksûruhu, en-Nevâdiru'l-Kebîr*,⁶¹² *en-Nevâdiru'l-Evsat*,⁶¹³ *en-Nevâdiru's-Sağîr*,⁶¹⁴ *el-Hicâ'* ve *Kitâbu'l-Mesâdir* şeklinde eserler kaleme almıştır.⁶¹⁵

el-Kisâî'nin ölüm tarihi ihtilâflı olup⁶¹⁶ yaygın kanaat onun 189/804 yılında vefat ettiği yönündedir.⁶¹⁷

⁵⁹⁹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 383.

⁶⁰⁰ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 66-72.

⁶⁰¹ el-Yemânî, s. 217-218; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 208-209.

⁶⁰² el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 66-72; İbnü'l-Kıftî, II/256; el-Yemânî, s. 217-218; Bakırcı-Demirayak, s. 46.

⁶⁰³ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 66-72; Bakırcı-Demirayak, s. 46.

⁶⁰⁴ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 66-72; İbnü'l-Kıftî, II/256.

⁶⁰⁵ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 66-72; İbnü'l-Kıftî, II/256; İbn Hallikân, III/295-297; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/162-164.

⁶⁰⁶ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 66-72; İbnü'l-Kıftî, II/256.

⁶⁰⁷ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 66-72.

⁶⁰⁸ İbnü'l-Kıftî, II/256.

⁶⁰⁹ İbnü'n-Nedîm s. 72; el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 66-72; İbnü'l-Kıftî, II/256; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/162-164.

⁶¹⁰ İbnü'n-Nedîm s. 72; el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 66-72; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/162-164.

⁶¹¹ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 66-72; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/162-164.

⁶¹² İbnü'n-Nedîm s. 72; el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 66-72; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/162-164.

⁶¹³ İbnü'n-Nedîm s. 72.

⁶¹⁴ Bu eser bazı kaynaklarda *en-Nevâdiru's-Asğar* şeklinde vârit olmaktadır. İbnü'n-Nedîm s. 72.

⁶¹⁵ İbnü'n-Nedîm s. 72; el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 66-72; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/162-164.

⁶¹⁶ İbnü'n-Nedîm s. 72; el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 66-72; İbnü'l-Kıftî, II/256; el-Yemânî, s. 217-218; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/162-164.

⁶¹⁷ el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 208-209; Bakırcı-Demirayak, s. 46.

İbnü'l-Enbârî'nin el-Kisâî'nin görüşlerine başvurduğu noktalardan bazısı şu şekildedir:

Müellifin naklettiğine göre el-Kisâî müzâri fiil kendinden önce gelen zevâid unsurların etkisiyle merfû' olduğunu iddia etmiştir. Müellifimiz el-Kisâî'nin bu konudaki görüşlerinin doğru olmadığını beyan etmiştir.⁶¹⁸

Kemâleddîn el-Enbârî'nin izâh ettiğine göre nahivciler *إِن*'nin haberi zikredilmeden önce mahalline 'atıf yapmanın câiz olup olmayacağı konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Bu nahivcilerden birisi de el-Kisâî'dir. Ona göre *إِن* 'amel etsin ya da etmesin *زَيْدٌ فَائِمَانٌ* *إِنَّكَ وَ زَيْدٌ فَائِمَانٌ* "Sen ve zeyd ne güzel iki adamsınız!" örneğinde olduğu gibi *إِن*'nin haber zikredilmeden önce mahalline 'atıf yapmak kesinlikle câizdir. Müellif el-Kisâî tarafından ileri sürülen bu görüşün hatalı olduğunu belirtmektedir.⁶¹⁹

Müellifin el-Kisâî'nin hatalı olmasıyla ilgili delilleri muhteva kısmında detaylı bir şekilde incelenecektir.

2.3.1.5. Kutrub

Asıl adı Ebû Ali Muhammed b. el-Müstensîr⁶²⁰ el-Basrî el-Kutrub olup⁶²¹ Sîbeveyhi,⁶²² Yûnus b. Habîb⁶²³ ve bazı Basralı âlimlerden ders almıştır. Sabah Sîbeveyhi'nin kapısında bekliyor olmasından ötürü Sîbeveyhi'nin ona ateş böceği anlamına gelen Kutrub lakabını taktığı nakledilmektedir.⁶²⁴

Kutrub *Me'âni'l-Kur'ân*, *Garîbu'l-Hadîs*, *es-Seffât*, *Kitâbu'l-Esvât*, *Kitâbu'l-İştikâk*, *Kitâbu'n-Nevâdir*, *Kitâbu'l-Kavâfi*, *Kitâbu'l-Ezmine*, *Kitâbu'l-Müselles* ve *Kitâbu'l-Îlel fî'n-Nahv*,⁶²⁵ *Kitâbu Halki'l-İnsân*, *Kitâbu Halki'l-Fers*, *Kitâbu'l-Ezdâd*, *Kitâbu'l-Hemze*, *Kitâbu'r-Redd 'ala'l-Mülhiddîn fî Müteşâbihi'l-Kur'ân* ve *Kitâb İ'râbi'l-Kur'ân*⁶²⁶ şeklinde eserler kaleme almıştır.

⁶¹⁸ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 29.

⁶¹⁹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 152.

⁶²⁰ İbnü'n-Nedîm s.58; el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 85.

⁶²¹ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 85.

⁶²² İbn Hallikân, IV/312-313; Brockelmann, *Tarihu'l-Edebi'l-'Arabî*, II/139.

⁶²³ Ebû Tayyib, s. 78.

⁶²⁴ İbnü'n-Nedîm s.58; el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 85; İbn Hallikân, IV/312-313.

⁶²⁵ İbnü'n-Nedîm s.58; el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 85; İbn Hallikân, IV/312-313.

⁶²⁶ İbnü'n-Nedîm s.58.

el-Kutrub'un müselles alanında eser kaleme alan ilk kişi olduğu nakledilmektedir. İbn Hallikân bu eserin küçük hacimli bir eser olduğunu zikretmektedir.⁶²⁷

Kutrub 206/821 yılında vefat etmiştir.⁶²⁸

İbnü'l-Enbârî *Esrâru'l-'Arabiyye*'de el-Kutrub'un görüşlerine sadece iki yerde değinmiştir. Bu iki örneği şu şekilde sıralamak mümkündür:

Müellifimizin beyan ettiğine göre Kutrub tesniye ve cemide ا، و، ve ي harflerinin i'râbın bizatihi kendisi olduğunu ileri sürmüştür. İbnü'l-Enbârî bu görüşün isabetsiz olduğunu belirtmiştir.⁶²⁹

Müellifin el-Kutrub'un görüşlerini ele aldığı konulardan birisi de övme ve yerme fiilleri konusunda (نَعِمٌ ve نَعِيمٌ bâbı) yer almaktadır. Onun beyan ettiğine göre Kutrub نَعِيمٌ nin نَعِيمٌ şeklinde gelebileceğini ileri sürmektedir ve bu konuda şu örneği vermektedir:

نَعِيمَ الرَّجُلِ زَيْدٌ

“Zeyd ne güzel adamdır!”⁶³⁰

Ancak İbnü'l-Enbârî bu görüşün şâz olduğunu ve sadece Kutrub tarafından dile getirildiğini ifade etmektedir. Bundan ötürü doğru olsa bile dilde delil olamayacağını dile getirmektedir.⁶³¹

Müellifin el-Kutrub'un hatalı olmasıyla ilgili delilleri muhteva kısmında detaylı bir şekilde beyan edilecektir.

2.3.1.6. Ferrâ

Asıl adı Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Zeyyâd b. Abdillâh b. Mervân ed-Deylemî el-Ferrâ' olup⁶³² Kufe Okulu'nun önde gelen dilcilerindendir.⁶³³ Ebû'l-Hasan Ali b.

⁶²⁷ İbn Hallikân, IV/312-313.

⁶²⁸ İbnü'n-Nedîm s.58; el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 85; İbnü'l-Kıfî, II/219-220; İbn Hallikân, IV/312-313; Bakırcı-Demirayak, s. 39-40.

⁶²⁹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 51-53.

⁶³⁰ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 101-102.

⁶³¹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 101-102.

⁶³² es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/333.

⁶³³ İbn Hallikân, VI/176-182; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/333.

Hamza el-Kisâi tarafından yetiştirildiği bilinen el-Ferrâ Seleme b. ‘Âsım (ö. 226/840) ve Muhammed b. Cehm es-Semerî (ö. 277/891) gibi âlimleri yetiştirmiştir.⁶³⁴

el-Hudûd,⁶³⁵ *Me‘âni’l-Kur‘ân*⁶³⁶ ve *el-Behâ’ fî mâ Telhinu fîhi el-‘Âmme, el-Mesâdir fî’l-Kur‘ân, el-Cem‘ ve’l-Tesniyetü fî’l-Kur‘ân, Âletü’l-Kitâb, en-Nevâdir, el-Maksûr ve’l-Memdûd, Fe‘le ve Ef‘ele, el-Müzekker ve’l-Müennes*,⁶³⁷ *el-Müştemile ‘alâ Sittete ve Erbe‘îne Hadden fî’l-İ‘râb*,⁶³⁸ *Kitâbu’l-Lüğât* ve *Kitâbu’l-Fâhir*⁶³⁹ gibi eserlerin müellifi olan el-Ferrâ’ 207/822 yılında vefat etmiştir.⁶⁴⁰

İbnü’l-Enbârî’nin ’nin el-Ferrânın görüşlerine başvurduğu hususlardan bazısı şu şekildedir:

Kemâleddîn el-Enbârî’nin zikrettiğine göre el-Ferrâ da Kutrub gibi tesniye ve cemide ا، و، ve ي harflerinin i‘râbın bizatihi kendisi olduğunun kanısındadır.⁶⁴¹

Müellifimizin bu görüşü hatalı bulunduğunu belirtmiştik.

el-Ferrâ hâlin ‘âmili fiil de olsa fiilin manası da olsa hiçbir şekilde ‘âmilinin önüne geçemeyeceğini ifade etmiştir. Müellifin naklettiğine göre el-Ferrâ bunu muzmar olanın cümlede açık görünene takdîmi olacağından câiz görmemiştir. Ancak müellifimiz bu görüşün doğru olmadığını ifade etmiştir.⁶⁴²

Müellifimizin naklettiğine göre el-Ferrâ istisnâ edatı olan لاءِ’nin اءِ ve اءِ’dan mürekkep olduğunu ve اءِ’nin söyleyişi hafifletme amacıyla لاءِ’ya idğâm edildiğini ileri sürmüştür. Bundan dolayı لاءِ’nin cümle olumlu olduğunda اءِ’e istinaden nasp ettiğini

⁶³⁴ el-Enbârî, *Nüzhetu’l-Elibbâ’*, s. 90

⁶³⁵ el-Enbârî, *Nüzhetu’l-Elibbâ’*, s. 91; İbn Hallikân, VI/176-182; es-Süyûtî, *Buğyetu’l-Vu‘ât*, II/333. Bakırcı-Demirayak, s. 47-48.

⁶³⁶ İbnü’n-Nedîm s. 73-74; el-Enbârî, *Nüzhetu’l-Elibbâ’*, s. 91; İbn Hallikân, VI/176-182; es-Süyûtî, *Buğyetu’l-Vu‘ât*, II/333. Bakırcı-Demirayak, s. 47-48.

⁶³⁷ İbnü’n-Nedîm s. 73-74; es-Süyûtî, *Buğyetu’l-Vu‘ât*, II/333.

⁶³⁸ es-Süyûtî, *Buğyetu’l-Vu‘ât*, II/333.

⁶³⁹ İbnü’n-Nedîm s. 73-74.

⁶⁴⁰ Ebû Tayyib, s. 105-107; ez-Zübeydî, s. 131-137; İbnü’n-Nedîm s. 73-74; el-Enbârî, *Nüzhetu’l-Elibbâ’*, s. 90; es-Süyûtî, *Buğyetu’l-Vu‘ât*, II/333; Bakırcı-Demirayak, s. 47-48.

⁶⁴¹ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 51-53.

⁶⁴² el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 192.

ancak cümle olumsuz olduğunda *û*'ya istinaden merfû' yaptığını dile getirmiştir.

Müellifimiz bu görüşün fâsit olduğunu belirtmiştir.⁶⁴³

Müellifin el-Ferrâ tarafından ileri sürülen görüşlerin fâsit olmasıyla ilgili delillerine muhteva kısmında detaylı bir şekilde değinilecektir.

2.3.1.7. Ebu'l-Hasan el-Ahfeş el-Avsat

Asıl adı Ebu'l-Hasan Sa'îd b. Masade el-Mücâş'î olup⁶⁴⁴ aslen Belhlidir.⁶⁴⁵ Ancak Basra'da ikâmet ettiği nakledilmektedir.⁶⁴⁶ Sîbeveyhi'den büyük olmasına rağmen ondan nahiv dersi alan Ebu'l-Hasan el-Ahfeş'in⁶⁴⁷ Halîl b. Ahmed'le görüştüğü ancak ondan ders almadığı ifade edilmektedir. el-Kisâî'nin oğluna ders verdiği kaynaklarda kendisi hakkında zikredilen bilgiler arasındadır.⁶⁴⁸

Me'âni'l-Kur'ân, el-Avsat fi'n-Nahv, el-Mekâyis fi'n-Nahv, el-İştikâk, el-Mesâilu'l-Kebîr es-Sağîr, el-'Arûz ve el-Kavâfi gibi eserleri kaleme almıştır.⁶⁴⁹

Kaynaklarda Ebu'l-Hasan el-Ahfeş'in ölüm tarihi konusunda ihtilâfin olduğu söylene de⁶⁵⁰ yaygın kanaate göre 215/830 yılında vefat etmiştir.⁶⁵¹

Kemâleddîn el-Enbârî'nin'nin el-Ahfeş'in görüşlerine değindiği noktalardan bazısı şu şekildedir:

İbnü'l-Enbârî'nin zikrettiğine göre Ebu'l-Hasan el-Ahfeş tesniye ve cemide *ا, و* ve *ي* harflerinin *i'râb bizâtihi* kendisi değil de *i'râba delâlet eden harfler* olduğunu dile getirmiştir. Müellifimiz bu görüşün fâsit olduğunu açıklamıştır.⁶⁵²

Müellifin Ebu'l-Hasan el-Ahfeş görüşlerine değindiği noktalardan biri de 'âmilin çeşitleri konusudur. Onun naklettiğine göre Ebu'l-Hasan el-Ahfeş lafzî ve ma'nevî 'âmili sıfatın 'âmili şeklinde üçüncü bir 'âmil daha eklemektedir. Buna göre

⁶⁴³ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 201-202; el-Ferrâ'nın diğer görüşleri için bkz. s. 152-204.

⁶⁴⁴ ez-Zübeydî, s. 72-74; İbnü'l-Kıftî, II/36; Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 145; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/590-591; Brockelmann, *Tarihu'l-Edebi'l-'Arabî*, II/151.

⁶⁴⁵ el-Yemânî, s. 131; Brockelmann, *Tarihu'l-Edebi'l-'Arabî*, II/151.

⁶⁴⁶ İbnü'l-Kıftî, II/36.

⁶⁴⁷ İbnü'l-Kıftî, II/36; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/590-591.

⁶⁴⁸ Ebû Tayyib, s. 80-82; ez-Zübeydî, s. 72-74; el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 120-121; İbnü'l-Kıftî, II/36; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 145; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/190-191; Brockelmann, *Tarihu'l-Edebi'l-'Arabî*, II/151.

⁶⁴⁹ es-Süyûtî, II/190-191.

⁶⁵⁰ Ebû Tayyib, s. 80-82; ez-Zübeydî, s. 72-74; el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 120-121; İbnü'l-Kıftî, II/36; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 145; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/190-191.

⁶⁵¹ Bakırcı-Demirayak, s. 39-40.

⁶⁵² el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 51-53.

merfû‘ isim sıfatını merfû‘, mansûp isim sıfatını mansûp ve mecrûr isim ise sıfatını mecrûr yapmaktadır. Böylece isim sıfatının üzerinde ‘âmil rolü oynamış olur.⁶⁵³ Ancak Kemâleddîn el-Enbârî nahivcilerin çoğunluğunun Sîbeveyhi ve cumhur tarafından ileri sürülen görüşe tabi olduğunu beyan etmiştir.⁶⁵⁴

Müellifin Ebu'l-Hasan el-Ahfeş'in hatalı olduğuna dair delilleri muhteva kısmında etraflıca ele alınacaktır.

2.3.1.8. Ebû Ömer el-Cermî

Asıl adı Sâlih b. İshâk en-Nahvî şeklinde olup Ebû'l-Hasan el-Ahfeş'ten ders aldığı ve ondan Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb* adlı eserini okuduğu kaydedilmektedir.⁶⁵⁵ Yûnus b. Habîb'le görüştüğü bilinen⁶⁵⁶ Ebû Ömer el-Cermî'nin ders aldığı kişiler arasında ve el-Asma'î gibi âlimlerin de bulunduğu kaynaklarca zikredilmektedir.⁶⁵⁷ Ebû Osman el-Mâzinî (ö. 247/861)'nin arkadaşı olan el-Cermî onunla beraber Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb* adlı eserinin ün kazanmasında büyük pay sahibidir.⁶⁵⁸

el-Muhtasar fi'n-Nahv adlı bir eser yazmış olan el-Cermî'nin⁶⁵⁹ yazdığı bir sarf eserinin de bulunduğu bilinmektedir.⁶⁶⁰ Ömer el-Cermî'nin bu eserin dışında *Kitâbu's-Siyer*,⁶⁶¹ *Kitâbu'-Ebniye*, *Kitâbu'l-'Arûz* ve *Garîbu Sîbeveyhi* şeklinde eserlerinin de bulunduğu nakledilmektedir.⁶⁶²

Ebû Ömer el-Cermî 225/839 yılında vefat etmiştir.⁶⁶³

Müellif Ebû Ömer el-Cermî'nin görüşlerine sadece üç konuda değinmiştir. Bu örnekler şu şekildedir:

İbnü'l-Enbârî'nin Ebû Ömer el-Cermî'nin görüşlerine değindiği hususlardan birisi tesniye ve cemide i'râb 'alametleri konusudur. Onun, zikrettiğine göre Ebû Ömer el-Cermî tesniye ve cemide i'râb 'alâmetinin ا، و، ve ي harflerinin inkılâbı olduğunu

⁶⁵³ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 66-67.

⁶⁵⁴ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 294-295.

⁶⁵⁵ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elîbbâ'*, s. 120-121. el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 145.

⁶⁵⁶ İbnü'n-Nedîm s.62; el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elîbbâ'*, s. 120-121.

⁶⁵⁷ İbnü'l-Kıftî, II/80-81; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 155.

⁶⁵⁸ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elîbbâ'*, s. 127-129.

⁶⁵⁹ İbnü'n-Nedîm s.62; el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elîbbâ'*, s. 127-129; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/8-9.

⁶⁶⁰ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elîbbâ'*, s. 127-129; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/8-9.

⁶⁶¹ es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/8-9.

⁶⁶² İbnü'n-Nedîm s.62; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/8-9.

⁶⁶³ ez-Zübeydî, s. 74-75; el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elîbbâ'*, s. 127-129; İbnü'l-Kıftî, II/80; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/8-9; Bakırcı-Demirayak, s. 40-41.

ifade etmiştir. Müellifimiz el-Cermî'nin bu husustaki görüşünün fâsit olduğunu dile getirmiştir.⁶⁶⁴

Ebû Ömer el-Cermî دَخَلْتُ الْبَيْتَ “Eve girdim” cümlesinde دَخَلَ “Girdi” fiilinin müte‘addî olduğunu ve الْبَيْتَ “Ev” kelimesini nasp ettiğini ileri sürmektedir.

Müellifimiz Ebû Ömer el-Cermî'nin aksine دَخَلَ “Girdi” fiilinin lâzım bir fiil olduğu ve bundan dolayı harf-i cerle kullanılması gerektiğini dile getirmektedir. Ancak söyleyişte kolaylık için fiile muta‘allık olan harf-i cerin hazfedilebileceğini beyan etmektedir.⁶⁶⁵

Mef‘ûlün lehin ma‘rife ya da nekre olacağıyla ilgili müellifin aktardığı görüşlerden birisi de Ebû Ömer el-Cermî'ye aittir. Onun ifade ettiğine göre Ebû Ömer el-Cermî Mef‘ûlün lehin sadece nekre olabileceğini iddia etmektedir. Ancak müellifimiz bu görüşe katılmamıştır.⁶⁶⁶

İbnü'l-Enbârî'nin Ebû Ömer el-Cermî'nin görüşlerine dair itirazları muhteva bölümünde detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

2.3.1.9. Ebû Osman el-Mâzinî

Asıl adı Ebû Osman Bekr b. Muhammed b. Bukayye olup kendisine Bekr b. Muhammed b. ‘Adiyy b. Habbîb el-Mâzinî el-‘Adeviyy denilmektedir. Basralı olduğu bilinen Ebû Osman el-Mâzinî'nin el-Asma‘î gibi ‘âlimlerden ders aldığı bilinmektedir.⁶⁶⁷ Ebû'l-Hasan el-Ahfeş el-Avsat'tan Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb* adlı eserini okuduğu bilinen⁶⁶⁸ Ebû Osman el-Mâzinî'den Fadl b. Muhammed el-Berîdî (ö. ?) gibi ‘âlimlerin ders aldığı nakledilmektedir.⁶⁶⁹

*Kitâbun fi'l-Kur‘ân, ‘Îlelu'n-Nahv, Tefsîru Kitâbi Sîbeveyhi,*⁶⁷⁰ *Kitâbu'l-Elif ve'lâm, Kitâbu'l-‘Arûz, Kitâbu'l-Kavâfi, Kitâbu mâ Telhinu fihî el-‘Amme*⁶⁷¹ ve *Kitâbu'd-Dîbâc*⁶⁷² gibi te'lifler kaleme almıştır.⁶⁷³

⁶⁶⁴ el-Enbârî, *Esrâru'l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 51-53.

⁶⁶⁵ el-Enbârî, *Esrâru'l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 181.

⁶⁶⁶ el-Enbârî, *Esrâru'l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 188.

⁶⁶⁷ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elîbbâ*, s. 162-166; İbnü'l-Kıftî, I/281-291.

⁶⁶⁸ Bakırcı-Demirayak, s. 40-41.

⁶⁶⁹ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elîbbâ*, s. 162-166; İbnü'l-Kıftî, I/281-291.

⁶⁷⁰ es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu‘ât*, I/165.

⁶⁷¹ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elîbbâ*, s. 162; İbnü'l-Kıftî, I/281-291; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu‘ât*, I/165.

⁶⁷² İbnü'l-Kıftî, I/281-291.

⁶⁷³ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elîbbâ*, s. 162; İbnü'l-Kıftî, I/281-291; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu‘ât*, I/165.

Ebû Osman el-Mâzinî 247/861 yılında vefat etmiştir.⁶⁷⁴

Ebû Osman el-Mâzinî'nin *Esrâru'l- 'Arabîyye'*de zikredilen görüşlerinden bazıları şu şekildedir:

Müellifimizin naklettiğine göre Ebû Osman el-Mâzinî vakfın üç halde (Ref', cer ve nasp hallerinde) de ن harfinden çevrilen ل harfi üzerine yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Müellif bu konuda el-Mâzinî'ye katılıp katılmadığını belirtmemektedir.⁶⁷⁵

Elli ikinci bâpta şart ve cezâ konusunu ele alan müellifimizin burada incelediği hususlardan birisi de şartın cevabının 'âmili konusudur. Bu konuda birbirinden farklı görüşleri zikretmektedir. Zikrettiği görüşlerden biri de Ebû Osman el-Mâzinî'ye aittir. Onun naklettiğine göre Ebû Osman el-Mâzinî şartın cevabının vakf üzere mebnî olduğunu ileri sürmektedir. Müellifimiz el-Mâzinî'nin bu görüşünün aksi bir görüş ortaya koymakta ve onun ileri sürdüğü görüşün fâsî olduğunu belirtmektedir.⁶⁷⁶

İbnü'l-Enbârî'nin naklettiğine göre nidâ' harfi olan (يَا) "Ey!" kullanıldığında (يَا زَيْدُ الظَّرِيفُ "Ey maharetli, alımlı Zeyd!" veya الظَّرِيفَ "Maharetli, alımlı" örneğinde olduğu gibi) münâdânın sıfatı merfû' olabildiği gibi mansûp da olabilir. Bu noktada herhangi bir ihtilâftan söz etmeyen müellifin naklettiğine göre nidâ harfi (يَا أَيُّهَا) "Ey!" şeklinde geldiğinde münâdânın sıfatı konusunda ihtilâf bulunmaktadır. Cumhûr münâdânın sıfatının yukarıdaki örnekte olduğu gibi hem mansûp hem de merfû' gelebileceğini belirtmektedir. Ebû Osman el-Mâzinî ise böyle bir durumun câiz olduğunu beyan etmektedir. Onun belirttiğine göre münâdânın sıfatı nidâ harfi (يَا أَيُّهَا) "Ey!" şeklinde olsa da يَا أَيُّهَا زَيْدُ الظَّرِيفُ / الظَّرِيفَ "Ey maharetli, alımlı Zeyd!" örneğinde olduğu gibi hem merfû' hem de mansûp olarak gelebilir. Müellif Ebû Osman el-Mâzinî'nin bu görüşüne katılmakta ve doğru bulunduğunu ifade etmektedir.⁶⁷⁷

⁶⁷⁴ el-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elîbbâ'*, s. 166; İbnü'l-Kıfî, I/281-291; es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât*, I/463-466; Brockelmann, *Tarihu'l-Edebi'l-'Arabîyyi*, II/161; Bakırcı-Demirayak, s. 40-41.

⁶⁷⁵ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 42.

⁶⁷⁶ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 337-340.

⁶⁷⁷ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 228-229; Ebû Osman el-Mâzinî'nin diğer görüşleri için bkz. s. 196-197.

Ebû Osman el-Mâzinî'nin Kemâleddîn el-Enbârî tarafından fâsit görülen görüşleri muhteva kısmında tafsilâtli bir şekilde ele alınacaktır.

2.3.1.10. Ebu'l-Abbâs el-Müberrid

Asıl adı Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezid b. Abdulkber es-Semâlî el-Mâzinî el-Müberid olup⁶⁷⁸ Ebû Osman el-Mâzinî ve Ebû Ömer el-Cermî'den Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb* adlı eserini okumuştur.⁶⁷⁹ Kaynaklar el-Müberrid'in *el-Kitâb*'ı okumaya el-Cermî'nin yanında başladığını ve el-Mâzinî'nin yanında hatmettiğini beyan etmektedir.⁶⁸⁰ Hocaları arasında Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 255/869) de bulunan⁶⁸¹ el-Müberrid'ten es-Sûlî (ö. 335/946) ve Nifteveyh en-Nahvî (ö. 935/323) gibi âlimler ders almıştır.⁶⁸²

el-Kâmil, *el-Fâdl*,⁶⁸³ *Kitâbu'l-Medhal ilâ Sîbeveyhi*,⁶⁸⁴ *Kitâbu'l-Kavâfi*, *el-Müktadeb*,⁶⁸⁵ *er-Risâletu'l-Kâmile*, *Kitâbu'l-Maksûr* ve *l-Memdûd*,⁶⁸⁶ *Kitâbu'l-Müzekker* ve *l-Müennes*,⁶⁸⁷ *er-Revza*, *el-İştikâk*, *İ'râbu'l-Kur'ân*,⁶⁸⁸ *Nesebu 'Adnân ve Kahtân*⁶⁸⁹, *er-Redd'alâ es-Sîbeveyh*,⁶⁹⁰ *Darûret 'ş-Şi'r*,⁶⁹¹ *el-'Arûz*, *Ma'ttefeka Lafzuhu ve'htelefe Ma'nâhu*,⁶⁹² *Tabakâtu'n-Nühhâti'l-Basriyyîn*,⁶⁹³ *Kitâbu't-Te'âzî*, *Garîbu'l-Hadîs*,⁶⁹⁴ *Kitâbu'l-Hass 'alal- Edebi ve's-Sıdk*, *Darûretu'si'ir* ve *Kitâbu'l-Mâdih ve'l-Mekâbih*⁶⁹⁵ şeklinde eserler kaleme almıştır.

Ebû'l-Abbâs Müberid 285/898 yılında vefat etmiştir.⁶⁹⁶

Müberrid'in *Esrâru'l-'Arabiyye*'de zikredilen görüşlerinden bazıısı şu şekildedir:

⁶⁷⁸ el-Yemânî, s. 342-343.

⁶⁷⁹ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 193-201; İbnü'l-Kıftî, III/241-155; el-Yemânî, s. 342-343.

⁶⁸⁰ İbnü'n-Nedîm s. 64-65.

⁶⁸¹ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 193-201; İbnü'l-Kıftî, III/241-255; el-Yemânî, s. 242-243; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât* I/269-271.

⁶⁸² el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 193-201; İbnü'l-Kıftî, III/241-255; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât* I/269-271.

⁶⁸³ İbnü'n-Nedîm s. 64-65; İbnü'l-Kıftî, III/241-155; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât* I/269-271; Brockelmann, *Tarihu'l-Edebi'l-'Arabî*, II/165; Bakırcı-Demirayak, s. 42;

⁶⁸⁴ İbnü'n-Nedîm s. 64-65; İbnü'l-Kıftî, III/241-155; Bakırcı-Demirayak, s. 42.

⁶⁸⁵ İbnü'n-Nedîm s. 64-65; İbnü'l-Kıftî, III/241-155; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât* I/269-271; Brockelmann, *Tarihu'l-Edebi'l-'Arabîyyî*, II/165; Bakırcı-Demirayak, s. 42.

⁶⁸⁶ İbnü'n-Nedîm s. 64-65; İbnü'l-Kıftî, III/241-155; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât* I/269-271; Bakırcı-Demirayak, s. 42.

⁶⁸⁷ İbnü'n-Nedîm s. 64-65; İbnü'l-Kıftî, III/241-155; Bakırcı-Demirayak, s. 42.

⁶⁸⁸ es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât* I/269-271.

⁶⁸⁹ İbnü'n-Nedîm s. 64-65; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât* I/269-271; Brockelmann, *Tarihu'l-Edebi'l-'Arabî*, II/166-167.

⁶⁹⁰ İbnü'n-Nedîm s. 64-65; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât* I/269-271.

⁶⁹¹ es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât* I/269-271.

⁶⁹² İbnü'n-Nedîm s. 64-65; İbnü'n-Nedîm s. 64-65; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât* I/269-271.

⁶⁹³ İbnü'n-Nedîm s. 64-65; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât* I/269-271; Brockelmann, *Tarihu'l-Edebi'l-'Arabî*, II/166-167.

⁶⁹⁴ İbnü'n-Nedîm s. 64-65; Brockelmann, *Tarihu'l-Edebi'l-'Arabîyyî*, II/166-167.

⁶⁹⁵ İbnü'n-Nedîm s. 64-65.

⁶⁹⁶ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 166; İbnü'l-Kıftî, III/241-255; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât* I/269-271; Brockelmann, *Tarihu'l-Edebi'l-'Arabî*, II/165; Bakırcı-Demirayak, s. 42.

İbnü'l-Enbârî'nin belirttiğine göre Müberrid tıpkı Ebu'l-Hasan el-Ahfeş gibi tesniye ve cemide i'râb 'alâmetinin و، ا ve ي harfleri olmadığını ancak bu harflerin i'râb'a delâlet ettiğini ileri sürmüştür. İbnü'l-Enbârî bu görüşün fâsîd olduğunu belirtmiştir.⁶⁹⁷

Müberrid'in görüşlerinin aktarıldığı konulardan biri de temyîz konusudur. Konuya temyîzin 'âmillerini nakletmekle başlayan İbnü'l-Enbârî bu tür 'âmili fiil olan ve fiil olmayan şeklinde ikiye ayırmaktadır. Daha sonra temyizdeki 'âmilin ma'mûlüne takdîmi konusunu ele almaktadır. Onun beyan ettiğine göre Müberrid 'âmili fiil olan temyiz ma'mûlüne takdîminin caiz olduğunu belirtmektedir. Müellifimiz Müberrid tarafından ileri sürülen bu görüşün isabetsiz olduğunu zikretmektedir.⁶⁹⁸

Müellifin naklettiğine göre Kufe Okulu'nun mensupları ile Müberrid ما عَدَا ve مَا خَلَّا'nın birer fiil olduğunu ileri sürmektedirler. Basra Okulu'nun mensupları ise ما عَدَا ve مَا خَلَّا'nın birer harf olduğunu belirtmektedirler. Kemâleddîn el-Enbârî Basra Okulu'nun görüşlerini daha isabetli olduğunu zikretmektedir.⁶⁹⁹

Kemâleddîn el-Enbârî'nin Müberrid'i hatalı gördüğü hususlarla ilgili tafsilât muhteva kısmında işlenecektir.

2.3.1.11. Ebû İshak ez-Zeccâc

Asıl adı Ebû İshak İbrahim b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc şeklinde olup⁷⁰⁰ el-Müberrid'ten ders almıştır.⁷⁰¹

ez-Zeccâc *el-Me'ânî fî'l-Kur'ân*,⁷⁰² *el-İştikâk*, *Şerhu Ebyâti Sîbeveyhi*,⁷⁰³ *Kitâbu'l-Fark Beyne'l-Müzekker ve'l-Müennes*,⁷⁰⁴ *er-Redd 'alâ's-Sa'leb*,⁷⁰⁵ *Fe'altu Ef'altu*,⁷⁰⁶ *Kitâbu'l 'Arûz*, *Kitâbu Halkil'-Fers*, *Muhtasarun fî'n-Nahv*, *Kitâbu Halki'l-*

⁶⁹⁷ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 51-53.

⁶⁹⁸ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 196-197.

⁶⁹⁹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 208; Ebu'l-'Abbâs Müberid'in diğer görüşleri için bkz. s. 321.

⁷⁰⁰ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 216-217.

⁷⁰¹ İbnü'n-Nedîm s. 66; Bakırcı-Demirayak, s. 76.

⁷⁰² İbnü'n-Nedîm s. 66; el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 216-217; İbnü'l-Kıfî, I/194-201; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I/111-113.

⁷⁰³ İbnü'l-Kıfî, I/194-201; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I/111-113; Bakırcı-Demirayak, s. 76.

⁷⁰⁴ İbnü'n-Nedîm s. 66; el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 216-217.

⁷⁰⁵ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 216-217.

⁷⁰⁶ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 216-217; İbnü'l-Kıfî, I/194-201; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I/111-113.

*İnsân, el-Kavâfi, en-Nevâdir,*⁷⁰⁷*el-Envâ*⁷⁰⁸ ve *Kitâbu mâ Yenserifu ve mâ lâ Yenserifu*⁷⁰⁹ adlı eserleri kaleme almıştır.

Ebü İshak ez-Zeccâc 311/923 yılında vefat etmiştir.⁷¹⁰

İbnü'l-Enbârî ez-Zeccâc'ın görüşlerine sadece üç yerde değinmiştir. Bazı örnekler şu şekildedir

Kemâleddîn el-Enbârî'nin beyan ettiğine göre ez-Zeccâc mef'ûlün me'ahın takdîrî bir 'âmille mansûp olduğunu ve fiilin araya و girmesi durumunda mef'ûlde 'amel edemeyeceğini ileri sürmüştür. Buna göre ez-Zeccâc *إِسْتَوَى الْمَاءُ وَالْحَشْبَةَ* “*Su odunla aynı seviyeye geldi*” cümlesinde takdîrin *إِسْتَوَى الْمَاءُ وَ لَابَسَ الْحَشْبَةَ* “*Su yükseldi ve odunu sardı*” şeklinde olduğunu ifade etmiştir. Ancak müellifimiz bu görüşün isabetli olmadığını ifade etmiştir. Onun naklettiğine göre *إِسْتَوَى الْمَاءُ وَالْحَشْبَةَ* “*Su odunun seviyesine çıktı*” cümlesinde bulunan و harfi مَعَ'nin yerine kullanılmış olup cümlenin aslı *إِسْتَوَى الْمَاءُ مَعَ الْحَشْبَةَ* “*Su odunla aynı seviyeye geldi*” şeklindedir.⁷¹¹

İbnü'l-Enbârî yirmi dokuzuncu bâpta istisnâ konusunu ele almaktadır. Burada ele alınan hususlardan birisi de müstesnanın 'âmili konusudur. Onun naklettiğine göre ez-Zeccâc istisnâda 'âmilin istisnâ edatı olan *إِلَّا* olduğunu ve bu edatın *أُسْتَنْبِي* “*Ayrı tutuyorum, hâriç tutuyorum*” anlamına geldiğini iddia etmiştir. Ancak müellifimiz bu konuda ez-Zeccâc'a katılmadığını dile getirmiştir.⁷¹²

Müellifin ez-Zeccâc'ı hatalı gördüğü hususlarla ilgili deliller muhteva bölümünde sunulacaktır.

⁷⁰⁷ İbnü'n-Nedîm s. 6; İbnü'l-Kıftî, I/194-201; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I/111-113.

⁷⁰⁸ İbnü'l-Kıftî, I/194-201.

⁷⁰⁹ İbnü'n-Nedîm s. 66.

⁷¹⁰ İbnü'n-Nedîm s. 66; el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 216-217; İbnü'l-Kıftî, I/194-201; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I/111-113; Bakırcı-Demirayak, s. 76.

⁷¹¹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 183.

⁷¹² el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 201-202.

2.3.1.12. İbnü's-Serrâc

Asıl adı Ebû Bekr Muhammed b. Serî es-Serrâc şeklinde olup⁷¹³ el-Müberrid'ten ders almış ve ondan⁷¹⁴ Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb* adlı eserini okuduğu bilinmektedir.⁷¹⁵ Ebû Kâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî (ö. 337/949), Ebû Sa'îd es-Sîrâfî (ö. 368/978), Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/917) ve Ali b. 'îsâ er-Rummânî (ö. 384/994) gibi âlimlerin kendisinden ders aldığı nakledilmektedir.⁷¹⁶

el-Usûl fî'n-Nahv,⁷¹⁷ *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*,⁷¹⁸ *Cümelü'l-Usûl*, *el-Mûcez*, *el-İştikâk*, *İhticâcu'l-Krâât*,⁷¹⁹ *el-Cümel*, *el-Hattu ve'l-Hicâ'*, *el-Muvâselât*, *el-Müzâkerât fî'l-Ahbâr*,⁷²⁰ *Kitâbu'r-Riyâhi ve'-Havâi ve'n-Nâr* ve *Kitâbu's-Şi'r ve's-Şu'arâ*⁷²¹ şeklinde eserler te'lîf etmiştir.

İbnü's-Serrâc 316/928 yılında vefat etmiştir.⁷²²

Kemâleddîn el-Enbârî'nin İbnü's-Serrâc'ın görüşlerine başvurduğu husulardan bazısı şu şekildedir:

Kemâleddîn el-Enbârî'nin *Esrâru'l-'Arabiyye*'de ele aldığı konulardan birisi de عَسَى ile ilgili hususlardır. Daha konunun başında عَسَى'nın mahiyetiyle ilgili görüşleri aktarmaya başlamaktadır. عَسَى'nın çekimi yapılamayan mâzi bir mukârebe fiili olduğunu belirten müellifin naklettiğine göre İbn Serrâc عَسَى'nın bir harf olduğunu ileri sürmektedir. Fakat İbnü'l-Enbârî bu görüşün esas alınmayacak şâz bir görüş olduğunu dile getirmektedir.⁷²³

İbnü'l-Enbârî'nin zikrettiğine göre İbn Serrâc قَعَدَ الْقُرْفُصَاءَ “Dizlerinin karnına çekip elleri ile ayakları sararak oturdu” cümlesinde الْقُرْفُصَاءَ “Dizlerinin karnına çekip elleri ile ayakları sararak oturmak” kelimesinin mansûp olmasını onun mastarın sıfatı

⁷¹³ es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât* I/109-110.

⁷¹⁴ İbnü'n-Nedîm s. 66; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât* I/109-110.

⁷¹⁵ es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât* I/109-110.

⁷¹⁶ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 220; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât* I/109-110.

⁷¹⁷ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 220; İbnü'l-Kıftî, III/145-149; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât* I/109-110.

⁷¹⁸ es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât* I/109-110.

⁷¹⁹ İbnü'n-Nedîm s. 67-68; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât* I/109-110.

⁷²⁰ es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât* I/109-110.

⁷²¹ İbnü'n-Nedîm s. 67-68.

⁷²² el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 220; İbnü'l-Kıftî, III/145-149; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât* I/109-110; Bakırcı-Demirayak, s. 76-77.

⁷²³ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 126.

olmasına bağlamaktadır. Buna göre bu cümlenin takdîrinin قَعَدَ الْقَعْدَةَ الْقُرْفُصَاءَ “Dizlerinin karnına çekip elleri ile ayakları sararak oturdu” şeklinde olduğunu iddia etmektedir. Müellifimiz bu görüşün yaygın bir görüş olmadığı için esas alınmayacağını dile getirmektedir.⁷²⁴

Müellifin İbnü’s-Serrâc’a itiraz ettiği noktalarla ilgili açıklamaları muhteva bölümünde detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

2.3.1.13. el-Mebremân

Asıl adı Ebû Bekr⁷²⁵ Muhammed b. Ali b. İsmail şeklinde olup⁷²⁶ İbnü’z-Zeccâc⁷²⁷ ve el-Müberrağ gibi âlimlerden ders almıştır.⁷²⁸

es-Sirâfî ve Ebû Ali el-Fârîsî gibi âlimlere hocalık yaptığı bilinen⁷²⁹ el-Mebremân *Şerhu Kitâbi Sibeveyhi*,⁷³⁰ *Kitâbu’l-‘Uyûn*, *Kitâbu ‘İleli’n-Nahv*, *Kitâbu’t-Telkîn* ve *Kitâbu Şükri’n-Ni‘am* şeklinde eserler kaleme almıştır.⁷³¹

el-Mebremân 345/956 yılında vefat etmiştir.⁷³²

Müellifimiz, el-Mebremân’ın adını sadece bir yerde zikretmektedir:

Onun naklettiğine göre el-Mebremân ت harfinden türetilen (Başka bir nüshada ائردُ harfinden türetilen) bir ض harfi rivâyet etmiştir. Onun rivâyet ettiğine göre ائردُ

“Tirit yapmak, ekmeği doğrayıp et suyuyla ıslatmak” kelimesini ائردُ şeklinde okuyanlar olmuştur.⁷³³

⁷²⁴ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 176; İbn Serrâc’ın diğer görüşleri için bkz. s. 323-345.

⁷²⁵ ez-Zübeydî, s. 114; el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 419.

⁷²⁶ el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 276-277.

⁷²⁷ es-Süyûtî, *Buğyetu’l-Vu‘ât*, I/175-177.

⁷²⁸ İbnü’l-Kıftî, III/189-190; es-Süyûtî, *Buğyetu’l-Vu‘ât*, I/496-498.

⁷²⁹ İbnü’l-Kıftî, III/189-190; es-Süyûtî, *Buğyetu’l-Vu‘ât*, I/496-498; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 276-277.

⁷³⁰ İbnü’l-Kıftî, III/189-190; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 276-277; es-Süyûtî, *Buğyetu’l-Vu‘ât*, I/496-498; Bakırcı-Demirayak s. 77.

⁷³¹ İbnü’l-Kıftî, III/189-190; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 276-277; es-Süyûtî, *Buğyetu’l-Vu‘ât*, I/496-498.

⁷³² İbnü’l-Kıftî, III/189-190; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 276-277; es-Süyûtî, *Buğyetu’l-Vu‘ât*, I/496-498; Bakırcı-Demirayak s. 77.

⁷³³ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 419.

2.3.1.14. Ebû Sa'îd es-Sirâfi

Asıl adı Ebû Sa'îd el-Hasan b. Abdillâh es-Sirâfi şeklinde olup İbn Serrâc, Ebû Bekr el-Mebremân, Ebû Bekr Mücâhid (ö. 324/936), İbn Düreyd (ö. 321/933)⁷³⁴ ve İbn Dürüsteveyh (ö. 347/958)⁷³⁵ gibi âlimlerden ders almıştır.

Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi,⁷³⁶ *el-İknâ', Elifâtu'l-Vasli ve'l-Kat'*,⁷³⁷ *Ahbâru'n-Nuhhâti'l-Basriyyîn*,⁷³⁸ *Şerhu Maksûreti İbn Düreyd* ve *San'atu's-Şi'ri ve'Belâğ*⁷³⁹ gibi eserlerin müellifi olan es-Sirâfi 368/978 yılında vefat etmiştir.⁷⁴⁰

Müellifimiz es-Sirâfi'nin görüşlerine sadece iki noktada değinmiştir. Bu noktalar şu şekildedir:

Kemâleddîn el-Enbârî'nin naklettiğine göre Ebû Sa'îd es-Sirâfi vakfın üç halde (Ref', cer ve nasp hallerinde) asli harflerden türetilmiş olan ' harfinin üzerine olduğunu dile getirmiştir. Bu görüşünü desteklemek için şu âyeti delil olarak getirmektedir:

أَوْ أَجِدُ عَلَى النَّارِ هُدًى

“Belki ateşin başında yol gösterecek birini bulurum”⁷⁴¹

es-Sirâfi'ye göre bazı kiraâtlerde bu âyette هُدًى “Yol gösterecek biri”

kelimesinde هُدًى şeklinde imâle yapılmıştır. Buna göre âyetin imâle yapılmış hali şu şekildedir:

أَوْ أَجِدُ عَلَى النَّارِ هُدًى

“Belki ateşin başında yol gösterecek birini bulurum”

Onun belirttiğine göre eğer vakf tenvîn'den bedel olan bir ' harfi ile olsaydı burada imâle yapılmazdı. Müellif es-Sirâfi'nin bu görüşüne katılıp katılmadığını belirtmemiştir.⁷⁴²

⁷³⁴ İbnü'l-Kıftî, I/348-350; el-Yemânî, s. 93; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 115-116.

⁷³⁵ Bakırcı-Demirayak, s. 77.

⁷³⁶ İbnü'n-Nedîm s. 68; İbnü'l-Kıftî, I/348-350; el-Yemânî, s. 93; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 115-116; Bakırcı-Demirayak, s. 77.

⁷³⁷ İbnü'n-Nedîm s. 68; İbnü'l-Kıftî, I/348-350; İbnü'l-Kıftî, I/348-350.

⁷³⁸ İbnü'n-Nedîm s. 68; Bakırcı-Demirayak, s. 77.

⁷³⁹ İbnü'n-Nedîm s. 68.

⁷⁴⁰ İbnü'n-Nedîm s. 68; İbnü'l-Kıftî, I/348-350; el-Yemânî, s. 93; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 115-116; Bakırcı-Demirayak, s. 77.

⁷⁴¹ Tâhâ: 20/10.

Müellifin zikrettiğine göre Ebû Sa'îd es-Sirâfî ma'rifeyi en kuvvetliden en zayıfa doğru 'âlem, müzmar (Zamir), mübhem isim (İsm-i işaret) ve harf-i ta'rîfle ma'rife yapılan isim şeklinde sıralamıştır. Müellif es-Sirâfî tarafından yapılan bu taksîmin doğru olup olmadığını belirtmemiştir.⁷⁴³

2.3.1.15. Ebû Ali el-Fârisî

Asıl adı Ebû Ali el-Hasan b. Ahmed b. Abdilğaffar b. Muhammed b. Süfyan şeklinde olup⁷⁴⁴ Ebû İshak İbn Serrâc,⁷⁴⁵ ez-Zeccâc⁷⁴⁶ ve el-Mebremân gibi âlimlerden ders almıştır.⁷⁴⁷

İbn Cinni (ö. 392/1002) ve Ali b. İsa er-Raba'î (ö. 420/1029) gibi âlimlerin rahle-i tadrîsinden geçtiği Ebû Ali el-Fârisî *el-İzâh fi'n-Nahv*,⁷⁴⁸ *Kitâbu'l-Hüccce fi 'İleli'l-Kur'âni's-Seb*,⁷⁴⁹ *Kitâbu'l-Maksûr ve'l-Memdûd*, *Kitâbu't-Tezkire* ve *Kitâbu'l-Eğfâl*⁷⁵⁰ şeklinde eserler kaleme almıştır.⁷⁵¹

Ebû Ali el-Fârisî 377/987 yılında vefat etmiştir.⁷⁵²

İbnü'l-Enbârî'nin Ebû Ali el-Fârisî'in görüşlerine değindiği konuların başında bedel konusu gelmektedir. Onun beyan ettiğine göre nahivciler bedelin 'âmili konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Ancak çoğunluğun bedeldeki 'âmil'in mübeddeldeki 'âmil olmadığı görüşünde olduğunu belirtmiştir. Bu görüşte olanlardan birisi de Ebû Ali el-Fârisî'dir. Müellifin naklettiğine göre Ebû Ali el-Fârisî'ye mübeddel bedelle aynı cümlede olmamasına rağmen nasıl olur da onu açıklıyor? Şeklinde bir soru sorulmuştur. Onun cevabı ise şöyledir: Bedelin 'âmil zâhir olmadığı zaman bedelin 'âmiline mübeddeldeki 'âmil delâlet eder. Böylece bedel mübeddelle birleşir ve mübeddel onu açıklar.⁷⁵³

⁷⁴² el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 42-43.

⁷⁴³ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 345-346.

⁷⁴⁴ es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I/496-498.

⁷⁴⁵ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ*, s. 274-275; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 108-109; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I/496-498.

⁷⁴⁶ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ*, s. 274-275; el-Yemânî, s. 83-84; Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 108-109; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I/496-498.

⁷⁴⁷ es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I/496-498.

⁷⁴⁸ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ*, s. 274-275; el-Yemânî, s. 83-84; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 108-109; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I/496-498; Bakırcı-Demirayak, s. 84.

⁷⁴⁹ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ*, s. 274-275; el-Yemânî, s. 83-84.

⁷⁵⁰ el-Yemânî, s. 83-84; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 108-109.

⁷⁵¹ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ*, s. 274-275.

⁷⁵² el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ*, s. 274-275; el-Yemânî, s. 83-84; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 108-109; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I/496-498.

⁷⁵³ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 300; Ebû Ali el-Fârisî'nin diğer görüşleri için bkz. s. 203-204-358.

2.3.1.16. er-Rummânî

Asıl adı Ebu'l-Hasan Ali b. İsa b. Abdillâh er-Rummânî şeklinde olup⁷⁵⁴ ez-Zeccâc,⁷⁵⁵ Ebû Bekr b. Serrâc ve Ebû Bekr b. Düreyd'ten ders almıştır.⁷⁵⁶

et-Tenûhî (ö. 384/994), el-Cevherî (ö. 400/1009), Hilâl b. Muhassin el-Kâtib (ö. 448/1056)⁷⁵⁷ ve Ebû'l-Kâsım Ali b. Abdillâh ed-Dakîk (ö. 405/1014) gibi âlimlerin rahl-i tedrisinden geçtiği er-Rummânî tefsir alanında yazdığı bir eserin yanı sıra *Şerhu'l-Mûcez li'bni's-Serrâc*,⁷⁵⁸ *Kitâbu'l-Memdûdi'l-Ekber*, *Kitâbu'l-Memdûdi'l-Asğar*, *Me'ânî'l-Hurûf*,⁷⁵⁹ *Şerhu Usûli İbn Serrâc*, *Şerhu Muktadeb*, *Şerhu Sibeveyhi*,⁷⁶⁰ *Şerhu Muhtasari'l-Cermî*, *el-Hudûdu'l-Ekber*, *el-Hudûdu'l-Asğar*, *Şerhu Elif ve'l-Lâm li'l-Mâzinî*, *Şerhu's-Sifât ve Me'ânî'l-Kur'ân*⁷⁶¹ şeklinde te'lifler bırakmıştır.

er-Rummânî 384/994 yılında vefat etmiştir.⁷⁶²

Müellifimiz er-Rummânî'nin görüşlerine sadece bir yerde başvurmuştur. Bu örnek şu şekildedir:

Müellifin beyan ettiğine göre haber müfred olan haber ve cümle olan haber olmak üzere ikiye taksîm edilmektedir. Müfred olan haber ise isim olan haber ve sıfat olan haber olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Müellif isim olan habere زَيْدٌ أَخُوكَ “Zeyd kardeşindir” ve عَمْرُو غُلَامِكَ “Amr oğlundur” şeklinde örnekler vermektedir. Ona göre bu örneklerde زَيْدٌ “Zeyd” ve عَمْرُو “Amr” kelimeleri bu cümlelerin mübtedasıdır.

زَيْدٌ أَخُوكَ “Kardeşindir” ve غُلَامِكَ “Oğlundur” lafızları ise bu cümlelerin haberleridir.

Basra Okulu'nun mensuplarına göre bu tür isim cümlesinde haberde mübtedaya dönen bir zamir bulunmaz. Ancak Kufe Okulu'nun mensupları ile Basra Okulu'ndan Ali b. İsa er-Rummânî'ye göre bu tür haberde mübtedaya dönen bir zamir bulunur. Kemâleddîn el-Enbârî Kufe Okulu'nun mensupları ile Ali b. İsa er-Rummânî'nin ileri sürdükleri bu görüşün doğru olmadığını dile getirmektedir. el-Enbârî'ye göre bu tür isimler mahz

⁷⁵⁴ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ*, s. 276-277.

⁷⁵⁵ es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/180-181.

⁷⁵⁶ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ*, s. 276-277; İbnü'l-Kıftî, II/294; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/180-181.

⁷⁵⁷ İbnü'l-Kıftî, II/294.

⁷⁵⁸ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ*, s. 276-277; İbnü'l-Kıftî, II/294; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/180-181.

⁷⁵⁹ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ*, s. 276-277.

⁷⁶⁰ İbnü'l-Kıftî, II/294; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/180-181; Bakırcı-Demirayak, s. 84.

⁷⁶¹ İbnü'l-Kıftî, II/294; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/180-181.

⁷⁶² el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ*, s. 276-277; İbnü'l-Kıftî, II/294; es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/180-181.

isimler olup zamir ihtivâ etmezler. Zamir ihtivâ etmedikleri için bu görüş sahîh değildir.⁷⁶³

2.3.1.17. es-Semânîni

Asıl adı Ebu'l-Kâsım Ömer b. Sâbit b. İbrahim b. Ömer b. Abdillâh ed-Darîr es-Semânîni şeklindedir. Müellifin zikrettiğine göre Semnân Musul'un yakınlarında yer alan bir beldedir. Bu beldeye nisbeten es-Semânîni şeklinde adlandırılmaktadır. İbn Cinnî'den ders aldığı bilinen es-Semânîni'nin onun *el-Luma'* ve *Tasrîfu'l-Mulûk* adlı eserlerini şerh ettiği bilinmektedir.⁷⁶⁴ Ölene kadar Musul'da kalmış olan es-Semânîni'nin⁷⁶⁵ 442/1050 yılında vefat ettiği nakledilmektedir.⁷⁶⁶

Müellifin es-Semânîni'nin adını *Esrâru'l-'Arabiyye'de* sadece iki yerde zikrettiği görülmektedir. Ancak sadece bir yerde es-Semânîni'nin görüşüne başvurmuştur. Onun naklettiğine göre es-Semânîni cemi olup l'ten sonra iki ya da üç harf bulunan ve ortası sakin olan kelimenin gayrı-münsarîf olacağını ve bu hususun dört vecihle izâh edileceğini dile getirmiştir. Bu başlıklar şu şekildedir:

1. Cemi olduğu için ikinci kez cemi yapılmayacağından gayrı-münsarîftır.
2. İkinci husus ise bu tür ceminin benzerinin olmasıdır. Bu durum söz konusu kelimenin gayrı-münsarîf olması için ikinci 'illettir.
3. Bu tür cemi ikinci kez cemi-teksîri yapılmayacak bir cemi türüdür. Bu durum onun fiile benzemesinden kaynaklanmaktadır. Fiilin ise cemi-mükesseri yapılamaz. Bundan dolayı bu tür kelimenin gayrı-münsarîf olması gerekmektedir.
4. Dördüncü sebep ise Arapçada bu cemi kalıbında gelen herhangi bir ismin bulunmamasıdır. Bundan ötürü bu kalıptan gelen isimler a'cemî ismin yerine geçmiş olacağından bu tür isimler Arapça olamayan bir kalıpla vücuda gelmiş olur. Bu husus bu tür isimlerin gayrı-münsarîf olmasında 'illet rolü oynamaktadır. Son iki vechin ilk iki vechi irca' edildiğini ifade eden Müellif es-Semânîni tarafında zikredilen bu görüşe katılmaktadır.⁷⁶⁷

⁷⁶³ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 72.

⁷⁶⁴ el-Yemânî, s. 238; el-Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 219-220.

⁷⁶⁵ el-Yemânî, s. 238.

⁷⁶⁶ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 312; el-Yemânî, s. 238; Firûzabâdî, *el-Bulğa*, s. 219-220.

⁷⁶⁷ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 311-312; Semânîni'nin diğer görüşleri için bkz. s. 303

1.3.1.18. Ziyâdî

Tam adı Ebû İshâk İbrâhîm b. Süfyan ez-Ziyâdî şeklindedir. Kendisine ez-Ziyâdî denmesinin nedeni Ziyâd b. Ebîh'in evlâdından olmasıdır. el-Asma'î'den ders aldığı bilinen ez-Ziyâdî'nin öğrencilerinin arasında el-Müberrağid gibi âlimler bulunmaktadır. Doğum ve ölüm tarihi hakkında bilgi bulamadığımız ez-Ziyâdî bir nahiv âlimi olup *Tenmîku'l-Ahbâr*,⁷⁶⁸ *Kitâbü'n-Nüket ve'l-Eşkâl*, *Kitâbu'l-Emsâl*,⁷⁶⁹ *Tenmîku'l-Ahbâr* ve *Kitâbu Esmâi's-Sehâbi ve'r-Riyâhi ve'l-Emtâr*⁷⁷⁰ şeklinde çalışmalarının olduğu nakledilmektedir.

Kaynaklarda ez-Ziyâdî'nin ölüm tarahine dair herhangi bir bilgiye rastlamadık.

Müellifimiz ez-Ziyâdî'nin görüşlerine sadece bir yerde değinmektedir. Onun zikrettiğine göre ez-Ziyâdî tesniye ve cemi'de ا، و ve ي harflerinin i'râbın bizzat kendisi olduğunu ifade etmektedir. Müellifimiz bu görüşün doğru olmadığını belirtmektedir.⁷⁷¹

Müellifin ez-Ziyâdî'nin hatalı olduğuna dair görüşleri muhteva bölümünde detaylı bir şekilde incelenecektir.

2.3.2. Başvurduğu Diğer Kaynaklar.

Müellifin başvurduğu dolaylı kaynaklardan biri Basra ve Kufe Okulu'nun görüş ve düşünceleridir. Müellif bu görüşleri aktarırken bir yazar ya da eser adı zikretmemiştir. Bunun yerine “*Basralılar şöyle dediler*” veya “*Kufeliler şunu dediler*” şeklinde ifadeler kullanmak suretiyle bu iki okulun bakış açısına başvurmuştur. Ancak ekseriyetle Basra Okulu'nun görüşlerine katıldığını dile getirmiştir.⁷⁷² Kufe Okulu'na ise sadece, tespit edebildiğimiz kadarıyla, bir yerde katılmıştır.⁷⁷³

Müellifin Basra ve Kufe Okulu'nun görüşlerine başvurduğu hususlardan birisi yirmi üçüncü bâpta ele alınan mastar konusundadır. Müellifin naklettiğine göre Basra Okulu'nun mensupları fiilin mastardan türediğini ileri sürmüş olup bu görüşlerini şu şekilde delillendirmişlerdir.

1. Mastar kelimesinin bu şekilde isimlendirilmesinin nedeni mastarın devenin çıktığı yer olmasıdır. Çıkış yeri anlamına geldiği için aynı isim fiilin kendisinden

⁷⁶⁸ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 182.

⁷⁶⁹ İbnü'n-Nedîm, s. 63; el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 182.

⁷⁷⁰ İbnü'n-Nedîm, s. 63.

⁷⁷¹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 51-53.

⁷⁷² el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 4-5-70-98-115-140-240-344.

⁷⁷³ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 140.

müştak olduğu mastara da verilmiştir. Bu isimlendirme ise fiilin mastardan müştak olduğu anlamına gelmektedir.

2. Mastar mutlak bir zamana delâlet ederken fiil ise mu‘ayyen bir zaman dilimine delâlet etmektedir. Nasıl ki mutlak mukayyed olanın aslı ise mastar da fiilin aslıdır.

3. Fiil iki şeye delâlet eder, mastar ise sadece bir şeye delâlet eder. Bir nasıl ikiden önce geliyorsa mastar da fiilden önce gelir.

4. Mastar isim olduğu için fiile ihtiyaç duymayabilir ancak fiilin illaki bir isme ta‘allük etmesi lazımdır. Bu durumda kendi başına kullanılamayanın fer‘ olması daha mantıklı olup kendi başına kullanılabilenin asıl olması daha evlâdır.

5. Eğer mastar fiilden türemiş olsaydı onu da hem kendisine hem de olaya delâlet eden ism-i fâ‘il ve ism-i mef‘ûller gibi fiilde var olan zaman ve olay durumlarına delâlet etmesi gerekmektedir. Mastarda böyle bir durumun hâsıl olmaması onun fiilden müştak olmadığı anlamına gelmektedir.

6. Eğer mastar fiilden iştikâk etmiş olsa o zaman onun da tıpkı fiil gibi mu‘ayyen bir yolla türetilmiş olması gerekirdi. İsm-i fâ‘il ve ism-i mef‘ûllerde olduğu gibi kullanımında farklılıkların olmamasını lazımdı. Fakat mastarın diğer isimlerde olduğu gibi farklılıklar tazammün etmesi fiilin ondan müştak olduğu anlamına gelmektedir.

7. Fiil mastarın ihtivâ ettiği anlama delâlet etmektedir ama mastar fiili ihtivâ ettiği anlama delâlet etmemektedir. Yani fiil olan ضَرَبَ “Dövdü, vurdu” mastar olan الضَّرْبُ “Dövme, vurma” kelimesinin delâlet ettiği anlamı ihtivâ etmektedir. Ancak mastar olan الضَّرْبُ kelimesi fiil olan ضَرَبَ kelimesinin delâlet ettiği anlama işaret etmemektedir. Bu durum fiilin mastardan müştak olduğunu kanıtlamaktadır.

Kufe Okulu’nun mensupları ise mastarın fiilden müştak olduğunu iddia etmiş olup bu konuda şu üç delili ileri sürmüşlerdir:

1. قُمْتُ قِيَامًا “Çok hızlı kalktım” örneğinde olduğu gibi fiil mu‘tel olduğu zaman mastar da mu‘tel olur. Mastar قَاوَمَ قَوَامًا örneğinde olduğu gibi fiil sahîh olduğu zaman mastar da sahîh olur. Mastarın fiilin durumuna göre şekil alması onun fiilden müştak olduğu anlamına gelmektedir.

2. Fiil mastarda ‘amel eder. Bu durumda ‘âmil olanın yeri ma‘mûl olanın yerinden önce gelir. Bundan dolayı masdar fiilden türemiştir.

3. Mastar fiili te’kîd için zikredilir. Bundan dolayı masdar mekkid olup müekked olan fiildir. Müekked olanın müekkid olandan derece bakımından daha önde olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Dolayısıyla bu durum mastarın fiilden sudûr ettiği anlamına gelmektedir.

İbnü’l-Enbârî bu konuda Basra Okulu’nun görüşüne katıldığını ve Kufe Okulu’nun görüşünün hatalı olduğunu şu şekilde açıklamaktadır:

1. Fiil sahîh olduğu zaman mastarın sahîh fiil, mu‘tel olduğu zaman mastarın mu‘tel olmasının nedeni fiil ile mastarın şekillerinin birbirine uyması ve kelimenin tasrîf yollarının farklı olmaması içindir.

2. Fiilin mastarda ‘amel etmesi onun mastardan derece bakımından daha önce olduğu anlamına gelmez. Zira harfler de fiillerde ve isimlerde ‘amel eder ancak bu durum harflerin fiillerin ve isimlerin aslı olduğu anlamına gelmemektedir.

3. Mastarın fiili te’kîd için zikredilmesi fiilin ondan rütbe bakımından daha önce geldiği anlamına gelmez. جَائِي زَيْدٌ زَيْدٌ “Zeyd yanına geldi Zeyd” veya رَأَيْتُ زَيْدًا زَيْدًا “Zeyd’i gördüm Zeyd’i” cümlelerinde olduğu gibi ikinci زَيْدٌ kelimelerinin birinci

زَيْدٌ - زَيْدًا kelimelerine fer‘ olduğu anlamına gelmez. Bu durum mastar ile fiilin arasındaki ilişki için de geçerlidir.⁷⁷⁴

İbnü’l-Enbârî’nin ekol görüşüne değindiği hususlardan birisi de Kufe Okulu’nun mensuplarının مَا’nın haberinin mansûp olmasını hazfedilmiş harf-i cere bağlamışlamaları konusudur. Ancak İbnü’l-Enbârî bu görüşün fâsit olduğunu dile getirmektedir.⁷⁷⁵ Müellifin bu konudaki delilleri muhteva kısmında etraflıca ele alınacaktır.

Müellifin dil okullarının görüşüne başvurduğu diğer bir husus ise كَيْسٍ’nin haberinin kendisine takdîm etmesinin câiz olup olmaması konusudur. Onun naklettiğine göre Kufe Okulu’nun mensupları böyle bir durumu câiz görmemişlerdir. Basra

⁷⁷⁴ el-Enbârî *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 172-175.

⁷⁷⁵ el-Enbârî *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 143-144.

Okulu'nun çoğunluğu ise bunu câiz olduğunu iddia etmişlerdir. İbnü'l-Enbârî burada Kufe Okulu'na katıldığını belirtmektedir. Ona göre böyle bir durum كَيْسَ'nin haberinin asıl itibariyle kendisinden önce gelmiş olmasını gerektirir.⁷⁷⁶

Kemâleddîn el-Enbârî'nin dil okullarının arasındaki ihtilâflara değindiği noktalardan birisi de haberin 'âmili konusudur. Onun zikrettiğine göre nahivciler haberin 'âmili konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Kufe Okulu'nun mensupları haberin 'âmilinin mübteda olduğunu iddia etmişlerdir. Basra Okulu'nun mensupları ise ibtidânın hem mübtedanın hem de haberin 'âmili olduğunu ileri sürmüşlerdir. Basralılardan bazı dilciler ibtidânın mübtedanın 'âmili olduğunu mübtedanın ise haberin 'âmili olduğunu ileri sürmüşlerdir. Sîbeveyhi ve onu takip eden bir grup âlim ise hem ibtidânın hem de mübtedanın birlikte haberde 'âmil görevi gördüğünü belirtmişlerdir. Müellifimiz ibtidânın mübteda aracılığıyla haberde 'amel ettiğini söylemiştir.⁷⁷⁷

Kemâleddîn el-Enbârî eserinde bazı noktalarda lehçeleri de kaynak olarak kullanmıştır. Bu hususta verilebilecek diğer birisi de مَا'nın 'amel etmesi konusudur. Müellif مَا'nın Hicâz ahalisinin dilinde 'amel ettiğini isminin merfû' haberinin ise mansûp olduğunu dile getirmektedir. Ona göre bu durumda مَا harfi كَيْسَ gibi 'amel etmiş olur. Zira كَيْسَ'nin ismi merfû' haberi ise mansûptur. Müellifin beyan ettiğine göre مَا harfi Temîm kabilesinin dilinde ise 'amel etmemektedir.⁷⁷⁸

İbnü'l-Enbârî'nin başvurduğu kaynaklardan biri de kendi eserleridir. Ancak bu eserlerden ma'lûmât nakletmemiştir. Sadece işlemekte olduğu konunun ya da başlığın ilgili olduğu eserin adını zikretmiştir. Bu genelde bir tartışma ele alındıktan sonra cümle içinde eserin adı zikredilmek suretiyle "Biz bu konuyu eserimizde zikrettik" şeklindedir. Müellifin adını zikrettiği eserleri aşağıdaki gibidir:

1. el-Müstaksâ fi'l-Mesâili'l-Hilâfiyye

Müellifimiz bu eserini on üçüncü,⁷⁷⁹ yirmi birinci,⁷⁸⁰ ve yirmi üçüncü⁷⁸¹ bâpta referans olarak göstermiştir.

⁷⁷⁶ el-Enbârî *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 140.

⁷⁷⁷ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 75-76.

⁷⁷⁸ el-Enbârî *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 143-144; Diğer örnekler için bkz. s. 390-391.

⁷⁷⁹ el-Enbârî *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 104.

2. el-Esmâ fî şerhi'l-Esmâ

İbnü'l-Enbârî bu eserini dördüncü bâpta referans olarak göstermiştir.⁷⁸²

3. el--Mürtecel

Kemâleddîn el-Enbârî bu eserini dördüncü,⁷⁸³ kırk yedinci⁷⁸⁴ ve kırk dokuzuncu⁷⁸⁵ bâplarda referans olarak göstermiştir.

4. Kitâbu'l-Elif ve'l-Lâm

İbnü'l-Enbârî bu eserini altmış birinci bâpta referans olarak göstermiştir.⁷⁸⁶ Ayrıca İbnü'l-Enbârî sayfa 345'te elif ve lâm konusunu kısmen ele aldıktan sonra bu konuya mahsus bir eser yazdığını ifade etmektedir.⁷⁸⁷ Bu eserin *Kitâbu'l-Elif ve'l-Lâm* adlı eserinin olması muhtemeldir.

5. Mesâilu'l-Hilâfiyye Beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn

Müellifimiz bu eserini dördüncü⁷⁸⁸ ve sekizinci⁷⁸⁹ bâplarda referans olarak zikretmiştir.

2.4. ESERİN METODU

Kemâleddîn el-Enbârî'nin bu eserinde soru-cevap yöntemini kullandığı görülmektedir.⁷⁹⁰ Bir konuyu ele alırken genellikle önce konuyla ilgili bir soru sorar ve daha sonra sorunun cevabını detaylı bir şekilde verir. Bu cevap genelde söz konusu olan konuyla ilgili görüşlerin aktarılması şeklindedir. Bu görüşler ise genelde Basra Okulu ile Kufe Okulu'nun görüşleridir. Fakat Kemâleddîn el-Enbârî'nin ekollerden ayrı olarak âlimlerin görüşlerine de değindiği görülmektedir. Bu hususla ilgili çalışmamızın kaynakları bölümünde birçok örnek zikrettik.

Müellifimiz ele aldığı konular üzerindeki farklı görüşlere yer vermeye önem gösterir. Bu görüşler arasında doğru gördüğünü tercih eder ve bunu delilleri ile açıklar. Aynı şekilde bir görüşün yanlış olduğunu düşünüyorsa neden yanlış olduğunu yine delilleri ile açıklar ve söz konusu görüşü reddeder. Bu duruma on üçüncü bâbı örnek olarak verebiliriz. Kemâleddîn el-Enbârî bu bâpta *بَيْتَسَ وَنَعَمَ*'nin fiil ya da isim olup

⁷⁸⁰ el-Enbârî *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 321

⁷⁸¹ el-Enbârî *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 175.

⁷⁸² el-Enbârî *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 46.

⁷⁸³ el-Enbârî *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 47.

⁷⁸⁴ el-Enbârî *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 303.

⁷⁸⁵ el-Enbârî *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 321.

⁷⁸⁶ el-Enbârî *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 401.

⁷⁸⁷ el-Enbârî *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 401.

⁷⁸⁸ el-Enbârî *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 44.

⁷⁸⁹ el-Enbârî *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 71.

⁷⁹⁰ el-Enbârî *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 7-8.

olmadığını tartışmaktadır. Onun naklettiğine göre Basra Okulu'nun mesupları bunların gayr-ı münsarif mâzi mekârebe fiilleri olduğunu ifade etmektedirler. Bu konuda üç delil ileri sürmektedirler. Bu deliller sırasıyla şu şekildedir:

1. قاموا - قاما - قام örneklerinde olduğu gibi نِعْمًا رَجُلَيْنِ “Ne iyi iki adam!” veya نِعْمًا رَجُلًا “Ne iyi adamlar!” cümlelerindeki نِعْمَ ve نِيسَ'nin de zamir alabilmesi.
2. Tâ-1 tenîs alabiliyor olması ve نِعْمَتِ ve نِيسَتِ şeklini alabilmesini نِعْمَ ve نِيسَ'nin fiil olduğunun delili saymışlardır.

3. Fiil olduğunun delillerinden biri de mâzi fiil gibi fetha üzere mebnî olmasıdır. Kufe Okulu'nun bu konudaki açıklamalarına ve görüşlerine gelecek olursak, Kemâleddîn el-Enbârî'nin belirttiğine göre bu okulun mensupları نِعْمَ ve نِيسَ birer isim olduğunu iddia etmişlerdir. Kemâleddîn el-Enbârî Kufe Okulu'nun konuyla ilgili kanaatini açıkladıktan sonra onların bu konuyla ilgili delillerine değinmiştir. Kufe Okulu'nun ileri sürdüğü deliller ise aşağıdaki gibidir:

1. İsim olduğunun delillerinden biri bunların harf-i cer almasıdır. Harf-i cer ise isme mahsustur. Buna şu beyti örnek vermişlerdir:

أَلَسْتُ بِنِعْمِ الْجَارِ يُؤَلَّفُ بَيْتَهُ   أَخَا قَلْبَةٍ أَوْ مُعْدِمِ السَّمَالِ مُصْرِمًا

“Ben evine ülfet duyulan fakirin ve yoksulun kardeşi, kötü günün dostu olan güzel komşu değil miyim?”⁷⁹¹

2. Nidâ esnasında kullanılmaları onların isim olduğunun delilidir. Çünkü nidâ ismin özelliklerindedir. Buna şu örneği vermişlerdir:

يَا نِعْمَ الْمَوْلَىٰ وَ نِعْمَ النَّصِيرُ

“Ey güzel Mevla ve ey güzel destekçi!”⁷⁹²

3. Fiil olmadığının delillerinden biri de bunların zaman anlamı taşıyıp taşımadığıdır.

⁷⁹¹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 96-98.

⁷⁹² el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 96-98.

4. Bunların fiil olmadığına diğer bir delili ise çekimlerinin yapılamıyor olmasıdır.

5. Arapçada - نَعِيمَ الرَّجُلِ زَيْدٌ “Zeyd ne iyi bir adamdır!” şeklinde bir kullanım bulunmaktadır. Ancak فَعِيلٌ vezni isimler için kullanılan bir vezindir. Fiillerin bu vezinle kullanıldığı görülmemiştir.⁷⁹³

Sonuç olarak Kemâleddîn el-Enbârî'nin birçok konuda olduğu gibi bu konuda da Basra Okulu'nun görüşlerine katıldığı görülmektedir. Ayrıca Kufe Okulu'nun bu konudaki kanaatinin ve düşüncelerinin yanlış olduğunu belirten el-Enbârî bu hususu delillendirdiği görülmektedir. Bu delilleri şöyle sıralamak mümkündür:

1. نَعِمٌ'nin burada بِنَعِمٍ örneğinde olduğu gibi harf-i cer almasının nedeni hikâye anlamının katmak istenmesidir.

2. Kufe Okulu'nun nidâ için ileri sürdüğü delilde nidâ bilindiğinden dolayı hazfedilmiştir. Bu cümlenin aslı şu şekildedir:

يا الله نَعِمَ السَّمَوِيُّ وَ نَعِمَ النَّصِيرُ

“Ey Allah, güzel Mevla ve ey güzel destekçi!”

Kemâleddîn el-Enbârî'nin ifade ettiğine göre burada ma'lûm ve mahzûf olan lafız اللهُ lafzıdır.

3. Zaman anlamı taşıyor olmasının nedeni bunların medih için kullanılıyor olmasıdır.

4. Çekiminin yapılamıyor olmasının nedeni bu iki fiilin medih için kullanılıyor olmasıdır.

5. Arapçada - نَعِيمَ الرَّجُلِ زَيْدٌ - şeklindeki cümlede yer alan نَعِيمَ sözcüğündeki ي harfinin varlığı نَعِمٌ fiilini فَعِيلٌ vezninde gelmiş olmasından kaynaklanmamaktadır.

Burdaki ي harfi kesrenin doyurulmasından dolayı ortaya çıkmıştır.⁷⁹⁴

⁷⁹³ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 96-98.

⁷⁹⁴ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 98-100.

Konuları ana hatlarıyla ele alıp dil okulları ile dilciler arasındaki görüşleri mukâyese ettiği görülen Kemâleddîn el-Enbârî genelde tafsilâta girmemektedir. Ancak bu durum eserin tümünde söz konusu değildir. Çünkü Kemâleddîn el-Enbârî'nin bazı noktalarda ayrıntıya girdiği görülmektedir. Tafsilâta girdiği konuların başında birinci bâp gelmektedir. Kelimenin tanımını veren müellifimiz sonra isim ve fiille ilgili detayları vermektedir ve bu konuda Basra ile Kufe Okulu'nun görüşlerini detaylı bir şekilde nakletmektedir.⁷⁹⁵

Kemâleddîn el-Enbârî okulların arasındaki ihtilâflara değinmekle kalmayıp aynı zamanda okulların kendi iç ihtilâflarına da değinmiştir. Bu durumu mübteda bâbında görmek mümkündür. Müellifimiz mübteda konusunu ele alırken bu konuyla ilgili değindiği noktalardan biri de mübtedanın nasıl merfu' olduğu konusudur. Onun naklettiğine göre Basra Okulu'nun mensupları bu konuda ihtilâfa düşmüşlerdir. Sîbeveyhi ve onu takip edenler mübtedanın merfu' olmasının onun lafzi 'âmillerden arındırılmış olmasından kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir. Basra Okulu'nun diğer bazı mensupları ise mübtedanın merfu' olmasını onun kendisinde barındırdığı manaya bağlamışlardır. İbnü'l-Enbârî ikinci görüşün zayıf olduğunu açıklamıştır.⁷⁹⁶

İbnü'l-Enbârî'nin ayrıntıya girdiği diğer bir konu ise 'atıf-ı nesak konusudur. Müellifimiz 'atıf harflerinin sayısını verdikten sonra bu harfleri tafsilâtlı bir biçimde açıklamıştır.⁷⁹⁷

Bazı bâpları alt başlıklarına ayırmış ve ele aldığı konuları örneklerle desteklemiştir. Bu hususu eserin birçok bâbında görmek mümkündür. Buna dördüncü bâbı örnek olarak verebiliriz. Kemâleddîn el-Enbârî bu bâpta müfred ismin i'râbı konusunu ele almıştır. İsim önce sahîh ve mu'tel olarak ikiye ayırmıştır. Daha sonra sahîh ismi de kendi içinde münсарıf ve gayr-ı münсарıf olmak üzere ikiye ayırmıştır. Mu'tel ismi ise mankûs ve maksûr olmak üzere kendi içinde ikiye ayırmıştır.⁷⁹⁸

İbnü'l-Enbârî'nin bazen kelimeler arası bağlantılara da değindiği görülmektedir. Müellifimiz dördüncü bâpta isim çeşitlerini açıklarken maksûr isim konusunu da ele almaktadır. Konuyu detaylı bir şekilde ele almadan önce الْقَصْرُ sözcüğünün ne anlama geldiğini açıklamaktadır. Onun belirttiğine göre bu kelime "Hapsedilmiş" anlamına

⁷⁹⁵ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 3-6.

⁷⁹⁶ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 67.

⁷⁹⁷ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 10.

⁷⁹⁸ el-Enbârî *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 35-46.

gelmektedir. Bu görüşünü desteklemek için aşağıdaki beyitleri delil olarak göstermektedir:

وَأَنْتِ الَّتِي حَبَيْتِ كُلَّ قَصِيرَةٍ   إِلَيَّ وَ لَمْ تَشْعُرِي بِذَلِكَ الْقَصَائِرِ
عَنْتِ قَصِيرَاتِ الْحِيَالِ وَ لَمْ أَرِدْ   قِصَارَ الْخُطَا شَرُّ النَّسَاءِ الْبِهَاتِرِ

“Evden çıkmayan kafınları bana sevdiren sensin. Ki bu kadınların bundan haberi yoktu. *قَصِيرَةٍ* kelimesinden maksadım, kısa boylu olan kadınlar değil, örtüsüne bürünüp evinde kalanlardır. Zira en kötü kadın kısa olandır.”⁷⁹⁹

Kemâleddîn el-Enbârî ‘nin belirttiğine göre bu beyitlerde yer alan *قِصَارَ* ve

الْبِهَاتِرِ kelimeleri *القَصْرِ* kelimesiyle aynı anlama gelmektedir.⁸⁰⁰

Kemâleddîn el-Enbârî’nin bazı yerlerde belli bir bölge ve kabiledaki özel kullanım şekline de değindiği görülmektedir. Buna on sekizinci bâpta *مَا*’nın kullanımı ile ilgili belirttiği hususları örnek verebiliriz. İbnü’l-Enbârî’nin belirttiğine göre *مَا* Hicâz ahalisinin dilinde ‘amel etmektedir. Ancak Temîm kabilesinin dilinde ‘amel etmemektedir.⁸⁰¹ Müellifin belli bir bölge ya da kabileye ait özel kullanım şekline değindiği diğer bir konu ise imâle konusudur. Onun belirttiğine göre imâle Hicâz bölgesi onun civarında bulunan Temîm kabilesi ile başka vb. kimselerin lehçesine has bir özelliktir.⁸⁰²

Kemâleddîn el-Enbârî eserinde bazı şâz⁸⁰³ görüşlere de değinmiştir. Buna manayla te’kîd’in câiz olmadığını belirttiği sırada bu tür tekîdi câiz görenlerin delil gösterdiği beyitleri ele alırken yaptığı açıklamaları örnek verebiliriz.⁸⁰⁴ Bahsi geçen beyit aşağıdaki gibidir:

⁷⁹⁹ el-Enbârî *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 41.

⁸⁰⁰ el-Enbârî *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 41.

⁸⁰¹ el-Enbârî *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 143-147.

⁸⁰² el-Enbârî *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 408.

⁸⁰³ Şâz (شَاذٌ) kelimesi sözlükte cumhûr’a ihtilâf etmek veya nadir bir şey yapmak anlamlarına gelmektedir. (İbn Manzûr, III, s. 493; el-Firûzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, thk. Muhammed Neî‘m el-A‘rkesûsî, Müessesetü’-Risâle, 2005, s. 334.) Şâz (شَاذٌ) sözcüğü terim anlamı itibariyle Arap dilinde az ya da çok çok kullanılmasına bakılmaksızın dil kurallarına yaygın kullanıma ve kıyasa aykırı olan kelime ve yapıları ifade eder. Abdullâh Aydın, “Şâz”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, XXXVIII/385.

⁸⁰⁴ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 155.

قَدْ صَرَّتِ الْبِكْرَةُ يَوْمًا أَجْمَعًا   حَتَّى الضِّيَاءُ بِالذُّجَى تَقْتَعَا

“Genç deve gün boyu (Taki aydınlık karanlığa karışana kadar)binildiği için ses çıkardı.”⁸⁰⁵

Müellifimiz yukarıdaki beytin inşâd edenin bilinmemesinden ötürü delil olamayacağını belirtmiştir. Doğru olsa bile şâz bir görüş olduğu için dilde kıyas için kullanılmayacağını belirtmiştir.⁸⁰⁶

Kemâleddîn el-Enbârî bâplardaki konuları ele alırken genelde tanımlamalara başvurmuştur. Buna yirmi dördüncü bâpta mef’ûlün fihin tanımını vermiş olmasını örnek gösterebiliriz. Ona göre mef’ûlün fihin zarf olup bütün zaman ve mekan isimlerini kapsamaktadır ve içinde anlamını verir.⁸⁰⁷ Bu konuda verebileceğimiz diğer bir örnek ise altmış dördüncü bâpta İdgâm kelimesinin tanımını vermiş olmasıdır.⁸⁰⁸ Müellifimizin yirmi yedinci bâpta hâlin tanımını yapmıştır.⁸⁰⁹ Kemâleddîn el-Enbârî bazı bâplarda tanımlama yoluna gitmemiştir. Buna iğrâ’nın⁸¹⁰ ve tahzîr’in⁸¹¹ tanımını vermemiş olmasını örnek verebiliriz. Birbiriyle ilişkili bazı konuları ayrı bâplar olacak şekilde ele aldığı görülmektedir. Bu duruma istinâ konusunu örnek verebiliriz. Müellifimiz istisnâ konusunu istisnâ bâbı,⁸¹² istisnâda cer eden ‘âmiller⁸¹³ bâbı ve istisnâda nasp eden ‘âmiller bâbı⁸¹⁴ şeklinde üç ayrı başlık şeklinde ele almıştır.

Genelde aktardığı görüşlerden birine katılan Kemâleddîn el-Enbârî bazı noktalarda herhangi bir görüşe katılmayıp kendi görüşünü ifade etmiştir. Münâdânın sıfatının mansûp ya da merfu’ olup olmaması konusundaki farklı fikirleri aktarmış olan müellifimiz mansûp olmasını tercih ettiğini beyan etmiştir.⁸¹⁵ Bu durum Kemâleddîn el-Enbârî’nin bilimsel ve ilmi açıdan özgün bir şahsiyet olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bazı noktalarda sadece Basra Okulu’nun görüşlerini zikretmiştir. Bu duruma ‘atf-ı beyân konusunu örnek verebiliriz. İbnü’l-Enbârî’nin ifade ettiğine göre bu konu sadece Basra Okuluna mensup olan âlimler tarafından araştırma konusu yapılmıştır.⁸¹⁶

⁸⁰⁵ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 291.

⁸⁰⁶ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 291.

⁸⁰⁷ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 177.

⁸⁰⁸ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 418.

⁸⁰⁹ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 190.

⁸¹⁰ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 163.

⁸¹¹ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 168.

⁸¹² el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 201.

⁸¹³ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 207.

⁸¹⁴ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 210.

⁸¹⁵ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 229.

⁸¹⁶ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 297.

Kemâleddîn el-Enbârî kendi görüşlerini açıklarken kendinden önceki meşhur dilcilerin görüş ve düşüncelerini mesned edindiği görülmektedir. 1'ten sonra iki veya üç harf bulunup ortası sakin olan ismin gayr-ı münsarif olduğunu açıklarken es-Semânî'nin görüşlerine dayanmaktadır.⁸¹⁷ Bu konuda verilebilecek diğer bir örnek ise kırk dokuzuncu bâpta bulunmaktadır. Müellifimiz Kufe Okulu'nun mensuplarının muhâtab ve muhâtaba emir fiilinin başında mahzûf bir ل harfi bulunduğuna dair ileri sürdükleri görüşe karşı çıkmakta ve delil olarak gösterdikleri beytin Ebu'l-Abbâs el-Müberrid tarafından kabul görmediğini nakletmektedir.⁸¹⁸

Eserinde genelde nahiv konularına değinen Kemâleddîn el-Enbârî bazı kıraât ve sarf konularına değindiği görülmektedir. Kıraâtla ilişkili olarak değindiği konuların başında imâle konusu gelmektedir.⁸¹⁹ Ele aldığı sarf konularına kelime bilgisi bâbında kelimenin kısımlarını ale almasını⁸²⁰ ve ism-i müfredin i'râbı bâbında ismin çeşitlerine değinmesini örnek verebiliriz.⁸²¹ Hem Kıraât hem de sarfla ilişkili olarak değindiği hususlar için idğâm konusu örnektir.⁸²²

2.5. İSTİŞHÂDİ

إِسْتَشْهَدَ sözcüğünün türediği اِسْتَشْهَدَ Fiilinin aslı شَهِدَ şekilindedir. شَهِدَ fiili sözlük anlamı itibariyle “Bilmek, ilan etmek, açıklamak, tanık ve şahit olmak” anlamlarına gelmektedir. اِسْتَشْهَدَ fiili ise “Birisinden herhangi bir konuda şahitlik etmesini istemek anlamına gelmektedir.”⁸²³ Kur'ân-ı Kerîm'de وَاسْتَشْهَدُوا شَاهِدِينَ “İki şâhit tutun” şeklinde âyet bulunmaktadır.⁸²⁴ Eğer اِسْتَشْهَدَ şeklinde gelecek olursa o zaman “Şehit olmak” anlamına gelir.⁸²⁵ Terim olarak ise istişhâd “Lugat, sarf, nahiv ve belegât ilimlerinde bir kelimenin veya bir ifadenin lafız, anlam ve kullanım

⁸¹⁷ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 312.

⁸¹⁸ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 321.

⁸¹⁹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 408.

⁸²⁰ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 3.

⁸²¹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 37-46.

⁸²² el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 318-328.

⁸²³ İbn Manzûr, V/587, el-Fîrûzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 92-93.

⁸²⁴ el-Bakara: 2/282.

⁸²⁵ İbn Manzûr, V/587.

*doğruluğunun kanıtlamak için doğruluğu kesin olan nazım ve nesirden örnek vermek” anlamına gelmektedir.*⁸²⁶

Kemâleddîn el-Enbârî *Esrâru'l-'Arabiyye*'de hemen her bâp'ta istişhâda başvurmuştur. İstişhâda başvururken her bâpta aynı yöntemi izlememektedir. Genelde bir bâpta hem âyet hem de şiirle İstişhâda başvuran Kemâleddîn el-Enbârî bazı yerlerde sadece âyetle istişhâda başvurmuştur. Bazı yerlerdeyse sadece şiirle istişhâda başvurmuştur. Ayrıca hadisle de istişhâda başvurduğu tespit edilmiştir.

Müellifimizin eserinde müracaat ettiği istişhâd kaynaklarını şu başlıklar altında incelemek mümkündür:

2.5.1. Âyetle İstişhâd

Kemâleddîn el-Enbârî'nin söz konusu eserde hemen her bâpta âyetle istişhâda başvurduğu görülmektedir. Bizim açımızdan da bu durum Kemâleddîn el-Enbârî'nin âyeti istişhâdın temel kaynaklarından biri olarak gördüğünü kanıtlamaktadır. Kemâleddîn el-Enbârî âyetleri istişhâd'a delil olarak kullanmadan önce konuyu tartışmış ve varsa farklı görüşleri nakletmiştir. Son olarak doğru bulduğu görüşü açıklamıştır. Ondan sonra delil olarak kullanacağı âyetleri zikretmiş ve bu âyetlerle ilgili açıklamalarda bulunmuştur. İbnü'l-Enbârî'nin istişhâda başvurduğu âyetlerin bazıları şöyledir:

İbnü'l-Enbârî'nin bazen kelimeler arası bağlantılara da değindiği görülmektedir. Müellifimiz dördüncü bâpta isim çeşitlerini açıklarken maksûr isim konusunu da ele almaktadır. Konuyu detaylı bir şekilde ele almadan önce *القَصْرُ* sözcüğünün ne anlama geldiğini açıklamaya çalışmaktadır. Onun belirttiğine göre bu kelime *“Hapsedilmiş”* anlamına gelmektedir. Bu görüşünü desteklemek için aşağıdaki âyeti delil olarak göstermektedir:

حُورٌ مَّقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ

*“Onlar çadırlara kapanmış hurilerdir.”*⁸²⁷

Müellifimiz bu âyetteki *مَّقْصُورَاتٌ* kelimesinin *مَحْبُوسَاتٌ* *“Hapsedilmiş”* anlamına geldiğini beyan etmektedir.⁸²⁸

⁸²⁶ İsmail Durmuş, “İstişhâd”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, XXIII/396.

⁸²⁷ er-Rahmâm: 55/72.

⁸²⁸ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 40-41.

Kemâleddîn el-Enbârî beşinci bâpta *tesnîye ve cemi* konularını ele alırken aslolanın cem-i sâlimin akıllı varlıklar için kullanılmasıdır demiştir. Bunun akıllı varlıkların Allah tarafından diğer varlıklardan daha üstün kılınmasından kaynaklandığını belirtmektedir.⁸²⁹ Bu hususta şu âyeti istişhâd olarak getirmektedir:

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى
كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا

“Andolsunki biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın hepsinden üstün kıldı.”⁸³⁰

Müellifimiz on altıncı bâp'ta عَسَى ile ilgili hususları ele alırken عَسَى'nın mâzi bir mukârebe fiili olduğunu ve çekilmediğini ifade etmiştir. Ancak İbn Serrâc'ın عَسَى'nın harf olduğu yönünde görüş belirttiğini zikretmiştir. Kemâleddîn el-Enbârî bu görüşe katılmadığını belirtmiş ve عَسَى'nın fiil olduğuna şu âyeti delil olara göstermiştir:

فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ

“Demek, yüz çevirdiğinizde.”⁸³¹

Müellife göre bu âyette ثُمَّ “Siz” zamiri diğer fiillerde olduğu gibi عَسَى ile birleşmiş olmasının عَسَى'nın bir fiil olduğunu göstermektedir.⁸³²

Kemâleddîn el-Enbârî yirmi yedinci bâpta hâl konusunu ele alırken hâlin ‘âmili olan fiil ya da fiilin manasını ifade eden lafza takdîminin câiz olup olmadığını tartışmaktadır. Onun naklettiğine göre el-Ferrâ hâlin ‘âmiline takdîminin câiz olmadığını belirtmektedir. İbnü'l-Enbârî bu görüşe katılmamaktadır. Onun ifade ettiğine göre hâl ‘âmiline takdîm etse de takdîren muahherdir. Şu âyetin bu konuya delil olduğunu beyan etmektedir:

⁸²⁹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 55.

⁸³⁰ el-İsrâ: 17 /70.

⁸³¹ Muhammed: 47 / 22.

⁸³² el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 126.

فَأَوْحَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسَى

“Bunun üzerine Musa içinde bir korku hissetti.”⁸³³

Bu âyetteki - نَفْسِهِ - cümlesinin döndüğü yer - مُوسَى - lafzı olup görüldüğü üzere

- مُوسَى - lafzının önüne geçmiştir. Kemâleddîn el-Enbârî durum böyle olsa da -

- نَفْسِهِ - lafzının takdîren muahhar olduğunu zikretmiştir.⁸³⁴

Kemâleddîn el-Enbârî'nin âyetle istişhâdına verebileceğimiz diğer bir örnek ise elli yedinci bâptadır. Müellifimiz bu bâpta *sıla isimlerini* ele alırken bunların müfred olarak (Tek başına, normal isim gibi) gelip gelmeyeceğine değinmektedir. Onun ifade ettiğine göre *sıla isimleri* sadece bir cümle ile beraber kullanılabilir. Bu konuda delil olarak şu âyeti getirmiştir:

تَمَامًا عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ

“Sonra iyilik edene nimeti tamamlamak için.”⁸³⁵

Bu âyette الَّذِي görünürde müfred gibi olsa da durum böyle değildir. İbnü'l-

Enbârî'nin ifade ettiğine göre bu âyetin aslı aşağıdaki gibidir:

تَمَامًا عَلَى (هُوَ) الَّذِي أَحْسَنَ

“Sonra (O) iyilik edene nimeti tamamlamak için.”⁸³⁶

İbnü'l-Enbârî âyetle istişhâd noktasında sadece kendi delillerine değinmemiştir. Aynı zamanda istişhâd olarak kullanılmış ancak ilgili konunun delili olmayan örnekleri de ele almıştır. Bu örneklerden bazıları aşağıdaki gibidir:

Yirmi birinci bâpta iğrâ' konusunu ele alan Kemâleddîn el-Enbârî burada iğrâ'nın ma'mûlünün ona takdîminin câiz olup olmadığını tartışmaktadır. Onun zikrettiğine göre Kufe Okulu'nun mensupları İğrâ'nın ma'mûlünün 'âmiline takdîminin

⁸³³ Tâhâ: 20 / 67.

⁸³⁴ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 190-195.

⁸³⁵ el-Enâ'm: 6 / 154.

⁸³⁶ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 379-384; Âyetle istişhâdın diğer örnekleri için bkz. s. 10, 31, 39, 40, 55, 56, 57, 64, 80, 82-83, 100, 119, 134, 157, 166, 187, 188, 194, 209, 210, 223, 226, 234, 259, 260, 261, 263, 272, 273, 278, 283, 286, 298, 299, 300, 301, 302-303, 305, 318, s381, 382, 385, 396, 398.

câiz olduğunu dile getirmektedirler. Şu âyetin ileri sürdükleri görüşe delil olduğunu iddia etmişlerdir:

كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ

“(Bunlar) üzerinize Allah’ın emri olarak yazılmıştır.”⁸³⁷

Bu âyette yer alan كِتَابَ اللَّهِ “Allah’ın emri” lafzının ‘âmilinin عَلَيْكُمْ “Üzerinize” lafzı olduğunu belirtmişlerdir. Buna göre كِتَابَ اللَّهِ cümlesinin mansûp olmasının nedeni كِتَابَ عَلَيْكُمْ lafzıdır. Müellif Kufe Okulu’nun hatalı olduğunu ve كِتَابَ اللَّهِ cümlesindeki كِتَابَ kelimesinin عَلَيْكُمْ ibaresinden dolayı mansûp olmadığını belirtmiştir. Ona göre كِتَابَ kelimesinin mansûp olmasının nedeni mastardır.⁸³⁸

2.5.2. Şiirle İstişhâd

Müellifimizin istişhâd noktasında en az âyet kadar başvurduğu bir kaynaktır. Kemâleddîn el-Enbârî’nin eserinde konuları ele alırken hemen her bâpta bu istişhâd yöntemine başvurduğu görülmektedir. Kemâleddîn el-Enbârî şiir ile istişhâda başvurmadan önce konuyu vuzûha kavuşturmakta daha sonra da kanıtlanmaya muhtaç noktaları şiir ile desteklemektedir. İstişhâd için kullandığı şiiri zikrettikten sonra gerekli gördüğü noktalara açıklık getirmektedir. Ancak istişhâd için kullandığı şiirlerin şairlerinin isimlerini genelde zikretmemektedir. İbnü’l-Enbârî’nin istişhâda başvurduğu şiir örneklerinden bazıları şöyledir:

Müellifimizin şiirle istişhâda müracaat ettiği konulardan birisi on yedinci bâbıtır. Bu bâpta كَانَ ve kardeşlerinin özelliklerini işlemeye başlamadan önce كَانَ ile ilgili bazı hususlara değinmektedir. كَانَ’nin tam fiil gibi ‘amel edebildiğini belirten müellifimiz bu konuda şu beyit örnek olarak vermektedir:

فِدَى لِبْنِي ذُهَلِ بْنِ شَيْبَانَ نَاقَتِي إِذَا كَانَ يَوْمَ ذُو كَوَاكِبَ أَشْهَبُ

⁸³⁷ en-Nisâ: 4 /24.

⁸³⁸ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 163-167.

“Yıldızların parladığı günde (Savaşın çıktığı, toz ile dumandan ötürü her yerin karanlık olduğu kılıçların parladığı ya da ortamın bu toz ve dumandan karanlık olup yıldızların görüldüğü günde) devem (Sahip olduğu en değerli şey olması hasebiyle) Züheyl b. Şeyban kabilesine feda olsun.”⁸³⁹

Müellifimiz bu beyitte geçen كَانْ'ın حَدَّثَ “Oldu” anlamına geldiğini ve tam fiil olarak ‘amel ettiğini beyan etmiştir. Bu konuda verilebilecek diğer bir örnek ise كَانْ'ın zâit olarak gelmesiyle ilgili örnektir. Bu örnek şu şekildedir:

سَرَاةُ بَنِي أَبِي بَكْرٍ تَسَامَى عَلَى كَانِ الْمُسَوِّمَةِ الْعَرَابِ

“Benî Bekr kabilesinin önde gelenleri nişaneli Arap atlara biniyorlar.”⁸⁴⁰

Müellifimiz bu beyitte vârit olan كَانْ'ın zâit olduğunu zikretmiştir.⁸⁴¹ عَلَى harf-i cerinin الْمُسَوِّمَةِ “İşaretlenmiş” kelimesinde ‘amel etmesi ve onu mecrûr yapmış olması كَانْ'ın burada zâit olduğunu göstermektedir.

Otuz sekizinci bâpta harf-i cerleri anlatan Kemâleddîn el-Enbârî'nin değindiği konulardan biri de عَنْ harf-i cerinin hem isim hem de harf olması hususudur. Onun beyan ettiğine göre عَنْ harf-i ceri isim olduğu zaman kendisi de harf-i cer alır. Bu durumda kendisinden sonra gelen lafız izâfet yoluyla mecrûr olur. İbnü'l-Enbârî'nin bu konuda kullandığı delillerden biri aşağıdaki gibidir:

فَلَقَدْ أَرَانِي لِلرَّمَّاحِ دَرِيَّةً مِنْ عَنِّ يَمِينِي مَرَّةً وَأَمَامِي

“Kendimi sağımdan ve önümden (her yandan) mızraklara hedef oluyor görüyorum.”⁸⁴²

⁸³⁹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 135.

⁸⁴⁰ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 136.

⁸⁴¹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 135-136.

⁸⁴² el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 255.

Kemâleddîn el-Enbârî'nin beyan ettiğine göre bu beyitlerde yer alan عَن harf-i ceri burada isim olarak 'amel etmiştir. Bundan ötürü kendinden önce مِنْ harf-i ceri gelmiştir. Kendinden sonrası ise izâfet yoluyla mecrûr olmuştur.⁸⁴³

İbnü'l-Enbârî yirmi altıncı bâpta mef'ûlün leh konusunu ele almıştır. Bu konuda incelediği noktalardan biri de bu mef'ûlün hem nekre hem de ma'rife olacak şekilde gelip gelmeyeceği konusudur. İbnü'l-Enbârî'nin ifade ettiğine göre mef'ûlün lehin her iki şekilde de gelmesi câizdir. Bu görüşünü desteklemek için şu beyti istişhâd olarak kullanmıştır:

وَأَغْفِرُ عَوْرَاءَ الْكَرِيمِ ادِّحَارُهُ   وَ أُعْرِضُ عَنْ شَتْمِ اللَّئِيمِ تَكْرُمًا

“Dostluğumuzun devamı için şerefli insanı affederim. Kötü olanların seviyesine düşmemek için onların ayıplamasından yüz çeviririm.”⁸⁴⁴

Müellifimizin belirttiğine göre ادِّحَارُهُ “Ayıp, eksiklik” ma'rife olan mef'ûldür.

تَكْرُمًا “Şerefle, şeref için” nekre olan mef'ûldür.⁸⁴⁵

İbnü'l-Enbârî otuz dokuzuncu bâpta حَتَّى'nin özelliklerine değinmektedir. Bu özelliklerden birisi de حَتَّى'nin ibtidâ harfi olmasıdır. Bu husustaki görüşünü şu beyitle desteklemektedir:

مَطَوْتُ بِهِمْ حَتَّى تَكِلَ غَزِيهِمْ   وَ حَتَّى الْجِيَادُ مَا يُقَدِّنَ بِأَرْسَانِ

“Develeri yorulana ve atları yulları yere atılana kadar yürüttüm.”⁸⁴⁶

Müellifin beyan ettiğine göre حَتَّى bu beyitte ibtidâ harfi olarak kullanılmıştır.⁸⁴⁷

Müellifimiz şiire sadece kendi görüşlerini delillendirmek için başvurmamıştır. İstişhâda delil olarak getirilen beyitlerden ilgili konuda istişhâd niteliği taşımaya beyitleri de incelemiştir. Bu hususta verilecek örneklerden bazıları aşağıdaki gibidir:

⁸⁴³ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 253-256.

⁸⁴⁴ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 186-189.

⁸⁴⁵ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 186-189.

⁸⁴⁶ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 266-267.

⁸⁴⁷ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 266-267.

Bilindiği üzere terhîm nidâ esnasında ismin son harfinin hazfedilmesidir. Müellfin naklettiğine göre Kufe Okulu'nun mensubu olan dilciler muzâfün ileyte terhîme başvurulabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bu görüşlerini delillendirmek için aşağıdaki beyti istişhâd olarak kullanmışlardır:

أ مَا تَرَيْنَ الْيَوْمَ أُمَّ حَمَزٍ قَارَبْتُ بَيْنَ عَنَقِي وَ حَمَزِي

“Ey! Hamza'nın annesi bu halimi görmüyor musun? (Yaşlılık ve acizlikten dolayı) hızlı ve yavaş yürüyüşüm birbirine yakındır.”⁸⁴⁸

Kemâleddîn el-Enbârî'ye göre Kufe Okulu'nun mensupları bu beyitte أُمَّ حَمَزٍ kelimesinin aslının أُمَّ حَمَزَةٍ şeklinde olduğunu ve terhîmden dolayı ة harfinin hazfedildiğini belirtmişlerdir. Müellifimiz burada terhîmin yapıldığına katılmaktadır. Ancak bu beytin kıyasa mevzu olmadığını beyan etmiştir. Ona göre bu beyitte حَمَزَةٍ kelimesinde ة harfinde terhîm yapılmasının nedeni şiirin gerektirdiği zarurettir.⁸⁴⁹

Kemâleddîn el-Enbârî on üçüncü bâpta نَعِمَ ve بَيْسَ'nin fiil ya da isim olup olmadığı konusunu ele almıştır. Onun naklettiğine Kufe Okulu bu iki lafzın isim olduğunu belirtmiş olup bu hususu beş ayrı yolla delillendirmişlerdir. Onların ifade ettiğine göre نَعِمَ ve بَيْسَ'nin isim olduğunun delillerinden biri de harf-i cer almasıdır. Zira harf-i cerleri isimden başkası almaz. Bu duruma delil olarak şu beyti göstermişlerdir.

أَلَسْتُ بِنَعِمِ الْجَارِ يُؤَلَفُ بَيْتَهُ أَخَا قِلَّةٍ أَوْ مُعْدِمِ الْمَالِ مُصْرِمًا

“Ben evine ülfet duyulan fakirin ve yoksulun kardeşi, kötü günün dostu olan güzel komşu değil miyim?”⁸⁵⁰

Müellifimizin belirttiğine göre Kufe Okulu mensupları yukarıdaki beyitlerde yer alan نَعِمِ lafzı isim olmasından dolayı harf-i cer aldığını ileri sürmüşlerdir. İbnü'l-

⁸⁴⁸ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 238-240.

⁸⁴⁹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 240-241.

⁸⁵⁰ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 96-98.

Enbârî bu görüşe katılmayıp نَعْمَ'nin burada harf-i cer almasının nedeni hikâye anlamının katmak istenmesidir şeklinde bir açıklama yapmıştır. Bundan ötürü Kufe Okulu'nun getirdiği bu beytin ileri sürdükleri görüş için istişhâd niteliği taşımadığını beyan etmiştir.⁸⁵¹

İbnü'l-Enbârî on sekizinci bâpta لَيْسَ'ye benzeyen مَا'nın özelliklerine değinmektedir. Onun beyan ettiğine göre Kufe Okulu'nun mensupları مَا'nın haberinin mansûp olmasını hafzedilmiş harf-i cere bağlamışlardır. Ancak İbnü'l-Enbârî bu görüşün doğru olmadığını dile getirmektedir. Bu konuda öncelikle şu âyeti delil olarak göstermiştir.

وَ كَفَى بِاللَّهِ وَلِيًّا وَ كَفَى بِاللَّهِ نَصِيرًا

“Allah dost olarak yeter. Allah yardımcı olarak yeter.”⁸⁵²

Onun zikrettiğine göre lavzatullâhtan önce var olan harf-i cer hafzedilecek olursa lavzatullâhın merfu‘ olacağını وَلِيًّا ve نَصِيرًا kelimelerinin ise mansûp kalacağını dile getirmiştir ve bu durumda yukarıdaki âyetin aşağıdaki gibi olacağını ifade etmiştir:

وَ كَفَى اللَّهُ وَلِيًّا وَ كَفَى اللَّهُ نَصِيرًا

“Allah dost olarak yeter Allah yardımcı olarak yeter.”

Görüldüğü gibi lafzatullâh harf-i cer hafzedildikten sonra merfu‘ olmuş ve وَلِيًّا ve نَصِيرًا kelimeleri ise mansûp olarak kalmıştır. Müellif bu durumun aşağıdaki beyit için de geçerli olduğunu belirtmiştir.

عُمَيْرَةَ وَ دَعَا إِنْ تَجَهَّزْتَ غَادِيًّا كَفَى الشَّيْبُ وَالْإِسْلَامُ لِلْمَرْءِ نَاهِيًّا

“Umyera! Kendin ile dünya işleri arasına mesafe koymaya karar verdiysen o zaman kötü huylardan vazgeç. Zira kişiye alıkoyucu olarak İslam ve ihtiyarlık yeter.”⁸⁵³

⁸⁵¹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 96-106.

⁸⁵² en-Nisâ; 4/45.

⁸⁵³ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 143-144.

Onun izâh ettiğine göre bu beyitte yer alan الشَّيْبُ “İhtiyarlık” kelimesi harf-i cer hazfedildiği için merfu’ olmuştur. Bu durum نَاهِيًا kelimesinin mansûp olmasında herhangi bir değişikliğe neden olmamıştır.⁸⁵⁴

Yirmi birinci bâpta iğrâ’ konusunu ele alan Kemâleddîn el-Enbârî burada iğrâ’ın ma‘mûlünün ona takdîminin câiz olup olmadığını tartışmaktadır. Onun zikrettiğine göre Kufe Okulu’nun mensupları İğrâ’ın ma‘mûlünün ‘âmiline takdîmini câiz görmektedirler. Bu konuda şu beyitlerin delil olduğunu ileri sürmektedirler:

يَا أَيُّهَا الْمَائِحُ   دَلُّوِي دُونَكُمْ
إِنِّي رَأَيْتُ النَّاسَ يَحْمَدُونَكَ   يُثْنُونَ خَيْرًا وَيُحِجُّونَكَ

“Ey su doldurmak için kuyunun dibine inen! kovamı al, gördümki insanlar seni övüyor, seni hayyıyla yad ediyorlar ve seni yüceltiyorlar.”⁸⁵⁵

Kemâleddîn el-Enbârî’nin ifade ettiğine göre Kufe Okulu’nun mensuplarına göre birinci beyitte yer alan - دَلُّوِي دُونَكُمْ - “Kovamı al” cümlesinin takdîri - دَلُّوِي دُونَكُمْ - şeklindedir. Müellifimiz birçok konuda olduğu gibi bu konuda da Kufe Okulu’nun mensuplarına katılmamıştır. Onun belirttiğine göre - دَلُّوِي دُونَكُمْ - cümlesi mahallen mefû’ldür. Zira bu cümle burada mukadder bir mübtedanın haberidir. Cümlenin takdîri ise هذا دُونَكُمْ دَلُّوِي “Bu kovamdır al” şeklindedir.⁸⁵⁶

İbnü’l-Enbârî yirmi ikinci bâpta tahzîr konusunu ele almaktadır. Burada إِيَّاكَ وَ الشَّرَّ “Kötülükten sakın” cümlesinde الشَّرَّ “Kötülük” kelimesinden önce mukadder bir إِحْذَرْ emir fiili bulunduğunu nakletmektedir. الشَّرَّ kelimesinin de bu fiille mansûp olduğunu dile getirmektedir. Müellifimiz إِحْذَرْ “Sakın, korun” fiilinin إِيَّاكَ’den önce

⁸⁵⁴ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 143-144.

⁸⁵⁵ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 164-166.

⁸⁵⁶ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 164-166.

takdîr edilemeyeceğini belirtmektedir. Bu görüşünü buradaki zamirin mansûp münfasıl olmasına dayandırmaktadır. Bu cümledeki zamir ك harfi olduğu için اِحْدَرُ fiilinin ondan önce takdîr edilmesinin câiz olmayacağını dile getirmektedir. Bu cümledeki zamirin ك harfi olduğunun kanıtı zamir fiille birleştiği zaman ضَرَبْتُكَ إِيَّاكَ şeklinde değil de ضَرَبْتُكَ “Seni dövdüm, sana vurdum” şeklinde kullanılmasıdır. Tahzîr fiilinin zamirden önce vârit olduğu şu beytin ise şâz olduğu için kıyasa konu olamayacağını açıklamıştır:

إِلَيْكَ حَتَّى بَلَغْتُ إِيَّاكَ

“Nihayet sana ulaştı sana!”⁸⁵⁷

Bu örnekte zamirden önce vârit olan tahzîr fiili بَلَغْتُ “Ulaştı” fiilidir. Müellife göre burada tahzîr fiili zamirden önce vârit olmuşsa da beyit şâz olduğu için esas alınmaz.⁸⁵⁸

2.5.3. Hadisle İstişhâd

Kemâleddîn el-Enbârî'nin istişhâd açısından en az başvurduğu kaynaktır. Kemâleddîn el-Enbârî'nin bu eserinde hadisle istişhâd yöntemine sadece üç kez başvurmuştur.⁸⁵⁹ Müellifimiz hadisle istişhâda neden az başvurmuş olduğunu belirtmemiştir. Kanımızca müellifimiz hadisi istişhâd sahasında kullanmayı câiz görmediği için ona yok denecek kadar az başvurmuştur. Bilindiği üzere hadisle istişhâd tartışmalı bir konu olup bu hususta farklı görüşler ileri sürülmüştür. İbnü'd-Dâ'î (680/ 1281) ve Ebû Hayyân (745/ 1344) hadisin mana ile riâyet edilmiş olmasından ötürü istişhâd delili olarak kullanılamayacağını belirtmişlerdir. Hatta Ebû Hayyân İbn Mâlik'i “O Araççada kaideleri belirlemede hadislerde rivâyet edilen lafızlarla istidlâli ‘âdet haline getirmiştir. Mütekaddimûn ve müteahhirûn âlimleri arasında onun yaptığını yapan başka birini görmedim” şeklinde eleştirmiştir. İbn Berrî (582/ 1186), Ebu'l-Abbâs Sa'leb (291/ 904) ve es-Süheyli (581/ 1185) gibi hadisle istişhâdı câiz gören

⁸⁵⁷ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 168-169.

⁸⁵⁸ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 168-169; Şiirle istişhâdın diğer örnekler için bkz. s. 8, 9, 18, 23, 32, 41, 45, 46, 47, 48, 92, 97, 99, 100, 103, 106, 108, 115, 128, 129, 135, 136, 142, 146, 147, 154, 156, 158, 165, 180, 187, 190, 191, 223, 230, 232, 233, 235, 239, 240, 241, 250, 245, 250, 254, 255, 256, 257, 258, 260, 264, 267, 286, 287-288, 290, 291, 297, 299, 303, 317, 319, 321, 338, 349, 354, 355, 356, 390, 414, 415, 428, 429.

⁸⁵⁹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 18, 164, 318.

âlimler de bulunmaktadır. Ebu'l-Abbâs Sa'leb (291/ 904) “*Sünnet dile hâkimdir, dil sünnete hâkim olamaz*” diyerek hadisin dile karşı belirleyici bir niteliğinin olduğunu ifade etmiştir. Bu iki görüşün dışında hadisle istişhâdı belli şartlara bağlayanlar da olmuştur. Buna eş-Şâtîbî (790/ 1388) ve es-Süyûtî (911/ 1505) vb. dilcileri örnek verebiliriz. Onlar lafzı korunmuş olan hadisle istişhâdın mümkün olduğunu belirtmişlerdir.⁸⁶⁰

İbnü'l-Enbârî hadisle istişhâd örneklerini zikretmeden önce konuyu incelemiştir. Konuyu inceledikten sonra ilgili hadisi zikretmiştir. *Esrâru'l- 'Arabiyye'*de zikredilen üç hadis örneği şu şekildedir:

Hadisle istişhâd örneğine değindiği yerlerin başında ikinci bâp gelmektedir. Kemâleddîn el-Enbârî bu bâpta i'râbُ إِعْرَابُ sözcüğünün neden i'râbُ إِعْرَابُ şeklinde ifade edildiğine dair üç ayrı görüşü ortaya koymuştur. Birinci görüşe göre böyle isimlendirilmesinin nedeni i'râb'ın إِعْرَابُ kelimelerin manalarını belirginleştirmesidir.

Bu görüşle ilgili şu ifadelere değinmiştir- *أَعْرَبَ الرَّجُلُ عَنْ حُجَّتِهِ إِذَا بَيَّنَّهَا* “*Kişi delilini açıkladığı zaman onu i'râb (açıklamak, belirtme) etmiştir*”. Buna delil olarak aşağıdaki hadisi zikretmiştir:

الثَّيْبُ تُعْرَبُ عَنْ نَفْسِهَا

“*Dul (kendisine yapılan evlilik teklifi konusunda) kendisini (Tercihini) ifade eder.*”⁸⁶¹

Müellifimiz bu görüşe katılıp katılmadığını, bu hadisin istişhâd olup olmayacağını belirtmemiştir. Sadece görüşü nakletmekle kalmıştır.⁸⁶²

İbnü'l-Enbârî'nin hadisi istişhâda değindiği konulardan birisi de iğrâ' konusudur. Onun zikrettiğine göre iğrâ' sadece muhâtaba karşı kullanılır. Ancak şu hadiste bu açıklamanın aksi bir durum vardır:

وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ الْبَاءَ فَعَلَيْهِ الصَّوْمُ فَإِنَّ لَهُ وَجَاءً

⁸⁶⁰ Yûsuf Sancak, Hadisin Arap Dili Temel Kaynakları İçerisinde İstihâd ve Edeb'i Yönü Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları, *Ekev Akademik Dergisi*, (191-208), s. 24. Yaz, 2005, s. 196-199.

⁸⁶¹ el-Enbârî, *Esrâru'l- 'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 18-21.

⁸⁶² el-Enbârî, *Esrâru'l- 'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 18-21.

“Sizden evlenmeye imkanı olmayanlar oruç tutsunlar. Çünkü oruç o kişi için (Şehvetten koruyucu) bir kalkandır.”⁸⁶³

Müellifimiz bu hadiste kurala aykırı bir durumun bulunmadığını ve zira bu örnekte Peygamber (s.a.v.) gâibi zikretmiş olsa da onun muhâtabın hükmüne dâhil olduğunu belirtmek için yapmıştır.⁸⁶⁴

Kemâleddîn el-Enbârî'nin hadisle istişhâda başvurduğu diğer konu ise kırk dokuzuncu bâpta işlenen fiillerin i'râbı ve binâsı konusudur. Müellifimiz fiillerin binâsı ile ilgili görüşleri ortaya koyarken Kufe Okulu'na mensup olan dilcilerin fiilin mu'râb ve meczûm olduğunu söylediklerini nakletmiştir. Onların bu konudaki görüşlerini üç madde şeklinde ortaya koyan Kemâleddîn el-Enbârî birinci maddede bu hususla ilgili bazı örnekler nakletmektedir. Onun zikrettiğine göre Kufe Okulu'nun mensupları قُمْ

“Kalk” ve اِذْهَبْ “Git” sözcüklerinin aslının لَتَقُمْ “Kalk” ve لَتَذْهَبْ “Git” şeklinde olduğunu belirtmişlerdir. Bu konuda istişhâd için delil olarak kullandıkları hadis ise şu şekildedir:

لَتَأْخُذُوا مَصَافِكُمْ

“Saflarınızı alınız (Sıraya geçiniz)”⁸⁶⁵

Kemâleddîn el-Enbârî Kufe Okulu'nun mensuplarına göre وَيَلْمُهُ “Yazık annesine” ve وَيَلُ امُّهُ “Ney, hangi şey” lafızlarının aslının وَيَلُ امُّهُ “Yazık annesine” ve وَيَلُ امُّهُ “Ney, hangi şey?” şeklinde olduğunu ancak dile zor geldiği için hafifletme amacıyla وَيَلْمُهُ ve وَيَلُ امُّهُ örneklerinde olduğu gibi bu lafızların bir kısmının hazfedildiğini ifade etmişlerdir. Onun naklettiğine göre Kufe Okulu'nun mensuplarına aynı şeyin قُمْ ve اِذْهَبْ fiileri için de geçerli olduğunu iddia etmişlerdir. Onlara göre yukarıdaki örnekte olduğu gibi قُمْ istişhâd olarak ileri sürülen hadiste de ve اِذْهَبْ kelimelerinde

⁸⁶³ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 164.

⁸⁶⁴ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 164.

⁸⁶⁵ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 318.

aslolan **لِتَقُمْ** ve **لِتَذْهَبْ** şeklinde kullanılmasıdır. Ancak dile ağır geldiği için kullanılmadığını ifade etmişlerdir. Kemâleddîn el-Enbârî bu görüşe katılmadığını gerekçesiyle beraber beyan etmiştir. Ona göre eğer durum Kufe Okulu'nun iddia ettiği gibi olsa o zaman hazf kullanımı yaygın olan kelimelere has olur. Böyle bir durum ise sahîh olmaz.⁸⁶⁶

2.6. ESERİN MUHTEVASI

2.6.1. Hemze

Kemâleddîn el-Enbârî'ye göre kelimenin başına gelen hemze sayısı ikidir. Bunları hemze-i vasıl ve hemze-i katı' şeklinde ikiye ayırmaktadır. Bu iki hemzedenden biri olan hemze-i vasıla bu ismin verilmesinin nedeni kendinden önceki unsur ile kendinden sonraki unsuru birleştiriyor olmasıdır. Yani okuyuş esnasında geçilebiliyor olmasıdır. Hemze-i katı' ise kendinden önceki unsur ile kendinden sonraki unsuru ayırdığı ve okuyuş esnasında geçilemediği için bu şekilde isimlendirilmiştir.⁸⁶⁷

Kemâleddîn el-Enbârî hemze-i katı'ı sınırlayacak bir unsurun bulunmadığını belirtmektedir. Ona göre hemze-i katı'ın hemze-i vasıl'dan farkı tasğîr esnasında ortaya çıkar. İsmi ya da kelimenin tasğîri yapıldığında hemze kaybolursa bu hemze-i vasıl'dır. Eğer kaybolmuyorsa bu hemze, hemze-i katı'dır. Buna örnek olarak **أَبٌ**

“Baba” ve **إِبْنٌ** “Oğul” kelimelerini vermektedir. **أَبٌ** kelimesindeki hemze hemze-i katı'

olup bu kelimenin tasğîri ise **أَبِيٌّ** şeklindedir. Görüldüğü gibi **أَبٌ** örneğindeki hemze

hemze-i katı' olduğu için kaybolmamaktadır. **إِبْنٌ** kelimesindeki hemze ise hemze-i vasıl

olup bu kelimenin tasğîri ise **إِبْنِيٌّ** şeklindedir. Görüldüğü üzere **إِبْنٌ** örneğindeki hemze-

hemze-i vasıl olduğu için tasğîr esnasında düşmüştür. Müellifimizin naklettiğine göre

her iki hemze türü arasındaki bir diğer fark ise müzara'at yâ'sının (**يَاءُ الْمُضَارَعَةِ**)

harakelenme biçimidir. Eğer müzâra'at yâ'sı meftûh ise buradaki hemze hemze-i

vasıldır. Buna **اِنْطَلَقَ** “Serbest olmak, hür olmak, çıkmak” ve **اِحْرَنْجَمَ** “Toplandı” fiillerin

⁸⁶⁶ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 318.

⁸⁶⁷ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 399.

örnek olarak zikretmektedir. Çünkü bu iki fiilin müzâri halleri يَنْطَلِقُ “Serbest oluyor, hür oluyor, çıkıyor” ve يَحْرُنْجِمُ “Toplanıyor” şeklinde olup müzâra‘at yâ’sı meftûhtur.

Ancak eğer mazmûm oluyorsa o zaman bu hemze hemze- katı’dır. Buna أَجْمَلَ “Özetledi, kısalttı, ihtisâr etti” ve أَحْسَنَ “İyi yaptı, doğru yaptı” fiilleri örnek olarak vermektedir. Bu fiillerin müzârisi يُجْمِلُ ve يُحْسِنُ şeklindedir.⁸⁶⁸ Görüldüğü üzere müzâra‘at yâ’sı hemz-i vasıl olduğu zaman meftûh hemze-i kartı olduğu zaman mazmûm olmaktadır.

2.6.2. Kelime Bilgisi

Kemâleddîn el-Enbârî konuyu ele almaya “Kelime”yi açıklamakla başlamaktadır. Ona göre kelime cins isimdir. Müzekkeri كَلِمٌ “Kelime” şeklinde olup müennesi ise كَلِمَةٌ “Kelime” şeklindedir. Bu duruma Kemâleddîn el-Enbârî نَبَقٌ “Sedirler” ve نَبَقَةٌ “Sedir” gibi örnekler vermektedir. Cem‘isi نَبَقٌ şeklinde olup müfredi نَبَقَةٌ şeklindedir. Kemâleddîn el-Enbârî kelimeyi açıkladıktan sonra “Kelâm” lafzını açıklamaktadır. el-Enbârî’ye göre kelâm “Harflerden müteşekkil olup manaya delâlet eden lafızdır.” İbnü’l-Enbârî kelimeyi üçe ayırmaktadır. Bunlar sırasıyla isim, fiil ve harf olarak sıralanmaktadır. Örnekleri sırasıyla زَيْدٌ, “Zeyd” قَامٌ “Kalktı” ve بَلٌ ya da هَلٌ şeklindedir. İbnü’l-Enbârî kelimenin bu üç türünün kuvveti bakımından en güçlüden en zayıfa doğru olmak üzere isim, fiil ve harf şeklinde sıralandığını belirtmektedir.⁸⁶⁹

İbnü’l-Enbârî’nin beyan ettiğine göre “İsim bir zaman dilimine bağlı olmamak kaydıyla belli bir manaya delâlet eden her lafızdır.” Müellif ismin ta‘rîfini yaptıktan sonra ismin ‘alâmetlerine değinmektedir. Ona göre ismin birçok ‘alâmeti vardır. Bunlardan bazısı şu şekildedir:

⁸⁶⁸ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 402-403.

⁸⁶⁹ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 3-4.

1. Harf-i ta'rif: الغُلامُ “Çocuk” ve الرَّجُلُ “Adam” kelimeleri buna örnektir.
2. Tenvîn: غُلامٌ “Bir çocuk” ve رَجُلٌ “Bir adam” isimleri buna örnektir.
3. Tesniye: الزَّيْدَانِ “İki Zeyd” ve العَمْرَانِ “İki ‘Amr” isimleri buna örnektir.
4. Cem': الرِّيْدُونَ “Zeydler” ve العَمْرُونَ “‘Amrlar” kelimeleri buna örnektir.
5. Nidâ: يَا زَيْدٌ “Ey Zeyd!” ve يَا عَمْرُو “Ey ‘Amr!” cümleleri buna örnektir.
6. Terhîm: يَا مَالٌ “Ey Mâlik” ve يَا حَارِثٌ “Ey Hâris” isimlerinin terhîmi يَا مَالٌ “Ey Mâlik!” ve يَا حَارِثٌ “Ey Hâris!” şeklinde olup ismin ‘alâmetlerindedir.
7. Tasgîr: İsmi ‘alâmetlerinden biri olup زَيْدٌ “Zeydcik, küçük Zeyd” ve عَمِيرٌ “‘Amrcık, küçük ‘Amr” kelimeleri buna örnektir. Zira bu iki örneğin aslı زَيْدٌ ve عَمْرُو şeklindedir.
8. Nisbet: İsmi diğer bir ‘alâmeti de nisbet edilmesi olup زَيْدِيٌّ “Zeydî, Zeyd’e mensup, Zeyd’e ait” ve عَمْرِيٌّ “‘Amrî, ‘Amr’a mensup, ‘Amr’a ait” kelimeleri buna örnektir. Bu iki kelimenin de aslı زَيْدٌ ve عَمْرُو şeklindedir.
9. Sıfat: Sıfat terkîbi de ismin ‘alâmetlerinden olup örneği زَيْدٌ عَاقِلٌ “Akıllı, zeki Zeyd” şeklindedir.
10. Fâ’il ve mef’ûl: İsmi ‘alâmetlerinden birisi de fâ’il ve mef’ûl olmasıdır. Bu hususta zikredilen örnek ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا “Zeyd ‘Amr’ı vurdu, dövdü” şeklinde olup زَيْدٌ kelimesi fâ’ildir. Mef’ûl ise عَمْرًا kelimesidir.
11. Muzâfün ileyh: İsmi müellif tarafından zikredilen ‘alâmetlerinden birisi de muzâfün ileyh olarak gelmesi olup غُلامٌ زَيْدٍ “Zeyd’in çocuğu” ve ثَوْبٌ خَزٌّ “İpek elbise”

cümleleri bu noktada örnektir. Bu iki cümledeki زَيْدٌ ve حَزٌّ kısmı muzâfün ileyh olup ismin ‘âlametlerindedir.

12: İhbâr: İsmın son ‘alâmeti ise bir kelimenin isim olduğunun haber verilmesidir.⁸⁷⁰

İbnü'l-Enbârî'nin belirttiğine göre fiilin tanımı “Belli bir zaman dilimine bağlı olmak kaydıyla belli bir manaya delâlet eden her lafızdır.” şeklindedir. Müellifin naklettiğine göre fiilin birçok ‘alâmeti vardır. Bunlardan bazıları aşağıdaki gibidir:

1. Fiilin ‘alâmetlerinden birincisi قَدْ, سَوْفَ ve السَّيْنُ şeklindedir: Bu harflerin başına geldiği kelime fiildir. قَدْ, سَوْفَ ve السَّيْنُ harflerinin cümlede kullanımı قَدْ قَامَ “Kesinlikle kalktı” سَيَقُومُ “Yakında kalkacak” ve سَوْفَ يَقُومُ “İleride kalkacak” şeklindedir.

2. Fiilin diğer bir ‘alâmeti ise fâ’il olan merfû‘ müttasıl zamirlerdir. Bu zamirler- تٌ ve وٌ şeklindedir: Bu zamirlerin cümledeki isti‘mâli قَمْتُ “Kalktum” قَامَا “O ikisi kalktı (Erkek)” ve قَامُوا “Onlar kalktılar (Erkek)” şeklindedir. Bu fiilerin sonundaki تٌ ve وٌ. Bitiştigi kelimenin fiil olduğunun ‘alâmetlerindedir.

3. Te’nîs tâsı: Fiilin ‘alâmetlerinden birisi de müenneslik ‘alâmeti olan açık تٌ harfidir. قَامَتْ “O kalktı (Bayan)” ve قَعَدَتْ “O oturdu (Bayan)” fiirindeki meczûm تٌ harfi buna örnektir.

4. Mastar olan أَنْ: Fiilin başına gelip onun anlamını mastara çeviren harftir. Müellifin أَنْ ile ilgili zikrettiği örnek أُرِيدُ أَنْ تَفْعَلَ “Yapmanı istiyorum” şeklindedir.

⁸⁷⁰ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. uhammed Behcet Beytâr, s. 10-11.

5. Şart harfi olan **إِنْ** : fiilin başına gelip onu meczûm yapan harftir. İbnü'l-Enbârî'nin **إِنْ تَفْعَلْ أَفْعَلْ** ile ilgili naklettiği örnek ise *“Sen yaparsan ben de yaparım”* şeklindedir.

6. Tasrîf: Fiilerin çekiminin yapılması da onun fiil olduğunun ‘alâmetlerindedir. Çekimi yapılmadığı için câmid olan fiiler **نَعِمَ، بَيْسَ، عَسَى، لَيْسَ، حَبَدًا** ve ta‘accüb fiili şeklinde olup altı tanedir.⁸⁷¹

Müellifimizin zikrettiğine göre harfin ta‘rîfi, *“Kendisinin dışındaki şeyin anlamı için var olan şey”* şeklindedir. Onun ifade ettiğine göre harfler ikiye taksîm edilir. Bu taksîm şu şekildedir:

1. Mu‘mel: Müellifin belirttiğine göre bu tür harfler belli bir şeye has olan harflerdir. Ona göre harf-i cerler ve cezm harfleri buna örnektir.

2. Mühmel: Bu harfler belli bir şeye has olmayan harflerdir. İstifhâm harfleri ile ‘atıf harfleri harfin bu türüne örnektir.

İbnü'l-Enbârî'nin naklettiğine göre mu‘mel ve mühmel harfler kendi içinde altıya ayrılır. Bu ayrım şu şekildedir:

1. Hem manayı hem de lafzı değiştiren harfler.
2. Sadece lafzı değiştiren harfler.
3. Sadece manayı değiştiren harfler.
4. Lafzı ve manayı değiştirip hükmü değiştirmeyen harfler.
5. Hükmü değiştiren ancak lafzı ve manayı değiştirmeyen harfler.
6. Manayı, lafzı ve hükmü değiştirmeyen harfler.⁸⁷²

2.6.3. İ‘râb ve Binâ

Kemâleddîn el-Enbârî öncelikle i‘râb kavramının niye i‘râb şeklinde isimlendirildiğini açıklamakta ve bu konuda dört ayrı görüş dile getirmektedir. Daha sonra i‘râb kavramının tanımı üzerinde durmaktadır. Kemâleddîn el-Enbârî i‘râbı, *“Kelime sonlarının takdîri ve lafzî olan ‘amillere göre değişmesidir.”* şeklinde tanımlamaktadır. İ‘râb kavramını tanımladıktan sonra binâ kavramının tanımını vermektedir. Binâ’ ise Kemâleddîn el-Enbârî’ye göre, *“Kelime sonlarının herhangi bir*

⁸⁷¹ el-Enbârî, *Esrâru'l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 11.

⁸⁷² el-Enbârî, *Esrâru'l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 12-17.

hareke ya da sukûn üzere inşa edilmiş olmasıdır.” Buna göre i‘râb açıklanırken nasp, cer, ref ve cezm ıstılâhları binâ açıklanırken zemme, fetha, kesre ve vakf ıstılâhları.⁸⁷³

2.6.4. Mu‘râb ve Mebnî

Konuyu işlemeye mu‘râb ve mebnî kavramlarını açıklamakla başlayan müellifimiz konunun devamında bu kavramları örneklerle desteklemektedir. Kemâleddîn el-Enbârî mu‘râbı “*‘Âmilinin değişmesiyle lafzı ve mahali değişen kelimedir*” şeklinde ta‘rîf etmektedir. Mu‘râb kavramını tanımladıktan sonra konuyla ilgili detaylara girdiği görülmektedir. Mu‘râbı ism-i mütemekkin ve müzâri fiil olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Mütemekkin ismi “*Harfe benzemeyen ve onun manasını taşımayan lafızdır*” şeklinde açıklayan müellif müzâri fiili ise “*Başında hemze ن، ع، ا ve ي harfleri bulunan lafızdır*” şeklinde tanımlamaktadır. Kemâleddîn el-Enbârî müzâri fiilin başına gelen bu dört harfi “*Zevâid-i erbe‘e*” diye adlandırmaktadır.⁸⁷⁴

Müellifimizin beyan ettiğine göre i‘râbta müzâri fiil isme hamledilir. Ona göre i‘râb fiillerin ve harflerin aksine isimler içindir. Bundan dolayı i‘râbta aslolan isimlerdir. Bu durum isimlerin fâ‘il, mef‘ûl ve izâfet gibi anlamlar taşımasından kaynaklanmaktadır.⁸⁷⁵

Kemâleddîn el-Enbârî’nin naklettiğine göre âlimler müzâri fiilin merfû‘ olmasında müessir olan ‘âmilin ne olduğu konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Basra Okulu’nun mensupları ismin yerine geçtiği için manevi bir ‘âmilin te’sîriyle merfû‘ olduğunu ileri sürmüşlerdir. Kufe Okulu’nun mensuplarından el-Kisâî, müzâri fiilin *zevâid-i erb‘e* olarak bilinen harflerden birisinin başına gelmesiyle merfû‘ olduğunu iddia etmiştir. Kufe Okulu’ndan el-Ferrâ ise müzâri fiilin merfû‘ olmasını onun herhangi bir cezm ve nasp ‘âmilinden etkilenmemiş olmasına bağlamaktadır. Müellifimizin izâh ettiğine göre el-Kisâî’nin ileri sürdüğü görüş fâsittir. Ona göre müzâri fiilin *zevâid-i erb‘e*’den birisinin te’sîriyle merfû‘ olması demek bu harflerden birisinin mevcut olduğu durumda fiilin meczûm ve mansûp olmasının câiz olmaması demektir. Ancak müzâri fiilin nevâsıb ve cevâzımı alması onun *zevâid-i erb‘e*’den dolayı merfû‘ olmadığı anlamına gelmektedir. Kemâleddîn el-Enbârî, el-Ferrânın ileri sürdüğü görüşün de zayıf olduğunu dile getirmektedir. Onun ifade ettiğine göre el-

⁸⁷³ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 18-20.

⁸⁷⁴ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 22-23.

⁸⁷⁵ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 24.

Ferrânın ifadeleri cezm ve naspın ref'ten daha öncelikli olduğu anlamına gelmektedir. Ancak müellifimiz ref'in derece bakımından nasp ve cezmden daha kuvvetli olduğunu izâh etmektedir.⁸⁷⁶

Kemâleddîn el-Enbârî'ye göre “*Mebnî mu'râb'ın zıttı olup sonu 'âmiline göre değişmeyen lafızdır.*” Müellif mu'râb lafızda olduğu gibi mebnî kelimeleri de kendi içinde ikiye ayırmaktadır. Buna göre mebnî isim ism-i gayrı mütemekkin ve müzâri olmayan fiil şeklindedir. Kemâleddîn el-Enbârî İsim-i gayrı mütemekkinine مَنْ-هُؤَلَاءِ -

كَيْفٍ - أَمْسٍ - أَيْنَ - بَعْدُ - قَبْلُ - كَمْ gibi örnekler vermektedir. Kemâleddîn el-Enbârî gayr-ı mütemekkin olan isimlerin harf gibi olduğunu ve harflerin mebnî olmasından ötürü bu isimlerin de mebnî olduğunu dile getirmektedir. el-Enbârî'nin gayr-ı mütemekkin ismin çeşitlerini kendi içinde ayrıntılı bir şekilde ele aldığı görülmektedir. Müellif'in bu başlık altında işlediği konuların arasında müzâri fiili nasp ve cezm eden edatlar ve harfler de bulunmaktadır. Müzâri olmayan fiili ise mazî ve emir olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Mâzi fiilin fetha üzerine mebnî olduğunu ifade eden Kemâleddîn el-Enbârî emir fiilinin ise vakf üzere mebnî olduğunu dile getirmektedir.⁸⁷⁷

2.6.5. Ma'rife ve Nekre

Müellifimiz ma'rife ve nekre konusunu açıklamaya nekrenin asıl olduğu ve ma'rifenin de onun üzerine binâ' edildiğini zikretmekle başlamaktadır. Daha sonra nekre kavramının tanımını yapmaktadır. Kemâleddîn el-Enbârî'ye göre nekre “*Cinsin ferdine has olmayan lafızdır.*” el-Enbârî nekrenin tanımını yaptıktan sonra ma'rifenin tanımına geçmektedir. Ona göre ma'rife “*Cinsin ferdine has olan lafzı ifade etmektedir.*” İbnü'l-Enbârî' nekreye فَرَسٌ “*Bir at*”, دَارٌ “*Bir ev*” ve رَجُلٌ “*Bir adam*” şeklinde örnekler vermektedir. Ona göre ma'rife kelime nekreden iki şekilde ayırt edilir. Birincisi lâm-ı ta'rîf olup الفَرَسُ “*At*” ve العُلامُ “*Çocuk*” kelimeleri buna örnektir. Bu kelimelerdeki harf-i ta'rîf başına geldiği kelimeleri ma'rife yapmıştır. İkincisi رُبٌّ

⁸⁷⁶ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 28-29.

⁸⁷⁷ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 29-34.

harfidir. Bu hususa رُبَّ فَرَسٍ وَ غُلَامٍ “Nice at ve çocuklar” cümlesini örnek olarak vermiştir. Ona göre رُبَّ harfinin başına geldiği kelimeler de ma‘rife isimdir.⁸⁷⁸

Müellif nekre ve ma‘rifenin arasındaki farkları açıkladıktan sonra zamirleri belli başlı kısımlara ayırmaktadır. el-Enbârî’nin belirttiğine göre zamirler temelde münfasıl ve müttasıl olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Münfasıl zamir ise merfu‘ (هُوَ) ve mansûp (أَيَّاكَ) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Müttasıl zamir ise merfu‘ (قُمْتُ), “Kalktım” mansûp (رَأَيْتَنِي) “Beni gördün” ve mecrûr (مَرَّ بِي) “Bana uğradı” olmak üzere üçe ayrılmaktadır.⁸⁷⁹

Müellifin naklettiğine göre ma‘rife isimler ma‘rifelik dercesi bakımından birbirlerinden farklı olup nahiv âlimlerinin ihtlâf ettiği bir konudur. Bazı âlimler ma‘rifeyi kuvvetliden zayıfa doğru zamir, ‘alem (Özel isim), isim-i işâret ve harf-i ta‘rifli isim şeklinde sıralamışlardır. Onlara göre zamirlerin ma‘rifelik bakımından en kuvvetlisi ise mütekellim zamiridir. Müellif bu görüşün Sîbeveyhi tarafından ileri sürüldüğünü beyan etmektedir. Bazı âlimler de ma‘rife isimleri kuvvetliden zayıfa doğru ism-i işâret, zamir, ‘alem, (Özel isim) ve harf-i ta‘rifli isim şeklinde olduğunu iddia etmişlerdir. Müellif bu görüşün Ebû Bekr İbn Serrâc tarafından ortaya konulduğunu nakletmektedir. Kemâleddîn el-Enbârî’nin zikrettiğine göre diğer bir grup âlim ise ma‘rife isimleri kuvvetliden zayıfa doğru ‘alem, (Özel isim), zamir, ism-i işâret ve harf-i ta‘rifli isim şeklinde sıralamışlardır. Müellifimiz bu görüşün Ebû Sa‘îd es-Sîrâfi tarafından zikredildiğini ifade etmektedir. Bu görüşlerden hangisine katıldığını beyan etmeyen Kemâleddîn el-Enbârî’ye göre izâfet yoluyla ma‘rife olan ismin kuvveti muzâfı olduğu isme göre değişir.⁸⁸⁰

İbnü’l-Enbârî zamir ve ism-i işâret hâriç diğer ma‘rife isimlerin mu‘râb olduğunu ifade etmektedir. Ona göre zamir ve ism-i işâretler mebnîdir.⁸⁸¹

⁸⁷⁸ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 341.

⁸⁷⁹ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 34.1-344.

⁸⁸⁰ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 345-346.

⁸⁸¹ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 347.

Müellifin naklettiğine göre *esmâ-ı istte* ذُو مَالٍ ve أَبُوكَ، أَخُوكَ، حَمُوكَ، هُنُوكَ، فُوكُ şeklinde olup tamamı mu‘râbtır. İ‘râbı ise harflerle yapılmaktadır. *Esmâ-ı istte*’nin i‘râbı harflerle yapılmasının nedeni ise tesniye ve cemi bâbında gelen kelimelere göre yapılmasıdır.⁸⁸²

2.6.6. Müfred, Tesniye ve Cemi

Biz bu başlık altında *Esrâru’l-‘Arabiyye*’deki beş konuyu ele alacağız. Bu konuları şu şekildedir:

2.6.6.1. İsm-i Müfredin İ‘râbı

Müellifimizin bu konuyu işlemeye ismi sahîh ve mu‘tel olarak ikiye ayırarak başladığı görülmektedir. Ona göre sahîh isim sonunda ا harfi ya da kesreden sonra ي harfi olmayan isimdir. İbnü’l-Enbârî sahîh isim için فَرَسٌ “Bir at” ve رَجُلٌ “Bir adam” şeklindeki örnekleri vermektedir. Kemâleddîn el-Enbârî sahîh ismi de münsarîf ve gayr-ı münsarîf olacak şekilde ikiye ayırmaktadır. Ona göre münsarîf isim هَذَا زَيْدٌ “Bu Zeyd’tir” رَأَيْتُ زَيْدًا “Zeyd’i gördüm” مَرَرْتُ بِزَيْدٍ “Zeyd’e uğradım” örneklerinde olduğu gibi tenvîn ve harekelerin tümünü alabilen isimdir. Bu örneklerdeki زَيْدٌ “Zeyd” kelimesi münsarîf olduğu için hem tenvîni hem de harekelerini tamamını almıştır. Münsarîf isim de kendi içinde emken ve mütemekkin olarak ikiye ayrılmaktadır.⁸⁸³

Gayr- münsarîf isme gelecek olursak el-Enbârî’ye göre bu, tenvîn ve harfi cer almayan isimdir. Gayr-ı münsarîf isim için اِبْرَاهِيمُ “İbrahim” ve اَحْمَرُ “Kırmızı” gibi kelimeleri örnek olarak göstermektedir. Buraya kadar ismin kısımlarını ele alan İbnü’l-Enbârî bundan sonra bu tür isimlerin neden gayr-ı münsarîf olduğunu açıklamıştır. Ona göre bu tür isimlerin gayr-ı münsarîf olmalarının nedeni fiile benziyor olmalarıdır. Kemâleddîn el-Enbârî gayr-ı münsarîf isme mütemekkin denilebileceğini ancak emken denilemeyeceğini dile getirmektedir. Ona göre her emken isim mütemekkindir. Ancak her mütemekkin emken değildir.⁸⁸⁴

⁸⁸² el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 43.

⁸⁸³ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 35.

⁸⁸⁴ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 36-37.

Mu'tel isim ise müellife göre sonu elif harfi ya da yâ harfi olup öncesinde kesre bulunan isimdir. Müellif bu iki ismi de kendi içinde maksûr ve menkûs diye ikiye ayırmaktadır. Buna göre mankûs isim sonunda yâ harfi bulunan isimdir. Buna الْقَاضِي “Kadı, hâkim” ve الدَّاعِي “Çağırın, dâ’î” gibi isimleri örnek vermektedir.⁸⁸⁵ Maksûr isim ise sonunda tek başına bir elifin olduğu isimdir. el-Enbârî ismin bu türüne دُنْيَا “Dünya” ve لِأَخْرَى “Ahiret” gibi isimleri örnek vermektedir.⁸⁸⁶

Kemâleddîn el-Enbârî’nin naklettiğine göre Ebû Sa’îd es-Sirâfî vakfın üç halde (Ref’, cer ve nasp hallerinde) asli harflerden türetilmiş olan ۱ harfinin üzerine olduğunu dile getirmiştir. Bu görüşünü desteklemek için şu âyeti delil olarak getirmektedir:

أَوْ أَجِدُ عَلَى النَّارِ هُدًى

“Belki ateşin başında yol gösterecek birini bulurum”⁸⁸⁷

es-Sirâfî’ye göre bazı kiraâtlerde bu âyette هُدًى “Yol gösterecek biri” kelimesinde هُدًى şeklinde imâle yapılmıştır. Buna göre âyetin imâle yapılmış hali şu şekildedir:

أَوْ أَجِدُ عَلَى النَّارِ هُدًى

“Belki ateşin başında yol gösterecek birini bulurum”

Onun belirttiğine göre eğer vakf tenvîn’den bedel olan bir ۱ harfi ile olsaydı burada imâle yapılmazdı. Müellif es-Sirâfî’nin bu görüşüne katılıp katılmadığını belirtmemiştir.⁸⁸⁸

2. 6.6.2. Tesniye ve Cemi

Kemâleddîn el-Enbârî’ye göre tesniye “İkili özelliği bünyesinde barındıran manaya delâlet eden kelimedir.” İkili özellikten maksat bir kelimedede iki varlığa delâlet edilmesidir. Müellif tesniyenin aslının ‘atıf olduğunu belirtmektedir. Bu durumu şu

⁸⁸⁵ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 37.

⁸⁸⁶ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 40.

⁸⁸⁷ Tâhâ: 20/10.

⁸⁸⁸ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 42-43.

örneklerle açıklamaktadır. Müellife göre زَيْدَانِ قَامَ “İki Zeyd kalktı” cümlesindeki زَيْدَانِ “İki Zeyd” lafzındaki ikililikte ‘atıf durumu söz konusudur. Ona göre bu cümlenin aslı قَامَ زَيْدٌ زَيْدٌ “Zeyd-Zeyd kalktı” şeklinde olup ikinci isim birinci isme ‘atfedilmiştir. İbnü’l-Enbârî قَامَ زَيْدٌ زَيْدٌ cümlesindeki ikinci زَيْدٌ “Zeyd” ifadesinin mahzûf olduğunu ve tesniye sigasında زَيْدَانِ şeklinde ifade edilmek suretiyle birinci زَيْدٌ ifadesine ‘atfedildiğini ifade etmektedir.⁸⁸⁹

Cemi ise Kemâleddîn el-Enbârî’nin belirttiğine göre tesniyeden daha fazla adede delâlet eden sigadır. el-Enbârî tesniye lafızlarda olduğu gibi ‘atıf yönteminin cemi lafızlarda da geçerli olduğunu belirtmektedir. Müellif cemi isimlerde de son iki ismin birinci isme ‘atfedildiğini zikretmektedir. Kemâleddîn el-Enbârî tesniye ve cemi sigalarının i‘râblarının harf ile yapıldığını belirtmektedir. Müellifin belirttiğine göre tensiye ve cemi olan isimler müfred ismin fer‘i olduğu için i‘râbı harf ile olur. İsm-i müfredin i‘râbı ise hareke ile olur.⁸⁹⁰

Tesniye ve cemide i‘râb harfleri konusunda dilcilerin ihtilâfa düştüğünü belirten müellif Sîbeveyhi’nin tesniye ve cemide i‘râb harflerinin ا، و، ي olmak üzere üçe ayırdığını beyan etmektedir. Ebu’l-Hasan el-Ahfeş, Ebu’l-Abbâs el-Müberrid ve onların yolunu takip edenler ise ا، و، ي’nin i‘râb harfleri olmadığını ancak i‘râba delâlet eden harfler olduğunu belirtmişlerdir. Ebû Ömer el-Cermî ise bu harflerin inkılâbının i‘râb olduğunu ifade etmiştir. el-Kutrub, el-Ferrâ ve ez-Ziyâdî ise bu harflerin kendisinin i‘râb olduğunu belirtmişlerdir. Müellifimiz bu görüşler arasında doğru olanın Sîbeveyhi tarafından ortaya konulan görüş olduğunu beyan etmiştir. Ona göre Ebu’l-Hasan el-Ahfeş, Ebu’l-Abbâs el-Müberrid ve onların yolunu takip edenlerin görüşü fâsittir. Zira eğer bu harfler kelimenin bizatihi kendisinde i‘râba delâlet ediyorsa bu durumda bu harflerin takdîr edilmesi anlamına gelir. Bu harflerin takdîr edilmesi ise Sîbeveyhi’nin görüşüne çıkar. Bu harflerin kelimenin dışında i‘râba delâlet ettiği söylenecek olursa bu görüş sahîh olmaz. Çünkü bu tesniye ve ceminin mebnî olması

⁸⁸⁹ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 46.

⁸⁹⁰ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Beytâr, s. 47-50.

demektir. Bu görüş aynı zamanda kelimenin i'râbının, kelimenin i'râbını terk etmede olduğu anlamına gelmektedir. Böyle bir şey ise muhaldir. İbnü'l-Enbârî ismin ilk halinin ref' olmasından dolayı ref' halinin inkilâbının olmadığını ve bundan ötürü Ebû Ömer el-Cermî tarafından ileri sürülen görüşün tesniye ve ceminin ref' halinde mebnî olmasını beraberinde getirdiğinden fâsit olduğunu nakletmektedir. el-Kutrub, el-Ferrâ ve ez-Ziyâdî'nin bu harflerin i'râbın bizatihi kendisi i'râb olduğunu şeklindeki görüşlerinin fâsit olmasını i'râb düşürüldüğü zaman kelimenin anlamında herhangi bir değişikliğin olmamasına bağlamaktadır. Ona göre tesniye ve cemide bu harflerden biri düşürülecek olursa kelimenin anlamı bozulmaktadır. Bu durum ا، و، ve ي harflerinin i'râbın bizatihi kendisi değil de i'râb harfleri olduğu anlamına gelmektedir.⁸⁹¹

Müellifin naklettiğine dilciler tesniye ve cemide ن harfinin eklenmesinin nedeni konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir. İbnü'l-Enbârî'nin naklettiğine göre Sîbeveyhi burdaki ن harfinin tenvîn ve harekeden bedel olduğunu ifade etmiştir. Bazı nahivciler ise bunu üç sebebe bağlamışlardır. Bu maddeler şu şekildedir:

1. Bazen hem hareke hem de tenvînden bedele olur.
2. Bazen sadece tenvînden bedel olur.
3. Bazen de sadece harekeden bedel olur.

Kufe Okulu'nun mensupları ise ن harfinin eklenmesini müfred isga ile tesniye siganın arasında farkın olmasının istenmesine bağlamışlardır. Müellif naklettiği bu görüşlerden hangisine katıldığını beyan etmemiştir.⁸⁹²

2. 6.6.3. Cemi Te'nis

İbnü'l-Enbârî'nin zikrettiğine göre cemi te'nis olan lafzın sonunda ا ve ت harfi bulunur. ا harfinin bulunmasının nedeni bir kelimedeki harf çoğaltılacaksa buna en uygun olan harflerin med harfleri olmasıdır. Med harflerinden en uygun olanı ise ا harfidir. Ancak ا harfinin bulunduğu bir kelimedeki diğer med harfleri (و ve ي) kelimenin aslını

⁸⁹¹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 51-53.

⁸⁹² el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 54.

değiştireceği için bulunması câiz değildir. ت harfi ise و harfinin yerine kullanılmıştır.

Bunun nedeni ise ت harfinin و harfinin yerinde çok kullanılmasıdır.⁸⁹³

Müellif cemi te'nîs'le ilgili bazı genel bilgiler verdikten sonra cemi te'nîsîn i'râb 'alâmetleri ile diğer özelliklerine değinmektedir.⁸⁹⁴

2. 6.6.4. Cemi Teksîr

Kemâleddîn el-Enbârî bu konuyu *Esrâru'l-'Arabîyye*'de *cemi teksîr* şeklinde iki ayrı başlığın altında ele almıştır. Bu başlıklardan birisi yedinci bâp⁸⁹⁵ olup ikincisi ise elli dördüncü bap'tır.⁸⁹⁶ Biz de bu iki bâbı birleştirmek suretiyle tek başlığın altında ele alacağız. Önce yedinci bâptaki husuları ele alıp ondan sonra elli dördüncü bâptaki meselelere değineceğiz.

Müellif yedinci bâpta konuyu detaylı bir şekilde ele almadan önce bu tür ceminin neden cemi teksîr diye adlandırıldığına dair bir soru sormakta ve böylece konuyu işlemeye başlamaktadır. Ona göre bu tür ceminin cemi teksîr diye adlandırılmasının nedeni kap-kacakların teksîrine (Kırma) benzetilmesidir. Zira kap-kacağın teksîri (Kırma) parçalarının arasındaki birlikteliği ortadan kalkması demektir. Aynı şey bu cemi türü için de geçerlidir. Bu tür cemide lafzın nazmı bozulduğu ve sırası yok olduğu için cemi teksîr diye adlandırılmıştır. Müellif bu tür cemi dörde ayırmaktadır. Bu maddeler şu şekildedir:

1. Harflerinin sayısı kelimenin müfredinin harf sayısından fazla olan cemi: Bu tür cemide رَجُلٌ/رِجَالٌ “Adam/Adamlar” ve دِرْهَمٌ/دِرَاهِمٌ “Dirhem/Dirhemler” örneklerinde olduğu gibi kelimenin cemi sigasındaki harf sayısı müfred sigasının harf sayısından daha fazladır. Bu örneklerde cemi siga رِجَالٌ “Adamlar” ve دِرَاهِمٌ “Dirhemler” kelimeleri olup harflerinin sayısı dördür. Müfredileri ise رَجُلٌ “Adam” ve دِرْهَمٌ “Dirhem” kelimeleri olup harflerinin sayısı üçtür.

⁸⁹³ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 60.

⁸⁹⁴ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 61-62.

⁸⁹⁵ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 63.

⁸⁹⁶ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 348.

2. Harflerinin sayısı kelimenin müfredinin harf sayısından az olan cemi: Bu tür cemide *إِزَارٌ/أَزْرٌ* “*Peştamal/Peştemallar*” ve *كِتَابٌ/كُتُبٌ* “*Kitap/Kitaplar*” örneklerinde olduğu gibi kelimenin müfredindeki harf sayısı cemisindeki harf sayısından daha fazladır. Bu örneklerde kelimelerin müfredleri *إِزَارٌ* “*Peştamal*” ve *كِتَابٌ* “*Kitap*” şeklinde olup harf sayısı dördttür. Cemileri ise *أَزْرٌ* “*Peştamal*” kelimesi ile *كُتُبٌ* “*Kitaplar*” kelimesidir.

3. Harf sayısı bakımından müfredle aynı olup harekeleri farklı olan cemi: Bu tür cemide *وَتْنٌ/وُتْنٌ* “*Put/Putlar*” *أَسَدٌ/أُسْدٌ* “*Aslan/Aslanlar*” örneklerinde olduğu gibi kelimelerin cemi sigası ile müfred sigasının harf sayısı birbirine eşittir. Ancak harekeler farklı olur. Bu kelimelerin müfredleri *وَتْنٌ* “*Put*” ve *أَسَدٌ* “*Aslan*” kelimeleri olup cemileri ise *وُتْنٌ* “*Putlar*” ve *أُسْدٌ* “*Aslanlar*” şeklindedir.

4. Hem harf sayısı hem de harekeler bakımında müfred kelime ile aynı olan cemi: Bu tür cemi ise hem harflerinin hem de harekelerinin aynı olduğu cemidir. Müfred ve cemi olduğu cümlelerin siyak ve sibakından anlaşılır. Müellif bu tür kelimeler için *الْفُلُّكُ* “*Gemi*” örneğini vermektedir. Bu kelimenin müfredinin cümlede kullanımı için şu âyeti zikretmektedir:

فِي الْفُلِّكِ الْمَشْحُونِ

*Dolu gemide*⁸⁹⁷

Müellife göre *الْفُلُّكُ* kelimesi bu âyette cemi olarak zikredilmiş olsaydı o zaman sıfatı *الْمَشْحُونِ* “*Dolu*” şeklinde müzekker gelmek yerine *الْمَشْحُونَةِ* örneğinde olduğu gibi müennes olurdu. Müellifin *الْفُلُّكُ* kelimesinin cemi olarak vârit olduğu örnek için zikrettiği âyetlerden biri aşağıdaki gibidir:

حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلِّكِ وَجَرَيْنَ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ

⁸⁹⁷ Yâsîn: 36/41.

Öyle ki gemilerle denize açıldığınız ve gemilerin içindekilerle birlikte uygun bir rüzgarla seyrettiği.⁸⁹⁸

Müellifin belirttiğine göre fiilin حَرَيْنَ şeklinde müennes sığa ile gelmesinin nedeni الْفُلُّ kelimesinin cemi olmasıdır.⁸⁹⁹

Kemâleddîn el-Enbârî elli dördüncü bâpta cemi teksîrle ilgili husuları ele almadan önce konuya فَعْلٌ vezninde gelen kelimelerin cem‘i-killetinin أَفْعُلٌ vezni ile yapıldığını açıklamakla başlamaktadır. Müellife göre – فَعْلٌ – فَعْلٌ – فَعْلٌ – فَعْلٌ – فَعْلٌ şeklindeki sülâsî vezinlerde gelen isimlerin cem‘i-killeti أَفْعَالٌ vezni ile yapılmaktadır. Ancak فَعْلٌ vezninde gelen isimlerin cem‘i-killeti أَفْعُلٌ vezni ile yapılmaktadır.⁹⁰⁰

İbnü’l-Enbârî’ye göre ‘aynü’l-fi‘li و ve ي olan kelimelerin cemi فَعْلًا kalıbı ile yapılmaktadır.⁹⁰¹

Kemâleddîn el-Enbârî’nin belirttiğine göre ‘aynu’l-fi‘li و harfi olan فَعْلٌ vezninden gelen kelimelerin cem‘i-kesreti فَعَالٌ vezniyle yapılmaktadır. ‘Aynu’l-fi‘li ي harfi olan kelimelerin cemi kesreti ise فُعُولٌ vezniyle yapılmaktadır.⁹⁰²

فَعْلًا vezninden gelen kelimelerin cemi ise أَفْعُلٌ vezni ile yapılmaktadır. فَعْلًا vezninden gelen kelimeler de أَفْعُلٌ vezni ile cemi yapılmaktadır.⁹⁰³

فُعُولٌ vezni ile gelen her kelime فِعْلَانٌ vezni ile cemi yapılmaktadır. Bunun nedeni ise فَعْلٌ vezninin فُعَالٌ vezninden çıkarılmış olmasıdır. فُعَالٌ vezninden gelen her kelime

⁸⁹⁸ Yûnus: 10/22.

⁸⁹⁹ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 63-65.

⁹⁰⁰ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 348.

⁹⁰¹ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 350.

⁹⁰² el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 351.

⁹⁰³ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 351-352.

فُعْلَانُ vezni ile cemi yapılabilmektedir. Bundan ötürü فُعَالٌ vezninden çıkarılmış olan فُعْلٌ veznindeki her kelime de فُعْلَانُ vezni ile cemi yapılabilmektedir.⁹⁰⁴

فَعْلَةٌ vezninden gelen kelimeler eğer sıfat ise aynı vezinle de cemi yapılmaktadır. Ancak eğer isim ise o zaman kelimenin ‘aynu’l-fi’li fetha olacak şekilde harekelenerek cemi yapılmaktadır.⁹⁰⁵

فَعْلَةٌ vezninden gelen kelimelerin üç ayrı cemi kalıbını olduğunu belirten Kemâleddîn el-Enbârî bu durumun فَعْلَةٌ vezninde gelen kelimeler için de geçerli olduğunu dile getirmektedir.⁹⁰⁶

Müellifimiz cemi killetin bazen cemi teksîrin yerine kullanıldığını ifade etmiştir. Bu durumu bu iki cemi çeşidinin de çokluk özelliğini taşımasına bağlamaktadır. Müellif burada قَلَمٌ / أَقْلَامٌ “Kalem/Kalemler” ve أُذُنٌ / آذَانٌ “Kulak/Kulaklar” şeklinde örnekler nakletmektedir. Kemâleddîn el-Enbârî cemi teksîrin de cemi killetin yerine kullanılabildiğini zikretmekte ve bu hususta رَجُلٌ / رِجَالٌ “Adam/Adamlar” ve سَبْعٌ / سِبَاعٌ “Yırtıcı hayvan /Yırtıcı hayvanlar” şeklinde örnekler vermektedir.⁹⁰⁷

⁹⁰⁴ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 352.

⁹⁰⁵ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 352-353.

⁹⁰⁶ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 355-356.

⁹⁰⁷ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 358-360.

2.6.7. Merfû‘ât

2.6.7.1. Mübteda

Kemâleddîn el-Enbârî'nin belirttiğine göre mübteda hem takdîrî hem de lafzî ‘âmili bulunmayan lafızlardandır.⁹⁰⁸ Amilleri lafzî ve ma‘nevî olmak üzere ikiye ayıran Kemâleddîn el-Enbârî lafzî ‘âmile *كَانَ، ظَنَّ، إِنَّ* ve kardeşleri gibi örnekler vermiştir.

Konuyu işlemeye ma‘nevî ‘amili ikiye ayırmakla devam eden müellif bunlardan birisinin ibtidâ olduğunu belirtmiştir. Diğerinin de *مَرَرْتُ بِرَجُلٍ يَكْتُبُ* “*Yazan bir adama rastladım*” örneğinde olduğu gibi ismin yerine kullanılan müzâri fiil olduğunu dile getirmiştir. Ona göre bu örnekteki *يَكْتُبُ* “*Yazıyor*” kelimesi *كَاتِبٌ* “*Yazan*” kelimesinin yerinde kullanıldığı için merfû‘olmuştur. Kemâleddîn el-Enbârî ma‘nevî ‘amilin Sîbeveyhi ile Basra Okulu’nun diğer mensupları tarafından kabul edilen bir ‘âmil olduğunu ifade etmiştir.⁹⁰⁹

Kemâleddîn el-Enbârî'nin zikrettiği üzere Ebû Hasan el-Ahfeş yukarıda bahsi geçen bu iki ma‘nevî ‘âmilin dışında üçüncü bir ma‘nevî ‘âmil daha bulunduğunu ileri sürmektedir. Ebû Hasan el-Ahfeş söz konusu üçüncü ‘âmilin sıfatın ‘âmili olduğunu dile getirmektedir. Ona göre merfu‘ isim yapısı bakımından merfu‘ bir sıfat, mansûp isim mansûp bir sıfat ve mecrûr isim mecrûr bir sıfat almaktadır. Ancak Sîbeveyhi ile birçok Basra Okulu mensubu mevsûftaki ‘âmilin sıfattaki ‘âmil olduğunu ve ayrı bir ‘âmil olmadığını beyan etmektedirler.⁹¹⁰

Kemâleddîn el-Enbârî'nin belirttiğine göre Sîbeveyhi ve Basra Okulu’nun birçok mensubuna göre mübteda herhangi bir lafzî ‘âmil almadan ma‘nevî ‘âmil ile merfu‘ olmaktadır. Basra Okulu’nun diğer bazı mensuplarına göreyse mübteda kendi bünyesindeki te’sîrle merfu‘ olmaktadır.⁹¹¹

Kemâleddîn el-Enbârî'nin zikrettiğine göre Kufe Okulu’na mensup âlimler mübtedanın haberin etkisiyle merfu‘ olduğunu dile getirmişlerdir. Onlara göre mübteda haberi haber de mübteda’yı merfu‘ yapmaktadır. Kemâleddîn el-Enbârî bu görüşe katılmadığını belirtmiştir. Ancak neden katılmadığını ifade etmemiştir. Katılmama

⁹⁰⁸ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 66.

⁹⁰⁹ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 66.

⁹¹⁰ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 66-67.

⁹¹¹ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 67.

nedeni *Mesâilu'l-Hilâfiyye Beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn* adlı eserinde izâha kavuşturduğunu ifade etmiştir.⁹¹²

Kemâleddîn el-Enbârî mübteda başlığı altında haberin mübtedaya takdîmi konusunu da işlemektedir. Kemâleddîn el-Enbârî'nin aktardığına göre Basra Okulu'nun mensupları haberin mübtedya takdîminin câiz olduğunu dile getirmektedirler. Kufe Okulu'nun mensupları ise haberin mübtedaya takdîminin câiz olmadığını ifade etmektedirler. Onlara göre haberin mübtedaya takdîmini câiz görmek zamirin zâhirine ya da fâ'ilin fiiline takdîmini câiz görmek demektir. Kemâleddîn el-Enbârî Kufe Okulu'nun ileri sürdüğü bu görüşlerin isabetsiz olduğunu zikretmektedir. Ona göre fâ'ilin fiiline takdîminin câiz olmamasının nedeni fâ'ilin fiilden daha zayıf olması ve var olmak için fiile ihtiyaç duymasıdır. İbnü'l-Enbârî Kufe Okulu'nun “*haber in mübtedaya takdîmini câiz görmek zamirin zâhirine takdîmi câiz görmektir*” şeklindeki görüşüne de karşı çıkmakta ve bu görüşün doğru olmadığını beyan etmektedir. Ona göre zamir zâhirine takdîm etse de takdîren muahhardır. Müellifimiz bu konuda şu âyeti istişhâd olarak getirmektedir:

فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسَى

*Bunun üzerine Musa içinde bir korku hissetti.*⁹¹³

Müellifimiz bu âyette نَفْسِهِ kelimesinde مُوسَى kelimesine dönen bir zamir olduğunu dile getirmiştir. Ona göre bu zamir cümlede mükaddem olsa da takdîren muahhardır. Bundan ötürü Kufe Okulu'nun iler sürdüğü görüşün hatalı olduğunu belirtmiş ve bu konuda Basra Okulu'nun görüşlerine katıldığını açıklamıştır.⁹¹⁴

2.6.7.2. Haber

Kemâleddîn el-Enbârî konuyu açıklamaya haberi müfred haber ve cümle olan haber olarak ikiye ayırarak başlamaktadır. Müfred olan haberi de sıfat olmayan isim ve sıfat olan isim diye ikiye ayırmaktadır. Sıfat olmayan isme زَيْدٌ أَخُوكَ “*Zeyd kardeşindir*” ve عَمْرٌو غُلَامُكَ “*Amr kölendir*” cümleleri örnek olarak vermektedir. Müellifin izâh ettiğine göre bu cümlelerdeki أَخُوكَ “*Kardeşin*” ve غُلَامُكَ “*Kölen*” lafızları bu

⁹¹² el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 66-68.

⁹¹³ Tâhâ: 20/67.

⁹¹⁴ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 69-70.

cümlelerin haberidir. زَيْدٌ ve عَمْرٌو kelimeleri ise bu cümlelerin mübtedasıdır. Müellifin naklettiğine göre Basra Okulu'nun mensupları bu tür haberlerde mübtedaya dönen herhangi bir zamir bulunmadığını zikretmişlerdir. Kufe Okulu'nun mensupları ile Basra Okulu'ndan Ali b. İsâ er-Rummânî ise bu tür haberlerde mübtedaya dönen bir zamirin bulunduğunu ileri sürmektedirler. Müellifimiz Basra Okulu'nun görüşünün doğru olduğunu belirtmektedir. Onun ifade ettiğine göre haber olan bu tür isimler mahz isimler olduğu için zamir ihtivâ etmez. Bundan ötürü bu tür haberde mübtedaya dönen bir zamir bulunmaz. İbnü'l-Enbârî sıfat olan habere için ise عَمْرٌو حَسَنٌ “*Amr iyidir*”

ve زَيْدٌ ضَارِبٌ “*Zeyd dövendir, vurandır*” örneklerini vermektedir. Ona göre حَسَنٌ “*İyi*” ve ضَارِبٌ “*Döven, vuran*” kelimeleri bu cümlelerin haberidir. İbnü'l-Enbârî'nin naklettiğine göre bu tür haber, fiil manası taşıdığı için bu haberlerde mübtedaya dönen bir zamir bulunduğu konusu bütün nahivcilerin ittifak ettiği bir husustur.⁹¹⁵

Kemâleddîn el-Enbârî cümle olan haberi de isim cümlesi olan haber ve fiil cümlesi olan haber diye ikiye ayırmaktadır. Müellifimiz isim cümlesi olan haber için زَيْدٌ أَبٌهُ مُنْطَلِقٌ “*Zeyd'in babası serbesttir, hürdür*” cümlesini örnek vermektedir. Bu cümlede زَيْدٌ birinci mübtedadır. أَبٌهُ مُنْطَلِقٌ “*Babası serbesttir, hürdür*” kısmı ise isim cümlesi olarak mübtedanın haberidir. Bu cümledeki أَبٌهُ “*Babası*” kısmı ise ikinci mübteda مُنْطَلِقٌ “*Serbest, hür*” kelimesi ise onun haberidir. İbnü'l-Enbârî fiil cümlesi olan habere için زَيْدٌ ذَهَبَ أَبٌهُ “*Zeyd'in babası gitti*” ve عَمْرٌو إِنْ تُكْرِمُهُ يُكْرِمَكَ “*Sen ikramda bulunursan 'Amr da sana ikramda bulunacaktır*” örneklerini vermektedir. Zira bu cümlelerin haberleri ذَهَبَ أَبٌهُ “*Onun babası gitti*” ve إِنْ تُكْرِمُهُ يُكْرِمَكَ “*Sen ona ikramda bulunursan o da sana ikramda bulunur*” şeklinde olup fiil ile başlamaktadır.⁹¹⁶

⁹¹⁵ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 72.

⁹¹⁶ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 72-73.

Müellifin naklettiğine göre zarf ve harf-i cerle başlayan haber konusunda nahivciler ihtilâf etmektedirler. Sîbeveyhi başında harf-i cer ile zarf bulunan kelime topluluklarının da cümle sayıldığını dile getirmektedir. Bu görüşünü harf-i cer ve zarfa fiilin takdîr edilmesine dayandırmaktadır. Yani *عَمَرُوا فِي الدَّارِ* “*Amr evdedir*” cümlesi ile *زَيْدٌ عِنْدَكَ* “*Zeyd yanındadır*” cümlesinde harf-i cer ile zarftan önce *إِسْتَقَرَّ* “*Yerleşmek, bir yerde bulunmak*” şeklinde bir fiil takdîr edilebildiği için bunlar da cümle sayılır ve fiil takdîr edildikten sonra bu cümleler *عَمَرُوا إِسْتَقَرَّ فِي الدَّارِ* “*Amr evdedir*” ve *عِنْدَكَ* *زَيْدٌ إِسْتَقَرَّ* “*Zeyd yanındadır*” şeklinde okunur. Bazı nahivciler ise zarf ve harf-i ceri müfredattan saymaktadırlar. Müellifimiz bu hususta Sîbeveyhi ve onun takipçilerine katıldığını beyan etmiştir.⁹¹⁷

Kemâleddîn el-Enbârî’nin zikrettiğine göre nahivciler haberin ‘âmili konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Kufe Okulu’nun mensupları haberin ‘âmilinin mübteda olduğunu iddia etmişlerdir. Basra Okulu’nun mensupları ise ibtidânın hem mübtedanın hem de haberin ‘âmili olduğunu ileri sürmüşlerdir. Basralılardan bazı dilciler ibtidânın mübtedanın ‘âmili olduğunu mübtedanın ise haberin ‘âmili olduğunu ileri sürmüşlerdir. Sîbeveyhi ve onu takip eden bir grup âlim ise hem ibtidânın hem de mübtedanın birlikte haberde ‘âmil görevi gördüğünü belirtmişlerdir. Müellifimiz bu görüşlerin aksine bir görüş beyan etmiş ve ibtidânın mübteda aracılığıyla haberde ‘amel ettiğini söylemiştir.⁹¹⁸

2.6.7.3. Fâ‘il

Kemâleddîn el-Enbârî’nin konuyu işlemeye fâ‘ilin tanımını vermekle başladığı görülmektedir. Ona göre fâ‘il “*Fiilden sonra zikredilen isim’dir.*” Yani *قَامَ زَيْدٌ* “*Zeyd kalktı*” ve *ذَهَبَ عَمْرُو* “*Amr gitti*” cümlelerindeki *زَيْدٌ* ve *عَمْرُو* kelimeleri bu cümlelerin fâ‘ildir. Müellif fâ‘ilin tanımını yaptıktan sonra fâ‘il ile ilgili diğer hususları ele almaktadır. Onun ifade ettiğine göre fâ‘il merfu’dur. Fâ‘ilin merfu’ olmasının nedeni ise onun mef‘ûlden ayırt edilmesinin istenmesidir. Bunun diğer bir sebebi ise fâ‘ilin mef‘ûle isnâdıdır. Cümle olumlu da olsa olumsuz da olsa fâ‘il daima merfû‘ olur.

⁹¹⁷ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 72-73.

⁹¹⁸ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 75-76.

İbnü'l-Enbârî fâ'ilin zikredildiği olumlu cümle türüne ذَهَبَ عَمْرُوٌ ve قَامَ زَيْدٌ örneklerini vermektedir. Fâ'ilin zikredildiği olumsuz cümle türüne ise مَا قَامَ زَيْدٌ “Zeyd kalkmadı” ve لَمْ يَذْهَبْ عَمْرُوٌ “Amr gitmedi” örneklerini getirmektedir.⁹¹⁹ Kemâleddîn el-Enbârî fâ'il fiilin bir parçası olduğu için ona takdîm etmesinin câiz olmadığını söylemektedir. Ancak fâ'ilin fiili ile aynı kelimedede ya da tek kelimedede olabileceğini dile getirmektedir. Bu konuda حَبَّدا örneğini vermektedir. Onun ifade ettiğine göre bu örnek mürekkep bir kelime olup حَبَّ ve دا şeklindeki iki kelimenin birleşiminden meydana gelmektedir.

Bu örnekteki حَبَّ kelimesi fiil olup دا kelimesi ise fâ'ildir.⁹²⁰

Müellifimizin beyan ettiğine göre قَامَ زَيْدٌ örneğinde olduğu gibi fiil isimden sonra gelecek olursa o isim mübteda olur. Bunun delili ise الزَّيْدُونَ قَامَ ve الزَّيْدَانِ قَامَ şeklinde bir kullanımın bulunmamasıdır. Zira eğer زَيْدٌ fiilin te'sîriyle merfû' olmuş olsa o zaman زَيْدٌ kelimesi müfred, tesniye veya cemi olduğu zaman fiilin durumunda bir değişiklik olmamalıdır. Ancak زَيْدٌ örneğindeki gibi isim fiilden önce vukû' bulunduğu zaman fiil ismin müfred, tesniye veya cemi olmasına göre şekil alır. Bu durumda زَيْدٌ tesniye olduğu zaman cümle الزَّيْدَانِ قَامَا “İki Zeyd ayakta” ve cemi olduğu zaman ise cümle الزَّيْدُونَ قَامُوا “Zeydler ayakta” şeklinde olur.⁹²¹

İbnü'l-Enbârî'nin dile getirdiğine göre الزَّيْدَانِ قَامَا ve الزَّيْدُونَ قَامُوا örneklerinde olduğu gibi fiil tesniye ve cemi olduğunda zamir olan fâ'il zâhir olur. Ancak زَيْدٌ قَامَ

⁹¹⁹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 77-79.

⁹²⁰ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 79-82.

⁹²¹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 73-74.

örneğindeki gibi fiil müfred olduğunda fâ'il müstetir olur. Bunun nedeni ise bu fiilin fâ'ilsiz olmayacağıının bilinmesidir.⁹²²

2.6.7.4. Nâibu'l-Fâ'il

Kemâleddîn el-Enbârî konuyu ele almaya bir cümlede fâ'ilin hazfedilip onun yerine nâibu'l-fâ'ilin zikredilmesinin nedenlerini zikretmek ile başlamaktadır. Ona göre bu nedenlerden biri fâ'ilin bilinmiyor olmasıdır. Diğer bir sebep ise ihtisâr ve i'câzdir. Fâ'il herhangi bir nedenle hazfedildiğinde mef'ûl onun yerine geçer. Örneğin: ضَرَبَ زَيْدٌ

عَمْرًا “Zeyd ‘Amr’ı dövdü, vurdu” cümlesindeki ضَرَبَ “Dövdü, vurdu” kelimesi fiildir.

زَيْدٌ kelimesi ise bu fiilin fâ'ilidir. عَمْرًا kelimesi de mef'ûldür. Bu örnekteki mef'ûl fâ'il hazfedildiğinde fâ'ilin yerine geçer ضَرِبَ عَمْرًا “Amr dövüldü, vuruldu” şeklini alır.

Kemâleddîn el-Enbârî'nin belirttiğine göre fâ'il hazfedildiğinde onun yerine geçen mef'ûl de merfu' olur. Bu durum fâ'il'in merfu' olmasından kaynaklanmaktadır. Fâ'il hazfedildiğinde mef'ûl'un onun yerine geçmesinin sebebi ise her fiilin bir fâ'ilinin bulunması zorunluluğudur. Bunun için fiil fâ'ilsiz olamayacağından mef'ûl fâ'il'in yerine geçer. Kemâleddîn el-Enbârî'nin mef'ûlün fâ'ilin yerine geçmesi hususuyla ilgili verdiği örneklerden birisi de أَكْرَمَ بَكْرٌ بَشْرًا “Bekir Bişre ikramda bulundu” cümlesidir.

Bu cümlede بَكْرٌ kelimesi fâ'il olup hazfedildiğinde onu yerine mef'ûl olan بَشْرًا kelimesi geçer. Böylece cümle أَكْرَمَ بَشْرًا “Bişre ikramda bulunuldu” şeklini alır. Ancak iki mef'ûl

varsa bunlardan biri nâibu'l-fâ'il olur. Diğer mef'ûl ise yine mef'ûl olarak kalır. Buna

أَعْطَيْتُ زَيْدًا دِرْهَمًا “Zeyd'e bir dirhem verdim” cümlesi örnektir. Bu cümlede fâ'il

أَعْطَيْتُ “Verdim” cümlesindeki تُ zamiridir. Kemâleddîn el-Enbârî'nin belirttiğine göre bu zamir hazfedilecek olursa cümledeki birinci mef'ûl olan زَيْدًا fâ'il'in yerine geçer.

İkinci mef'ûl de olduğu gibi yerinde kalır ve cümle أَعْطَيْتُ زَيْدًا دِرْهَمًا “Zeyd'e bir dirhem

⁹²² el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 73-74.

verildi" şeklini alır. İki mef'ûl alan fiillerde geçerli olan bu durumun üç mef'ûl alan fiillerde de geçerli olduğunu belirtmektedir.⁹²³ İbnü'l-Enbârî'nin zikrettiğine göre cümlede anlam karmaşası vukû' bulmadığı için *أَعْطَيْتُ زَيْدًا دِرْهَمًا* şeklinde ifade edilen cümle anlam değişmediği için *أَعْطَيْتُ دِرْهَمًا زَيْدًا* ve *أَعْطَيْتُ زَيْدًا دِرْهَمًا* şeklinde de ifade edilebilmektedir. Zira her halükârda verilen şey dirhemdir. Ancak *أَعْطَيْتُ زَيْدًا غُلَامًا* şeklinde ifade edilen cümle *زَيْدًا أَعْطَيْتُ غُلَامًا* şeklinde ifade edilemez çünkü bu iltibâs demektir. İltibâs ise anlam karışıklığı demektir. Zira Zeyd'in *زَيْدًا* köleye (*غُلَامًا*) verildiği anlaşılabilceği gibi köleye (*غُلَامًا*) Zeyd'in (*زَيْدًا*) verildi anlamı da çıkarılabilir. Müellife göre cümlede iltibâstan dolayı böyle bir kullanım câiz değildir.⁹²⁴

Müellifimizin beyan ettiğine göre sahîh görüş lazım fiilin fâ'ilinin hazfedilmeyeceği ve muçhul yapılamayacağı yönündedir. Çünkü fâ'il hazfedilecek olursa o zaman fiilin herhangi bir dayanak noktası kalmaz bu durum ise muhâldir. Fakat bazı âlimler lazım fiilin bu durumda mef'ûl alabileceğini ileri sürmüşlerdir. İbnü'l-Enbârî bu görüşün doğru olmadığını dile getirmiştir. Kemâleddîn el-Enbârî fiilin bir zaman veya mekan zarfı ya da mastar ile câr ve mecrûrdan birisi ile birleşmesi halinde fâ'il'in hazfedilmesinin câiz olacağını zikretmiştir.⁹²⁵

⁹²³ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 88-89.

⁹²⁴ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 89-90.

⁹²⁵ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 93.

2.6.8. Mansûbât

2.6.8.1. Mef'ûlun Bih

Kemâleddîn el-Enbârî konuyu mef'ûl kavramını tanımlayarak işlemeye başlamaktadır. Ona göre mef'ûl “*Fiil tarafından etkilenen isimdir.*” Kemâleddîn el-Enbârî mef'ûlun tanımını yaptıktan sonra mef'ûlun ‘âmili konusuna değinmektedir. İbnü'l-Enbârî'nin belirttiğine göre bazı nahivciler mef'ûl'un ‘âmilnin fâ'il olduğunu belirtmektedirler. Ancak Kemâleddîn el-Enbârî bu görüşü reddetmekte ve mef'ûl'un ‘amilin fiil olduğunu söylemektedir. Kemâleddîn el-Enbârî söz konusu ‘âmil olan fiil müte‘addî-binefsihi ve müte‘addî- liğayrihi olmak üzere ikiye ayırır. Müte‘addî binefsihi olan fiili kendi içinde üçe ayırmaktadır. Bunlardan birincisi tek mef'ûl alan fiil ikincisi iki mef'ûl alan fiil olup üçüncüsü ise üç mef'ûl alan fiil şeklindedir. Müellif müte‘addî-liğayrihi olan fiilin üç yolla müte‘addî yapılmış olan fiil olduğunu dile getirmektedir. Birincisi hemze yoluyla müte‘addî yapılmış olan fiil, ikincisi tadif yoluyla müte‘addî yapılmış olan fiil olup üçüncüsü de harf-i cer yoluyla müte‘addî yapılmış olan fiil şeklindedir.⁹²⁶

2.6.8.2. Tahzîr

Kemâleddîn el-Enbârî'ye göre tahzîr iki mansûp isimden oluşan bir terkîptir. Bu iki isimden biri fiilin yerini tuttuğu için bunlardan birinin hazfî durumunda fiilin ortaya çıkması lazımdır. Ancak müellifimiz bu iki isimden fiilin yerine geçmesi beklenen ismin birinci isim olduğunu ifade ederek bu durum için *الأسد الأسد “Aslana dikkat et”*

cümlesini örnek vermektedir. Müellife göre yukarıdaki iki *الأسد الأسد* isimlerinden birincisi fiil yerine kullanılmış isim olup ikinci *الأسد* “*Aslan*” ise mef'ûl'dur.⁹²⁷

Yukarıda ele aldığımız örnekte tahzîr ismin tekrarı ile yapılmıştır. Kemâleddîn el-Enbârî'nin belirttiğine göre *إِيَّاكَ وَ الشَّرَّ* “*Kötülükten sakın*” örneğinde olduğu gibi

إِيَّاكَ lafzından sonra ‘atıf yoluyla da yapılabilmektedir. Bu cümlede *الشَّرَّ* “*Kötülük*”

kelimesinin mansûp olmasının nedeni bu cümlede takdîrin *إِحْذَرْ وَ الشَّرَّ*

⁹²⁶ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 85-87.

⁹²⁷ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 169.

إِيَّاكَ “Kötülükten sakın” şeklinde olmasıdır. Burada إِيَّاكَ zamiri أَحْذَرُ “Sakın” fiilinin etkisiyle mansûptur. الشَّرُّ kelimesi ise إِيَّاكَ zamirine ma‘tûf olduğu için mansûptur. Bu örnekte أَحْذَرُ fiilinin إِيَّاكَ zamirinden sonra zikredilmesinin nedeni ise fiilin münfasıl mansûp zamirden önce gelmesinin câiz olmamasıdır. Müellif tahzîr fiilinin zamirden önce vârit olduğu şu beytin ise şâz olduğu için kıyasa konu olamayacağını açıklamıştır:

إِلَيْكَ حَتَّى بَلَغْتَ إِيَّاكَ

“Nihayet sana ulaştı sana!”⁹²⁸

Bu örnekte zamirden önce vârit olan tahzîr fiili بَلَغْتَ “Ulaştı” fiilidir. Müellife göre burada tahzîr fiili zamirden önce vârit olmuşsa da beyit şâz olduğu için esas alınamaz.⁹²⁹

Müellifin beyan ettiğine göre diğer zamirlerde olduğu gibi إِيَّاكَ zamiriyle fiil bitişemez. Bu إِيَّاكَ'nin mansûp münfasıl bir zamir olmasından kaynaklanmaktadır. Onun mansûp münfasıl olması kendisinin dışındaki unsurlardan ayrı bir mef'ûl olduğu anlamına gelir.⁹³⁰

2.6.8.3. İğrâ

Kemâleddîn el-Enbârî iğrânın tanımını yapmadan mevzuyu ele almaya başlamaktadır. Konunun başlangıcında öncelikle iğrâ konusunda harf ve zarfların neden fiillerin yerine kullanıldığı hususunu incelemektedir. Ona göre isim, harf ve zarflar fiillerden daha hafif olduğu için onların yerine kullanılmaktadır. Bu hususu açıkladıktan sonra Kemâleddîn el-Enbârî'nin bu amaçla kullanılan bazı zarf ve harflere değindiği görülmektedir. Onun naklettiğine göre özellikle عِنْدَكَ، عَلَيْكَ ve دُونَكَ lafızları fiillerin yerinde kullanılmaktadır. Bu durum bu lafızların fiillere delâlet edebilme özelliğine sahip olmasından kaynaklanmaktadır.⁹³¹

⁹²⁸ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 168-169.

⁹²⁹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 168-169.

⁹³⁰ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 169-170.

⁹³¹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 163.

Müellif iğrâ için emir fiilinin muhâtab sigasının kullanıldığını belirtmektedir. Onun zikrettiğine göre iğrâ gâib siga için kullanılamaz bunun nedeni ise iğrâ lafızları fiilin yerine ikâme edildiğinde onların gâib sigası için kullanılmasının hoş karşılanmamasıdır. Bundan dolayı iğrâ sadece muhâtab sigaya mahsûs olmuştur.⁹³²

Müellifimizin naklettiğine göre Basra Okulu'nun mensupları iğrânın ma'mûlünün kendisine takdîm etmesini câiz görmemişlerdir. Bu görüşlerini iğrânın fiilin fer'i olmasına dayandırmaktadırlar. Onlara göre iğrâ fiilin fer'i olduğu için nasıl ki fiilin ma'mûlünün fiile takdîmi câiz değilse iğrânın da ma'mûlünün iğrâya takdîmi câiz değildir. Kufe Okulu'nun mensupları ise iğrâ'nın ma'mûlünün kendisine takdîmini câiz görmüşlerdir. Bu konudaki kanaatlerini şöyle kanıtlamışlardır:

كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ

(Bunlar) üzerinize Allah'ın emri olarak yazılmıştır.⁹³³

Bu âyette yer alan كِتَابَ اللَّهِ "Allah'ın emri" lafzının "Üzerinize" عَلَيْكُمْ "âmilinin "Üzerinize" lafzı olduğunu belirtmişlerdir. Bundan dolayı كِتَابَ اللَّهِ cümlesindeki كِتَابَ kelimesinin mansûp olduğunu iddia etmişlerdir. Müellif Kufe Okulu'nun hatalı olduğunu ve كِتَابَ اللَّهِ cümlesindeki كِتَابَ kelimesinin عَلَيْكُمْ ibaresinden dolayı mansûp olmadığını belirtmiştir. Ona göre كِتَابَ kelimesi mastardan dolayı mansûp olmuştur.⁹³⁴

2.6.8.4. Mef'ûlun Fih

Konuya mef'ûlun fih'in tanımını açıklamakla başlayan Kemâleddîn el-Enbârî mef'ûlun fihi "İçinde (فِي) anlamı ifade eden zarf, zaman ve mekan bildiren bütün isimlerdir" şeklinde tanımlamaktadır. Müellif mef'ûlun fihe قُمْتُ اللَّيْلَةَ "Bu gece kalktım", جَلَسْتُ مَكَانَكَ "Yerine oturdum" ve صُمْتُ الْيَوْمَ "Bu gün oruç tuttum" gibi örnekler verir. Ona göre bu cümlelerin takdîri قُمْتُ فِي اللَّيْلَةِ "Bu gece kalktım", جَلَسْتُ

⁹³² el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 164.

⁹³³ en-Nisâ: 4 /24.

⁹³⁴ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 165-166.

“*Yerine oturdum*” ve “*Bu gün oruç tuttum*” şeklindedir. *صُمْتُ فِي الْيَوْمِ فِي مَكَانِكَ*

Kemâleddîn el-Enbârî'nin beyan ettiğine göre zarflar fiillerin kendisinde gerçekleştiği zaman ve mekan olduğu için zarf diye adlandırılmıştır. Kufe Okulu'nun mensubu olan dilcilerin bu özelliğinden dolayı zarflara *مَحَالٌّ* (Yani gerçekleşme alanı ve zamanı) ismini verdiğini açıklamaktadır.⁹³⁵

Kemâleddîn el-Enbârî'nin belirttiğine göre zarflar harfin yerine kullanılıyor olsa da harfin taşıdığı anlamı ifade etmezler ve mebnî de değillerdir. Bu görüşünü zarflarla beraber harflerin de zikredilebilmesine dayandırmaktadır. Ona göre zarflar *أَيْنَ* ve *مَتَى*

gibi istifhâm hemzesinin anlamı taşıdıklarında bu hemzenin izhârı câiz olmaz.

İstifhâm hemzesinin zarflarla beraber kullanılabilir olması ise zarfların harf anlamı taşımadığını kanıtlamaktadır. Zarfların harf anlamı taşıyor olması ise onun mu'râb olmasını gerektirmektedir. Lazım fiillerin kendi başlarına mekan zarfı alamadığını belirten İbnü'l-Enbârî'ye göre bu fiiller zaman zarfı alabilmektedir. Ona göre bunların zaman zarfı almalarının nedeni ise sigasıyla mastar çeşitlerine delâlet ettiği gibi zamana da işaret etmesidir. Fakat fiillerin sigasında *يَضْرِبُ، ضَرَبَ* örneğinde olduğu gibi mekana işaret eden herhangi bir özellik bulunmamaktadır.⁹³⁶

Kemâleddîn el-Enbârî'ye göre lazım fiiler de cihât-ı sitteyi alır. Bu durum bunların yapısı bakımından zaman zarfına benzemesinden kaynaklanmaktadır.⁹³⁷

2.6.8.5. Mef'ûlun Me'ah

Müellif konuyu ele almaya mef'ûlun me'ahın mansûp olduğunu açıklamakla başlamaktadır. Müellifin belirttiğine göre mef'ûlun me'ahıta nasp edici 'âmil konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Basra Okulu'nun mensubu olan dilcilerin belirttiğine göre buradaki 'âmil fiildir. İbnü'l-Enbârî Basra Okulu'nun bu görüşünü açıklamak için

إِسْتَوَى الْمَاءُ وَالْخَشَبَةَ “*Su odunla aynı seviyeye geldi*” cümlesini örnek olarak

vermektedir. Basra Okulu'nun mensupları bu cümlenin aslının *إِسْتَوَى الْمَاءُ مَعَ الْخَشَبَةِ*

“*Su odunla aynı seviyeye geldi*” şeklinde olduğunu ancak kullanımda kolaylık olsun

⁹³⁵ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 177.

⁹³⁶ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 178.

⁹³⁷ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 179.

diye مَعَ'nin yerine و harfinin ikâme edildiğini ve fiilin böylece اُخْشَبَةَ “Odun” kelimesini nasp ettiğini izâh etmektedirler. Kufe Okulu'nun mensubu olan dilcilerin ise mef'ûlun me'ahın hilâf üzere mansûp olduğunu iddia etmektedirler. Hilâftan maksat zıtlıktır. Böylece Kufe Okulu'nun mensuplarına göre mef'ûlun me'ah cümlelerinin ikinci kısmı olan fâ'il'in zıttı üzere mansûp olmaktadır. Müellif bu durumu yine اِسْتَوَى الْمَاءُ وَ اُخْشَبَةَ cümlesi ile vuzûha kavuşturmaktadır. Yani Kufe Okulu'nun mensuplarına göre bu اُخْشَبَةَ kısmı merfu' olan الْمَاءُ “Su” kısmına hilâfen mansûp olmaktadır. Ebû İshak ez-Zeccâc ise fiil 'atıf yoluyla mef'ûlde 'amel etmediği için و harfinden sonra fiil takdîr edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Ona göre اِسْتَوَى الْمَاءُ وَ اُخْشَبَةَ cümlesinde fiil takdîr edildikten sonra cümlelerin اِسْتَوَى الْمَاءُ وَ لَابَسَ اُخْشَبَةَ “Su yükseldi ve odunu sardı” şeklinde olacağını belirtmektedir. Müellifimiz doğru olan görüşün birinci görüş olduğunu belirtmektedir. Ona göre Kufe Okulu'nun ileri sürdüğü delil yanlıştır. Müellifimiz Kufe Okulu'nun getirdiği delili ضَرَبْتُ زَيْدًا “Zeyd'i dövdüm, vurdum” örneğiyle çürütmektedir. Zira ضَرَبْتُ “Dövdüm, vurdum” bir cümle olup fiil ve fâ'ilden müteşekkildir. Ona göre زَيْدًا kelimesinin mansûp olması onun ضَرَبْتُ cümlesinden dolayı mansûp olduğu anlamına gelmemektedir. Müellifimiz Ebû İshak ez-Zeccâc'ın fiilin 'atıf yoluyla 'amel etmediği şeklindeki görüşünün isabetsiz olduğunu ve fiilin 'atıf yoluyla ister herhangi bir harfin vasıtasıyla olsun ister kendi kuvvetiyle olsun mef'ûlde 'amel edebileceğini zikretmektedir.⁹³⁸

Kemâleddîn el-Enbârî mef'ûlün me'ahın kendisini nasp eden 'âmile takdîminin câiz olmadığını belirtmektedir. Bu durum و harfinin hükmünün kendinden önceki unsura takdîm etmemesi şeklinde olmasından kaynaklanmaktadır. Müellife göre و harfi

⁹³⁸ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 182-184.

fiilin kendisinden sonra gelen mef'ûlde 'âmil görevi görmesine yardımcı olmaktadır. Ona göre و harfinin takdîm etmemesinden dolayı mansûp olmak için ona ihtiyaç duyan mef'ûlun de takdîm etmesi câiz değildir.⁹³⁹

2.6.8.5. Mef'ûlun Leh

Kemâleddîn el-Enbârî'nin konuyu işlemeye mef'ûlun lehin 'âmilini ele almakla başladığı görülmektedir. Ona göre mef'ûlun lehin nasp edici 'âmili fiilin kendisidir. Bu hususta جُنَّتْكَ طَمَعًا فِي بَرِّكَ “*Senin bana iyilik yapmanı umduğumdan yanına geldim*” ve قَصَدْتُكَ لِإِتِّغَاءِ مَعْرُوفِكَ “*Senin bana iyilik yapmanı umduğumdan yanına geldim*” gibi örnekler zikretmekte ve bu cümlelerin aslının جُنَّتْكَ لَطَمَعٍ فِي بَرِّكَ “*Senin bana iyilik yapmanı umduğumdan yanına geldim*” ve قَصَدْتُكَ لِإِتِّغَاءِ مَعْرُوفِكَ “*Senin bana iyilik yapmanı umduğumdan yanına geldim*” şeklinde olduğunu belirtmektedir. Müellife göre mef'ûlun leh için kullanılan lazım fiilin müte'addî gibi 'amel etmesi ise 'âkil varlıktan sudûr olan davranışın bir 'illete (Nedene) dayanmasıdır. Bu 'illet fiilin gerçekleşme sebebidir. Fiilde ise bu 'illete delâlet etme özelliği bulunur. Bu özellikten ötürü bu fiil müte'addî gibi 'amel eder. İbnü'l-Enbârî mef'ûlun lehin ma'rife ya da nekre olabileceğini dile getirmekte ve bu konuda şu âyeti delil olarak zikretmektedir:

مَثَلُ الَّذِينَ يَنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ إِيْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَ تَشْبِيًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ

“Allah'ın rızasını kazanmak arzusuyla ve kalben mütmain olarak Allah'ın yolunda mallarını harcayanların durumu”⁹⁴⁰

Kemâleddîn el-Enbârî'ye göre bu âyetteki إِيْتِغَاءَ “*İçin, talep ederek*” kelimesi mef'ûlun leh olup مَرْضَاتٍ “*Rıza, hoşnutluk*” kelimesine muzâf olduğu için ma'rifedir.

Âyetteki تَشْبِيًا “*Mütmain olarak*” kelimesi ise nekre olan mef'ûlun lehtir.⁹⁴¹ Müellifin bu konuda verdiği diğer bir örnek ise şu beyitlerdir:

⁹³⁹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 185.

⁹⁴⁰ el-Bakara: 2/265.

⁹⁴¹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 185-186.

يَرْكَبُ كُلَّ عَاقِرٍ جُمُهورٍ

مَخَافَةً وَزَعَلَ المَحْبُورِ

وَ الهَوْلَ مِنْ تَهْوُلِ الهُبُورِ

“Devem avlanma korkusundan dolayı bitkisiz, bol kumlu yerlerde ve söz konusu endişeden alçak ovalarda yürümektedir.”⁹⁴²

Yukarıdaki beyitlerde مَخَافَةً “Korkusundan” kelimesi nekre olan mef’ûlun leh olup الهَوْلَ “Korku” kelimesi ise ma’rife olan mef’ûlun lehtir.

Müellifin aktardığına göre Ebû Ömer el-Cermî mef’ûlun lehin sadece nekre olmasının câiz olduğunu ileri sürmektedir. Muzâfı olduğu terkîp lafzi izâfet olduğu için muzâf olarak gelmek suretiyle ma’rife olmayacağını belirtmektedir. Yani izâfet lafzi olduğu için muzâfun ileyhe muzâf olması onun ma’rife olması için yeterli değildir. Bu husus için مَرَرْتُ بِرَجُلٍ ضَارِبٍ زَيْدٍ “Zayd’i döven adama uğradım” örneğini vermektedir. Ona göre cümlenin ضَارِبٍ زَيْدٍ “Zeyd’i döven” kısmı lafzî izâfet olduğu için burada muzâfın ma’rife olduğu söylenemez. Zira lafzi izâfette muzâfun ileyh muzâfa ma’rifelik kazandırmaz. Ebû Ömer el-Cermî bu konuda şu âyeti de delil olarak göstermiştir:

هَذَا عَارِضٌ مُمَطِّرُنَا

“Bu bize yağmur getiren bir buluttur”⁹⁴³

Ebû Ömer el-Cermî’ye göre bu âyette yer alan مُمَطِّرُنَا “Bize yağmur getiren” lafzının lafzi izâfet olduğunu ve bundan dolayı muzâfsı مُمَطِّرُ “Yağmur getiren” kelimesinin ma’rifelik özelliğini kazanmadığını ifade etmiştir. Ancak müellifimiz cumhûrun mef’ûlun lehin ma’rife olarak gelebileceği yönünde görüş beyan ettiğini dile getirmektedir. Ona göre el-Cermî’nin ileri sürdüğü görüş delile muhtaçtır. Doğru

⁹⁴² el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 186-189.

⁹⁴³ el-Ahkâf: 46/24.

olduğu söylese o zaman harf-i ta‘rifle gelmesi nasıl açıklanacak? Müellif bu hususta şu beyti zikretmektedir:

وَ الْهُوْلَ مِنْ تَهْوُلِ الْهُبُورِ

“Yüksek olmayan yerlerden korktuğu için bu tür yerlerden kaçınmaktadır.”

Müellifin belirttiğine göre الْهُوْلُ “Korku” kelimesi ma‘rife olan mef‘ûlun lehe örnektir. Bundan dolayı Ebû Ömer el-Cermî tarafından ileri sürülen görüşün hatalı olduğunu belirtmektedir.

Kemâleddîn el-Enbârî mef‘ûlun lehin ‘âmiline takdîminin câiz olduğunu beyan etmektedir. Mef‘ûlun leh konusunun sadece Basra Okulu’nun mensupları tarafından müstakil bir konu olarak işlendiğini Kufe Okulu’nun ise bu konuyu masdar konusunun içinde ele aldığını kaydetmektedir.⁹⁴⁴

2.6.8.6. Mef‘ûlü Mutlak

Müellif konuyu masdar başlığı altında ele almış ve masdarın mahiyeti konusunda geniş açıklamalara bu başlık altında yer vermiştir. Kemâleddîn el-Enbârî mastarın (mefulü mutlak) mansûb olduğunu çünkü fiilin onun üzerinde vukû‘ bulduğunu ifade etmektedir. Müellif sonra mastar mı fiilden türedi yoksa fiil mi mastardan türedi konusuna değinmekte ve bu konuyu Basra ve Kufe Okulları’nın görüşleri ekseninde ele almaktadır. Onun ifade ettiğine göre Basra Okulu’nun mensubu olan dilciler fiilin mastardan türediğini ifade etmiş ve bu konuda bazı deliller ileri sürmüşlerdir. Bu deliller şu şekildedir:

1. Mastar kelimesinin bu şekilde isimlendirilmesinin nedeni mastarın devenin çıktığı yer olmasıdır. Çıkış yeri anlamına geldiği için aynı isim fiilin kendisinden müştak olduğu mastara da verilmiştir. Bu isimlendirme ise fiilin mastardan müştak olduğu anlamına gelmektedir.

2. Mastar mutlak bir zamana delâlet ederken fiil ise mu‘ayyen bir zaman dilimine delâlet etmektedir. Nasıl ki mutlak mukayyed olanın aslı ise mastar da fiilin aslıdır.

3. Fiil iki şeye delâlet eder, mastar ise sadece bir şeye delâlet eder. Bir nasıl ikiden önce geliyorsa mastar da fiilden önce gelir.

⁹⁴⁴ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 186-189.

4. Mastar isim olduğu için fiile ihtiyaç duymayabilir ancak fiilin illaki bir isme ta'allük etmesi lazımdır. Bu durumda kendi başına kullanılamayanın fer' olması daha mantıklı olup kendi başına kullanılabilenin asıl olması daha evlâdır.

5. Eğer mastar fiilden türemiş olsaydı onu da hem kendisine hem de olaya delâlet eden ism-i fâ'il ve ism-i mef'ûller gibi fiilde var olan zaman ve olay durumlarına delâlet etmesi gerekmektedir. Mastarda böyle bir durumun hâsıl olmaması onun fiilden müştak olmadığı anlamına gelmektedir.

6. Eğer mastar fiilden iştikâk etmiş olsa o zaman onun da tıpkı fiil gibi mu'âyyen bir yolla türetilmiş olması gerekirdi. İsm-i fâ'il ve ism-i mef'ûllerde olduğu gibi kullanımında farklılıkların olmamasını lazımdı. Fakat mastarın diğer isimlerde olduğu gibi farklılıklar tazammün etmesi fiilin ondan müştak olduğu anlamına gelmektedir.

7. Fiil mastarın ihtivâ ettiği anlama delâlet etmektedir ama mastar fiili ihtivâ ettiği anlama delâlet etmemektedir. Yani fiil olan ضَرَبَ "Dövdü, vurdu" mastar olan الضَّرْبُ "Dövme, vurma" kelimesinin delâlet ettiği anlamı ihtivâ etmektedir. Ancak mastar olan الضَّرْبُ kelimesi fiil olan ضَرَبَ kelimesinin delâlet ettiği anlama işaret etmemektedir. Bu durum fiilin mastardan müştak olduğunu kanıtlamaktadır.

Kufe Okulu'nun mensupları ise mastarın fiilden müştak olduğunu iddia etmiş olup bu konuda şu üç delili ileri sürmüşlerdir:

1. قُمْتُ قِيَامًا "Çok hızlı kalktım" örneğinde olduğu gibi fiil mu'tel olduğu zaman mastar da mu'tel olur. Mastar قَاوَمَ قَوَامًا örneğinde olduğu gibi fiil sahîh olduğu zaman mastar da sahîh olur. Mastarın fiilin durumuna göre şekil alması onun fiilden müştak olduğu anlamına gelmektedir.

2. Fiil mastarda 'amel eder. Bu durumda 'âmil olanın yeri ma'mûl olanın yerinden önce gelir. Bundan dolayı masdar fiilden türemiştir.

3. Mastar fiili te'kîd için zikredilir. Bundan dolayı masdar mekkid olup müekked olan fiildir. Müekked olanın müekkid olandan derece bakımından daha önde olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Dolayısıyla bu durum mastarın fiilden sudûr ettiği anlamına gelmektedir.

İbnü'l-Enbârî bu konuda Basra Okulu'nun görüşüne katıldığını ve Kufe Okulu'nun görüşünün hatalı olduğunu şu şekilde açıklamaktadır:

1. Fiil sahîh olduğu zaman mastarın sahîh fiil, mu'tel olduğu zaman mastarın mu'tel olmasının nedeni fiil ile mastarın şekillerinin birbirine uyması ve kelimenin tasrîf yollarının farklı olmaması içindir.

2. Fiilin mastarda 'amel etmesi onun mastardan derece bakımından daha önce olduğu anlamına gelmez. Zira harfler de fiillerde ve isimlerde 'amel eder ancak bu durum harflerin fiillerin ve isimlerin aslı olduğu anlamına gelmemektedir.

3. Mastarın fiili te'kîd için zikredilmesi fiilin ondan rütbe bakımından daha önce geldiği anlamına gelmez. جَائِي زَيْدٌ زَيْدٌ “Zeyd yanıma geldi Zeyd” veya رَأَيْتُ زَيْدًا زَيْدًا

“Zeyd'i gördüm Zeyd'i” cümlelerinde olduğu gibi ikinci زَيْدًا-زَيْدٌ kelimelerinin birinci زَيْدًا-زَيْدٌ kelimelerine fer' olduğu anlamına gelmez. Bu durum mastar ile fiilin arasındaki ilişki için de geçerlidir.⁹⁴⁵

İbnü'l-Enbârî'nin zikrettiğine göre Sîbevehi قَعَدَ الْقُرْفُصَاءَ “Dizlerinin karnına çekip elleri ile ayakları sararak oturdu” cümlesinde الْقُرْفُصَاءَ “Dizlerinin karnına çekip elleri ile ayakları sararak oturmak” kelimesinin mansûp olmasını ondan önce vârit olan قَعَدَ fiilinin masdarına bağlamaktadır. Ona göre قَعَدَ fiilinin masdarı الْقُعُودُ “Oturma” şeklinde olup الْقُرْفُصَاءَ kelimesinin ihtivâ ettiği anlamı da tazammüm eder. Zira الْقُرْفُصَاءَ kelimesi oturmanın sadece bir çeşidini ifade etmektedir. Bunun için الْقُعُودُ kelimesinin anlamına dâhildir. İbn Serrâc ise الْقُرْفُصَاءَ kelimesinin mansûp olmasını onun قَعَدَ fiilinin mastarının sıfatı olmasına bağlamaktadır. Bundan dolayı bu cümlelerin takdîrinin قَعَدَ الْقُرْفُصَاءَ “Dizlerinin karnına çekip elleri ile ayakları sararak oturdu” şeklinde olduğunu iddia etmektedir. Müellifimiz tercihe şayan olan görüşün Sibeveyhi tarafından

⁹⁴⁵ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 172-175.

ileri sürülen görüş olduğunu belirtmiştir. Bu tutumunu sıfat takdîrine ihtiyaç duymayan görüşün sıfat takdîrine ihtiyaç duyan görüşten daha evlâ olmasına bağlamaktadır.⁹⁴⁶

2.6.8.7. Temyîz

Kemâleddîn el-Enbârî temyîz konusunu “*Temyîz bâbı*,”⁹⁴⁷ “*Sayı (‘Aded) bâbı*”⁹⁴⁸ ve “*كَمَ bâbı*”⁹⁴⁹ olmak üzere üç ayrı bâp olacak şekilde işlemiştir. Bundan ötürü “*Temyîz*” konusu kendi içinde “*Temyîz*,” “*Sayıların temyîzi*,” ve “*كَمَ*’in özellikleri” olacak şekilde üç ayrı başlık altında ele alınacaktır.

Müellif temyîzi “*Nekra bir kelimenin müphem (Manası kapalı olan) bir ifadeyi anlaşılır hale getirmesidir*” şeklinde tanımlamaktadır. Kemâleddîn el-Enbârî temyîzin tanımını yaptıktan sonra temyîzin mansûp olduğunu ifade etmiş ve temyîzi nasp eden ‘âmillere değinmiştir. Ona göre temyîzi nasp eden ‘âmil fiil ve fiil olmayan olmak üzere ikiye ayrılır. ‘Âmili fiil olan temyize *تَصَبَّبَ زَيْدٌ عَرَفًا* “*Zeyd terledi*” şeklinde örnekler vermektedir. Onun izâh ettiğine göre bu örnekte temyiz *عَرَفًا* “*Ter*” kelimesi olup ‘âmili *تَصَبَّبَ* “*Döküldü*” fiilidir. Müellif temyîzin ‘âmilllerini zikrettikten sonra temyizin ‘âmiline tekdîm edip etmeyeceği hususuna değinmektedir. Onun naklettiğine göre Sîbeveyhi ‘âmili fiil olan temyîzin ‘âmiline tekdîm etmesinin câiz olmadığını beyan etmektedir. Ebû Osman el-Mâzinî ve Ebû’l-‘Abbâs el-Müberrid ise bu tür temyîzin ‘âmiline tekdîm etmesinin câiz olduğunu savunmaktadırlar. İleri sürdükleri bu görüşü desteklemek için şu beyti zikretmişlerdir:

أَتَهَجُرُ سَلْمَى بِالْفِرَاقِ حَبِيبَهَا   وَ مَا كَادَ نَفْسًا بِالْفِرَاقِ تَطِيبُ

“*Nasıl olurda Selma sevgilisinden ayrılıp uzaklaşmaktadır. Halbuki kendisi de bu ayrılıktan hoşnut olmamaktadır.*”⁹⁵⁰

Onlara göre ‘âmili fiil olan temyîzin ‘âmili mutasarrıf fiil olduğu için tıpkı hâlde olduğu gibi ‘âmiline tekdîmi câizdir. Bu konuda *رَاكِبًا جَاءَ زَيْدٌ* “*Zeyd binekle geldi*”

⁹⁴⁶ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 176.

⁹⁴⁷ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 196.

⁹⁴⁸ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 218.

⁹⁴⁹ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 214.

⁹⁵⁰ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 196-197.

cümlesini örnek göstermişlerdir. Zira bu örnekte رَاكِبًا kelimesi hâl olup ‘âmili solan حَاءُ “Geldi” fiiline takdîm etmiştir. Ebû Osman el-Mâzinî ve Ebû'l-‘Abbâs el-Muberrid bu örnekte vukû‘ bulan durumun yukarıdaki beyitte de gerçekleştiğini savunmuşlardır. Onlar yukarıdaki beyitte mansûp olan نَفْسًا “Can, akıl ve nefis” kelimesinin mukaddem temyiz olduğunu تَطِيبُ “Güzel olmak, hoş olmak” kelimesinin ise muahhar ‘âmil olduğunu dile getirmişlerdir. Ancak müellifimiz onların bu konudaki görüşlerinin doğru olmadığını beyan etmiş ve Sîbeveyhi’nin zikrettiği görüşün doğru olduğunu söylemiştir. Onun zikrettiğine göre delil olarak gösterilen beytin ikinci kısmının aslı şu şekildedir:

وَمَا كَادَ نَفْسِي بِالْفِرَاقِ تَطِيبُ

“Nefsim ayrılıkla iyi olmaz.”

İbnü'l-Enbârî bu beytin onların naklettiği gibi olsa bile bu konuda delil olarak gösterilemeyeceğini açıklamıştır. Bu görüşünü نَفْسًا kelimesinin mansûp olarak telakkî edilmesi durumunda mukadder bir fiilin tayin edilebilmesine dayandırmıştır. Kemâleddîn el-Enbârî نَفْسًا kelimesinin mansûp olması için أَعْنِي kelimesinin takdîr edilebileceğini ve cümlelerin نَفْسًا أَعْنِي “Bir nefsi kast ediyorum” şeklini alabileceğini zikretmiştir.⁹⁵¹

İbnü'l-Enbârî'nin ifade ettiğine göre ‘âmili fiil olmayan temyîz cümlelerin siyak ve sibakından anlaşılabilir olan temyîzdir. Bu hususta عِنْدِي عِشْرُونَ رَجُلًا “Yanımda yirmi adam var” ve خَمْسَةَ عَشَرَ دِرْهَمًا “On beş dirhem” şeklinde örnekler vermektedir. Müellifin belirttiğine göre bu tür temyizde ‘âmil sayıdır. Sayının burada ‘âmil görevi görmesinin nedeni ise sayının شَدِيدٌ “Şiddetli, sert” ve حَسَنٌ “Güzel, iyi” örneklerinde olduğu gibi sıfatı müşebbeheye benzemesidir. Benzerlik yönü ise sıfatı müşebbehede olduğu gibi sayının da fâ'il ile sıfatlandırılmasıdır. Kemâleddîn el-Enbârî

⁹⁵¹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 196-197.

temyîzin nekre olduğunu dile getirmiştir. Bu durumun temyîzin tıpkı hâl gibi kendinden önceki cümleyi açıklıyor olmasından kaynaklandığını ifade etmiştir.⁹⁵²

2.6.9.7.1. Sayıların Temyîzi

Kemâleddîn el-Enbârî'nin ifade ettiğine göre sayılan müzekker olduğunda üçle-on arasındaki sayılara **أَهِاءُ** harfi eklenir. Ancak burada **أَهِاءُ** harfinden maksat tau'l-merbûta'dır. Müenneslerde bu durum müzekkerin aksi olup **أَهِاءُ** harfi eklenmez. Kemâleddîn el-Enbârî'nin beyan ettiğine göre sayılarda aslolan müennesliktir. Ancak genel anlamda müzekker müennesten daha asıl olduğundan onun da **أَهِاءُ** alması mümkündür. Kemâleddîn el-Enbârî durumun on sayısında farklı olduğunu açıklamaktadır.⁹⁵³

Müellife göre on bir ile on dokuz arasındaki sayıların temyîzi mansûp olup fetha üzere mebnîdir. Fatha üzerine mebnî olmasının nedeni ise bu hareketin en hafif olan hareke olmasıdır. Ancak temyîzin burada mebnî olmasının nedeni temyîzden önce var olan 'atıf و' nın hazfedilmesinden kaynaklanmaktadır. Müellifin ifade ettiğine göre on bir ile on dokuz arasındaki sayılarda bahsi geçen 'atıf و' nın hazfedilmesinin nedeni ise bu sayıların müfred sayı gibi görünmesinin istenmesidir. Ayrıca müellif on iki sayısının birler basamağının da mu'râb olduğunu dile getirmektedir.⁹⁵⁴

İbnü'l-Enbârî'nin naklettiğine göre **ثَلَاثٌ مِّئِينَ** "Üç yüz" denilmemesinin nedeni **المِائَةُ** lafzının kendi başına ceme delâlet etmesidir. Bundan ötürü **ثَلَاثُمِائَةٍ** şeklinde tek lafız kullanılmaktadır.⁹⁵⁵

Sayıların temyîzi konusunda mansûbâtla ilişkili olan on bir ile doksan dokuz arasındaki sayıların temyîzidir.

⁹⁵² el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 195-200.

⁹⁵³ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 218-219.

⁹⁵⁴ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 219-220.

⁹⁵⁵ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 223.

2.6.9.7. 2. كَمَّ 'in Özellikleri

Konuyu ele almaya كَمَّ 'in sükûn üzere bina edildiğini ifade ederek başlamış olan Müellifimiz bu durumu iki nedene bağlamaktadır. Birincisi كَمَّ 'in istifhâm için kullanıldığında harf manası taşımasıdır. İkincisi كَمَّ 'in teksîr manası taşımasından dolayı رُبِّ 'nin zıttı olmasıdır. Onun naklettiğine göre bir şey ya zıttı ya da benzeri üzerine ikâme edilir. Bu durumda كَمَّ taklîl manası bildiren رُبِّ 'nin zıttıdır. رُبِّ mebnî olduğu için كَمَّ de mebnî olur. İbnü'l-Enbârî'ye göre كَمَّ ister istifhâmiyye ister haberiyye olsun cümlelerin başında gelir. İstifhâmiyye olduğu zaman soru harfi gibi olur. Soru harfleri cümlelerin başında bulunduğu için كَمَّ de cümlelerin başında yer alır. Eğer كَمَّ haberiyye olursa bu durumda teksîr manası bildirdiği için رُبِّ 'nin zıttı olur. رُبِّ ise taklîl manası bildirdiği için nefî anlamı içerir. Nefî ise cümlelerin başında bulunur. Bundan dolayı كَمَّ haberiyye olduğunda da cümlelerin başında bulunur.⁹⁵⁶

Ona göre eğer كَمَّ istifhâmiyye olursa o zaman istifhâm harfi anlamını taşır. Bundan ötürü كَمَّ 'den sonraki kısım mansûp olur. Çünkü burada sayının yerine geçmiş olur. كَمَّ haberiyye olursa o zaman كَمَّ 'den sonraki kısım mecrûr olur. Bu durum كَمَّ 'in hem çoklu sayının yerini tutmuş olması hem de رُبِّ 'nin zıttı olmasından kaynaklanmaktadır. Zira رُبِّ 'den sonraki kısım da mecrûr olur.⁹⁵⁷

⁹⁵⁶ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 214.

⁹⁵⁷ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 215-216.

İbnü'l-Enbârî'nin ifade ettiğine göre istifhâmiyye olan كَمَّ sadece müfred ve nekre olacak şekilde gelebilir. Haberiyye olan كَمَّ ise müfred ya da cemi şeklinde gelebilir. İbnü'l-Enbârî كَمَّ'den sonraki kısmın her iki durumda da nekre olacağını ifade eder.⁹⁵⁸

Bu konunun mansûbâtla ilişkili olan kısmı kem-i istifhâmiyye hususudur.

2.6.8.8. Hâl

Kemâleddîn el-Enbârî konuyu hâlin tanımını vermekle ele almaya başlamaktadır. Hâli “Fâ'il veya mef'ûlun durumu” şeklinde ifade eden müellifimiz bu hususta جَائِي زَيْدٌ رَاكِبًا “Zeyd binek üzerinde yanıma geldi” ve ضَرَبْتُهُ مَشْدُودًا “Ona sert bir şekilde vurdum” örneklerini vermektedir. İbnü'l-Enbârî'nin beyan ettiğine göre birinci örnekteki رَاكِبًا “Binek üzerrinde” kelimesi زَيْدٌ kelimesinin durumunu bildirdiği için hâldir. İkinci cümledeki مَشْدُودًا “Sert bir şekilde” kelimesi ise vuranın vurma durumu hakkında bilgi vermesi bakımından hâldir.⁹⁵⁹

Müellif bir lafızlık hâlin hem fâ'ile hem de mef'ûle aynı anda ta'allük edebileceğini belirtir. Müellif hâlin hiçbir şekilde fâ'il'in yerine geçmediğini dile getirmektedir.

Kemâleddîn el-Enbârî'nin belirttiğine göre hâlin fiil ve fiilin manası olmak üzere (Ma'na'l-fi'l) iki 'âmili bulunmaktadır. 'Âmil fiil ise o zaman takdîmi câizdir. Bu durumda eğer hâl muahhar olarak zikredilecek olursa o zaman cümle جَائِي زَيْدٌ رَاكِبًا “Zeyd binek üzerinde yanıma geldi” şeklinde olur. Ancak hâl mukaddem ise bu durumda hâl رَاكِبًا جَائِي زَيْدٌ şeklinde olur. Müellifin zikrettiğine göre 'âmili fiil olan halin fiile takdîm etmesinin nedeni bu fiilin çekilebiliyor olmasıdır. Eğer hâlin 'âmili fiilin manası ise o zaman hâlin takdîmi câiz değildir. Yani هَذَا زَيْدٌ قَائِمًا “Bu Zeyd ayaktadır” şeklindeki bir cümlenin hâlin takdîm ettirilmesi suretiyle هَذَا زَيْدٌ

⁹⁵⁸ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 216-217.

⁹⁵⁹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 190.

şeklinde ifade edilmesi câiz değildir. İbnü'l-Enbârî el-Ferrânın رَاكِبًا حَائِنِي زَيْدٌ örneğinde olduğu gibi hâlde fâ'il'e dönen bir zamir olmasından dolayı hâlin takdîminin hiçbir şekilde câiz olmayacağını ifade ettiğini nakletmektedir. Müellif el-Ferrânın bu durumu fâ'il'in fiile takdîmi'nin câiz olmamasına dayandırdığını ifade etmektedir. Fakat müellifimiz bu görüşün sahîh olmadığını beyan etmektedir. Ona göre hâl olan رَاكِبًا kelimesi zâhirde takdîm etmişse de takdîren muahhar olarak telakki edilecek olursa hâlin 'âmiline takdîmi câiz olur.⁹⁶⁰

Müellife göre lâzım fiil zaman zarfları üzerinde müte'addî olduğu gibi hâlde de müte'addîdir. Bunun nedeni bu fiillerin zaman zarflarına ve hâle işaret etmesidir.⁹⁶¹

Kemâleddîn el-Enbârî'nin ifade ettiğine göre hâl yapısı bakımından fiilin sıfatı olarak telakki edilmektedir. Bundan ötürü hâl nekre olur. Bu özelliğinden dolayı Sîbeveyhi'nin onu fiilin na'tı şeklinde tabir ettiğini nakletmektedir.⁹⁶²

2.6.8.9. İstisnâ

Müellif incelemekte olduğumuz bu konuyu *Esrâru'l A'ربیyye*'de "İstisnâ bâbi,"⁹⁶³ "İstisnâ'da cer eden 'âmiller bâbi"⁹⁶⁴ ve "İstisnâ'da nasp eden 'âmiller bâbi"⁹⁶⁵ olmak üzere konuyu üç ayrı bâp şeklinde ele almıştır. Biz de bu üç başlığı "Müstesnâ," *Müstesnâda cer eden 'âmiller*" ve "Müstesnâda nasp eden 'âmiller" şeklinde ele alacağız.

Konuyu müstesnâ kavramının tanımını yapmakla işlemeye başlayan Müellife göre müstesnâ لَّا'nın manasıyla bir kısmın bütünden çıkarılmasıdır. Müellif müstesnânın tanımını verdikten sonra, müstesnânın neden mansûp olduğu hususuna değinmekte ve konuyla ilgili farklı görüşleri serdetmiştir. Kemâleddîn el-Enbârî'nin ifade ettiğine göre Basra Okulu'nun mensubu olan dalciler müstesnâ'da mansûp edici unsurun لَّا'nın vasıtasıyla fiilin kendisidir. Onlara göre lâzım fiil لَّا'nın aracılığıyla ondan güç alarak müstesnâyı nasb eder. Müellif bazı dalcilerin لَّا'nın "أَسْنَنِي" *Ayrı*

⁹⁶⁰ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 191-192.

⁹⁶¹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 192.

⁹⁶² el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 193.

⁹⁶³ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 201.

⁹⁶⁴ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 207.

⁹⁶⁵ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 212.

tutuyorum, hâriç tutuyorum” anlamına geldiğini ve bundan dolayı müstesnânın mansûp olmasında ‘âmil olduğunu iddia ettiklerini nakletmiştir. Müellif bu görüşün Basra Okulu’ndan ez-Zeccâc ve el-Müberrid tarafından ortaya atıldığını beyan etmiştir. Kufe Okulu’nun mensubu olan dilciler ile el-Ferrâ ^{لَا}’nın bir terkip olduğunu ve ^{لَا} ile ^{لَا}’nin birleşiminden meydana geldiğini zikretmişlerdir. ^{لَا}’nın bu özelliğinden ötürü müstesnânın müspet olunca mansûp menfi olunca merfu’ olduğunu dile getirmişlerdir. Ancak Müellif birçok konuda olduğu gibi bu konuda da Basra Okulu’nun mensubu olan dilcilerin görüş ve düşüncelerinin doğru olduğunu ifade edip diğer görüşlerin yanlışlığını delilleri ile açıklamaktadır.⁹⁶⁶ Müellif ez-Zeccâc ve onun görüşüne katılan âlimlerin görüşünün aşağıdaki beş nedenden dolayı fâsit olduğunu beyan etmiştir:

1. Eğer durum ez-Zeccâc ve onun görüşüne katılanların iddia ettiği gibi olsa o zaman istisnâda nasbın dışında başka bir durumun (Ref^ه ve cer gibi) câiz olmaması gerekirdi. Ancak cümle olumsuz olduğunda ^{مَا جَاءَنِي أَحَدٌ إِلَّا زَيْدٌ} “*Yanıma Zeyd’ten başka kimse gelmedi*” ve ^{مَا مَرَرْتُ بِأَحَدٍ إِلَّا زَيْدٍ} “*Zeyd’ten başka kimseye uğramadım*” örneklerinde olduğu gibi bedel olmak suretiyle müstesnâ mecrûr ve merfu’ da gelmektedir.

2. ez-Zeccâc ve onun görüşüne katılanların ileri sürdüğü görüş harf manalarının ‘amel ettirilmesi demektir. Bu durum ise câiz değildir. Bu husus için ^{مَا زَيْدٌ قَائِمًا} “*Zeyd ayakta değildir*” cümlesi örnektir. Bu örnekte ^{مَا} harfinin yerine ^{نَفَيْتُ} “*Yasakladım*” lafzının kullanılması suretiyle cümlenin ^{نَفَيْتُ زَيْدًا قَائِمًا} “*Ayakta olan bir Zeyd’e yasakladım*” şeklinde düşünülmesi harfin manasının ‘amel ettirilmesinden dolayı câiz değildir. Aynı durum ^{لَا} için de geçerlidir.

3. ^{غَيْرٍ}’nin ^{لَا} olmadan mansûp olması da ez-Zeccâc ve onun görüşüne katılanların hatalı olduğunu kanıtlamaktadır.

⁹⁶⁶ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 201-203.

4. ^{اَلَا}'nın yerine ^{اَسْتَنْتِي} fiili takdîr edilebileceği gibi ^{اِمْتَنَعُ} fiili de takdîr edilebilir.

Bu durum ez-Zeccâc ve onun görüşüne katılanların görüşünün fâsîd olduğunu göstermektedir.

5. ^{اَلَا}'nın manası 'amel ettirildiği zaman kelâm iki cümleye çıkar. Ancak fiilin ^{اَلَا}'nın takviyesiyle 'amel ettirildiği zaman kelâm tek cümle olur. Kelâmın tek cümle olması iki cümle olmasından daha evladır.

İbnü'l-Enbârî'nin ifade ettiğine göre el-Ferrânın görüşü delili bulunmadığı için zayıftır. ^{اَلَا}'nın el-Ferrânın iddia ettiği gibi لا ile ^{اِنَّ}'den mürekkep olması mümkün değildir. Ona göre harfler birbirine terkip edildiği zaman önceki özelliklerini yitirir.

Müstesnânın menfî olduğunda bedel yoluyla ref' olduğunu beyan eden el-Enbârî müstesnânın bu türünün mansûp da yapılabileceğini dile getirmektedir. Ancak bedel yapmanın daha kolay ve kullanışlı olduğunu açıklamaktadır. Fakat müspet olduğunda bu tür müstesnâya hiçbir şekilde bedel muamelesinin yapılamayacağını ifade etmektedir.⁹⁶⁷

2.6.8.9.1. İstisnâda Nasp Eden 'Âmiller

Kemâleddîn el-Enbârî konuyu ele almaya başlarken nasp eden 'âmilleri açıklamakta ve bu 'âmilleri ^{لا يَكُونُ-لَيْسَ- مَاخَلًا-مَاعَدًا} şeklinde sıralamaktadır. Ayrıca Kemâleddîn el-Enbârî bu 'âmillerin istisnâ'da nasp edici görevini görebilmesinin bu 'âmillerin fiil olmasından kaynaklandığını ifade etmektedir. Müellif ^{مَا} olmaksızın ^{خَلًا}'nın hem fiil hem de harf-i cer olabileceğini açıklamaktadır. Ancak Sîbeveyhi'nin ^{مَاعَدًا} kelimesinin sonrası için sadece mansûpluk özelliğini zikrettiğini dile getirmektedir. Müellife göre ^{لا يَكُونُ} ve ^{لَيْسَ}'nin sonrası mansûp olmak zorundadır. Zira bu kısımlar bu iki 'âmilin haberidir.⁹⁶⁸

⁹⁶⁷ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 206.

⁹⁶⁸ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 212-213.

2.6.8.9.2. İstisnâda Cer Eden ‘Âmiller

Müellifin ifade ettiğine göre *غَيْرَ إِلَّا*’nın yerine kullanıldığı zaman ondan sonra gelen kısım izafet yoluyla mecrûr olur. *غَيْرَ*’dan sonraki isim mecrûr olduğundan müstesnânın i‘râbı *غَيْرَ*’nin üzerinde zuhûr eder ve bundan ötürü *غَيْرَ* mansûp olur. Kemâleddîn el-Enbârî’nin ifade ettiğine göre *سِوَى* ve *سِوَاءَ* birer zarf olmalarından ötürü mansûpturlar. Bundan dolayı istisnânın i‘râbı *غَيْرَ*’de olduğu gibi bu iki zarfın üzerine aktarılamaz.⁹⁶⁹

Âlimler *حَاشَا*’nın fiil olup olmadığı konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Sîbeveyhi ve Basra Okulu’nun diğer mensuplarının ifade ettiğine göre harftir. Eğer fiil olsaydı diğer fiillerde olduğu gibi onun da başında *مَا* gelirdi. O zaman *مَا حَلَا زَيْدًا* “Zeyd’in dışında” denildiği gibi onun da başında *مَا* gelirdi. O zaman *مَا حَاشَا زَيْدًا* “Zeyd’in dışında” denilirdi. Fiil olduğuna dair bir delilin bulunmaması onun harf olduğunun göstergesidir. Kufe Okulu’nun mensubu olan dilciler ise *حَاشَا*’nın fiil olduğunu dile getirmektedirler. Müellif Basra Okulu’nun mensuplarından olan Ebû’l-‘Abbâs el-Müberriid de bu görüşe katıldığını ifade etmektedir. Kufe Okulu’nun mensupları bu görüşleri üç maddede incelemişlerdir. Bu maddeler şu şekildedir:

1. *حَاشَا*’nın beyitte geçtiği üzere *مَا أَحَاشِي* şeklinde kullanılmış olması onun fiil olduğunun delilidir. Çünkü şahıslara göre çekilmek fiillerin özelliklerindedir.
2. *حَاشَا*’nın fiil olduğunun ikinci delili ise *حَاشَ* örneğinde vukû‘ bulduğu gibi hazfe mevzû‘ olmasıdır.

⁹⁶⁹ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 207.

3. حَاشَا اللّٰهَ örneğinde olduğu gibi cer ل'na mute'allak olmasıdır. Harf-i cer ise sadece fiillere mute'allık olur.⁹⁷⁰

Müellifimiz birçok konuda olduğu gibi bu hususta da Basra Okulu'na katıldığını beyan etmektedir. Ona göre مَا أُحَاشِي iddia edildiği gibi حَاشَا'nın çekimi olmayıp حَاشِي lafzından alındığını zikretmektedir. Kufe Okulu'nun harfin bir kısmının hazf edildiğine dair görüşünün fâsit olduğunu belirten Kemâleddîn el-Enbârî رَبِّ örneğinde vukû' bulduğu gibi harflerde de hazf yoluna gidilebileceğini dile getirmektedir. Zira رَبِّ harfinin yaygın kullanımı رَبِّ şeklinde.⁹⁷¹

Kemâleddîn el-Enbârî خَلَا'nın hem fiil hem de harf olabildiğini ifade etmiştir. Ona göre eğer fiil olsa o zaman خَلَا'dan sonraki kısmın her zaman mansûp olacağını ve Fâ'ili de bünyesinde tazammün edeceğini beyan etmiştir. Ancak harf olursa bu durumda خَلَا'dan sonraki kelimenin mecrûr olacağını, bu durumun خَلَا'nın burada harf-i cer görevini görüyor olmasından kaynaklandığını ifade etmiştir.⁹⁷²

2.6.8.10. Münâdâ

Konuyu nidâ başlığı altında ele alan Kemâleddîn el-Enbârî'nin beyan ettiğine göre müfred ma'rife olan münâdâ zamme üzere mebnî olur. Bunun iki nedeni bulunmaktadır:

1. Birincisi hitâb, ta'rîf ve ifrâd bakımından hitâb ك'na benzemesidir.
2. İkinci sebep ise nidâ'nın seslere benzemesidir.

Müellif bu tür münâdânın kesre ve fetha değil de zamme üzere mebnî olmasını da üç maddede açıklamaktadır:

⁹⁷⁰ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 207-209.

⁹⁷¹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 209-210.

⁹⁷² el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 210-211.

1. Müellife göre müfred ma‘rife olan münâdânın fetha üzere mebnî olmamasının nedeni onun gayr-ı münsarıfla karıştırılması ihtimalidir. Cer üzere mebnî olmamasının nedeni ise mütekellim ي‘ının kendisine izâfe edilmiş gibi görünebileceği ihtimalidir.

2. Zamme üzere mebnî olmasının ikinci nedeni ise muzâfla arasında bir farkın olmasının istenmesidir.

3. Zamme üzere mebnî olmasının üçüncü nedeni ise kelâmın nidâda başlaması ve nidâda bitmesidir. Bu durumda بَعْدُ ve قَبْلُ kelimelerine benzemiş olmasıdır. Bu benzerlikten dolayı nidâ da tıpkı بَعْدُ ve قَبْلُ kelimeleri gibi zamme üzere mebnî yapılmıştır.⁹⁷³

Müellifimiz müfred ma‘rife olan münâdânın sıfatının يَا زَيْدُ الظَّرِيفُ/الظَّرِيفُ “Ey! maharetli, akıllı Zeyd” örneğinde olduğu gibi i‘râb bakımından merfû‘ olabildiği gibi mansûp da olabileceğini ifade etmiştir. Zira bu cümlede münâdânın sıfatı الظَّرِيفُ “Maharetli, akıllı” şeklinde merfû‘ olduğu gibi الظَّرِيفُ şeklinde mansûp da olabilmektedir. Ancak İbnü’l-Enbârî الظَّرِيفُ şeklinde mansûp olmasının daha uygun olacağını belirtmiştir. Bu görüşünü mebnînin sıfatında aslolanın lafza değil de mahalle hamledilmesine dayandırmaktadır.⁹⁷⁴

Kemâleddîn el-Enbârî’ye göre nidâ nekre ya da müphem olursa nidâ harfinin hazfî câizdir. Fakat bu durum يْ harfinin kullanıldığı nidâ için geçerlidir. Müellifin naklettiğine göre nidâ harfî يَا أَيُّهَا “Ey!” şeklinde geldiğinde münâdânın sıfatının يَا زَيْدُ الظَّرِيفُ/الظَّرِيفُ örneğinde olduğu gibi hem merfû‘ hem de mansûp gelip gelmeyeceği konusunda ihtilâf bulunmaktadır. Cumhûr münâdânın sıfatının yukarıdaki örnekte olduğu gibi hem mansûp hem de merfû‘ gelemeyeceğini belirtmektedir. Ebû Osman el-Mâzinî ise böyle bir durumun câiz olduğunu beyan etmektedir. Onun belirttiğine göre münâdânın sıfatı nidâ harfî يَا أَيُّهَا “Ey!” şeklinde olsa da الظَّرِيفُ يَا أَيُّهَا

⁹⁷³ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 224-225.

⁹⁷⁴ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 225.

زَيْدُ الظَّرِيفِ “Ey! maharetli, alımlı Zeyd” örneğinde olduğu gibi merfû‘ gelebilir.

Müellif Ebû Osman el-Mâzinî’nin bu görüşüne katılmakta ve doğru bulduğunu ifade etmektedir.⁹⁷⁵

Müellifin belirttiğine göre münâdâyâ iki kez ‘atf câizdir. ‘Atfedilen söz konusu isimlerden biri mansûp biri de merfu‘ olabilir. Hangisinin mansûp ya da hangisinin merfu‘ olacağı cümleye göre belirlenir.⁹⁷⁶

İbnü’l-Enbârî münâdânın mukadder bir fiilin etkisiyle mansûp olduğunu zikretmektedir. Buna اَدْعُوْ زَيْدًا- اُنَادِيْ زَيْدًا “Zeyd’i çağırıyorum- Zeyd’e sesleniyorum” cümlelerini örnek vermektedir. Ancak Kemâleddîn el-Enbârî’nin ifade ettiğine göre bazı dilciler münâdâda nasp edici ‘âmilin اَيْ harfi olduğunu belirtmektedirler. Bu görüşü ifade edenlere göre يَا harfi اَدْعُوْ-اُنَادِيْ anlamlarına gelmektedir.⁹⁷⁷

Müellif nidâ harfi يَا ile harf-i ta‘rîfin aynı cümlede kullanılmasının câiz olmadığını kaydetmektedir. Bunun durum hem nidâ harfi olan يَا’nın hem de harf-i ta‘rîfin, ma‘rife yapma özelliğine sahip olmasıdır. Müellif nidâ harfinin lavzatullâhtaki harf-i ta‘rîf ile her halükârda kullanılmasının câiz olduğunu dile getirmektedir.⁹⁷⁸

Müellifin beyan ettiğine göre يَا زَيْدُ “Ey Zeyd!” cümlesindeki زَيْدُ kelimesinin ma‘rife olması iki nedene bağlanabilir. Bu nedenler şu şekildedir:

1. Nidâ harfiyle kullanılmasından ötürü ‘alem (Özel isim) olmasından kaynaklanan ma‘rifelik ortadan kalkmış ve bunun yerine nidâ ve kasd yoluyla ma‘rife olmuştur.

2. Hem nidâdan hem de ‘alemlikten dolayı iki ma‘rifelik bir kelimedede vuku‘ bulmuştur. Bu durumda زَيْدُ “Zeyd” iki defa ma‘rife olmuş olur. Böyle bir durum ise câizdir. Bunun nedeni ise harf-i ta‘rîf ile nidâ yâsı يَا gibi lafzî olan iki ta‘rîf ‘alametinin bir arada vuku‘ bulmamış olmasından kaynaklanmaktadır.

⁹⁷⁵ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 228-229.

⁹⁷⁶ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 226.

⁹⁷⁷ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 227.

⁹⁷⁸ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 230-231.

Müellif ism-i mevsûllerin ile nidâ harfi olan يَا'nın harf-i ta'rîf ile kullanımı câizdir. Bunun nedeni ise bu isimlerdeki harf-i ta'rîfin zâit olmasıdır. Bu hususta şu beyti delil olarak kullanmaktadır:

فَدَيْتُكَ يَا الَّتِي تَيَّمَّتْ قَلْبِي وَ أَنْتِ بِخَيْلَةٍ بِالْوُدِّ عَنِّي

“Sana feda olayım ey kalbime dokunan sen bana karşı sevgi konusunda cimrisin!”⁹⁷⁹

Müellife göre bu beyitte yer alan الَّتِي ism-i mevsûlündeki harf-i ta'rîf zâit olup ta'rîf özelliği taşımamaktadır. Bundan dolayı nidâ harfiyle kullanılmasında herhangi bir abes yoktur.⁹⁸⁰

2.6.8.11. Terhîm

Kemâleddîn el-Enbârî terhîm'in aslı itibariyle nidâyaya dayandığını belirtmekte ve onu “Kelimenin hafifletilmesi için sonunun hazf edilmesi” şeklinde tanımlamaktadır.⁹⁸¹

İbnü'l-Enbârî'nin beyan ettiğine göre nahiv âlimleri sülâsî isimlerde terhîm yapmanın câiz olmadığını belirtmişlerdir. Onlara göre terhîm söyleyişte hafifletme maksadıyla yapılır. Sülâsî isimler zaten hafif oldukları için terhîme konu olmazlar. Kufe Okulu'nun mensupları ise orta harfi harekeli olmak şartıyla sülâsî isimlerde terhîm yapılabileceğini ileri sürmüşlerdir. Onlara göre عُنُقُ “Boyun” kelimesinin terhîmi yapılmış hali يَا عَنْ şeklinde. Bu doğrultuda verdikleri diğer örnekler ise يَدِي، عَدُوٌّ ve

دَمُوٌّ şeklindedir. Kufe Okulu'nun mensuplarına göre bu kelimelerde terhîm yapıldığı

için عَدُوٌّ “Yarın”, دَمٌ “Kan” ve يَدٌ “El” şeklini almıştır. Müellifimiz bu görüşün iki nedenden dolayı fâsit olduğunu izâh etmiştir:

1. Sülâsî isimlerde hazf az kıyasta ise uzaktır.

2. يَدِي، عَدُوٌّ ve دَمُوٌّ kelimelerinin sonundaki harflerin hazfedilmesinin nedeni

terhîmin aksine bu kelimelerin dile ağır gelmesidir.⁹⁸²

⁹⁷⁹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 229-230.

⁹⁸⁰ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 229-230.

⁹⁸¹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 236.

Müellifin naklettiğine göre Basra Okulu'nun mensubu âlimler müzâfün ileyhte terhîmin câiz olmadığını belirtmişlerdir. Bu görüşlerini muzâfün ileyhte nidâ يَا'sının etkili olmamasına dayandırmışlardır. Kufe Okulu'nun mensuplarına göre ise muzâfün ileyhte terhîm câizdir. Bu konuda başvurdukları delillerden birisi şu beyittir:

أ مَا تَرِينَ الْيَوْمَ أُمَّ حَمَزٍ قَارَبْتُ بَيْنَ عَنَقِي وَ حَمَزِي

“Ey! Hamza'nın annesi bu halimi görmüyor musun? (Yaşlılık ve acizlikten dolayı) hızlı ve yavaş yürüyüşüm birbirine yakındır.”⁹⁸³

Kemâleddîn el-Enbârî'ye göre Kufe Okulu'nun mensuplarının terhîme konu olduğunu iddia ettikleri muzâfün ileyh *أُمَّ حَمَزٍ* “Hamza'nın annesi” cümlesindeki *حَمَزٍ* kelimesidir. Zira bu ismin aslı *حَمَزَةٌ* şeklindedir. Müellifimiz bu örnekte terhîm bulunduğunu belirtmiş ancak kıyas konusu olamayacağını ifade etmiştir. Ona göre bu beyitte terhîm yapılmasının nedeni şiirin gerektirdiği zarurettir.⁹⁸⁴

2.6.8.12. Nüdbe

Kemâleddîn el-Enbârî'nin belirttiğine göre nüdbe “*Nâdibin mendûbu kaybettiği zaman hissettiği acıdır. (Yas tutanın yas esnasında kaybettiği kişiden dolayı çektiği acıdır)*” Kemâleddîn el-Enbârî'ye göre nüdbenin ‘alâmeti ise kelimenin başında bir *ي* veya *و* harfinin gelmesi ya da kelimenin sonunda bir *و* veya *ا* harfinin bulunmasıdır.⁹⁸⁵

Müellife göre *يَا عَبْدَ الْمَلِكِ* “*Vah Abdulmelik!*” örneğinde vukû‘ bulduğu gibi nüdbe *ا*'i muzâfün ileyhin sonun bitişir. Bunun nedeni muzâf ve muzâfün ileyhin birlikte tek kelime gibi olmasıdır. Bunun için nüdbe *ا*'nin müzâfün ileyhin sonuna bitişmesi câizdir. Muzâf ve müzâfün ileyhin tek kelime olduğunun kanıtı müzâfın tam olması için müzâfün ileyhin gerekmesidir. Müellif bu hususa için *غُلَامُ زَيْدٍ* “*Zeyd'in*

⁹⁸² el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 236-237.

⁹⁸³ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 238-240.

⁹⁸⁴ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 238-240.

⁹⁸⁵ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 243.

“çocuğu” ve ثَوْبٌ خَزٍ “İpek elbise” örneklerini vermektedir. Muzâf olan غُلامٌ “Çocuk” ve ثَوْبٌ “Elbise” kelimelerinin anlamının tam olması için müzâfün ileyh olan زَيْدٌ ve خَزٍ kelimelerinin zikredilmesi şarttır. Kemâleddîn el-Enbârî'nin naklettiğine göre nüdbe 'nin sıfatın sonuna bitişmesi câiz değildir. Bunun nedeni sıfat ve mevsûfun muzâf ve müzâfün ileyhinte olduğu gibi tek kelime özelliği taşımasıdır. “Bu maharetli, akıllı Zeyd'tir” örneğinde olduğu gibi sıfat olan الظَّرِيفُ kelimesi zikredilmese de هَذَا زَيْدٌ tek başına anlamlı bir cümledir. Bundan dolayı müellif nüdbe 'nin sıfatın sonuna bitişmesinin câiz olmadığını belirtmektedir. Fakat Yûnus b. Habîb ve Kufe Okulu'ndan bazı âlimler nüdbe 'nin sıfatın sonuna bitişebileceğini dile getirmektedir. Bu konuda şu örneği zikretmektedirler:

وَاجْمَعْتِي الشَّامِيَّتَيْنَاهُ

“Vah benim iki Şâm kadehim!”⁹⁸⁶

Ancak İbnü'l-Enbârî bu örneğin şâz olduğunu ve bundan dolayı kıyasta delil olamayacağını belirtmektedir.

İbnü'l-Enbârî'nin nidâda câiz olmadığı halde وَأَغْلَامَكَاهُ “Vah yavrucuğum!” örneğinde olduğu gibi nüdbenin muhâtaba izafesinin câiz olmasının nedeni nâdibin başına gelen musibetin bilinmesini istemesi olup mendûbtan cevap talep edilmemesidir.⁹⁸⁷

⁹⁸⁶ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 244-245.

⁹⁸⁷ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 244-245.

2.6.9. Mecnûrât

2.6.9.1. Müzâfün İleyh

Müellif öncelikle izâfeti biri اللام diğeri de من manalı olmak üzere ikiye ayırmaktadır. اللام manalı izâfete غلام زید “Zeyd’in kölesi” örneğini vermektedir. Ona göre bu cümlenin aslı ثوب خز من غلام زید “Zeyd’in kölesi” şeklindedir. من manalı izâfete ثوب خز “İpekten elbise” örneğini veren müellifimiz bu cümlenin aslının ثوب من خز “İpekten elbise” şeklinde olduğunu izâh etmektedir. Müzâfün ileyhin mecnûr olduğunu belirten Kemâleddîn el-Enbârî bu durumun اللام ve من harflerinden kaynaklandığını ifade etmektedir. Bu harflerin hazfedildiğini ama takdîren var olduklarını dile getiren İbnü'l-Enbârî cer etme özelliğine sahip olan bu harflerin yerine muzâfün ileyhin geçtiğini ve böylece mecnûr olduğunu beyan etmektedir. Müellife göre muzâfın tenvîn almamasının nedeni tenvînin inkita‘ anlamına gelmesidir. Müzâf ise muzâfün ileyhle bitişir. Bundan dolayı ittisâl özelliği olan muzâf inkita‘ vasfı olan tenvîni almaz.⁹⁸⁸

Kemâleddîn el-Enbârî’nin belirttiğine göre اللام manalı izâfetin من manalı olan izâfetten farkı من manalı olan izâfet sıfata çevrilebilirken اللام manalı izâfetin sıfata çevrilememesidir. Bu hususu ثوب خز ve غلام زید örnekleriyle izâha kavuşturmaktadır. Ona göre من manalı bir izâfet tamlaması olan ثوب خز “İpek elbise” cümlesi ثوب خز “İpek bir elbise” şeklinde sıfat tamlamasına çevrilebilmektedir. Zira anlam bozulmamaktadır. Ancak اللام manalı bir izâfet tamlaması olan غلام زید “Zeyd’in kölesi” cümlesi غلام زید şeklinde sıfat tamlamasına çevrildiği zaman anlamı bozulmaktadır. Zira “Zeyd’in kölesi” şeklindeki anlam “Köle Zeyd” şeklinde değiştiği için anlam bozulmuştur. Bu durumdan ötürü غلام زید kelimesinin غلام kelimesine sıfat yapılması câiz

⁹⁸⁸ el-Enbârî, *Esrâru'l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 279.

değildir. Aynı şey *زَيْدٍ وَجْهٌ* ve “Zeyd’in yüzü” *يَدُ عَمْرٍو* “Amr’ın eli” örnekleri için de geçerlidir. Bu örnekler de sıfat cümlesine çevirilemez. Çünkü cümlelerin anlamı bozulmaktadır.⁹⁸⁹

2.6.9.2. Harf-i Cerler

Harf-i cerlerin isme has olduğunu belirten İbnü’l-Enbârî bu harflerin ‘amel edebildiğini belirtmiştir. Konuya kısa bir girişten sonra müellifin bu harfleri ikiye ayırdığı görülmektedir. Bahsi geçen taksîm şu şekildedir:

1. Cer etmeyi gerektirenler
2. Cer etmeyi gerektirmeyenler

Müellif cer etme özelliğine sahip olan farflere *عَنْ -إِلَى -مِنْ -الْأَمْ فِي -الْبَاءُ -رُبَّ* şeklindeki harf-i cerleri örnek vermektedir. Ancak cer etmeyi gerektirmeyenlere *تَاءُ الْقَسَمِ* ve *وَأُو الْقَسَمِ* harf-i cerlerini örnek vermiştir. Cer etmeyi gerektiren harflerden olan *عَنْ* hem harf hem de isim olabilmektedir. İsim olduğunda aşağıdaki beyitte olduğu gibi harf-i cer alır:

فَلَقَدْ أَرَانِي لِلرَّمَّاحِ دَرِيَّةً   مِنْ عَنِّي يَمِينِي مَرَّةً وَأَمَامِي

“Kendimi sağımdan ve önümden (her yandan) mızraklara hedef oluyor görüyorum.”⁹⁹⁰

Kemâleddîn el-Enbârî’nin beyan ettiğine göre bu beyitlerde yer alan *عَنْ* harf-i ceri burada isim olarak ‘amel etmiştir. Bundan ötürü kendinden önce *مِنْ* harf-i ceri gelmiştir. Kendinden sonrası ise izâfet yoluyla mecrûr olmuştur.⁹⁹¹

عَلَى ise hem fiil hem isim hem de harf olabilmektedir. *عَلَى* harf-i ceri için geçerli olan hususlar *الْكَافُ* harf-i ceri içinde geçerlidir.⁹⁹² *مِنْ* harf-i ceri ise dört şekilde

⁹⁸⁹ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 279-280.

⁹⁹⁰ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 255.

⁹⁹¹ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 253-256.

kullanılabilmektedir. Bu dört çeşidin tümü anlama dayalıdır.⁹⁹³ Yine bu harflerden olan *إِلَى* abartı ve birliktelik anlamında kullanılmaktadır. *فِي* harfi ise zarf anlamında kullanılabildiği gibi genişlik ve kapsayıcılık anlamında da kullanılır. *الْأَمُّ* harfi ise tahsîs anlamında kullanılır. *الْبَاءُ* harfi ilsâk yani bitişiklik anlamında kullanılır. *رُبَّ* azlık anlamında kullanılıyorken *عَنْ* ayrılma anlamında kullanılmaktadır. *رُبَّ* harf-i ceri sadece nekrede kullanılıyorken diğer harf-i cerler hem nekrede hem de ma‘rifede kullanılabilmektedir. Müellif harf-i cerlerin genelde cümlenin başında gelmediğini ifade etmektedir.⁹⁹⁴

Kemâleddîn el-Enbârî'nin ifade ettiğine göre *مُدُّ* çoğunlukla isim oluyorken *مُنْدُ* ise harf olmaktadır. Ama ikisi de genelde hem harf hem de isim olabilmektedir. *مُدُّ*'ün aslı da *مُنْدُ* gibidir. Ona göre bunu anlamanın iki yolu bulunmaktadır. Birincisi bunların tasğîrini yapmaktır. *مُدُّ*'ün tasğîri ise *مُنِيدٌ* şeklindedir. Bu durum bize *مُدُّ*'ün *مُنْدُ*'den muhtasar olduğunu kanıtlamaktadır. Bunu anlamanın ikinci yolu ise *مُدُّ*'ün cem‘isine bakmaktır. *مُدُّ*'ün cemisi ise *أَمْنَادٌ* şeklindedir. Bu delil *مُدُّ*'ün aslının *مُنْدُ* olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Zira *مُنْدُ*'nün de cemisi *أَمْنَادٌ* şeklindedir.⁹⁹⁵

Kemâleddîn el-Enbârî'nin naklettiğine göre *مُدُّ* ya da *مُنْدُ* isim olduklarında kendilerinden sonraki isim de merfu‘ olur. Bu durum ise *مُدُّ* ya da *مُنْدُ*'nün mübteda, kendilerinden sonraki kısmın ise haber olmasından kaynaklanmaktadır. Müellif bu noktada *مَا رَأَيْتُهُ مُدُّ يَوْمَانِ وَ مُنْدُ لَيْلَتَانِ* “Onu iki gün ve iki geceden beri görmedim”

⁹⁹² el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 255-258.

⁹⁹³ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 260.

⁹⁹⁴ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 260-261.

⁹⁹⁵ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 270.

cümlesini örnek göstermektedir. Ona göre bu cümledeki مُدٌ ve مُنْدٌ mübteda olup onlardan sonraki kısım ise haberdir. Ancak مُدٌ ya da مُنْدٌ isim de olsa harf de olsa iki durumda da mebnîdir. مُدٌ sukûn üzere mebnî iken مُنْدٌ zamme üzere mebnîdir.⁹⁹⁶

İbnü'l-Enbârî'nin belirttiğine مُدٌ ve مُنْدٌ cümlede harf-i cer görevi gördüklerinde de mebnî olurlar. Bunun nedeni harflerin mebnî olmasıdır. İsim oldukları zaman ise harf manası taşımalarından dolayı mebnî olurlar.⁹⁹⁷

Kemâleddîn el-Enbârî'nin ifade ettiğine göre حَتَّى'nın üç tür kullanım şekli bulunmaktadır. Bunlardan biri حَتَّى'nın إِلَى harf-i ceri gibi kullanılmasıdır. Bunun delili şu âyettir:

سَلَامٌ هِيَ حَتَّى مَطْلَعِ الْفَجْرِ

*O gece tan yerinin ağarmasına kadar bir esenliktir.*⁹⁹⁸

Müellife göre bu âyette حَتَّى harf-i cer olarak kullanılmıştır. مَطْلَعِ kelimesi ise ondan dolayı mecrûdür.⁹⁹⁹

Müellife göre حَتَّى'nın diğer bir özelliği ise 'atıf و'nun yerine kullanılmasıdır. Buna örnek olarak رَأَيْتُ الْقَوْمَ حَتَّى زَيْدًا “Kavmi ve Zeyd'i gördüm” cümlesi örnek olarak getirilmiştir. Bu cümledeki حَتَّى 'atıf و'nun yerinde kullanılmıştır ve زَيْدًا kelimesi حَتَّى'nın 'atıf özelliğinden dolayı الْقَوْمَ kelimesine 'atfedilmiştir.¹⁰⁰⁰

İbnü'l-Enbârî'ye göre حَتَّى'nın üçüncü özelliği ise أَمَّا gibi ibtidâ' harfi olarak kullanılmasıdır. Müellif حَتَّى'nın bu çeşidine زَيْدٌ ضَارِبٌ حَتَّى زَيْدٌ ضَارِبٌ “Kavmi dövdüm

⁹⁹⁶ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 270-272

⁹⁹⁷ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 271.

⁹⁹⁸ el-Kadr: 97/5.

⁹⁹⁹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 265.

¹⁰⁰⁰ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 271-272

ve *Zeyd de dövüştü*” cümlesini örnek olarak zikretmiştir. Bu cümledeki حَتَّى ibtidâ’ harfi olan أَمَّا’nın yerine kullanılmıştır.¹⁰⁰¹

Kemâledîn el-Enbârî’nin naklettiğine göre حَتَّى’dan sonraki kısım müfred olduğu zaman i‘râba konu olur. Aksi halde حَتَّى dan sonraki kısmın i‘râbta mahalli yoktur.¹⁰⁰²

Harf-i cerlerin yanı sıra kasem harfleri de birleştikleri isimleri mecrûr yaparlar.¹⁰⁰³

Müellifin ifade ettiğine göre kasem harflerinin fiili çok kullanımdan dolayı hafzedilir. Müellif mahzûf olan kasem fiiline أَقْسِمُ بِاللَّهِ “Allah’a yemin ederim” ve أَحْلِفُ بِاللَّهِ “Allah’a yemin ederim” şeklinde örnekler vermektedir. Ona göre kasem harflerinde aslolan harf ب harfidir. Bunun nedeni ise mahzûf olan kasem fiiliyle birleşmeye daha uygun olmasıdır.¹⁰⁰⁴

İbnü’l-Enbârî’nin zikrettiğine göre kasem و kasem ب’sinin yerine kullanılabilir. Bunun nedeni ise و harfinin cem ب harfinin ilsâk manası bildirmesidir. Müellife göre cem ve ilsâk birbirine yakın manalardır. Diğer bir sebep ise her iki harfin mahrecinin dudak olmasıdır. Mahreçlerinin aynı olması و harfinin ب harfinin yerinde kullanılmasını sağlamıştır. ت harfi ise و harfinin yerinde kullanılmaktadır. Bu durum ت harfinin و harfinin yerinde kullanılmaya daha uygun olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁰⁰⁵

¹⁰⁰¹ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 266-267.

¹⁰⁰² el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 267-268.

¹⁰⁰³ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 275-277.

¹⁰⁰⁴ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 275-276.

¹⁰⁰⁵ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 276.

Kemâleddîn el-Enbârî'nin beyan ettiğine göre kasem harflerinden ت harfi sadece Lavzatullâh ile kullanılmaktadır. Bunun nedeni ise ت harfinin ب harfinin fer'î olan و harfinin fer'î olmasıdır. Yani bu durum onun fer'in fer'î olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁰⁰⁶

Müellifin beyan ettiğine göre ikisi olumlu ikisi de olumsuz olmak üzere kasemin cevabının başında dört harf bulunur. Olumlu olan harfler اِنَّ ve اَلَمْ şeklinde olup olumsuz olan harfler ise مَا ve لَّا şeklindedir. Bu harflerden لَّا'nın hazfedilmesinin ise câiz olduğunu zikretmiştir.¹⁰⁰⁷ İbnü'l-Enbârî bu hususta şu âyeti delil olarak getirmiştir:

قَالُوا تَاللّٰهِ تَفْتُوْا تَذْكُرُ يُوْسُفَ حَتّٰى تَكُوْنَ حَرَضًا اَوْ تَكُوْنَ مِنَ الْهٰلِكِيْنَ

*Allah'a yemin ederiz ki sen hala Yûsuf'u anıp durursun. Sonunda üzüntüden eriyip gideceksin veya helak olacaksın dediler.*¹⁰⁰⁸

Müellife göre bu âyette kasemin cevabı eğer olumlu olsaydı olumlu cevap cümlesinin başında gelen اِنَّ ve اَلَمْ'den birisi cümlede bulunurdu. Bu iki harften birisinin bulunmaması bu âyette kasemin cevabının menfi olduğu anlamına gelmektedir. Kemâleddîn el-Enbârî'ye göre bu âyetteki kasemin cevabının başında ise mahzûf bir لا harfi bulunmaktadır.¹⁰⁰⁹

¹⁰⁰⁶ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 277.

¹⁰⁰⁷ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 276-278.

¹⁰⁰⁸ Yûsuf: 12/85.

¹⁰⁰⁹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 278.

2.6.10. Nevâsîh

2.6.10 1. Kâne (كَانَ وَأَخْوَاتُهَا) ve Kardeşleri

Kemâleddîn el-Enbârî konuyu كَانَ ve kardeşlerinin fiil olduğunu belirtmekle ele almaya başlamaktadır. el-Enbârî كَانَ ve kardeşlerinin fiil olduğu konusunda nahivcilerin çoğunluğunun hemfikir olduğunu zikretmektedir. Onun naklettiğine göre bazı nahiv âlimleri mastara delâlet etmediği için كَانَ ve kardeşlerinin harf olduğunu ileri sürmektedirler. Müellifimiz bu görüşün doğru olmadığını ve كَانَ ve kardeşlerinin fiil olduğunu bazı delillerle açıklamıştır. Bu deliller aşağıdaki gibidir:

1. Bu fiillerin كَانُ -يَكُونُ , صَارَ - يَصِيرُ ve أَصْبَحَ - يُصْبِحُ örneklerinde olduğu gibi çekilebilmesi.
2. Bu fiillerin كَانَا , كُنْتُ ve كَانُوا örneklerinde olduğu gibi zamir olan ت , ا ve و alması.
3. Üçüncü delil ise bu fiillerin te'nîs tâsı almasıdır.

Kemâleddîn el-Enbârî كَانَ ve kardeşlerinden لَيْسَ'nin câmid bir fiil olduğunu ve çekiminin yapılamadığını dile getirmektedir. Müellifimiz bu fiillerin tam olmadığı için mastarın yerine habere delâlet ettiğini belirtmektedir ve bundan dolayı bu fiillere “*Ef'âlul'-l-ibâre*” (أفعالُ العِبَارَةِ) denildiğini nakletmektedir.¹⁰¹⁰

Kemâleddîn el-Enbârî كَانَ ve kardeşlerini aşağıdaki gibi beş kısma ayırmaktadır.

1. Nâkıs fiil olup mücerred bir zamana işaret eder ve haber alır. Bu kısma كَانَ زَيْدٌ قَائِمًا “*Zeyd ayaktaydı*” cümlesini örnek olarak vermektedir.

¹⁰¹⁰ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 132-133

2. Tam fiil olup diğer fiiller gibi ‘amel edenler. Bu durumda haber alamaz diğer tam fiiller gibi olaya ve zamana işaret eder. Bu hususta كَانُ زَيْدٌ “Zeyd oldu, meydana geldi” örneği verilmektedir. Bu örnekte كَانُ “oldu” ve “meydana geldi” anlamına gelmektedir. Burada verilebilecek diğer bir örnek ise şu âyettir:

إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ

*Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka.*¹⁰¹¹

Bu âyette vârit olan كَانُ tam fiil olarak ‘amel etmiş olup “oldu” ve “meydana geldi” anlamına gelmektedir.¹⁰¹² Bu hususta verilebilecek diğer bir örnek ise şu şekildedir: كَانُ’nin tam fiil gibi ‘amel edebildiğini belirten müellifimiz bu konuda şu beyit örnek olarak vermektedir:

فِدَى لِبْنِي ذُهَلِ بْنِ شَيْبَانَ نَاقَتِي إِذَا كَانَ يَوْمَ ذُو كَوَاكِبَ أَشْهَبُ

“Yıldızların parladığı günde (Savaşın çıktığı, toz ile dumandan ötürü her yerin karanlık olduğu kılıçların parladığı ya da ortamın bu toz ve dumandan karanlık olup yıldızların görüldüğü günde) devem (Sahip olduğu en değerli şey olması hasebiyle) Züheyl b. Şeyban kabilesine feda olsun.”¹⁰¹³

Müellifimiz bu beyitte geçen كَانُ’nin حَدَثَ “Oldu” anlamına geldiğini ve tam fiil olarak ‘amel ettiğini beyan etmiştir.¹⁰¹⁴

3. Bazen zamir-u şan alır. Bu noktada كَانُ زَيْدٌ قَائِمٌ “Zeyd ayakta” cümlesi örnek verilmektedir. Burada كَانُ’nin sadece haberidir ve Zeyd’in ayakta olduğunu ifade ettiği için durum bildirmektedir.

¹⁰¹¹ en-Nisâ: 4/29.

¹⁰¹² el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 133-134.

¹⁰¹³ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 135.

¹⁰¹⁴ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 135.

4. Bazen zâit olup ‘ameletmez. Örneğin كَانَ زَيْدٌ قَائِمٌ cümlesindeki كَانَ zaittir ve ‘amel etmemiştir. Cümle زَيْدٌ قَائِمٌ “Zeyd ayakta” şeklinde telakki edilmiştir.

5. Bazen صَارَ “Oldu” anlamı taşır. Bu konuda şu âyet örnek olarak kullanılmıştır:

وَ كَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ

*Kafirlerden olmuştu.*¹⁰¹⁵

Müellifin örnek olarak verdiği diğer bir âyet ise şu şekildedir:

فَكَانَ مِنَ الْمُعْرِقِينَ

*Boğulanlardan oldu.*¹⁰¹⁶

Müellifimiz كَانَ’nin bu iki âyette صَارَ anlamı taşıdığını belirtmiştir.¹⁰¹⁷

Kemâleddîn el-Enbârî صَارَ’nin tıpkı كَانَ gibi bazen nâkıs fiil olduğunu ve haber aldığını belirtir. Ancak tam fiil olduğu zaman normal bir fiil gibi ‘amel ettiğini ifade eder.¹⁰¹⁸

Kemâleddîn el-Enbârî’nin dile getirdiğine göre ظَلَّ، مَا فَتَيْ، مَا دَامَ، لَيْسَ hâriç كَانَ’nin diğer kardeşlerinin tümü tıpkı كَانَ gibi hem nâkıs fiil hem de tam fiil olarak ‘amel edebilmektedir. Ancak yukarıda dile getirdiğimiz dört örneğin sadece nâkıs fiil olarak kullanılabildiğini belirtmektedir.¹⁰¹⁹

Müellife göre مَا hâriç nâkıs fiillerin başında مَا harfi bulunan fiillerin haberlerinin kendisine takdîm etmesi câiz değildir.¹⁰²⁰

¹⁰¹⁵ el-Bakara: 2/34.

¹⁰¹⁶ Hûd: 11/43.

¹⁰¹⁷ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 135-137.

¹⁰¹⁸ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 137.

¹⁰¹⁹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 137.

¹⁰²⁰ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 139.

Basra Okulu'nun mensupları لَيْسَ'nin haberinin ismine takdîm etmesinin câiz olduğunu ifade etmişlerdir. Bundan ötürü لَيْسَ'nin haberinin kendisine de takdîm etmesini de câiz görmüşlerdir. Kufe Okulu'nun mensupları ise لَيْسَ'nin isminin kendisine takdîm etmesinin câiz olmadığını dile getirmiştir. Müellif genelde yaptığının aksine bu hususta Kufe Okulu'nun görüşlerini desteklemiştir. Bu tutumunu لَيْسَ'nin câmid bir fiil olmasına bağlamıştır. Ona göre لَيْسَ'nin haberinin ismine takdîm etmesi haberin müteahhir olmasında herhangi bir değişikliğe neden olmamaktadır. Ancak لَيْسَ'nin haberinin kendisine takdîm etmesi haberin aslen mükaddem olmasını beraberinde getirmektedir. Bu durumda لَيْسَ'nin makablinde ve maba'dinde 'amel etmesi için herhangi bir zaruret hâsıl olmamaktadır. Müellife göre لَيْسَ'nin haberinin kendisine takdîm etmesi câiz olmamasının diğer bir nedeni ise كَانَ'nin daha zayıf olmasıdır. كَانَ mütasarrıf bir fiil olduğu için haberinin kendisine takdîm etmesi câizdir. كَانَ fiili ise münsarırif değildir. Bundan ötürü كَانَ'den daha zayıf olup haberinin kendisine takdimi câiz görülmemiştir.¹⁰²¹

2.6.10.2. **İnne (إِنَّ وَأَخْوَاتُهَا) ve Kardeşleri**

Kemâleddîn el-Enbârî'nin ifade ettiğine göre bu harflerin 'amel etmesinin temel nedeni fiile benziyor olmasıdır. Bu benzerliği beş vecihle açıkladığı görülmektedir. Bahsi geçen maddeler şu şekildedir.

1. Bu harflerin mâzi fiil gibi fetha üzere mebnî olması.
2. Bu harflerin sülasî fiil gibi üç harfli olması.
3. Diğer fiillerin isim alması gibi bu harflerin de isim alması.
4. Bu harflerin normal fiiller gibi nûn-u vikâye alması.

¹⁰²¹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 140-141.

5. Bu harflerden her birinin bir fiil anlamını taşıyor olmasıdır.

Müellifimizin dile getirdiğine göre إِنَّ ve أَنْ gerçekleştirdim anlamına gelmektedir. كَأَنَّ benzettim anlamına gelmektedir. لَكِنَّ anladım veya kavradım anlamına gelmektedir. لَيْتَ temenni ettim anlamına gelmektedir. لَعَلَّ umdum anlamına gelmektedir.¹⁰²²

İbnü'l-Enbârî'nin zikrettiğine göre inne ve kardeşleri ismini ref' haberini de nasp eder. Bunun nedeni ise inne ve kardeşlerinin fiile benzemesidir. Zira fiiller yapıları bakımından fâ'il ve mef'ûl alırlar. Inne ve kardeşleri de fâ'il ve mef'ûlün yerine isim ve haber alırlar. Inne ve kardeşlerinin haberini değil de ismini nasp etmesinin nedeni bu harflerin gerçek fiillerden ayırt edilmesidir. Eğer merfû' olan haber mansûp olan isme takdîm edecek olursa o zaman bu harflerin gerçek fiillerle karıştırılması durumu ortaya çıkar. Böyle bir durumun hâsıl olmaması için mukaddem olan isimdir. Inne ve kardeşlerinde ismin mansûp olmasının diğer bir nedeni de عَسَى ve لَيْسَ gibi çekilemeyen fiillerle karıştırılmasının istenmemesidir.¹⁰²³

Müellifin aktardığına göre إِنَّ ve لَكِنَّ harflerinin mahalline 'atıf yapmak câizdir.

Bu durum bu iki harfin (إِنَّ ve لَكِنَّ) ibtidânın manasını değiştirmemesinden kaynaklanmaktadır. Ancak bu hüküm إِنَّ'nin diğer kardeşleri için geçerli değildir. Zira bu harfler ibtidânın anlamını değiştirmektedir. إِنَّ'nin diğer kardeşlerinden كَأَنَّ teşbîh, لَيْتَ temenni ve لَعَلَّ tereccî anlamına gelmektedir. Bunun için ibtidânın manasını değiştirmektedirler.¹⁰²⁴

Kemâleddîn el-Enbârî'nin izâh ettiğine göre nahivciler إِنَّ'nin haber zikredilmeden önce mahalline 'atıf yapmanın câiz olup olmayacağı konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Basra Okulu'nun mensupları bu durumun kesinlikle câiz olmadığını

¹⁰²² el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 148-149.

¹⁰²³ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 149-150.

¹⁰²⁴ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 351.

belirtmişlerdir. Müellifin naklettiğine göre Basra Okulu'nun mensuplarına göre bu durum *زَيْدٌ قَائِمَانِ إِنَّكَ وَ زَيْدٌ قَائِمَانِ* “*Sen ve Zeyd ikiniz ayaktasınız*” şeklinde bir cümlenin inşâ edilmesini icâp ettirmesinden dolayı câiz değildir. Onlara göre bu durum cümlenin ma‘tuf olan kısmının (زَيْدٌ) ibtidâ aracılığıyla merfû‘ olmasını ve ibtidânın زَيْدٌ kelimesinin haberi olan قَائِمَانِ kelimesinde ‘amel etmesini gerektirmektedir. قَائِمَانِ kelimesi aynı zamanda ك harfinin de haberidir. Bu husus إِنَّ'nin de قَائِمَانِ kelimesinde ‘amel etmesini icâp etmektedir. Bu durum إِنَّ ile ibtidânın aynı kelimedeki ‘amel etmesini beraberinde getirmektedir. Böyle bir durum ise câiz değildir. Kufe Okulu'ndan el-Kisâi *إِنَّ* ‘amel etsin ya da etmesin *زَيْدٌ قَائِمَانِ إِنَّكَ وَ زَيْدٌ قَائِمَانِ* örneğinde olduğu gibi *إِنَّ*’nin haber zikredilmeden önce mahalline ‘atıf yapmanın kesinlikle câiz olduğunu savunmaktadır. Kufe Okulu'ndan el-Ferrâ ise *إِنَّ*’nin haber zikredilmeden önce ismine ‘atıf yapmanın *إِنَّ*’nin ‘amel etmediği cümlelerde câiz olduğunu belirtmektedir. el-Ferrâ bu görüşünü şu âyetle desteklemektedir:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئُونَ وَ النَّصَارَى مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ يَوْمِ الْآخِرِ وَ عَمِلَ صَالِحًا
فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لَا هُمْ يَحْزَنُونَ

“*Şüphesiz inananlar (müslümanlar)ile Yahudiler, Sâbiilerden ve Hıristiyanlardan (her grubun kendi şeriatında) Allah’a ve ahiret gününe inanan ve sâlih ‘amel işleyenler için korku yoktur. Onlar mahzûn olmayacaklardır (diye hükmedilmiştir.)*”¹⁰²⁵

Kemâleddîn el-Enbârî’nin dile getirdiğine göre el-Ferrâ الصَّابِئُونَ kelimesini haber tamamlanmadan önce *إِنَّ*’nin ismine ‘atıf etmiştir.¹⁰²⁶ Müellifimiz bu münâkaşada Basra Okulu’nun görüşlerine katıldığını belirtmektedir. Onun zikrettiğine göre Kufe

¹⁰²⁵ el-Mâide: 5/69.

¹⁰²⁶ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 352.

Okulu'nun savunduğu görüşler fâsittir. el-Kisâî'nin delil olarak kullandığı **إِنَّكَ وَ زَيْدٌ** cümlesinin delil olamayacağını belirtmekte ve Sîbeveyhi'den bu cümlenin yanlış olduğuna dönük bir rivâyete değinmektedir. el-Ferrânın delil olarak kullandığı âyetin de iki şekilde ele alınabileceğini belirtmiştir:

1. Âyette takdîm ve te'hîrin var olduğuna hükmedilebileceğini belirten Kemâleddîn el-Enbârî bu durumda âyette takdîrin aşağıdaki gibi olduğunu belirtmektedir:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَ لَهُمْ يَحْزُنُونَ

وَالصَّابِغُونَ النَّصَارَى

Âyetin takdîme konu olan kısmı **و مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَ لَهُمْ** şeklindedir. Te'hîre konu olan kısmı ise **وَالصَّابِغُونَ وَ النَّصَارَى** şeklindedir. Buna göre âyetin aslı şu şekildedir:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَ لَهُمْ يَحْزُنُونَ

وَالصَّابِغُونَ وَ النَّصَارَى وَ عَمِلَ صَالِحًا

“İman edenlere ve Yahudilere ve ahiret gününe inanlara hiçbir korku yoktur ve onlar mahzun olmayacaklardır. Sâbiülerden'in, Hıristiyanlar'ın ve sâlih 'amel işleyenlerin (mü'mün ve Yahudiler gibi) durumu da böyledir.”

2. İbnü'l-Enbârî'nin belirttiğine göre âyetin incelenebileceği ikinci şekil ise **و مَنْ**

وَالصَّابِغُونَ وَ النَّصَارَى kelimesine haber yapılması şeklindedir.¹⁰²⁷ Bu durumda âyetin anlamı şu şekilde olmaktadır:

“İman edenlere, Yahudilere ve ahiret gününe inanlara hiçbir korku yoktur. Onlar mahzûn olmayacaklardır. Sâbiülerden ve Hıristiyanlardan Allah'a ve ahiret gününe inanmış ve sâlih 'amel işleyenler vardır.”

¹⁰²⁷ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 152-154.

2.6.10.3. Ef'âlu'l-Kulûb

Kemâleddîn el-Enbârî bu konuyu *Esrâru'l-'Arabiyye*'de zanentu ve kardeşleri (ظَنَنْتُ وَأَخَوَاتُهَا) başlığı altında ele almıştır.¹⁰²⁸

Kemâleddîn el-Enbârî'nin ifade ettiğine göre bu fiiller mübteda ve haberin başına gelir mübteda ve haberi mef'ûl yaparlar. İkisinin de mef'ûl olmasının nedeni ise mübteda ve haberin birlikteliğidir. Mübteda habersiz haber de mübtedasız olmaz. Bu iki mef'ûlden birinin hazfî de câiz değildir. Müellife göre zanentu ve kardeşleri cümlelerin sonunda veya 'ameledebileceği noktadan sonra gelecek olursa 'amel etmez. Cümlelerin ortasında gelecek olursa o zaman 'amel etmiş sayılabileceği gibi 'amel etmemiş şeklinde de alınabilir.¹⁰²⁹

İbnü'l-Enbârî'nin beyan ettiğine göre zanentu ve kardeşleri fiildir. Bunlardan ظَنَنْتُ "Zannettim" üç tür anlamda kullanılmaktadır. Bunlardan biri zan (Şüphe) anlamında kullanılmasıdır. Bu durumda zan sonucu oluşan iki ihtimallerden birisinin tercihi söz konusudur. İkincisi yakîn anlamında kullanılmasıdır. Müellif ظَنَّ'nin bu türü için şu âyeti zikretmektedir:

الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ أَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ

*Onlar Rablerine kavuşacaklarını ve gerçekten O'na döneceklerini çok iyi bilirler.*¹⁰³⁰

İbnü'l-Enbârî'nin izâh ettiğine göre ظَنَّ bu âyette yakîn anlamında kullanılmıştır.¹⁰³¹

Kemâleddîn el-Enbârî'nin ifade ettiğine göre ظَنَّ'nin üçüncü anlamı ise töhmet anlamında kullanılmasıdır. Müellif burada aşağıdaki âyeti zikretmektedir:

وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ

*O gaybta cimri değildir.*¹⁰³²

¹⁰²⁸ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 156.

¹⁰²⁹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 159-160.

¹⁰³⁰ el-Bakara: 2/46.

¹⁰³¹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 156.

¹⁰³² et-Tekvîr: 81/24.

Müellifin beyan ettiğine göre ظَنَّ burada töhmet anlamında kullanılmıştır.¹⁰³³

İbnü'l-Enbârî'ye göre bu fiillerden خَلْتُ ve حَسِبْتُ fiileri ظَنَنْتُ anlamında kullanılmaktadır. زَعِمْتُ “Sandım” ise doğru olmayan bir söylemi belirtmek için kullanılır. عَلِمْتُ “Bildim, idrak ettim” asıl anlamıyla kullanılacak olursa iki mef'ûl alır. Eğer عَرَفْتُ “Tanıdım, bildim” anlamında kullanılırsa o zaman sadece bir mef'ûl alır. Bu fiillerden olan رَأَيْتُ eğer inanma anlamında kullanılırsa o zaman iki mef'ûl alır.

Normal görme anlamında kullanılırsa o zaman tek mef'ûl alır. عَلِمْتُ fiili وَجَدْتُ anlamında kullanılırsa o zaman iki mef'ûl alır. أَصَبْتُ “İsabet etti, elde ettim” anlamında kullanılırsa o zaman tek mef'ûl alır. Kemâleddîn el-Enbârî وَجَدَ fiilinin bazen lazım fiil görevini gördüğünü ve bundan dolayı mef'ûl almadığını ifade etmektedir.¹⁰³⁴

2.6.11.4. مَا'nın Özellikleri

Müellif مَا'nın hem fiilin hem de ismin başına geldiğini ifade etmiştir. Ancak Müellifin verdiği örnek ve açıklamalardan anladığımız kadarıyla fiilin başına gelen مَا nefî مَا'sıdır. Bunun kanıtı ise مَا يَقُومُ زَيْدٌ örneğidir. Çünkü burada fiil cümlesinin başına gelmiş ve cümlenin anlamını “Zeyd ayağa kalkmıyor” şeklinde olumsuz yapmıştır.¹⁰³⁵ İsmi başına gelen مَا ise لَيْسَ'ye benzeyen مَا'dır.¹⁰³⁶

Müellifimizin naklettiğine göre Hicaz ahalisinin dilinde مَا'nın özellikleri ile لَيْسَ'nin özellikleri birbirine benzer. Bu durumun iki temel sebebi bulunmaktadır.

¹⁰³³ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 157.

¹⁰³⁴ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 157.

¹⁰³⁵ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 145.

¹⁰³⁶ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 145.

Birincisi مَا'nın لَيْسَ de olduğu gibi şimdiki zamanda olumsuz anlam ifade etmesidir.

İkinci sebep ise مَا'nın لَيْسَ gibi ismini ref' haberini de nasp etmesidir.¹⁰³⁷

İbnü'l-Enbârî مَا'nın لَيْسَ ile benzerliğini ele aldıktan sonra مَا'nın haberinin mansûp olmasının nedenlerine değinmektedir. Onun beyan ettiğine göre Kufe Okulu'nun mensupları مَا'nın haberinin mansûp olmasını hazfedilmiş harf-i cere bağlamışlardır. Ancak İbnü'l-Enbârî bu görüşün doğru olmadığını dile getirmektedir. Kufe Okulu'nun mensupları bu konuda öncelikle şu âyeti delil olarak göstermiştir.

وَ كَفَى بِاللَّهِ وَلِيًّا وَ كَفَى بِاللَّهِ نَصِيرًا

“Allah, dost olarak yeter. Allah, yardımcı olarak yeter.”¹⁰³⁸

Müellifin ifade ettiğine göre lavzatullâhtan (الله) önce vârit olan -ب- harf-i ceri hazfedilecek olursa mecrûr olan lavzatullâh merfu' olur. Ancak وَلِيًّا ve نَصِيرًا kelimelerinin harekesinde bir değişiklik meydana gelmez ve bu iki kelime mensûp kalır. Müellif bu görüşünü şöyle delillendirmiştir:

وَ كَفَى اللَّهُ وَلِيًّا وَ كَفَى اللَّهُ نَصِيرًا

“Allah, dost olarak yeter Allah, yardımcı olarak yeter.”

Görüldüğü gibi lafzatullâh harf-i cer hazfedildikten sonra merfu' olmuş ve وَلِيًّا ve نَصِيرًا kelimeleri ise mansûp olarak kalmıştır. Müellif bu durumun aşağıdaki beyit için de geçerli olduğunu belirtmiştir.

عُمَيْرَةَ وَ دَعَّ إِذْ تَجَهَّزْتَ غَادِيًّا كَفَى الشَّيْبُ وَ الْإِسْلَامُ لِلْمَرْءِ نَاهِيًّا

“Umyera! Kendin ile dünya işleri arasına mesafe koymaya karar verdiysen o zaman kötü huylardan vazgeç. Zira kişiye alıkoyucu olarak İslam ve ihtiyarlık yeter.”¹⁰³⁹

¹⁰³⁷ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 143.

¹⁰³⁸ en-Nisâ: 4/45.

¹⁰³⁹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 143-144.

Müellifin izâh ettiğine göre bu beyitte yer alan الشَّيْبُ “İhtiyarlık” kelimesi harf-i cer hazfedildiği için merfu‘ olmuştur. Bu durum نَاهِيًا kelimesinin mansûp olmasında herhangi bir değişikliğe neden olmamıştır.¹⁰⁴⁰

İbnü'l-Enbârî'ye göre ما'nın ismi ile haberinin arasına istisnâ edatı olan إِلَّا girecek olursa مَا 'amel etmez. Bunun sebebi isimi ile haberinin arasına إِلَّا girdiği zaman anlamdaki olumsuzluğun ortadan kalkmasıdır. Manadaki olumsuzluk ortadan kalkınca مَا'nın لَيْسَ ile benzerliği ortadan kalkmış olur. Dolayısıyla مَا'nın 'amel etmesi için gerekli olan şartlar ortadan kalkmış olur. Bu durum أَنَّ harfî için de geçerlidir. مَا'nın ismi ile haberinin arasına أَنَّ girdiği zaman çekilemeyen fiillere az benzeyen مَا zayıf olduğu için 'ameletmez. Müellife göre مَا قَائِمٌ زَيْدٌ “Zeyd ayakta değildir” örneğinde olduğu gibi مَا'nın haberinin ismine takdîm etmesi durumunda مَا yine 'amel etmez.¹⁰⁴¹

2.6.10.4. Mukârebe Fiilleri

Kemâleddîn el-Enbârî bu fiillerden sadece عَسَى fiilini ele almış ve konuyu عَسَى bâbı başlığı altında incelemiştir. Onun belirttiğine göre عَسَى tasrîfi yapılamayan mâzî manalı bir mukârebe fiilidir. Ancak İbnü'l-Enbârî'nin aktardığına göre İbn Serrâc عَسَى'nın harf olduğunu iddia etmektedir. Fakat müellif görüşün şâz bir görüş olduğunu belirtir ve onu reddeder. Müellif عَسَى'nın bir fiil olmasını onun zamir alabiliyor olmasına dayandırmaktadır. Buna عَسَىتُ ve عَسَيْتُ cümlelerindeki zamirleri örnek

¹⁰⁴⁰ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 143-144.

¹⁰⁴¹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 143-147.

vermektedir. Kemâleddîn el-Enbârî'nin bu konu için ileri sürdüğü delillerden biri de عَسَى'nın te'nîs tâ'sı alabilmesidir.¹⁰⁴²

Kemâleddîn el-Enbârî'nin belirttiğine göre عَسَى tam çekilemeyen bir fiildir. Bu durumu عَسَى'nın harfe benziyor olmasına dayandırmaktadır. İbnü'l-Enbârî عَسَى'nın ismini daima merfû' olduğunu ifade etmektedir. Haberinin ise mansûp gelecek zaman fiilinden oluştuğunu dile getirmektedir. Müellifin naklettiğine göre عَسَى'nın haberi olan fiilin mansûp olmasının nedeni ise gelecek zaman fiilini nasp eden أَنْ harfidir. Müellifi bu hususa عَسَى زَيْدٌ أَنْ يَقُومَ ”Umulur ki Zeyd ayağa kalkar” cümlesini örnek vermektedir. Bu cümledeki زَيْدٌ kelimesi عَسَى'nın merfû' olan ismidir. أَنْ يَقُومَ ”Ayağa kalkma” cümlesi ise عَسَى'nın mansûp olan haberi olup gelecek zaman fiilinden müteşekkildir. Kemâleddîn el-Enbârî أَنْ harfinin عَسَى'nın haberinin başına gelmesini hem أَنْ harfinin hem de عَسَى'nın gelecek zaman fiiline mahsûs olmasına bağlamaktadır.¹⁰⁴³

İbnü'l-Enbârî'nin beyan ettiğine göre عَسَى'nın haberinin başındaki أَنْ harfinin hazfedilmesi câizdir. Bunun nedeni عَسَى'nın da تَطْكَ كَادٌ gibi bir mükârebe fiili olmasıdır.¹⁰⁴⁴

2.6.10.5. Nefî Cins Lâsı (لا)

Kemâleddîn el-Enbârî bu konuyu لا bâbı şeklinde ele almaktadır. Ona göre لا رَجُلٌ فِي الدَّارِ ”Evde herhangi bir adam yok” örneğinde olduğu gibi لا'nın ismi nekre olup fatha üzere mebnîdir. İbnü'l-Enbârî لا'nın isminin nekre olmasını mahzûf lafza

¹⁰⁴² el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 126.

¹⁰⁴³ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 127.

¹⁰⁴⁴ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 128.

bağlamaktadır. Müellife göre الدَّارِ فِي رَجُلٍ لَا cümlesinde mahzûf bir harfi cer bulunmaktadır. Cümlenin aslı ise الدَّارِ فِي رَجُلٍ مِنْ لَ şeklindedir. Bu cümlede harf-i cerin hazfedilmesinin nedeni ise onun الدَّارِ فِي رَجُلٍ هَلْ مِنْ “Evde herhangi bir adam var mı?” cümlesinin cevabı olmasından kaynaklanmaktadır. Müellif لَ’nın isminin mebnî olmasını ise cümledeki mahzûf lafızdan dolayı لَ’nın ismi ile terkîb halini almasına bağlamaktadır. Zira لَ’nın ismi لَ ile bir terkîb oluşturduğunda harf anlamı taşımış olur. Kemâleddîn el-Enbârî’ye göre fatha üzere mebnî olmasının nedeni ise bu hareketin en hafif hareke olmasıdır. Bazı nahiv âlimleri لَ’nın ismindeki fethanın i‘râb hareketi olduğunu söylemişlerse de müellifimiz bu görüşün sahîh olmadığını belirtmektedir. Ona göre buradaki fatha eğer i‘râb hareketi olsaydı o zaman لَ’nın ismi tenvîn de alırdı. Tenvîn almaması onun mu‘râb olmadığı anlamına gelmektedir. Onun mu‘râb olmaması bu örnekteki fethanın da i‘râb hareketi olmadığı anlamına gelmektedir.¹⁰⁴⁵

İbnü’l-Enbârî’nin naklettiğine göre لَ’nın ismi ma‘rife olamaz. Bunu هَلْ مِنْ رَجُلٍ الدَّارِ فِي şeklindeki soru cümlesinde مِنْ harf-i cerinden sonra sadece nekre olan ismin gelebiliyor olmasına bağlamaktadır. Müellife göre soruda مِنْ’dan sonra nekre bir ifadenin bulunması sorunun cevabında da karşılığının nekre olmasını gerektirmektedir. Müellif bu hususta yukarıda zikrettiğimiz الدَّارِ فِي رَجُلٍ لَا örneğini vermektedir. Ona göre bu cümlenin aslı الدَّارِ فِي رَجُلٍ مِنْ لَ şeklindedir. Görüldüğü üzere مِنْ’den sonra gelen رَجُلٍ kelimesi nekredir. İbnü’l-Enbârî مِنْ’den sonra ma‘rife bir ismin gelemeyeceğini الدَّارِ فِي رَجُلٍ لَ مِنْ زَيْدٍ فِي “Evde herhangi bir Zeyd yoktur” örneğiyle izâh

¹⁰⁴⁵ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 246-247.

etmektedir. Ona göre bu cümlede مِنْ'den sonra زَيْدٍ şeklinde ma'rife bir ismin vârit olması câiz değildir. Soruda câiz olmayan bu durum cevapta da câiz olmaz. Sonuç olarak müellife göre لُ'nun isminin ma'rife gelmesi câiz değildir.¹⁰⁴⁶

Kemâleddîn el-Enbârî'ye göre لا ile isminin arasına herhangi bir unsur girmemeli aksi taktirde 'amel etmez. Onun naklettiğine göre Basra Okulu'nun mensupları ile nahivcilerin çoğunluğu لا'nın sadece isminin üzerinde etkili olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁰⁴⁷

¹⁰⁴⁶ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 248-249.

¹⁰⁴⁷ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 247-248.

2.6.11. Fiiller

2.6.11.1. Fiillerin İ‘râbı ve Binâ’sı

Kemâleddîn el-Enbârî’nin beyan ettiğine göre fiil, mâzi, müzârî ve müstakbel olmak üzere üçe ayrılır. Fiillerin üçe ayrılmasının nedeni ise zaman dilimlerinin mâzi, müzârî ve müstakbel olarak üçe ayrılmasıdır. Müellifin izâh ettiğine göre mâzi fiil, fetha hareketlerin en hafifi olduğu için, fetha üzere mebnîdir.¹⁰⁴⁸

Emr-i hazır fiilinin vakfe üzere mebnî olduğunu açıklayan Kemâleddîn el-Enbârî’nin aktardığına göre fiillerde aslolan binâdır. Binâda aslolan ise vakıftır. Emir fiili de binâda aslolan vakıf üzere mebnîdir. Kufe Okulu’nun mensubu olan dâimî emr-i hazır fiilinin mu‘râb olduğunu ileri sürmüş ve i‘râb ‘alâmetinin ise cezm olduğunu belirtmişlerdir. Bu görüşlerini üç başlık altında izâh etmektedirler. Bu başlıklar aşağıdaki gibidir:

1. Müellifin aktardığına göre Kufe Okulu’nun mensuplarının bu görüşlerini açıklamak için zikrettikleri örneklerden bazıları *“Kalk”* ve *“Git”* şeklindedir. Onların belirttiğine göre bu fiillerin aslı *“Kalk”* ve *“Git”* şeklinde olup çok kullanımdan dolayı kelimelerin başındaki ل harfi hafzedilmiştir.

2. İbnü’l-Enbârî’nin naklettiğine göre Kufe Okulu *“Gitme”* ve *“Kalkma”* örneklerinde olduğu gibi nehyî fiili meczûm ve mu‘râb olup emr-i hazır fiilinin zıttıdır. Bu durumda emr-i hazır fiili de nehyî fiilinin zıttıdır. Eşya zıttı ya da benzeri üzerine ikâme edildiği için emr-i hazır fiili de nehyî fiiline istinaden *“Otur”* ve *“Kalk”* örneklerinde olduğu gibi meczûm ve mu‘râbtır.

3. Kufe Okulu’na göre emr-i hazır fiilinin mu‘râb olduğunun delillerinden biri de mu‘tel olan *“At”*, *“Saldır, hucüm et”* ve *“Kork”* fiilleridir. Onlara göre

¹⁰⁴⁸ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 315-316.

bu fiillerdeki و، ا ve ي harflerinin hazfedilmesi emir-i hazır filinin mu‘râb olduğu anlamına gelmektedir.¹⁰⁴⁹

Müellifimiz لَتَذْهَبْ ve لَتَقُمْ fiillerinin aslının وَاذْهَبْ ve قُمْ şeklinde olduğu ancak sürekli kullanımdan dolayı başlarındaki ل harfinin hazfedildiği şeklindeki görüşün sahîh olmadığını zikretmektedir. Ona göre eğer durum Kufe Okulu’nun iddia ettiği gibi olsaydı o zaman hazf çok kullanılan kelimelere mahsûs olurdu. Kufe Okulu’nun nehyî gâibin mu‘râb olması onun zıttı olan emr-i hazırın da mu‘râb olmasını îcâb eder şeklindeki görüşünün fâsit olduğunu belirten Kemâleddîn el-Enbârî nehyî fiilinin burada mu‘râb olmasını nehyî fiilinde müzâra‘at ي’sının bulunmasına bağlamaktadır. Ona göre müzâra‘at ي’sı fiilin isme benzemesine neden olmaktadır. Bu durum da nehyî fiilinin mu‘râb olmasını beraberinde getirmektedir. Kufe Okulu’nun emr-i hazır fiilinin mu‘râb olduğuna yönelik zikrettiği اِعْزُ اِرْمِ ve اِحْشَ şeklinde fiillere gelecek olursak müellif bu kelimelerdeki mahzûf و، ا ve ي harflerinin i‘râbın değil de binânın ‘alâmeti olduğunu ve mu‘tel fiilin burada sahîh fiile hamledildiğini belirtmektedir.¹⁰⁵⁰

Müzârî fiilin mu‘râb olduğunu belirten Kemâleddîn el-Enbârî i‘râbnın nasp, ref ve cezm şeklinde olduğunu dile getirmektedir.¹⁰⁵¹

2.6.11.2. Ta‘accüb Fiileri

Kemâleddîn el-Enbârî’nin aktardığına göre مَا أَحْسَنَ زَيْدًا “Zeyd ne iyidir!” cümlesinde olduğu gibi مَا ibhâm amacıyla ta‘accüb fiilinin başına getirilmiştir. Kemâleddîn el-Enbârî’nin naklettiğine göre Sîbeveyhi ve Basra Okulu’nun mensubu olan dilcilerin çoğunluğu bu cümledeki مَا’nın “şey” anlamına geldiğini ve mubtedâ olduğu için mahallen merfû‘ olduğunu söylemişlerdir. أَحْسَنَ “Ne güzel, ne iyi!”

¹⁰⁴⁹ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 318-319.

¹⁰⁵⁰ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 318-320.

¹⁰⁵¹ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 321-322.

kısımının ise مَا'nın haber olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak Basra Okulu'ndan bazı dilciler ise الَّذِي anlamına geldiğini ileri sürmüşlerdir. Onlara göre مَا bu cümlenin mübtedasıdır. Mahallen merfû' olup haberi ise mahzûftur. أَحْسَنَ kısmı ise sıla cümlesidir. Cümlenin takdîri الَّذِي أَحْسَنَ زَيْدًا شَيْئًا "Zeydi iyi yapan şey" şeklindedir. Kemâleddîn el-Enbârî Sîbeveyhi ile onu takip edenlerin görüşüne katıldığını beyan etmiştir. Bu tutumunu Sîbeveyhi ve Basra Okulu'nun mensubu olan dilcilerin çoğunluğunun görüşünün herhangi bir şeyin takdîrini gerektirmiyor olmasına dayandırmıştır.¹⁰⁵²

Kemâleddîn el-Enbârî'nin zikrettiğine göre Basra Okulu'nun mensubu olan dilciler مَا أَحْسَنَ زَيْدًا "Zeyd ne iyidir!" cümlesindeki أَحْسَنَ kısmının mâzi fiil olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu görüşlerini şu delillere dayandırmışlardır:

1. Fiil olduğunun birinci delili مَا أَحْسَنَنِي "Ben ne iyiyim!" örneğinde vukû' bulduğu gibi mütekellim ي'sının kendisiyle bittiği zaman nûn-i vikâye taşımasıdır.

2. Fiil olduğunun ikinci delili, مَا أَحْسَنَ زَيْدًا "Zeyd ne iyidir!" örneğinde olduğu gibi ma'rife nekre kelimeleri nasp etmesidir. Zira bu örnekte أَحْسَنَ kelimesi زَيْدًا kelimesini nasp etmiştir.

3. İbnü'l-Enbârî'nin naklettiğine göre Basra Okulu'nun mensuplarına göre أَحْسَنَ kelimesinin mâzi bir fiil olduğunun üçüncü delili onun da son harfinin diğer mâzi fiillerin son harfi gibi meftûh olmasıdır.

Kufe Okulu'nun mensubu olan âlimler ise أَحْسَنَ kelimesinin bir isim olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu husustaki delilleri aşağıdaki gibidir:

1. Eğer fiil olsaydı çekilirdi. Çekiminin yapılmaması onun isim olduğu anlamına gelmektedir.

¹⁰⁵² el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 112-113.

2. İsim olduğunun ikinci kanıtı tasğîrinin yapılmasıdır. Tasğîr ise isimlerin özelliklerindedir.

3. Müellifin beyan ettiğine göre Kufe Okulu'nun ileri sürdüğü üçüncü delil ise 'illetli kelimelerle ilgilidir. Onların belirttiğine göre مِنْكَ هَذَا أَقْوَمٌ “Bu senden daha doğru” ve هَذَا أَبْيَعُ مِنْكَ “Bu senden daha iyi alışveriş yapar” şeklinde ifade edilebildiği gibi مَا أَقْوَمُهُ “Ne doğru!” ve مَا أَبْيَعُهُ “Ne alışveriş ama!” denilebilmesidir. Eğer fiil olsaydı أَقَامَ ve أَبَاعَ örneklerinde olduğu gibi mu‘tel olurdu.¹⁰⁵³

Bu hususta Basra Okulu'nun görüşüne katıldığını beyan eden İbnü'l-Enbârî Kufe Okulu tarafından ileri sürülen delillerin fâsit olduğunu ifade etmektedir. Ona göre Kufe Okulu'nun görüşünün fâsit olmasının nedenleri şu şekildedir:

1. Çekiminin yapılamıyor olması onun fiil olmadığı anlamına gelmez. Zira عَسَى ve لَيْسَ de fiil olmalarına rağmen çekimleri yapılmamaktadır.

2. İbnü'l-Enbârî'ye göre burada tasğîri yapılan mastar olup fiil değildir. Mastarın tasğîri yapılmak istendiğinde bu fiilin tasğîri ile yapılır. Ta‘accüb fiilinde tasğîrin yapılması onun isim olduğu anlamına gelmez. Tasğîrinin yapılmasına onun isme benzemesi neden olmuştur. Ancak onun isme benzemesi onun isim olduğu anlamına gelmez.

3. Müellifin Kufe Okulu'nun görüşünün fâsit olduğuna dair üçüncü delili ise أَحْسَنَ kelimesinin ism-i tafdîlin kalıbı olan أَفْضَلُ “En iyi” örneğine hamledilmesidir. Bu durum أَحْسَنَ fiilinin isme benzemesinden kaynaklanmaktadır.¹⁰⁵⁴

Kemâleddîn el-Enbârî'nin dile getirdiğine göre ta‘accüb fiileri sadece sülâsî fiillerden elde edilebilir. Ona göre مَا أَحْسَنَ زَيْدًا “Zeyd ne iyidir!” cümlesindeki زَيْدًا “Zeyd” lafzı أَحْسَنَ “Ne güzel, ne iyi!” fiilinin mef‘ûlüdür.¹⁰⁵⁵

¹⁰⁵³ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 113-115.

¹⁰⁵⁴ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 116-118.

İbnü'l-Enbârî أَحْسِنُ بِرَيْدٍ “Zeyd ne iyidir!” cümlesindeki أَحْسِنُ “Ne güzel, ne iyi!”

kısımının lafzî olarak emir fiili olduğunu ancak mana bakımından emir ifade etmediğini ifade etmektedir. Bunun delili ise cemi, müfred, tesniye müzekker ve müenneste aynı siganın kullanılmasıdır. Bu durum أَحْسِنُ kelimesinin mana bakımından haber lafzı açısından emir fiili olduğunu kanıtlamaktadır. بِرَيْدٍ “Zeyd” kısmı ise fâ’ildir. Zira أَحْسِنُ “Ne güzel, ne iyi!” lafzı bir fiildir. Fiillerin ise fâ’ili olmak zorundadır. أَحْسِنُ بِرَيْدٍ cümlesindeki زَيْدٍ kısmı mecrûr olsa da bu cümlenin fâ’ildir. Bu ب harfinin eklenmesinin ise iki nedeni bulunmaktadır. Bu nedenler şu şekildedir:

1. ب harfinin eklenmesinin nedeni ta‘accüb amacıyla kullanılan fiilin lafzının normal emir fiilinden ayırtebilmesinin istenmesidir.

2. ب harfinin eklenmesinin nedeni söylenmek istenen cümlenin anlamının

يا حُسْنُ أَثْبِتْ بِرَيْدٍ “Ey güzellik ne kadar da Zeyd’te daim oldu!” şeklinde

olmasıdır. Bu cümledeki أَثْبِتْ “Sabit ol, daim olmak” kelimesi ise harf-i cer alır. ب

harfi ise bundan dolayı زَيْدٍ kelimesine eklenmiştir.¹⁰⁵⁶

2.6.11.3. Övme ve Yerne Fiileri

Bu fiilerden نَعِمَ ve بَشَسَ on üçüncü bâpta ele alınmıştır.¹⁰⁵⁷ Ancak حَبَّذا on dördüncü bâpta ele alınmıştır.¹⁰⁵⁸ Biz de bu konuyu övme ve yerne fiileri başlığı altında tıpkı Kemâleddîn el-Enbârî’nin yaptığı gibi iki farklı konu şeklinde ele alacağız. Öncelikle on üçüncü bâbı ele alacağız. Bu konuyu ele aldıktan sonra ise on dördüncü bâptaki kısma değineceğiz.

¹⁰⁵⁵ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 120-121.

¹⁰⁵⁶ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 123-126.

¹⁰⁵⁷ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 96.

¹⁰⁵⁸ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 107.

2.6.11.3.1. (نَعِمَ) ve (بُئِسَ)

Kemâleddîn el-Enbârî konuya ele almaya نَعِمَ ve بُئِسَ'nin fiil mi yoksa isim mi olduğunu açıklamakla başlamaktadır. Bundan ötürü konuyla ilgili farklı görüş ve düşünceleri zikretmektedir. Buna göre Basra Okulu'nun mensupları نَعِمَ ve بُئِسَ çekimi yapılamayan birer mazî fiil olduğunu ifade etmektedirler. Bu açıklamadan sonra müellif Basra Okulu'nun bu konuda öne sürdüğü delilleri nakletmektedir. Bu deliller şu şekildedir:

1. قاموا - قاما - قاموا gibi نَعِمًا رَجُلَيْنِ “Ne iyi iki adam!” veya

نَعِمُوا رَجَالًا “Ne iyi adamlar!” cümlelerindeki نَعِمَ ve بُئِسَ'nin de zamir alabilmesi.

2. Tâ-1 tenîs alabiliyor olmaları.

3. Mâzi fiil gibi fetha üzere meb nî olmaları.¹⁰⁵⁹

Kufe Okulu'nun bu konudaki açıklamalarına ve görüşlerine gelecek olursak, Kemâleddîn el-Enbârî'nin belirttiğine göre bu okulun mensupları نَعِمَ ve بُئِسَ kelimelerinin birer isim olduğunu iddia etmişlerdir. Kemâleddîn el-Enbârî Kufe Okulu'nun konuyla ilgili kanaatini açıkladıktan sonra onların bu konuyla ilgili delillerine değinmiştir. Kufe Okulu'nun ileri sürdüğü deliller ise aşağıdaki gibidir:

1. Bu kelimelerin aşağıdaki beyitte olduğu gibi harf-i cer almaları:

أَلَسْتُ بِنَعَمِ الْجَارِ يُؤَلَّفُ بَيْتَهُ   أَخَا قَلِيلٍ أَوْ مُعْدِمِ الْمَالِ مُصْرِمًا

“Ben evine ülfet duyulan fakirin ve yoksulun kardeşi, kötü günün dostu olan güzel komşu değil miyim?”¹⁰⁶⁰

2. Aşağıdaki örnekte olduğu gibi münâdâ olmaları:

يَا نَعِمَ الْمَوْلَى وَ نَعِمَ النَّصِيرُ

“Ey güzel Mevla ve ey güzel destekçi!”¹⁰⁶¹

3. Zaman anlamı taşıyamaları.

¹⁰⁵⁹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 96.

¹⁰⁶⁰ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 96-98.

¹⁰⁶¹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 96-98.

4. Çekimlerinin yapılamıyor olması.

5. Arapçada نَعِيمَ الرَّجُلِ زَيْدٌ “Zeyd ne iyi bir adamdır!” şeklinde bir kullanım bulunmaktadır. Ancak فَعِيلٌ vezni isimler için kullanılan bir vezindir. Fiiller bu vezinle kullanılmamaktadır.¹⁰⁶²

Sonuç olarak Kemâleddîn el-Enbârî birçok konuda olduğu gibi bu konuda da Basra Okulu’nun görüşlerine katılmaktadır. Kufe Okulu’nun bu konudaki kanaatinin ve düşüncelerinin yanlış olduğunu belirten el-Enbârî bu hususu delillendirmektedir. Bu delilleri şöyle sıralamak mümkündür:

1. نَعِمٌ’nin burada بِنَعْمٍ örneğinde olduğu gibi harf-i cer almasının nedeni hikâye için olup takdîri şeklindedir:

أَلَسْتُ بِجَارٍ (مَقُولٍ فِيهِ) نَعِمَ الْجَارُ

“Ben kendisine güzel komşu (Denilen) kimse değil misin?”

Müellif bu beyitte sıfat olan مَقُولٍ فِيهِ “Hakkında denilen” cümlesinin hikâye amacıyla hazfedildiğini belirtmektedir. Ona göre böyle bir durum şu âyet için de geçerlidir:

أَنْ اَعْمَلْ سَابِغَاتٍ

“(Bütün vücudu örten) Zırhlar yap.”¹⁰⁶³

İbnü'l-Enbârî bu âyette sıfat olan دُرُوعًا “Zırhlar” kelimesinin hazfedildiğini beyan etmektedir. Ona göre âyetin takdîri aşağıdaki gibidir:

أَنْ اَعْمَلْ دُرُوعًا سَابِغَاتٍ

“(Bütün vücudu örten) Zırhlar yap.”

Kemâleddîn el-Enbârî böyle bir durumun şu beyite de hâsıl olduğunu nakletmektedir:

وَ اللّٰهُ مَا لَيْلِي بِنَامٍ صَاحِبُهُ

¹⁰⁶² el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 96-98.

¹⁰⁶³ Sebe': 34/11.

“Vallahi benim gecemin sahibi uyumuş değil (Ben gece uyumadım anlamında).”¹⁰⁶⁴

Müellif bu beyitte sıfat olan *بَلِيلٌ مَّقُولٌ فِيهِ* lafzının hikâye amacıyla hazfedildiğini dile getirmektedir. Ona göre beytin takdîri aşağıdaki gibidir:

وَاللَّهُ مَا لَيْلِي (بَلِيلٌ مَّقُولٌ فِيهِ) نَامَ صَاحِبُهُ

“Vallahi benim gecem sahibi uyumuş (Denilen) bir gece değildir.”

2. Kufe Okulu’nun nidâ için ileri sürdüğü delil de münâdâ bilindiğinden dolayı hazfedilmiştir. Bu cümlenin aslı şu şekildedir:

يَا اللَّهُ نَعْمَ الْمَوْلَىٰ وَنَعْمَ النَّصِيرُ

“Ey Allah, güzel Mevla ve ey güzel destekçi!”

Kemâleddîn el-Enbârî’nin ifade ettiğine göre burada ma‘lûm ve mahzûf olan lafız *اللَّهُ* lafzıdır.

3. Zaman anlamı taşıyor olmasının nedeni bunların medih için kullanılıyor olmasıdır.

4. Çekiminin yapılamıyor olmasının nedeni de bu iki fiilin medih için kullanılıyor olmasıdır.

5. *نَعِيمَ الرَّجُلِ زَيْدٌ* gibi bir kullanım şeklinin bulunduğu dair görüş sadece Kutrub tarafından dile getirilmiş ve şâz olmasından ötürü doğru olsa bile delil olamaz. Bu görüşün doğru olduğu farz edilse bile burada delil olamaz. Çünkü cümlede yer alan *نَعِيمَ* sözcüğündeki *ي* harfinin varlığı *نَعِمَ* fiilini *فَعِيلٌ* vezninde gelmiş olmasından kaynaklanmamaktadır. Burdaki *ي* harfi kesrenin işbâ’ından dolayı ortaya çıkmıştır.¹⁰⁶⁵

Müellifin beyan ettiğine göre *نَعِمَ* ve *نَيْسَ*’nin fâ‘ili cins isim olarak gelir. Ona göre bunun iki nedeni bulunmaktadır. Bu nedenler şu şekildedir:

¹⁰⁶⁴ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 96.

¹⁰⁶⁵ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 98-100.

1. نَعْمَ genel medh (Övgü) ve بئسَ genel zem (Yerme) için kullanıldığından ikisinin de fâ'ili genel lafızla gelmektedir.

2. Memdûh (Övülen) ve mazmûm (Yerilen) olanın medh (Övgü) ve zemmi (Yerme) hakettiğinin gösterilmek istenmesidir.

Müellifin naklettiğine göre نَعْمَ الرَّجُلُ زَيْدٌ “Zeyd ne iyi bir adamdır!” cümlesinin fâ'ili olan الرَّجُلُ kelimesi nekre olarak geldiği zaman نَعْمَ رَجُلًا زَيْدٌ cümlesindeki gibi temyiz olarak mansûp olur. نَعْمَ الرَّجُلُ زَيْدٌ cümlesindeki زَيْدٌ “Zeyd” kelimesinin merfû' olmasının ise iki nedene bağlanabileceğini belirtmiştir. Bu nedenler aşağıdaki gibidir:

1. نَعْمَ الرَّجُلُ cümlesi mukaddem haber olarak telakki edilicek olursa زَيْدٌ kelimesinin merfû' oluşu onun mübteda olmasına bağlanabilir. Bu durumda cümlenin takdîri aşağıdaki gibi olur:

زَيْدٌ نَعْمَ الرَّجُلُ

“Zeyd ne güzel adamdır!”

2. زَيْدٌ kelimesinin merfû' olmasının diğer bir nedeni ise onun mahzûf bir mübtedanın haberi olarak düşünülmesidir. Bu durumda cümlenin takdîri aşağıdaki şekilde olur:

نَعْمَ الرَّجُلُ هُوَ زَيْدٌ

“Zeyd ne güzel adamdır!”

İbnü'l-Enbârî'ye göre bu örnekte mahzûf olan ifade mübteda هُوَ zamiridir.¹⁰⁶⁶

2.6.11.3.2. حَبَّأ

Müellif konuyu işlemeye حَبَّأ kelimesinin yapısal tahlilini yapmakla başlamaktadır. Müellifin belirttiğine göre حَبَّأ terkîbi övgü için kullanılmakta olup حُبَّ

¹⁰⁶⁶el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 104-106.

ve حَبَّ kelimelerinin birleşiminden meydana gelmektedir. Bu kelimelerden biri olan حَبَّ lafzı fiil olup دَا kelimesi ise isimdir. Müellif حَبَّ kelimesinin müfred, tesniye ve cem‘ide eşit olduğunu dile getirmektedir.¹⁰⁶⁷

İbnü'l-Enbârî'nin naklettiğine göre âlimler حَبَّ terkîbinde fiil yönünün mü yoksa isim yönünün mü daha baskın olduğu konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Onun naklettiğine göre âlimlerin bir kısmı isim asıllı olduğu için bu terkîpte isim yönünü daha baskın olduğunu belirtmişlerdir. Bazı âlimler de terkîbin başında fiilin yer almasından dolayı fiil yönünün daha güçlü olduğunu ileri sürmüşlerdir. Diğer bir grup âlime göre ise حَبَّ terkîbinde fiil ile isimin arasında bir baskınlık durumu bulunmamaktadır. Yani her ikisi birbirine eşittir. Onlara göre حَبَّ sadece mâzi fiil ile ism-i fâ'ilden mürekkep bir kelimedir.¹⁰⁶⁸

Kemâleddîn el-Enbârî'nin beyan ettiğine göre حَبَّ kelimesinden sonra gelen birinci isim ma‘rife bir isim olup merfu‘dur. Ancak ikinci isim temyîz olup mansûp’tur. Buna örnek olarak حَبَّ زَيْدٌ رَجُلًا “Zeyd ne hoş adamdır!” cümlesini örnek vermektedir. Bu örnekte yer alan زَيْدٌ kelimesi ma‘rife bir isim olup merfu‘dur. رَجُلًا “Adam” lafzı ise temyîz olup mansûp’tur.¹⁰⁶⁹

2.6.11.4. Şart ve Ceza

Kemâleddîn el-Enbârî'nin beyan ettiğine göre إِنَّ müzârî fiili cezmeder. Cezmetmesinin nedeni ise ihtisâstır. إِنَّ'den sonraki cümlede şart ve cevap adı altında iki ayrı bölüm veya kısım ortaya çıkar. إِنَّ'nin yerine kullanılan diğer lafızlar أَيْ، أَيْ، أَيْ، مَتَى

¹⁰⁶⁷ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 107-109.

¹⁰⁶⁸ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 109.

¹⁰⁶⁹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 110-111.

حَيْثُ، إِذْمَا، مَهْمَا، أَيُّ، مَا، مَنْ، حِينَ، ve أَيُّ şeklidir. أَيُّ hâriç diğrelerinin tamamı mebnî olup tıpkı إِنْ gibi ‘amel eder.’¹⁰⁷⁰

Müellifimizin dile getirdiğine göre nahiv âlimleri şartın cevabındaki ‘âmil konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Bazı âlimler bu ‘âmilin şart harfi olduğunu iddia etmişlerdir. Onlara göre aynı ‘âmil şart fiilinde de ‘amel etmektedir. Bazı âlimler ise şart harfi ile şart fiilinin birlikte cevapta ‘amel ettiğini savunmuşlardır. Diğer bir grup âlim ise şart harfinin şart fiilinde ‘amel ettiğini şart fiilinin de cevapta ‘amel ettiğini belirtmişlerdir. Ebû Osman el-Mâzinî ise cevabın vakf üzere mebnî olduğunu dile getirmiştir. Bu görüşünü onun cevabın ismin yerine geçmemiş olmasına dayandırmaktadır. Ancak müellif el-Mâzinî tarafından ileri sürülen bu görüşün hatalı olduğunu belirtmiştir. Ona göre fiilin isimle olan benzerliği herhangi bir mahalde sabit oluyorsa i‘râbı da hak eder. Kufe Okulu’nun mensupları ise cevabın şart fiilinin yanında yer aldığı için ona hamlen meczûm olduğunu söylemişlerdir. Müellif bu görüşün de hatalı olduğunu beyan etmiştir. Ona göre bu durm Arap Dilinde az olduğu için kıyasta delil kabuledilemez. Kemâleddîn el-Enbârî’ye göre cevâbın ‘âmilî şart fiilini aracılığıyla şart harfidir.’¹⁰⁷¹

Bu harflerden كَيْ iki şekilde kullanılır:

1. Müellife göre birincisi fiil ile tek kelime şeklinde kullanılmasıdır. Bu duruma جِئْتُكَ كَيْ تُعْطِينِي حَقِّي “*Senin yanına benim hakkımı bana vermen için geldim*” cümlesi örnek olarak verilmektedir. Bu cümlede كَيْ kendisinden sonraki تُعْطِينِي “*Bana vermen*” kısmıyla tek kelime şeklinde kullanılmıştır.

2. İbnü’l-Enbârî’nin beyan ettiğine göre ikinci şekli ise اَنَّ ile kullanılmasıdır. Bu durumda اَنَّ takdîr edilir.¹⁰⁷²

¹⁰⁷⁰ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 336.

¹⁰⁷¹ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 336-340.

¹⁰⁷² el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 331.

Kemâleddîn el-Enbârî'nin zikrettiğine göre bu harflerden sadece اَنْ harfi cümlede - ها - ف - و - او - حَتَّى - ve ل harflerinden sonra da takdîr edilebilmektedir. Ona göre bunun üç nedeni bulunmaktadır. Bu nedenler şu şekildedir:

1. 'Amelde اَنْ harfinin asıl olmasıdır.
2. اَنْ harfinin kendi yapısında anlamın (كَيِّ-لَنْ-) şeklindeki kardeşlerinin aksine) bulunmamasıdır. Bu noksanlıktan ötürü onun takdîr edilmesi daha evlâdır.
3. اَنْ harfinin kardeşlerinin aksine hem mâzi hem de müzâri fiilin başına gelebilmesi onun daha ön planda olmasını beraberinde getirmiştir. Bundan ötürü takdîr edilme hususunda daha evlâdır.¹⁰⁷³

2.6.12. İsimler

2.6.12.1. İsm-i Mevsûl

İncelemekte olduğumuz konu Kemâleddîn el-Enbârî tarafından “*Esmâ-i's-Sılât* (*Sıla isimleri*)” diye adlandırıldığı görülmektedir. Müellif anlam kazanmaları için cümlelerin kendilerinden sonra gelen kısmına ihtiyaç duyduğu için “*Esmâ-i's-Sılât*” şeklinde isimlendirildiğini belirtmektedir. Bu durumun bu isimlerin mübhem olmasından ve sılası olmadan anlaşılmasından kaynaklandığını beyan etmektedir.¹⁰⁷⁴

Müellifin beyan ettiğine göre bu isimlerden اَلَّذِي ve اَلَّتِي'nin dörder kullanım şekli bulunmaktadır. Bu isimlerde yer alan ا ve ل harfleri ise ta'rîf için kullanılmış harfler olmayıp zâittir. Kemâleddîn el-Enbârî'nin açıkladığına göre bu isimlerde ta'rîf sıla cümlesinin aracılığıyla yapılmaktadır. Eğer اَلَّذِي ve اَلَّتِي'deki ا ve ل harflerinin ta'rîf için zikredildiği söylene bu durumda t'rîf özelliği aynı kelime için iki kez kullanılmış olacaktır. Böyle bir şey câiz değildir. Sıla cümlesi ise sıla isimlerinden sonraki kısımdır. Bu isimlerin başındaki harf-i ta'rîfin ta'rîf için bulunmadığının delili اَلَّذِي ve اَلَّتِي'nin

¹⁰⁷³ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 332.

¹⁰⁷⁴ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 379.

kardeşlerinden olan مَنْ ve مَا'nın özellikleridir. Zira bu iki isim harf-i t'arîf almazlar ve sıla cümlesinin aracılığıyla mar'ufe olurlar.¹⁰⁷⁵

Kemâleddîn el-Enbârî'ye göre sıla cümlelerinde her zaman bu isimlere dönen bir zamir vardır. Buna 'âid zamiri denir. Bu zamirin mansûp ve müttasıl olması durumunda hazfinin câiz olduğunu belirtmiş ve bu tür zamirin bulunmasının nedeni sıla cümlesinin sıla ismiyle ilişkilendirilmesine bağlamaktadır. Sıla ise daima cümle olmak zorundadır. Müfred olarak gelmesi câiz değildir. Ancak tek bir kelime olacak şekilde gelebileceğini dile getirmiştir.¹⁰⁷⁶ Fakat bu durum az önce belirttiğimiz hususa ters düşüyor gibi görünse de bu tür durumlarda genelde hafzedilmiş bir mübteda vardır.¹⁰⁷⁷

İbnü'l-Enbârî'nin naklettiğine göre Sîbeveyhi sıla ismi olan أَيُّهُمْ “Onlardan hangisi” lafzındaki zammenin binâ 'alâmeti olduğunu ifade etmiştir. Sîbeveyhi'ye göre أَيُّ'nün mübtedası hafzedildiğinde diğer kardeşlerinin aksine بَعْدُ ve قَبْلُ gibi zamme üzerine mebnî olur. Ancak mübteda cümlede zikredilecek olursa ضَرَبْتُ أَيُّهُمْ هُوَ فِي الدَّارِ “Evde olanı dövdüm” örneğinde olduğu gibi أَيُّ bu durumda mu'râb olur. Zira bu örnekte أَيُّهُمْ lafzındaki أَيُّ mansûp olup mu'râbtır. Halîl b. Ahmed ise bu zammenin i'râb 'alâmeti olduğunu ifade etmiş ve merfû' olmasını onun hikâye bâbından gelmesine bağlamıştır. Halîl b. Ahmed bu durum için şu âyeti örnek vermiştir.

ثُمَّ لَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَنِ عِتِيًّا

“Sonra her topluluktan Rahmâna karşı en isyankar olanları mutlaka çekip çıkaracağız.”¹⁰⁷⁸

İbnü'l-Enbârî'nin naklettiğine göre Halîl b. Ahmed bu âyette ki أَيُّ lafzının zammesinin i'râb zammesi olduğunu belirtmiştir. Ona göre bunun nedeni hikâye

¹⁰⁷⁵ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 379-380.

¹⁰⁷⁶ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 381-382.

¹⁰⁷⁷ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 382.

¹⁰⁷⁸ Meryem: 19/69.

bâbından gelmesidir. Âyette ^{أَيُّهُمْ} “Onlardan hangisi” lafzından öncesi için takdîrin aşağıdaki gibi olduğunu belirtmiştir:

ثُمَّ لَنْتَرَعَنَّ مِنْ كُلِّ شَيْعَةٍ (يُقَالُ لَهُمْ) أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَنِ عِتِيًّا

“Sonra her topluluktan kendilerine hangileri Rahmâna karşı daha isyankardır (Denilenleri) çekip çıkaracağız.”

Yani yukarıdaki âyetteki ^{أَيُّ} lafzının merfû‘ olmasının nedeni hikâye anlamı katan ^{يُقَالُ لَهُمْ} “Onlara denilir” lafzıdır. Yûnus b. Habîb ise ^{أَيُّ}’den sonraki müessir fiilin hafzedildiğini ve mahzûf fiilin efâ‘li kulübün yerine geçtiğini beyan etmiştir. Müellifimiz Sîbeveyhi’nin görüşünün sahih olan görüş olduğunu dile getirmiş ve Halîl b. Ahmed ile Yûnus b. Habîb tarafından ileri sürülen görüşlerin fâsit olduğunu belirtmiştir. Ona göre Halîl b. Ahmed’in görüşünün fâsit olmasının nedeni herhangi bir cümlede hikâyeden bahsedebilmek için hikâyeden önce kelâmın vârit olması gerekliliğidir. ^{أَيُّ} lafzıyla kendinden önce herhangi bir cümle ya da söz takdîrine gerek duyulmadan cümleye başlanabilir. Bu durum ^{أَيُّ} lafzının hikâye yoluyla merfû‘ olamayacağını göstermektedir. İbnü’l-Enbârî’ye göre Yûnus b. Habîb tarafından ileri sürülen görüşün fâsit olmasının nedeni fiilin müessir olması durumunda ilgâsının câiz olmamasıdır.¹⁰⁷⁹

Müellifin naklettiğine göre sıla isimleri ^{أَيُّ} hâriç mebnîdir. Müellif bu isimlerin mebnî olmasını iki madde halinde açıklamaktadır:

1. Sıla isimleri sıla cümlesiyle tek bir kelime gibi olduğu için sıla isimleri de bu cümlenin bir kısmı gibidir. Bundan dolayı mebnîdir.

2. Bu isimlerin mebnî olmasının diğer nedeni ise bu isimlerin en az iki kelimeyle anlam ifade etmesidir. Bu durum bu isimlerin harfe benzemesine neden olmaktadır. Bundan dolayı mebnî olur.¹⁰⁸⁰

2.6.12.2. İsm-i Tasğîr

Kemâleddîn el-Enbârî’nin belirttiğine göre tasğîr yapıldığı zaman kelimedeki harf çoğalır. Bundan ötürü el-Enbârî tasğîrin teksîre istinaden yapıldığını dile getirmiştir. Teksîrin olmasının nedeni ise ism-i tasğîrin sığata benzemesidir. İsm-i tasğîrin sığata

¹⁰⁷⁹ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 382-383.

¹⁰⁸⁰ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 384.

olan benzerliğini ^{دِرْهَمٌ} “Dirhem”, ^{رَجُلٌ} “Adam” ve ^{دِينَارٌ} “Dînâr” örnekleriyle açıklamaktadır. Ona göre ^{دِرْهَمٌ}, ^{رَجُلٌ} ve ^{دِينَارٌ} kelimelerinin tasğîri ^{دُرَيْهَمٌ} “Dirhemcik”, ^{رُجَيْلٌ} “Adamcık” ve ^{دُنَيْنِيرٌ} “Dînârcık” şeklindedir. Müellif ^{دُرَيْهَمٌ}, ^{رُجَيْلٌ} ve ^{دُنَيْنِيرٌ} kelimelerinin sıfata olan benzerliğini sırasıyla ^{دِرْهَمٌ صَغِيرٌ} “Küçük dirhem”, ^{رَجُلٌ صَغِيرٌ} “Küçük adam” ve ^{دِينَارٌ صَغِيرٌ} “Küçük dînâr” örnekleriyle izâha kavuşturmuştur.¹⁰⁸¹ Buna göre ism-i tasğîr olan ^{دُرَيْهَمٌ}, ^{رُجَيْلٌ} ve ^{دُنَيْنِيرٌ} kelimelerinin bildirdiği anlam ^{دِرْهَمٌ صَغِيرٌ}, ^{رَجُلٌ صَغِيرٌ} ve ^{دِينَارٌ صَغِيرٌ} terkîplerinde sıfatların kattığı anlama benzemektedir.

İbnü'l-Enbârî'nin izâh ettiğine göre tasğîr teksîre hamledilir. Bunun nedeni ise tasğîrin de tıpkı teksîrde olduğu gibi hem manayı hem de lafzı değiştirmesidir. Müellif bu hususa ^{رَجُلٌ} “Adam” örneğini vermektedir. Müellife göre ^{رَجُلٌ} “Adam” kelimesi ^{رُجَيْلٌ} “Adamcık” örneğinde vuku‘ bulduğu gibi ism-i tasğîre çevrildiği zaman hem anlam hem de lafız değişir. İbnü'l-Enbârî aynı örneği teksîr içinde vermektedir ve Onun zikrettiğine göre ^{رَجُلٌ} “Adam” kelimesi ^{رَجَالٌ} “Adamlar” örneğinde olduğu gibi teksîre çevrildiği zaman hem anlam hem de lafız bakımından tağyîre uğrar.¹⁰⁸² Görüldüğü gibi “Adam” anlamına gelen ^{رَجُلٌ} kelimesi tasğîre çevrildiğinde ^{رُجَيْلٌ} anlamını alarak mana açısından değişikliğe uğramaktadır. Aynı şekilde normal bir isimken ^{رَجُلٌ} şeklinde olan kelime tasğîri yapıldığında lafzî bakımdan değişikliğe uğrayıp ^{رُجَيْلٌ} şeklini almıştır. Aynı açıklamalar ^{رَجَالٌ} kelimesi için de geçerlidir. Zira bu kelime ^{رَجُلٌ} kelimesinin cemisi olup müred manasını değiştirdiği gibi lafzı da değiştirmiştir.

¹⁰⁸¹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 361-362.

¹⁰⁸² el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 364.

Kemâleddîn el-Enbârî'nin zikrettiğine göre humâsî isimlerde tasğîr yapıldığında *سَفْرَجَلٌ* “Ayva” örneğinde vuku‘ bulduğu gibi son harfi hazfedilir. Bu ismin tasğîr yapılmış hali *سُفَيْرَجٌ* “Ayvacık” şeklindedir. Görüldüğü gibi *سَفْرَجَلٌ* kelimesinin sonundaki ل harfi tasğîr yapıldıktan sonra *سُفَيْرَجٌ* kelimesinde hazfedilmiştir.¹⁰⁸³

Sülâsî isimlerin ism-i tasğîr yapıldığında eğer kelime *شَمْسٌ* “Güneş” örneğinde olduğu gibi lafzî müzekker ise o zaman söz konusu isimde *شُمَيْسَةٌ* “Güneşcik” örneğinde vuku‘ bulduğu gibi müenneslik harfi olan ة harfi aslına döndürülür. Kemâleddîn el-Enbârî nakıs fiile benzeyen isimlerin ism-i tasğîr’i yapıldığında bahsi geçen isimlerin aslına döneceğini söyler. Bu duruma *بَابٌ* “Kapı” kelimesinin *بُؤَيْبٌ* “Kapıcık” şekline dönmesini örnek olarak göstermektedir. Dikkat edilecek olursa bu örneklerden birincisi olan *بَابٌ* kelimesinde herhangi bir و harfi bulunmamaktadır. Ancak bu ismin *بُؤَيْبٌ* örneğinde olduğu gibi tasğîri yapıldığında bir و harfi ortaya çıkmaktadır. Müellifin ifade ettiğine göre rubâ‘î olan isimlerde tasğîr yapıldığında müenneslik ة aslına döndürülmez. Bunun nedeni ise uzunluktur. Uzunluk müenneslik ة’sının yerini tutar.¹⁰⁸⁴

Kemâleddîn el-Enbârî'nin beyan ettiğine göre *ذَا*, *الَّذِي*, *الَّتِي* örneklerinde olduğu gibi İsm-i işâretler ile sıla isimlerinde mebnî olmalarından ötürü tasğîr yapıldığında kelimenin sonuna bir ا harfi eklenir. Böylece mebnî olan bu isimlerin başına i‘râba neden olacak bir ekleme yapılmadan bu isimler ism-i tasğîre çevrilmiş olur. Zira bu ا kendi başına bu tür isimler için tasğîr ‘alâmetidir. Sıla isimlerinde tasğîr

¹⁰⁸³ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 363-364.

¹⁰⁸⁴ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 364-365.

yapıldığında bu isimler اللَّتِيَّ ve اللَّذِيَّ şekli alır. İsm-i işâretler ise taşğîri ذِيَّ ve تِيَّ şeklidir.¹⁰⁸⁵

2.6.12.3. İsm-i Mensûp

Müellifimiz konuya زَيْدِيَّ “Zeydî, Zeyd’e ait”, عَمْرِيَّ “Amrî, ‘Amra ait”, بَعْدَادِيَّ “Bağdatlı, Bağdat’a ait” ve مِصْرِيَّ “Mısırlı, Mısır’a ait” örneklerinde olduğu gibi neden nisbette makabli meksûr şeddeli bir يَّ harfi getirilmektedir? Sorusuyla başlamaktadır. Ona göre bunun iki sebdebi bulunmaktadır. Bu sebeplerden birincisi bu ismin izâfete benziyor olmasıdır. Müellif ism-i mansûbun bu özelliğinden ötürü mütekaddimûn nahivcileri ve dilcileri tarafından izâfet başlığı altında ele alındığını nakletmektedir. İkinci sebep ise izâfetten daha kuvvetli olmasıdır. İsm-i mansûp yapıldığında ismin aslında varsa müenneslik ة’sı hafzedilir. Müellif bu hususa مَكَّةُ “Mekke” kelimesini örnek vermektedir. Zira ism-i mansûba çevrildiği zaman müenneslik ة’sı hafzedilir ve مَكِّيَّ “Mekkeli” örneğinde olduğu gibi yerine nisbet harfi olan şeddeli يَّ harfi eklenir.¹⁰⁸⁶

Kemâleddîn el-Enbârî’nin dile getirdiğine göre sonu elifle biten nakıs kelimelerden ve isimlerden ism-i mansûp yapıldığında ismin sonunda bulunan bu elif harfi vâv harfine çevrilir.¹⁰⁸⁷ İsm-i mansûp yapılacak olan isim eğer beş harften müteşekkil bir isim ise ve bu isimde elif ve yâ harfleri bulunuyorsa bu harfler hafzedilir. Bu uygulamanın temel nedeni ise ismin uzun olmasının istenmemesidir. Bu durum rubâ’î olup ism-i mansûp yapılacak olan isimler içinde geçerlidir.¹⁰⁸⁸

Müellifin ifade ettiğine göre İsm-i mansûbun yapıldığı esnada isimlerde var olan te’nîs hemzesi و harfine çevrilir. Buna الْحَمْرَاءُ “Kırmızı” isminin الْحَمْرَاوِيَّ “Kırmızıyla ilgili veya kırmızı” şeklini almasını örnek vermektedir. Çünkü الْحَمْرَاءُ “Kırmızı”

¹⁰⁸⁵ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 367-368.

¹⁰⁸⁶ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 369-371.

¹⁰⁸⁷ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 374.

¹⁰⁸⁸ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 375-376.

ismindeki müenneslik hemzesi الْحَمْرَاوِيّ kelimesinde ism-i mansûbtan dolayı و harfine dönüştürülmüştür. Bu tür bir uygulamanın nedeni bahsi geçen hemzenin dile ağır gelmesidir. Kemâleddîn el-Enbârî hemze-i asliyyede böyle bir yola başvurulamayacağını dile getirmektedir.¹⁰⁸⁹

---

¹⁰⁸⁹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 377-378.

2.6.13. Harfler

2.6.13.1. Müzâri Fiili Cezm Eden Harfler

Kemâleddîn el-Enbârî'nin beyan ettiğine göre cezm eden harfler لَامٌ - لَا فِي النَّهْيِ

لَامٌ - لَا فِي النَّهْيِ şeklidir. Bunlardan لَمَّا ve لَمْ müzarî fiilin manasını mâziye çevirir.

Bu harflerden emir lâminin (لَامُ الْأَمْرِ) cezm edebilmesinin nedeni, لَامٌ harfî ister lafızda olsun ister olmasın emir ifadesinin ona iştirâk etmesinden kaynaklanmaktadır. Nehyî lâminin (لَا فِي النَّهْيِ) cezmetmesinin nedeni ise nehyî ifadenin emir ifadesinin zıttı olmasıdır. Yani nehyî ifadenin emir ifadesinin zıttı olmasına istinâden cezmetmektedir. Bu durum bazı şeylerin benzerine istinâdında olduğu gibi zıddına istinâd edilmesine dayanmaktadır.¹⁰⁹⁰

İbnü'l-Enbârî'nin beyan ettiğine göre لَمْ harfinin kullanılma yeri aslında mâzi fiilin başıdır. Ancak burada 'amel etmediği için 'amel edebilsin diye muzârî' fiilin başında zikredilmektedir. Müellife göre eğer لَمْ mâzi fiilin başına getirilecek olursa o zaman fer' olan muzârî' fiilin başına getirilmemesi gerekir.¹⁰⁹¹

2.6.13.2. Müzâri Fiili Nasp Eden Harfler

Müellifimiz müzâri fiilini nasp eden harfleri *Esrâru'l 'Arabiyye'*de “*Gelecek zaman fiilini nasp eden harfler bâbı*” başlığı altında ele almıştır.¹⁰⁹²

Kemâleddîn el-Enbârî'nin belirttiğine göre müzâri fiilini nasp eden harfler أَنتَ -

أَنْتَ - كَيْ لَنْ İZİNİ ŞEKLİNDE OLUP fiili nasp etmesinin nedeni bu harflerin fiile mahsûs olmasıdır.

Bu harflerden أَنْ'nin nasp etme özelliğine sahip olmasının nedeni hafif olan أَنْ'nin ağır

¹⁰⁹⁰ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 333-334.

¹⁰⁹¹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 334-335.

¹⁰⁹² el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 328.

olan اَنَّ'e benzemesidir. Diğer üç harfin كَي-لَن- اِذْنِ nasp edebilmesinin sebebi ise bu üç harfin اَنَّ'e hamledilmesidir.¹⁰⁹³

İbnü'l-Enbârî'nin naklettiğine göre Halîl b. Ahmed gelecek zaman fiilini nasp eden harflerden اِذْنِ - لَن - كَي harflerinin yapısında ister zâhir ister mukadder olsun bir اَنَّ harfi bulunduğunu ifade etmiştir. Bu harflerin böylece gelecek zaman fiilini nasp ettiğini dile getirmiştir. Ancak müellifimizin zikrettiğine göre cumhûr bunun tersi bir kanaattedir. Halîl b. Ahmed bu harflerden لَن'in mürekkebe olduğunu ve اَنَّ ile لا'nın birleşiminden vücuda geldiğini söylemiştir. Ona göre mürekkebe yapılmasının nedeni ise çok kullanılmasıdır. Sîbeveyhi ise لَن'in mürekkebe olmadığını ileri sürmüştür. Bu görüşünü harflerin terkîbini hükmünün değişmesi şeklinde telakki edilmesine bağlamaktadır. Zira harfler terkîb yapıldığında hükümleri değişir.¹⁰⁹⁴

Müellifin naklettiğine göre bu harflardan اِذْنِ harfinin üç çeşit kullanım şekli bulunmaktadır. Bu maddeler şu şekildedir:

1. Müellife göre اِذْنِ harfinin birinci kullanım şekli müzâri fiilin başına gelerek ona gelecek anlamını katmasıdır. Bu durumda اِذْنِ harfi cevap cümlesinin başına gelir ve 'amel etmesi gerekir. Buna اَنَا اَزُورُكَ "Seni ziyaret edeceğim" cümlesini örnek vermektedir. Ona göre اِذْنِ اُكْرِمَكَ اَنَا اَزُورُكَ cümlesinin cevabı "O zaman ben de sana ikramda bulunacağım" örneğinde olduğu gibidir. Bu örnekte olduğu gibi böyle bir cümleyi kullanan kişiye verilecek cevabın başında اِذْنِ bulunur.

2. İbnü'l-Enbârî'ye göre اِذْنِ harfinin ikinci kullanım şeklinin onun 'atıf yoluyla başka bir cümleye ya da kelimeye âtfedilmesidir. Bu durumda اِذْنِ 'amel ettirilebileceği

¹⁰⁹³ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 328.

¹⁰⁹⁴ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 328-330.

gibi ‘amel ettirilmeyebilir. Müellif bu hususa *إِن تُكْرِمْنِي أَنَا أُكْرِمُكَ* “*Bana ikram edersen ben de sana ikram edeceğim*” cümlesini örnek vermektedir. Ona göre böyle bir cümleyi kullanan birine verilecek cevap *وَإِذْنُ أَحْسِنُ إِلَيْكَ* şeklinde olduğunda bu cümledeki *إِذْنُ* ‘amel ettirilebileceği gibi ‘amel ettirilmeyebilir. Zira *إِذْنُ* bu örnekte ‘atfedilmiştir. ‘Amel ettirilecek olursa o zaman *إِذْنُ* kendisinden sonra gelen *أَحْسِنُ* fiilini nasp eder. ‘Amel ettirilmeyecek olursa o zaman *إِذْنُ*’den sonraki *أَحْسِنُ* fiili merfû‘ olur. Merfû‘ olmasının nedeni onun mahzûf mübtedanın haberi olan müstekin (Müstetir) zamiri ihtivâ etmesidir. Cümlenin takdîri *أَنَا إِذْنُ أُكْرِمُكَ وَأَحْسِنُ إِلَيْكَ* “*O zaman ben de sana ikram edeceğim ve sana iyilikte bulunacağım*” şeklinde olur.

3. Kemâleddîn el-Enbârî’ye göre *إِذْنُ* harfinin üçüncü kullanım şekli biri diğeriyle müte‘allik olan iki kelâmın arasında yer almasıdır. Müellife göre *إِن تُكْرِمْنِي إِذْنُ* *أُكْرِمُكَ* “*Bana ikram edersen ben de sana ikramda bulunurum*” cümlesinde olduğu gibi şart ve cevap cümlelerinin arasına girmesi bu hususta örnektir. Bu konuda verilebilecek diğer bir örnek ise *زَيْدٌ إِذْنُ يَقُومُ* “*Zeyd ayakta*” örneğinde vukû‘ bulduğu gibi mübteda ile haberin arasına girmesidir. Bu durumda *إِذْنُ* ‘amel etmez.

Müellifimizin beyan ettiğine göre *إِذْنُ hâl* cümlesinin başına da gelmez. Gelmesi durumunda ‘amel etmez.¹⁰⁹⁵

¹⁰⁹⁵ el-Enbârî, *Esrâru'l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 330-331.

2.6.14. Tab'iler

2.6.14.1. 'Atıf-ı Nesâk

Kemâleddîn el-Enbârî'nin beyân ettiğine göre 'atıf harflerinin sayısı dokuzdur. Bu harfler لَ - لَ - بَلْ - أَوْ - ثُمَّ - فَ (الْفَاءُ) - أَمْ - حَتَّى - وَ (الْوَاوُ) şeklindedir. Bu harflerden aslolan ise و harfi olup terkîb olmadan birliklilik anlamı taşımaktadır. Müellife göre و harfinin asıl olmasının nedeni ise sadece iştirâk anlamını tazammün etmesidir. Sadece iştirâk anlamı tazammün etmesi ise onun müfred olarak telakki edilmesini sağlamaktadır. Diğer harfler ise iştirâk anlamına ek anlamlar da taşımaktadır. İştirâk anlamının dışında başka anlamlar da taşıması bu harflerin mürekkeb kelimeye benzemesini beraberinde getirmektedir. Müfred olan lafız ise mürekkeb olan kelimeye nazaren asıl olduğu için و harfi de diğer harflere nazaren asıldır.¹⁰⁹⁶

İbnü'l-Enbârî'ye göre ثُمَّ harfi sıra ve ardından gelme anlamı taşımaktadır. ثُمَّ sırayı ve karşılıklı anlaşmayı veya şüpheyi, seçimi ve izni ifade etmektedir. أَوْ ise şüphe, seçim, ibâhe ve serbestlik anlamı taşımaktadır. لَا olumsuzluk manası taşıyorken بَلْ bir olaydan diğer bir olaya geçişi ifade etmektedir. لَكِنَّ düzeltme ve telafi anlamını ifade etmektedir. إِنْمَا teyit ve doğrulama anlamı olmaksızın nefî anlamı tazammün eden cümlede 'atıf görevi görür.¹⁰⁹⁷

Müellife göre bu harflerden أَمْ ise muttasıl ve münktı' olmak üzere iki şekilde kullanılır. Müttasıl olduğu zaman أَمْ زَيْدٌ عِنْدَكَ أَمْ عَمْرٌو “Yanıdaki Zeyd mi ‘Amir mi?” örneğinde vukû' bulduğu gibi أَيُّ kelimesinin anlamını verir ve cümlenin anlamı أَيُّهُمَا İْنْهَا لَا إِبْلَ أَمْ “İkisinden hangisi yanında?” şeklinde olur. Münktı' olduğu zaman

¹⁰⁹⁶ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 302.

¹⁰⁹⁷ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 304.

أَ شَاءَ “O devedir. Yoksa deve değil de koyun mudur?” örneğinde olduğu gibi بَلْ ve أَ anlamındadır. Bu durumda cümlenin takdîri شَاءَ هِيَ شَاءَ “Aksine bir koyundur” gibi olur. Kemâleddîn el-Enbârî bu tür cümlelerde بَلْ harfinin tek başına takdîr edilemeyeceğini belirtmiş ve أَ'nin zikredilmesinin gerekli olduğunu ifade etmiştir. Bu konuda şu âyeti delil olarak getirmiştir:

أَمْ لَهُ الْبَنَاتُ وَ لَكُمْ الْبُنُونَ

“Yoksa kızlar o’na (Allah’a) da oğullar size mi?”¹⁰⁹⁸

Müellifin belirttiğine göre bu âyette أَ harfinin yerinde بَلْ ve أَ harflerinin beraber takdîr edilmesi gerekir. Sadece بَلْ harfi takdîr edilecek olursa âyetin takdîri şu şekilde olur:

بَلْ لَهُ الْبَنَاتُ وَ لَكُمْ الْبُنُونَ

“Aksine kızlar onundur.”

Yukarıdaki gibi bir anlamın küfrü mahz anlamına geleceğini belirten müellifimiz bu durumun أَ harfinin yerinde بَلْ ve أَ harflerinin beraber takdîr edilmesi gerektiğinin kanıtı olduğunu ifade etmektedir.

Kemâleddîn el-Enbârî’nin beyân ettiğine göre ‘atıf harflerinin ma’tûfuna takdimi câiz olmayıp iki ‘atıf harfi de ard arda kullanılamaz.¹⁰⁹⁹

2.6.14.2. ‘Atf-ı Beyân

Müellifin belirttiğine göre ‘atf-ı beyân tahsîs için kullanılır. Amaç manada karışıklığın önlenmesidir. Ona göre ‘atf-ı beyân her zaman müşterek bir isimden sonra gelir. Müellif ‘atf-ı beyâna مَرَرْتُ بِوَلَدِكَ زَيْدٍ “Oğlun Zeyd’e uğradım” örneğini vermektedir. Ona göre bu örnekte konuşan muhatabın çocuklarından birini tahsîs etmiş olmaktadır. Ancak muhatabın sadece bir çocuğu varsa o zaman زَيْدٍ kelimesi bedel olur.

¹⁰⁹⁸ et-Tûr: 52/39.

¹⁰⁹⁹ el-Enbârî, *Esrâru'l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 305-306.

Bedel olmasının nedeni iştirâk özelliğini taşıyamamasıdır. Zira bu durumda Zeyd evlat olma özelliğini başka kimseyle paylaşmamaktadır. Zeyd'ten başka birisinin bu özelliği taşıyamaması iştirâkı önlemektedir. İştirâkın olmaması anlam karışıklığını gidermektedir. Durumun böyle olması زَيْد kelimesinin 'atf-1 beyân değil de bedel olmasına neden olmaktadır.¹¹⁰⁰

'Atf-1 beyânın bir yönüyle sığata benzediğini ifade eden Kemâleddîn el-Enbârî diğere bir yönüyle bedele benzediğini zikretmiştir. Sığata benzediğı yönü ise onun da 'âmilinin birinci ismin 'âmili olmasıdır. Bedele benzediğı yön ise câmid bir isim olmasıdır. Zira bedel de câmid isimlerden müteşekkildir. Müellifimiz bu konuya sadece Basra Okulu'nun mensubu olan dilcilerin değındiğini aktarmış ve Kufe Okulu'nun mensubu dilcilerin bu konuda fikir beyân etmediğini belirtmiştir.¹¹⁰¹

2.6.14.3. Sıfat

Sıfat başlığı altında ele alacağımız hususlara geçmeden önce bu konunun Kemâleddîn el-Enbârî tarafından “*Vasıf bâbı*” adı altında incelendiğini açıklamak isteriz. Ona göre vasıftan (Sıfattan) maksat tahsîs ve tafdîldir. Müellif vasfın ma'rife olması durumunda tahsîs için kullanılmış olacağını dile getirir. Müellife göre حَائِنِي زَيْدٌ “*Zeyd yanına geldi*” denildiğinde anlam karışıklığı ortaya çıkar ve hangi Zeyd'in geldiğı anlaşılmaz. Bu cümleye sıfat eklendiğı ve العَاقِلُ زَيْدٌ حَائِنِي “*Akıllı olan Zeyd yanına geldi*” denildiğı zaman anlam karışıklığı giderilmiş olur ve akıllı olan Zeyd'in geldiğı anlaşılmış olur. Böylece العَاقِلُ “*Akıllı*” sıfatı mevsûf olan زَيْدٌ “*Zeyd*” kelimesini tahsîs etmiş olur. Eğer vasıf nekre ise bu durumda tafdîl için kullanılmış olur. Müellif حَائِنِي رَجُلٌ “*Yanıma bir adam geldi*” denildiğı zaman nasıl bir adamın geldiğı anlaşılmaz. Ancak حَائِنِي رَجُلٌ عَاقِلٌ “*Yanıma akıllı bir adam geldi*” denildiğı zaman adam diğerelerinden akıllılık vasfıyla ayrılmış olur. Bu da tafdîl demektir.¹¹⁰²

İbnü'l-Enbârî'ye göre sıfat mevsûfuna tam on noktada uymak zorundadır. Söz konusu başlıklar şu şekildedir:

¹¹⁰⁰ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 296.

¹¹⁰¹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 296-297.

¹¹⁰² el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 293.

1. Mevsûf merfu‘ ise o zaman sıfat da merfu‘ olmak zorundadır.
2. Mevsûf mansûp ise o zaman sıfat da mansûp olmak zorundadır.
3. Mevsûf mecrûr ise o zaman sıfat da mecrûr olmak zorundadır.
4. Mevsûf müfred ise o zaman sıfat da müfred olmak zorundadır.
5. Mevsûf tesniye ise o zaman sıfat da tesniye olmak zorundadır.
6. Mevsûf cemi ise o zaman sıfat da cemi olmak zorundadır.
7. Mevsûf müennes ise o zaman sıfat da müennes olmak zorundadır.
8. Mevsûf müzekker ise o zaman sıfat da müzekker olmak zorundadır.
9. Mevsûf ma‘rife ise o zaman sıfat da ma‘rife olmak zorundadır.
10. Mevsûf nekre ise o zaman sıfat da nekre olmak zorundadır.¹¹⁰³

Buraya kadar sıfat konusunda önemli bilgiler veren Kemâleddîn el-Enbârî'nin daha sonra sıfatın ‘âmili konusunu ele aldığı görülmektedir. Onun beyan ettiğine göre sıfatın ‘âmili mevsûfun ‘âmili’dir. Müellif bu görüşünün Sîbeveyhi ve cumhûr tarafından benimsenen görüş olduğunu açıklamaktadır. Onun naklettiğine göre Ebû Hasan el-Ahfeş merfû‘ isme sıfat olan kelimenin merfû‘ mansûp isme sıfat olan kelimenin mansûp ve mecrûr isme sıfat olan kelimenin ise mecrûr olduğunu belirtmiştir. Ancak Kemâleddîn el-Enbârî nahivcilerin çoğunluğunun Sîbeveyhi ve cumhûr tarafından ileri sürülen görüşe tabi olduğunu beyan etmiştir.¹¹⁰⁴

2.6.14.4. Bedel

Kemâleddîn el-Enbârî bedelin kullanılmasının temel nedeninin manada karışıklığın giderilmesi, söylenmek istenenin açık hale getirilmesi ve mecazi mananın oluşmasının engellenmesi olduğunu belirtmiştir.¹¹⁰⁵

Müellif bedeli dört kısma ayırır. Bu kısımlar şu şekildedir:

1. Bedelu'l-Küllî mine'l-Küllî: Müellif bedelin bu türüne حَائِنِي أَخُوكَ زَيْدٌ

“Kardeşin Zeyd yanına geldi”, رَأَيْتُ أَخَاكَ زَيْدًا “Kardeşin Zeyd’i gördüm” ve مَرَرْتُ

بِأَخِيكَ زَيْدٍ “Kardeşin Zeyd’e uğradım” şeklinde örnekler vermektedir.

2. Bedelu'l-Ba‘zi mine'l-Küllî: İbnü'l-Enbârî bedelin bu türünde bedeli mübeddele ta‘lîk eden bir zamirin bulunmasının zorunlu olduğunu dile getirmektedir. O

¹¹⁰³ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 294.

¹¹⁰⁴ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 294-295.

¹¹⁰⁵ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 298.

bedel-u ba'z mine'l-küllî için *حَاتِنِي بُو فُلَانٍ نَاسٌ مِنْهُمْ* “*Falancalardan bazı insanlar yanıma geldi*” şeklinde bir örnek vermektedir.

3. Bedelu'l-İştîmâl: Kemâleddîn el-Enbârî bedel-u ba'z mine'l-küllide olduğu gibi bedelu'l-İştîmâlde da mübeddele dönen bir zamirin bulunmasının zorunlu olduğunu söylemektedir. İbnü'l-Enbârî bedelin bu türü için *سَلِبَ زَيْدٌ ثَوْبُهُ* “*Zeyd'in elbisesi çalında*” ve *يُعْجِبُنِي عَمْرُو عَقْلُهُ* “*Amr'ın zekasını beğendim*” şeklinde örnekler zikretmektedir.

4. Bedelu'l-Galat: Müellif bu tür bedelin Kur'ân-ı Kerîm'de ve fasîh Arapça'da bulunmadığını belirtmektedir. Bedelu'l-galatın dil sürçmesi sonucu oluştuğunu belirten müellif *لَقَيْتُ زَيْدًا عَمْرًا* “*Zeyd'i-'Amr'ı gördüm*” örneğini vermektedir. Ona göre bu cümlede maksat 'Amr'dır. Ancak mütekellim yanlışlıkla Zeyd'i de zikretmektedir.¹¹⁰⁶

Kemâleddîn el-Enbârî'ye göre nahivciler bedeldeki 'âmil konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Onun naklettiğine göre nahivcilerin çoğunluğu bedeldeki 'âmil'in mübeddeldeki 'âmil olmadığı görüşündedir. Bu görüşü savunanlardan birisi de Ebû Ali el-Fârisî'dir. Müellifin naklettiğine göre el-Fârisî'ye, mübeddel ile bedel aynı cümlede olmalarına rağmen nasıl olur da onu açıklıyor? Şeklinde bir soru sorulmuştur. Onun cevabı ise şöyledir: Bedelin 'âmil zâhir olmadığı zaman bedelin 'âmiline mübeddeldeki 'âmil delâlet eder. Böylece bedel mübeddelle birleşir ve mübeddeli çıkar. Ancak kimi dilciler ise bedeldeki 'âmil'in mübeddeldeki 'âmil olduğunu ileri sürmüşlerdir.¹¹⁰⁷

2.6.14.5. Te'kîd

Kemâleddîn el-Enbârî bu konuyu “*Tevkîd bâbı*” başlığı altında ele almaktadır. Onun ifade ettiğine göre te'kîdten maksat tahkîk olup anlamda mecazın engellenmesidir. İbnü'l-Enbârî bu hususu *مَرَرْتُ بِرَيْدٍ* “*Zeyd'e uğradım*” örneğiyle izâh etmektedir. Ona göre *مَرَرْتُ بِرَيْدٍ* denildiği zaman kastedilen evi olabileceği gibi dükkanı

¹¹⁰⁶ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 298-300.

¹¹⁰⁷ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 300-301.

da olabilir. Fakat *مَرَرْتُ بِزَيْدٍ نَفْسِهِ* “Zeyd’in kendisine uğradım” denildiği zaman mecazdan kaynaklı anlam karışıklığı giderilmiş olur.¹¹⁰⁸

İbnü’l-Enbârî te’kîdi mananın tekrarıyla yapılan te’kîd (Manevî te’kîd) ile lafzın tekrarıyla yapılan te’kîd (Lafzî te’kîd) olmak üzere ikiye ayırır. Lafız ile yapılan te’kîd aynı lafzın tekrarı ile yapılır. Buna *جَائِي زَيْدٌ زَيْدٌ* “Yanıma Zeyd geldi Zeyd” cümlesindeki tekrarlanan *زَيْدٌ* ismini örnek vermektedir. Fakat mananın tekrarıyla yapılan te’kîd ise dokuz kelimenin desteği ile yapılır. Müellifin açıkladığına göre bahsi geçen dokuz lafız: *نَفْسُهُ - عَيْنُهُ - كُلُّهُ - أَجْمَعُ - أَجْمَعُونَ - جَمْعَاءُ - جَمْعٌ - كِلَا - كِلْتَا* şeklindedir. Bu kelimelerden en güçlüleri *نَفْسُهُ - عَيْنُهُ* kelimeleridir. Bunun nedeni ise *نَفْسُهُ - عَيْنُهُ* kelimelerinin eşyanın hakikatine işaret etmesidir.¹¹⁰⁹

Tek’îd için kullanılan kelimelerden ikisi de *كِلا - كِلْتَا* - ise şeklinde olup tesniye için kullanılmaktadır.¹¹¹⁰

Kemâleddîn el-Enbârî te’kîdin hem ma’rifesinin hem de nekresinin yapılabildiğini açıklamaktadır. Nekre olarak yapılan te’kîd lafzın tekrarı yoluyla yapılmaktadır. Müellif bu tür te’kîd için *جَائِي رَجُلٌ رَجُلٌ* “Bana bir adam bir adam geldi” şeklinde bir örnek zikretmektedir. Buna göre birinci *رَجُلٌ* “Bir adam” kelimesi ikinci *رَجُلٌ* kelimesini vurgulamaktadır. İbnü’l-Enbârî’nin beyan ettiğine göre mananın tekrarıyla yapılan te’kîd konusunda nahivciler ihtilâf etmektedirler. Basra Okulu’nun mensubu olan dilciler böyle bir te’kîdin nekre lafzın te’kîdi için ma’rife olan kelimeleri kullanmak anlamına geleceği için câiz olmayacağını ileri sürmektedirler. Kufe Okulu’nun mensubu olan dilciler böyle bir te’kîdin câiz olduğunu iddia etmektedirler. Bu görüşlerini şu beyitle desteklemektedirler:

لَكِنَّ شَاقَهُ أَنْ قِيلَ ذَا رَجَبٍ   يَا لَيْتَ عَدَّةَ حَوْلِ كُلِّهِ رَجَبٍ

¹¹⁰⁸ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 283.

¹¹⁰⁹ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 284.

¹¹¹⁰ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 287.

“Ona biz Recep ayındayız denmesi onu mutlu etti, bundan dolayı birkaç senesinin tamamının Recep ayı olmasını diledi.”¹¹¹¹

Müellifin naklettiğine göre Kufe Okulu’nun mensupları حَوْلٍ kelimesinin te’kîdinin كَلِّهِ lafzıyla yapıldığını ifade etmektedirler. Müellifimiz bu konuda sahîh olan görüşün Basra Okulu tarafından ortaya atılan görüş olduğunu zikretmekte ve Kufe Okulu’nun ileri sürdüğü görüşün sahîh olmadığını belirtmektedir. Ona göre bu beytin istişhâd olarak kullanılan kısmı başka bir rivâyette يَا لَيْتَ عَدَّةَ حَوْلٍ (حَوْلِي) كَلِّهِ bu rivâyette nekre olduğu ileri sürülen حَوْلٍ kelimesi izâfet yoluyla ma’rife olmaktadır.¹¹¹²

2.6.15. İstifhâm

Bu konu Kemâleddîn el-Enbârî tarafından “Soru harfleri bâbı” başlığı altında ele alınmaktadır. Müellifimizin ifade ettiğine göre istifhâm için hem harf hem zarf hem de isim olan edatlar kullanılmaktadır. Harf olanlar üç tane olup هَلْ - أَمْ - أَ şeklindedir. İsim olan soru edatları ise مَنْ - مَا - كَمْ - كَيْفَ şeklindedir. Zarf olan edatları da أَيْنَ - حِينَ - أَيَّانَ - أَيُّ - أَيُّ - مَتَى - أَيُّ şeklindedir.

İbnü'l-Enbârî'ye göre soru harflerinin yerine kullanılmakta olan her ismin ve zarfın kendine has bir yeri ve kullanım şekli vardır. Bunlar şu şekildedir:

1. مَنْ akıllı varlıklar hakkında soru sormak için kullanılır.
2. مَا akılsız varlıklar hakkında soru sormak için kullanılır.
3. كَمْ sayı ve ‘aded hakkında soru sormak için kullanılır.
4. كَيْفَ durum sormak için kullanılır.
5. أَيْنَ ve أَيُّ mekan sormak için kullanılır.

¹¹¹¹

¹¹¹² el-Enbârî, *Esrâru'l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 289-291

6. أَيَّ حِينٍ ve مَتَى أَيَّانَ¹¹¹³ ise zaman hakkında soru sormak için kullanılır.¹¹¹³

Müellifin beyan ettiğine göre soru, harf ve isimlerinde aslanan hemzedir. Diğer soru harf, isim ve zarflar anlam karışıklığı olmasın diye onun yerine kullanılır.¹¹¹⁴

Kemâleddîn el-Enbârî'nin zikrettiğine ettiğine göre أَيُّ hâriç soru isim, zarf ve harflerinin tümü mebnîdir. Ancak أَيُّ mu'râptır.¹¹¹⁵

2.6.16. Gayr-ı Münsarîf

Kemâleddîn el-Enbârî'nin ifade ettiğine göre bir ismin gayr-münsarîf olması için dokuz nedene ihtiyaç vardır. Bu nedenler şu şekildedir:

1. Fiil vezni
2. Kelimede var olan zâit bir nûn ve elif harfi
3. Ta'rîf
4. Yabancı isimler
5. 'Adl
6. Terkîb
7. Cem'
8. Vasıf
9. Te'nîs

Kemâleddîn el-Enbârî'nin dile getirdiğine göre yukarıdaki 'illetlerden fiil vezni isim vezninin, vasıf mevsûfun, te'nîs tezkîrin, ta'rîf tenkîrin yabancı isimler Arapça isimlerin, cemi tekilin, terkîb ifrâdın, 'adıl ma'dûlün 'anhın fer'idir. ن ve ل harfleri ise te'nîs 'alametinin yerini tuttuğu için fer' sayılırlar. Ona göre bu 'illetleri taşıyan kelimelerin gayr-ı münsarîf olmasının nedeni ise fiile benzemesidir. Fiil ise ismin fer'i olup yapısı bakımından isimden daha ağırdır. Bundan dolayı bir kelime isim olup bu 'illetlerden bir tanesini taşıyorsa zaman o kelime gayr-ı münsarîf olur.¹¹¹⁶ Ona göre bir ismin gayr-ı münsarîf olması için bir 'illetin yetmemesinin nedeni ise isimlerin

¹¹¹³ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 386.

¹¹¹⁴ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 388.

¹¹¹⁵ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 389.

¹¹¹⁶ İki 'illetli birlikte taşınmasından maksat 'alem+a'cemî veya isim+muntehe'l-cumû' olmasıdır. Bilindiği üzere gayr-ı münsarîf olan isimlerden 'alem+müennes ya da sıfat+ افعال vezini şeklinde olabilmektedir. Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi (Nahiv)*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011. s. 403-406.

normalde münsarîf olmasıdır. Ancak eğer bir ‘illet kendi başına iki ‘illetin yerini tutabiliyorsa o zaman bir ‘illet ismin gayr-ı münsarîf olmasında yeterlidir¹¹¹⁷

Müellife göre gayr-ı münsarîf tenvîn ve kesre almaz. Gayr-ı münsarîfın tenvîn ve kesre almamasını şu iki nedene bağlamaktadır:

1. Gayr-ı münsarîf ismin tenvîn almamasının nedeni tenvînin sarf ‘alâmeti olmasıdır. Bu isimlerin ise gayr-ı münsarîf olmalarını gerektiren özellikleri olduğu için tenvîn almazlar. Kesre almaması da bu hükme tabidir.

2. Gayr-ı münsarîf ismin kesre almamasının nedeni ise bu tür isimlerin fiile benzemesinden kaynaklanmaktadır. Fiiller kesre ve tenvîn almadıkları için gayr-ı münsarîf isimler de kesre ve tenvîn almazlar.

İbnü’l-Enbârî’nin beyan ettiğine göre cer ‘alameti nasba hamledilir. Yani gayr-ı münsarîf olan isimler kesre alamadıkları için kesre yerine fetha alırlar. Bunun nedeni ise kesre ile fethanın arasındaki benzerliktir.¹¹¹⁸

Kemâleddîn el-Enbârî’nin naklettiğine göre es-Semânîni cemi olup elifinden sonra iki ya da üç harf bulunan ve ortası sakın olan kelimenin gayr-ı-münsarîf olacağını ve bu hususun dört vecihle izah edileceğini dile getirmiştir. Bu başlıklar şu şekildedir:

1. Cemi olduğu için ikinci kez cemi yapılmayacağından gayr-ı-münsarîftir.

2. İkinci husus ise bu tür ceminin benzerinin olmasıdır. Bu durum söz konusu kelimenin gayr-ı-münsarîf olması için ikinci ‘illettir.

3. Bu tür cemi ikinci kez cemi-teksîri yapılmayacak bir cemi türüdür. Bu durum onun fiile benzemesinden kaynaklanmaktadır. Fiilin ise cemi-mükesseri yapılamaz. Bundan dolayı bu tür kelimenin gayr-ı-münsarîf olması gerekmektedir.

4. Dördüncü sebep ise Arapçada bu cemi kalıbında gelen herhangi bir ismin bulunmamasıdır. Bundan ötürü bu kalıptan gelen isimler a‘cemî ismin yerine geçmiş olacağından bu tür isimler Arapça olamayan bir kalıpla vücûda gelmiş olur. Bu husus bu tür isimlerin gayr-ı-münsarîf olmasında ‘illet rolü oynamaktadır. Son iki vechin ilk iki vechi irca’ edildiğini ifade eden Müellif es-Semânîni tarafında zikredilen bu görüşe katılmaktadır.¹¹¹⁹

¹¹¹⁷ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 307-308

¹¹¹⁸ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 309.

¹¹¹⁹ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 311-312.

Müellife göre gayr-ı münsarîf olan isimler harf-i ta'rîf alınca veya izâfet terkîbinin bir parçası olunca münsarîf olurlar.¹¹²⁰

2.6.17. Hikâye

Kemâleddîn el-Enbârî'nin belirttiğine göre hikâyenin konuşmaya dâhil olmasının nedeni anlam genişliğini ve karışıklığını gidermektir. Özel isim ve künyelerde kullanılır. Ancak dilcilerin bir kısmı hikâyenin bütün ma'rifelerde kullanılabileceğini dile getirmişlerdir. Hikâyenin hem ma'rife hem de nekrede kullanılabileceğini ileri süren Kemâleddîn el-Enbârî Hicâz halkının hikâyeyi sadece özel isim ve künyelerde kullandığını nakletmektedir.¹¹²¹

2.6.18. Hitâb

Kemâleddîn el-Enbârî'nin ifade ettiğine göre hitâb kelâmın başında hakkında soru sorulanın, sonundaysa soruya muhatab olanın bulunmasıdır. Gâib ile muhâtabın durumu sorunun çoğul, tekil, müzekker ya da müennes olmasına göre değişir. Şimdi bu duruma Müellifin verdiği bazı örnekleri vererek açıklık getirelim. Eğer hitâb müfred müzekker olursa cümle كَيْفَ ذَٰلِكَ الرَّجُلُ يَا رَجُلُ “*Bu adam nasıl ey adam?*” şeklinde olur. Eğer çoğul ve müzekker olursa cümle كَيْفَ أَوْلَٰئِكَ الرَّجَالُ يَا رَجُلُ “*Bu adamlar nasıllar ey adam?*” şeklini alır. Müfred müennes olursa cümle o zaman كَيْفَ تَلِكِ الْمَرْءَةُ يَا رَجُلُ “*Bu kadın nasıl ey adam?*” şeklinde olur. Konudan anlaşıldığı üzere kullanılacak olan işâret ismi gâib olan şahısın durumuna göre değişmekte ve cümlenin başında hakkında soru sorulan varken sonunda ise soruya muhatab olan bulunmaktadır.¹¹²²

İbnü'l-Enbârî'nin naklettiğine göre ذَٰلِكَ ve تَلِكِ kelimelerindeki ل harfi - هذا ve هَذِهِ ism-i işâretlerindeki هَا harfi gibi tenbîh için kullanılmıştır.¹¹²³

¹¹²⁰ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 313-314.

¹¹²¹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 390.

¹¹²² el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 395.

¹¹²³ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 397.

2.6.19. İmâle

Kemâleddîn el-Enbârî'nin zikrettiğine göre imâle fetha ile kesreye, ı harfi ile ھ harfine yönelme olup Hicâz ahalisi ile onlara yakın olan çevrenin diline has bir özelliktir. Müellif imâle konusunun aslında terhîm konusunun bir parçası olduğunu dile getirmiştir. İmâlenin terhîmden farkı imâlenin belli sebeplere ihtiyaç duyuyor olmasıdır. Söz konusu sebepler şu şekildedir:

1. Lafızda kesre için imâle
2. Bazı noktalarda harfte belli başlı etkenlerin etkisiyle oluşan imâle
3. ھ harfi için yapılan imâle
4. ı harfinin ھ harfinden kalbedilerek ortaya çıkarılmasından dolayı oluşan imâle
5. ı harfinin ھ harfinden maktûb olanın yerine geçmesiyle oluşan imâle
6. İmâle için imâle¹¹²⁴

Müellife göre ı harfi meftûh ve mazmûm olduğu zaman imâleye konu olmaz fakat meksûr olduğu zaman imâleyi gerektirir. Bu durum ı harfinin tekrîr harfi olmasından kaynaklanmaktadır. Zira ı harfi tekrîr sıfatından dolayı mazmûm ve meftûh olduğunda iki zamme ve iki fetha taşıyormuş gibi olur. Bu durum onun imâleye konu olmasını engellemektedir. Meksûr olduğunda yine tekrîr sıfatından dolayı iki kesre taşıyormuş gibi olur. Bu husus onun imâleye konu olmasının önünü açmaktadır.¹¹²⁵

Kemâleddîn el-Enbârî isti'lâ ve itbâk harflerinin imâle yapılmasına engel olduğunu dile getirmektedir. Ona göre isti'lâ ve itbâk harfleri ise ع - ظ - ط - ص - ض - ق - غ şeklinde dir.¹¹²⁶

¹¹²⁴ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 406.

¹¹²⁵ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 409-410.

¹¹²⁶ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 407.

İbnü'l-Enbârî'nin zikrettiğine göre harflerin kendisi imâleye konu olmaz. Bunun nedeni imâlenin bir sarf çeşidi olmasıdır. Harfler ise sarfe konu olmaz. Zira harflerin ع ve و harflerinden çevrilmiş 'leri yoktur.¹¹²⁷

2.6.19. Vakf

Kemâleddîn el-Enbârî'nin belirttiğine göre vakfın beş çeşidi bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla şu şekildedir:

1. Sukûn: Hareke ile tenvînin hazfi şeklinde açıklanmıştır.

2. İsmâm: Sesi kullanmadan dudakların yuvarlak bir şekle sokulmasını ifade etmektedir.

3. Ravm: Harekeye hafif bir sesle delâlet etmeye denir.

4. Teşdîd: Kelimenin son harfini şeddelemeye denir.

5. İtbâ': Son harften bir önceki harfi harekelemeye verilen isimdir.¹¹²⁸

Müellifin beyan ettiğine göre boğazı zorladığı için cer halinde işmâmın yapılmasınâ cevâz verilmemiştir.¹¹²⁹

2.6.20. İdğâm

Kemâleddîn el-Enbârî idğâmı “*Bir harfin diğer bir harfle aralarına herhangi bir hareke ya da vakıf girmeden bir araya getirilip tek harf gibi okunmasıdır*” şeklinde açıklamaktadır. Müellifin belirttiğine göre idğâm iki kısma ayrılır. Birincisi harfin kendi cinsine kalbı (Çevirme) olamadan yapılan idğâmdır. Müellif bu tür idğâma شَدَّ “*Güçlü, sağlam olmak*” ve رَدَّ “*Reddetmek, geri çevirmek*” örneklerini vermektedir. Ona göre bu iki kelimenin aslı شَدَّ ve رَدَّ şeklinde olup ikinci harf birinci harfe idğâm edilmektedir. İkincisi bir harfin kendisine yakın olan bir harfe kalbı (Katma, çevirme) yoluya yapılan idğâmdır. Müellif idğâmın bu türüne de الْحَقُّ كِنْدَةٌ “*Kinde'ye (Kinde'e*

¹¹²⁷ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 410.

¹¹²⁸ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 412.

¹¹²⁹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 414.

kabilesine) yetiş, onlara katıl veya onlara katıl” ve *وَاسْلَخْ غَنَمَكَ* “Koyununu kes, boğazla” şeklinde örnekler vermektedir.¹¹³⁰

Kemâleddîn el-Enbârî idğâmın çeşitleri hakkında bilgi verdikten sonra harflerin mahreçleri hakkında da bilgi vermektedir. Ona göre harflerin mahreçleri aşağıdaki gibidir:

1. Aksâ'l-Halk: Boğazın göğüsle birleşen kısmıdır. ا، هـ ve هـ harflerinin mahrecidir.

2. Vasatu'l-Halk: Boğazın ortasını ifade etmektedir. ع ve ح harflerinin mahrecidir.

3. Edna'l-Halk: Boğazın ağızla birleşen kısmı anlamına gelmektedir. غ ve خ harflerinin mahrecidir.

4. Aksa'l-Lisân: Dilin boğazla bitişen yeri ile üst damağı ifade eden mahreçtir. ق harfinin mahrecidir.

5. Aksa'l-Lisân'dan daha aşağısı: Boğazın ağzın girişine yakın olan yeri olup ق harfinin mahrecinin biraz yukarısidir. ك harfinin mahrecidir.

6. Vasatu'l-Lisân: Dilin ortası ile üst damağı ifade etmektedir. ج، ش، ve ي harflerinin mahrecidir.

7. Hâfetu'l-Lisân: Ağızın kenarını ifade etmektedir. Sol tarafın kullanılması daha kolaydır. ض harfinin mahrecidir.

8, Ednâ hâfeti'l-Lisân: Dilin kenarının aşağısı ve bittiği yeri ifade etmektedir. ل harfinin mahrecidir.

9. Ednâ hâfeti'l-Lisân'nın biraz üstü: ل harfinin mahrecinin biraz üstü olup ن harfinin mahrecidir.

¹¹³⁰ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 418.

10. ر harfinin çıktığı yer: ن harfinin mahreci ر harfinin de mahrecidir. Ancak râ harfi çıkarılırken tekrîr özelliği ortaya çıkar.

11. Dilin kenarı ile üst ön diş: ط، ت ve د harflerinin mahrecidir.

12. Dilin kenarı ile alt ön dişlerin aşağısı: ص، س ve ز harflerinin mahrecidir.

13. Üst ön dişler ile dilin kenarı olan mahreç: Peltek ث- ince peltek ذ ve kalın peltek ظ harflerinin mahrecidir.

14. Alt dudağın içi ile üst ön dişlerin ucu olan mahreç: ف harfinin mahrecidir.

15. İki dudağın arası olan mahreç: ب، م ve و harflerinin mahrecidir.

16. Bu mahreç ise genizdir. Müellif bu mahreçte dilin herhangi bir etkinliğinin olmadığını belirtmiştir.¹¹³¹

Müellif'in harflerin mahreçleri konusunu inceledikten sonra harflerin sıfatları konusuna değindiği görülmektedir.¹¹³² Harflerin sıfatlarını ele aldıktan sonra müellif son olarak hangi harflerin harf-i ta'rife idğâm edilebildiğini açıklamıştır.¹¹³³

¹¹³¹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 419-421.

¹¹³² el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 422-423.

¹¹³³ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, s. 427-428.

SONUÇ

Genel olarak bakıldığında hicri altıncı asır Bağdat ve çevresinde siyasi çalkantıların hakim olduğu, Mağrip'ten Maşrik'a kadar birçok devletin kurulduğu ve yıkıldığı bir dönemdir. Öyle ki Maşrik'te Büveyhoğulları, Selçuklu, Fatımi ve Eyyubi Devleti'nin hüküm sürdüğü sırada Mağrip ve Endülüs'te Murabıtlar, Müvahhidler ve bazı emirlikler varlık göstermişlerdir. Bu dönem ilmi açıdan parlak bir hüviyete sahiptir. Başta Nizâmiye Medresesi olmak üzere birçok medrese kurulmuş, Hatîb et-Tebrîzî, İbnü't-Tarave, ez-Zemahşerî, İbnü'l-Bâziş ve İbnü'd-Dehhân gibi âlimler yetişmiş ve birçok eser kaleme alınmıştır.

Kemâleddîn el-Enbârî hicri altıncı asırda yetişmiş olan büyük bir dilcidir. Mütevazi ve mütedeyyin kişiliğiyle ön plana çıkan Kemâleddîn el-Enbârî başta babası Ebu'l-Vefâ el-Enbârî ve dayısı Ebu'l-Feth el-Enbârî olmak üzere el-Cevâlikî, İbn Rezzâz ve İbnü's-Şecerî gibi âlimlerden dil, edebiyat, nahiv, fıkıh ve hadis dersleri almıştır. Daha çok dil ve nahiv alanında temayüz etmiştir. Bu alanda birçok talebeye ders okutmuştur. Velûd bir âlim olan Kemâleddîn el-Enbârî fıkıh, tasavvuf, kelâm, dil ve nahiv gibi alanlarda yüzden fazla eser kaleme almıştır. Bu eserlerin en meşhurları *el-İnsâf fî Mesâilî'l-Hilâf Beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, *el-Beyân fî Garibi İ'râbi'l-Kur'ân*, *Luma'u'l-Edille fî Usûli'n-Nahv*, *el-İğrâb fî Cedeli'l-İ'râb*, *Nuzhetu'l-Elibbâ' fî Tabakâti'l-Udebâ*, *ed-Dâ'î ile'l-İslâm fî Usûl 'İlmi'l-Kelâm* ile çalışmamızın konusu olan *Esrâru'l-'Arabiyye* adlı eserleridir. Kemâleddîn el-Enbârî'nin bu eserlerinin dışında *Şerhu Divâni'l-Mütenebbî*, *Şerhu'l-Hamâse*, *el-Ezdâd*, *Divânu'l-Lüğa*, *Hilyetu'l-'Arabiyye*, *Havâşî'l-İzâh*, *'Ukûdu'l-İ'râb*, *Mizânu'l-'Arabiyye*, *el-Cümel fî 'İlmi'l-Cedel*, *Târîhu'l-Enbâr*, *Ahbâru'n-Nuhât*, *el-Envâr fî'l-'Arabiyye*, *Celâu'l-Evhâm* ve *Celâu'l-Evhâm*, *Rutbetu'l-Ensâb* ve *el-Lübâbu'l-Muhtasar* gibi günümüze ulaşamayan eserleri de bulunmaktadır.

Bir nahiv çalışması olan *Esrâru'l-'Arabiyye* altmış dört başlıktan oluşmaktadır. Konular bâplar şeklinde ele alınmıştır. İlk konusu kelime bilgisi olup son konusu ise idğâmdır. Bu konuların bir kısmı detaylı olup bazıları ise daha yüzeyseldir. Detaylı bir şekilde ele alınan konuların başında kelime bilgisi gelmektedir. Müellif önce kelimenin tanımını yapmış olup daha sonra kelimeyi kısımlarına ayırmıştır. Daha sonra bu kısımlarla ilgili detayları nakletmiştir. Detaylı olarak ele almadığı konulardan birisi ^عإ

ve kardeşleri konusudur. Burada konuyu sadece *إِنَّ*'nin üzerinden açıklamış ve diğer kardeşlerine ise değinmemiştir. Konuları ele almaya genelde bir soru ile başlayan müellif daha sonra bu sorunun cevabı üzerinden konuyu detaylandırmaya başlamıştır. Bu soru ise *إِنَّ قَالَ قَائِلٌ* “*Konuşan diyecek olursa*” şeklinde başlar. Sadece konun başlangıcında değil aynı zamanda konuyu ele alırken de çeşitli sorular sormuş ve bu soru üzerinden konuyu açıklamıştır. Konun içerisinde sorduğu soru ise genelde *فَإِنْ قِيلَ* “*Eğer denilirse*” şeklindeki ifade ile başlamıştır. Genelde her konuyu bir bâptan almış olan müellif *İstisnâ* ve *temyîz* konusunu birden çok başlıkta işlemiştir. *İstisnâ* konusunu, *istisnâ, istisnâyı nasp eden ‘amiller* ve *istisnâyı cer eden ‘amiller* olmak üzere üç ayrı başlıkta incelemiş olup *temyîz* konusunu da *temyîz, sayı* ve *كَمْ* in özellikleri olmak üzere üç başlıkta ele almıştır. Konunun anlaşılması için yeri geldiğinde örneklere başvuran İbnü'l-Enbârî konuları ele alırken anlaşılır ve akıcı bir dil kullanmıştır. Ayrıca gereksiz açıklamalardan kaçınmıştır. Konuları genelde yaşadığı dönemde yaygın olan dil ve nahiv tartışmaları çerçevesinde işlemiştir. Bundan ötürü ilgili konuda zikredilmesi gereken görüşlere değinmiştir. Konularla ilgili gerekli gördüğü açıklamaları yaptıktan sonra genelde *فَاعْرِفْهُ تُصَبِّحَ إِنَّ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى* “*Bunu böyle öğren Allah-u Te‘âlâ’nın izniyle doğruya ulaştırılırsın*” şeklindeki cümleyle bitirmiştir. Ancak konuyu bitirirken bu ibareyi kullanmadığı bâplar da mevcuttur.

İbnü'l-Enbârî *Esrâru'l-‘Arabiyye*’yi te’lif ederken birçok eserden faydalanmıştır Müellifin başvurduğu kaynakların arasında Basra ve Kûe ekollerinin görüşleri, Halîl b. Ahmed, Sîbeveyhi, Yûnus b. Habîb, el-Ahfeş el-Avsat, Ömer el-Cermî, el-Kisâî, el-Ferrâ’ ve ez-Ziyâdî gibi âlimler bulunmaktadır. Ana kaynağı Basra ile Kufe Okulu’nun görüşleridir. Kemâleddîn el-Enbârî önce ilgili okulların görüşlerini açıklamış daha sonra bu görüşe katılıp katılmadığını belirtmiştir. Genel itibariyle Basra Okulu’nun görüşlerini tasdik etmiş olup Kufe Okulu’nun görüşüne sadece *لَيْسَ* nin haberinin ismine takdîm etmesinin câiz olup olmadığı konusunda katılmıştır. Bahsi geçen takdîm Basralılara göre câizdir. Kufeliler ise bu durumun câiz olmadığını dile getirmişlerdir.

Müellifimiz yukarıda ismi geçen âlimlerden Sîbeveyhi'ye de geniş yer ayırmıştır. *Esrâru'l-'Arabiyye'*'nin birçok yerinde onun görüşlerine başvurmuş ve ondan nakle ettiği görüşlerin hemen hepsine katılmıştır.

Kemâleddîn el-Enbârî genellikle cumhurun görüşüne tabi olmakla birlikte cumhûrun görüşünün aksi görüşler de tercih ettiği görülmüştür. Bu husus için nidâ harfi olan **أَي** harfinin sıfatı konusundaki tartışma örnektir. Ona göre Cumhûr **أَي** harfi ile oluşturulmuş olan nidâda sıfatının sadece merfu' olması gerektiğini ifade etmektedir. Ebû Osman el-Mâzinî ise mansûp da olabileceğini beyan etmektedir. Kemâleddîn el-Enbârî bu hususta cumhûra katılmamakta ve el-Mâzinî'nin ileri sürdüğü görüşün daha isabetli olduğunu dile getirmektedir.

Kemâleddîn el-Enbârî ele aldığı konularla ilgili görüşleri serdedip onlardan birini tercih etmekle kalmamış aynı zamanda mevcut görüşlerin dışına çıkarak kendi görüşlerini de zikretmiştir. Bu durum için müfred ma'rife olan münâdânın sıfatı konusunu örnek verebiliriz. Ona göre genel kanaate göre müfred ma'rife olan münâdânın sıfatının **يَا زَيْدُ الظَّرِيفُ الظَّرِيفَ** "*Ey maharetli, akıllı Zeyd!*" örneğinde olduğu gibi i'râb bakımından merfû' olabildiği gibi mansûp da olabileceği yönündedir. Ancak İbnü'l-Enbârî **الظَّرِيفَ** şeklinde mansûp olmasının daha uygun olacağını belirtmiştir. Bu görüşünü mebnînin sıfatında asıl olanın lafza değil de mahalle hamledilmesine dayandırmaktadır

Müellif başka eserlerinde detaylı olarak incelediği ya da kendisine bir eser hasrettiği konularda ayrıntıya girmek yerine konu ile ilgili eserine atıfta bulunmuştur. Müellifin *Esrâru'l-'Arabiyye'*'de *el-Mürtecel*, *el-Esmâ fi Şerhi'l-Esmâ*, *Kitâbu'l-Elif ve'l-Lâm*, *el-Müstaksâ fi'l-Mesâili'l-Hilâfiyye* ve *el-Mesâilu'l-Hilâfiyye Beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, gibi eserlerine de atıfta bulunduğu tespit edilmiştir.

İbnü'l-Enbârî konuları ele alırken âyet, şiir ve hadisle istişhâda başvurmuştur. Hemen her konuda âyet ve şiirle istişhâda başvurmuş olan Kemâleddîn el-Enbârî sadece üç yerde hadisi delil olarak getirmiştir. Bu durumu onun hadisleri dilde istişhâd olarak kullanmayı zayıf görmesine bağlamak mümkündür. İstişhâd noktasında sadece kendi delillerine ya da doğru gördüğü delillere değinmekle kalmamış istişhâd olarak getirilen delilleri de ele almış ve istişhâd olup olamayacağını detaylı bir şekilde belirtmiştir.

KAYNAKÇA

‘Avvâd, Mu‘tez İbrahim Abdurrezzak, *el-Fikru'n-Nahvî fi'l-Karnî's-Sâdis el-Hicrî-Tatavvuruhu ve İtticâhâtuhu*, (Yüksek lisans tezi), el-Câmi‘atu'l-İslâmî, Külliyyetu'l-Âdâb, Gazze, 2018.

el-Akva, İsmail b. Ali, “Naşvân el-Himyerî”, *DİA*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXIII, İstanbul 2007.

Aydınlı, Abdullâh, “Şâz”, *DİA*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXVIIY, İstanbul, 2010.

el-‘Aynî, Bedruddîn Muhmûd, *Akdu'l-Cümân fi Târîhi Ehli'z-Zamân I-V*, thk. Mahmûd Rızk Mahmûd, Dâru'l-Kutub ve Vesâiku'l-Kavmiyye, Kahire, 2007.

Bâ Mahreme, Ebû Muhammed et-Tayyib b. Abdillâh b. Ahmed b. Ali el-Hicrânî el-Hadramî eş-Şâfi‘î, *Kalâdetu'n-Nahr fi Vefiyâti A'yâni'd-Dehr I-VI*, thk. Bû Cum‘a Mükremî-Hâlid Zevârî, Dâru'l-Minhâc, Cidde, 2008.

el-Bağdâdî, İsmail Paşa, *Hediyetu'l-‘Ârifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn I-III*, Muessesetu Târîhi'l-‘Arabî, 1951.

....., *İdâhu'l-Meknûn fi Zeyl ‘alâ Keşfi'z-Zunûn ‘an Esmâi'l-Kutubi ve'l-Funûn*, Dâru İhyâi't-Turâi'l-‘Arabî, Beyrut, tsz.

Bakırcı-Demirayak-Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 2001.

Brockelmann, Carl, *Târîhu'ş-Şu‘ûbi'l-İslâmî*, (Çev. Nebîh Emîn Fâris-Münîr el-Be‘albekkî), Dâru'l-‘İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 2001.

....., *Târîhu'l-Edebi'l-‘Arabî I-VI*, (Çev. Dr. Abdulhâlim en-Neccâr), Dâru'l-Meârif, Kahire, 1977.

Bulut, Ali, “İbn Madâ'nin Arap Dilindeki Amil Nazariyesine Eleştirileri”, *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, C: VI (23), Güz, 2006, ss. 61-74.

Cârullah, Zühdi, *el-Mu‘tezile*, el-Ehliyyetu li'n-Neşr ve't-Tevzî‘, Beyrut, 1974.

Çelebi, Muharrem, “İbnü'l-Bâziş”, *DİA*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XX, İstanbul 1999.

Çörtü, Mustafa Meral, *Arapça Dilbilgisi (Nahiv)*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011.

Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-Edebi'l-‘Arabiyy*, Dâru'l-Me‘ârif, Kahire, 1963.

....., *el-Medârisü'n-Nahviyye*, Dâru'l-Meârif, Beyrut, 1968.

ed-Delcî, Ahmed b. Ali, *el-Felâketu ve'l-Meflûkûn*, Matba'atu'ş-Şa'b, tsz.

Durmuş, İsmail, "İbn Berrî", *DİA*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, XIX.

Durmuş, İsmail-Hüseyin Elmalı, "İbnü'n-Nahvî", *DİA*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXI, İstanbul 2000.

....., "İbnü'l-Haşşâb", *DİA*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXI, İstanbul 2000.

....., "İstişhâd", *DİA*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXIII, İstanbul, 2011.

ed-Dübeysî, Ebû Abdillâh b. Sa'îd, *Zeylu Târîhi Medîneti's-Selâm I-V*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Ğarbi'İslâmî, Beyrut, 2007.

Ebû Şâme, Şihâbuddîn Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el-Makdisî ed-Dımeşkî, *Kitâbu'r-Ravzateyn fî Ahbâiri'd-Devleteyn en-Nûriyye ve es-Salâhiyye*, thk. İbrahim Zeybek Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1997. bin

Ebû Tayyib Abdulvâhit b. Ali el-Lugavî, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, el-Mektebetu'l- 'Asriyye, 2009.

Ebu'l-Hayyan İbn Muhammed el-Gırnatî el-Enülüsî, *Tezkiretu'n-Nuhât*, thk. 'Afîf Abdurrâhman, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1976.

Elmalı, Hüseyin, "İbnü'ş-Şeceri", *DİA*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXI, İstanbul, 2000.

el-Enbârî, Ebû'l-Berkât Kemâleddîn Abdurrhmân b. Muhammed, *Kitâbu'd-Dâi' ila'l-İslâm fî Usûli'l-İlmi'l-Kelâm*, thk. Seyyid Hüseyin Bâğcivân, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, Beyrut, 1988.

....., 'Umdetü'l-Udebâ' fî Ma'rifeti mâ Yüktebu bi'l-Elifi ve'l-Yâ', thk. Ramazan Abdüttevâb, Mektebetü Lisâni'l-'Arab, tsz.

....., *el-Bulga fî'l- Fark Beyne'l-Müzekker ve'l-Müennes*, thk. Ramazan Abdüttevâb, Metbea'tü Dâri'l-Kütüb, Kahire, 1970.

....., *el-İğrâb fî Cedeli'l-İ'râb ve Luma'u'l-Edille fî Usûli'n-Nahv (el-İğrâb fî Cedeli'l-İ'râb)*, thk. Sa'îd el-Afğânî, Dâru'l-Fiker, Beyrut, 1981.

....., el-Mücez fî'l-Kavâfi, "Selâsetu Kutübin li'Ebi'l-Berekât el Enbârî", thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Dâru'l-Beşâir, Dımaşk, 2002.

....., *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet Baytâr, Muhakkikin Mükaddimesi, Matbûâ'tu'l-Mecmeu'l-'İlmiyyi'l-'Arabiyyi bi'Dımeşk, Şam, 1957.

....., *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Râdî Muhammed Medkûr, Vâil Mahmûd Sa'îd Abdulbari, Vuzâreu'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmî, Küveyt, 2010.

....., *Kitâbu'l-Beyân fî Garibi İ'râbi'l-Kur'ân*, thk. Abdulhamit Taha, el-Heyetu'l-Mısriyyetu'l-'Âmmetu li'l-Kitâb, 1980.

....., *Mensûru'l-Fevâid*, thk. Salih ed-Dâmin, Dâru'r-Râidi'l-'Arabî, 1990.

....., *Nüzhetu'l-Elibbâ' fî Tabakâti'l-Udedâ*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Daru'l-Fikri'l-'Arabî, Kâhire 1998.

....., *Zinetu'l-Füdelâ fî'l-Fark Beyne'd-Dâd ve'z-Zâ*, thk. Ramazan Abdüttevâb, Dâru'l-Fikr, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1981.

Ergüven, Şahabettin, "Endülüs'te Dil ve Nahiv Çalışmaları", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C: 6 (12), 2007.

ez-Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b.Osman, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ' I-XXIII*, thk. Şu'ayb el-Arnâût, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1996

....., *Tezkireu'l-Huffâz*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Mu'allimî, Dâiretu'l-Me'ârifi'l-Osmaniyye, Haydarabad, 1958.

....., *el-Muhtasaru'l-Muhtâcu ileyhi min Târîhi'l-Hâfiz Muhammed b. Sa'îd b. Muhammed b. ed-Dübeyî I-II*, thk. Mustafâ Cevâd, Matba'atu'z-Zaman, tsz.

....., *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm I-LII*, thk. Abdusselam Tedmûrî, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, 1990. .

Ferrûh, Ömer, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî I-VI*, Dâru 'l-'İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 1989.

....., *el-Kâmûsu'l-Muhît*, thk. Muhammed Naî'm el-'Arkesûsî, Müessesetü'r-Risâle, 2005.

el-Firûzabâdî, Mecduddîn Muhammed b. Y'akûb, *el-Bulğa fî Terâci Eimmeti'n-Nahvi ve'l-Luğa*, thk. Muhammed el-Mısri, Dâru's-Sa'dudîn, Şâm, 2000.

Goldziher, Ignace, *Klasik Arap Literatürü*, (Çev. Azmi Yüksel-Rahmi Er), Vadi Yayınları, İstanbul, 2016.

Günel, Fuat, "İbnü'l-Kattâ'", *DİA*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXI. İstanbul 2000.

....., *Keşfu'z-Zunûn 'an Esmâi'l-Kutübi ve'l-Funûn*, Daru İhyâi Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, tsz.

Hâcî Halife, Mustafa b. Abdillâh Katip Çelebi, *Sullemu'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl I-VI*, Entegre Matbaacılık, İstanbul, 2010.

....., *Mu'cemu'l-Buldân*, Dâru Sâdr, Beyrut, tsz.

el-Hamevî, Şihâbuddîn Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh el-Rûmî el-Beğdâdî, *Mu'cemu'l-Udebâ' I-VI*, thk. İhsân 'Abbâs, Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1993, VI/2735.

el-Hanefî, Abdukadir b. Muhammed b. Muhammed b. Nasrallah el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Müdüfe fî Tabâkâti'l-Hanîfe*, thk. Dr. Muhammed Abdulfettaf Kahlû, Dâru'l-'Ulûm, Riyâd, 1993.

Hasan, Hasan İbrahim, *Târîhu'l-İslâmi es-Siyâsi ve'd-Dînî ve's-Sakâfi ve'l-İctimâ'î (el-'Asru'l-'Abbâsi es-Sânî fî Maşrik ve Mısır ve'l-Mağrib ve'l-Endülüs) I-IV*, Daru'l-Cîl, Beyrut, Mektebetu'n-Nahda el-Mısriyye, Kahire, 1996.

el-Havânsârî, el-Mîrzâ Muhammed Bâskır el-Mûsevî el-İsfehânî, *Ravzâtu'l-Cennât fî Ahvâli'l-'Ulemâi ve's-Sâdât I-VIII*, Tahran, tsz.

Hudarî Bey, Muhammed, *Muhâderatu Târîhi'l-Ümem-i İslâmiyye (ed-Devletu'l-'Abbâsiyye)*, thk. Muhammed el-Osmânî, Dâru'l-Kalem li't-Tib'a ve'n-Neşri ve't-Tevzî', Beyrut, 1987.

İbn Beşkuvâl- el-Ğirnâtî, Ebu'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik el-Endelüsî-Ebû Ca'fer Ahmet b. İbrahim el-Ğirnâtî, *Kitâbu Sille ve me'ahu Kitâbu S'illeti's-Sille (Kitâbu S'illeti's-Sille)*, thk. Şerîf Ebu'l-A'lâ' el-'Advî, Mektebetu's-Sakâfeti'd-Dinî, Kahire, 2008.

İbn Esîr, Ebu'l-Hasan 'Ali b. Muhammed Abdülkerîm b. Kerîm Abdolvâhid eş-Şeybânî, *el-Kâmil fî't-Târîh I-XI*, thk. Ebu'l-Fidâ Abdullâh el-Kâdî, Dâryu'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.

İbn Fûtî, Ebu'l-Fadl Kemâleddîn Abdurrezzâk b. Ahmed eş-Şeybânî, *Mu'cemu'l-'Adâb I-V*, thk. Nuhammed el-Kâzım, Müessesetü't-Tib'ati ve'n-Neşr, Tahran, 1417-1996.

İbn Hacer, Ahmet b. Ali el-Askalânî, *Lisânu'l-Mizân I-X*, thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, Beyrut, 2002.

İbn Hallikân, Ebu'l-'Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefayâtu'l-A'yân ve Enbâu Enbâi'z-Zamân I-VIII*, thk. İhsân Abbâs, Dâru's-Sâdr, Beyrut, 1977.

İbn Kâdî Şühbe, Takiyuddîn Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer b. Muhammed, *Tabakâtu's-Şâfi'îyye*, thk. Abdulalim Hân, Dâiretu'l-Me'ârif'l-Osmanî, Haydarabad, 1978.

İbn Kutlubogâ, Zeynuddîn Kâsım el-Hanefî, *es-Sikât mimmen lem Yaka' fi'l-Kutubi's-Sitte I-IX*, thk. Şâvî b. Muhammed Sâlim Âl Nu'mân, Merkezu'n-Nu'mân li'l-Buhûs ve'd-Dirâsât el-İslâmiyye ve Tahkiki't-Türâs ve 't-Terceme, Sanâ', 1431-2011.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrerem b. Manzûr el-Mısırî, *Lisânu'l-'Arab I-XVI*", Dâru Sâdr, Beyrut, tsz.

İbn Tagriberdi, Cemâluddîn Ebî Hasan Yûsuf el-Atâbekkî, *en-Nucûmu'z-Zâhire fi Mulûki Mısri ve'l-Kâhire*, Vuzâretu's-Sekâfe, Mısır, tsz.

İbnü'l-'Îmâd, Şihâbuddîn Ebu'l-Felâh Abdilhayy b. Ahmed b. Muhammed el-A'kerî el-Habelî ed-Dımaşkî, *Şezerâtu'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb I-X*, thk. Muhammed Arnâût ve Abdulkâdir Arnâût Dâru'bni-Kesîr, Beyrut, 1986.

....., *Şuzûru'l-'Ukûd*, thk. Ebu'l-Heysen eş-Şehbâi, Merkezu Necîbeveyh li'l-Mahtûtâti ve Hıdmatî't-Türâs, 2007.

İbnü'l-Cevzî, Ebû Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân b. Ali b.muhammed el-Bağdâdî, *el-Müntazam fi Târîhi'l-Mulûki ve'l-Ümem I-XVIII*, thk. Muhammed Abdulkâdir 'Atâ, Mustafa Abdulkâdir 'Atâ, Dâru'l-Kütübî'l-'İlmî, Beyrut, 1995.

İbnü'l-Cezerî, Şemsuddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Ali ed-Dımeşkî eş-Şâmî, *Ğayettu'n-Nihâye fi 't-Tabakâti'l-Kurrâ I-II*, thk. G. Bergstraesser, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, tsz.

Cemalüddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Yûsuf el-Kiftî, *İnbâu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuhât I-IV*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Müessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1981.

İbnü'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Yakup İshak Varrâk, *el-Fihrist fi Ahbâri'l-'Ulemâi'l-Müsennefine mine'l-Kudemâi ve'l-Müheddisinne ve Esmâi Kutübihim*, thk. Ridâ Teceddüd el-Mâzenderânî, tsz.

İhsân 'Abbâs, Dâru Sâdr, Beyrut, 1973.

el-İsnevî, Cemâleddîn Abdurrahim, *Tabakâtu 'ş-Şâfi 'iyye I-II*, thk. Abdullâh el-Cabverî el-Bağdâdî, Dâru'l-İlm, Riyâd, 1981.

Kehhâle, Ömer Ridâ, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, Mektebetu'l-Mesnâ, Dâru İhyâi Tûrâs'l-'Arabî, Beyrut, tsz.

....., "Kemâleddîn el-Enbârî", *DİA*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XI, İstanbul 1995.

Kılıç, Hulusi, "İbn Madâ", *DİA*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XX, İstanbul 1999.

el-Kutübî, Muhammed Şâkir, *Fevâtu'l-Vefeyât ve 'z-Zeylu 'Aleyhâ I-V*, thk. Dr.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "es-Suheylî", *DİA*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXVIII, İstanbul 2010.

el-Makdisî, Enîs, *Umerau 'ş-Şi'ri'l-'Arabî fi'l-'Asri'l-'Abbâsî*, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 1989.

el-Menşâvî, Muhammed Sıddîk, *Kâmûsu Müstalahâti'l-Hadîsi'n-Nebevîyye*, Dâru'l-Fadîle, Kahire tsz.

el-Munzirî, Zekiyuddîn Ebû Muhammed Avdulazîm b. Abdulkavvî, *et-Tekmiletü li-Vefeyâti'n-Nakla I-V*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf Müessesetu'r-Risâle, Bağdât, 1948.

Öz, Mustafa, "İbn Sehrâşub", *DİA*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XX, İstanbul 1999.

Özbalıkçı, M. Reşit, "Batalyevsî", *DİA*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, V, İstanbul 1992.

Özel, Ahmet, "Tebrîzî", *DİA*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXI, İstanbul, 2011,

Özkan, Mustafa, *Hicrî VI. Yüzyılda İlmî Durum*, "Uluslararası Ali b. Osman el-Ûşî Sempozyomu", (Ed. Ferhat Gökçe), Türkiye Diyanet Vakfı Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Bişkek, 2018, ss. 69-74.

es-Safedî, Salahattîn Halîl Yaya b. Hacer ei-Şâfi' b. Aybek, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât I-XXIX*, thk. Ahmed Arnâût, Turkî Mustafâ, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 2000.

Sâlih, Muhammed Sâlim, *Usûlü'n-Nahv*, Dâru's-Selâm, Kahire, 2007.

Sancak, Yûsuf, “Hadisin Arap Dili Temel Kaynakları İçerisinde İstihâd ve Edeb’i Yönü Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları,” *Ekev Akademik Dergisi*, s. 24. Yaz, 2005, ss. 191-208.

es-Sem‘ânî, Ebû Sa‘d Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî, *el-Ensâb I-XIII*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Ma‘lemî el-Yemânî, el-Farûku’l-Hadîse li’t-Tiba‘ati ve’n-Neşr, tsz.

Sıbt İbnü’l-Cevzî, Şemsuddîn Ebu’l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu b. Abdillâh, *Mirâtu’z-Zamân fî Târihi’l-A‘yân I-XXI*, thk. İbrahim ez-Zeybek er-Risâletu’l-‘Âlemî, 1423-2002.

es-Subkî, Tâcuddîn Ebî Nâsr Abdulvehhâb b. Ali b. Abdulkâfi, *Tabâkâtu’s-Şâfi‘iyeti’l-Kübrâ I-IX*, thk. Mahmûd Muhammed Tenâhî, Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, Dâru İhyâ-i Kütübî’l-‘Arebî, 1937-1994.

es-Süyûtî, Celâleddîn Abdurrâhman, *Târîhu’l-Hulefâ*, thk. Muhammed Nusûh ‘Azkûl el-Hüseynî, Matbû‘âtu Vüzâreti’l-Evkâf ve’s-Şuûni’l-İslâmî, Katar, 2013

....., *Buğyetu’l-Vuât fî Tabâkati’l-Luğaviyyîn ve’n-Nuhât I-II*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1979.

Takkuş, Muhammed Süheyl, *Târîhu ‘d-Devleti’l ‘Abbâsî*, Dâru’n-Nefâis, Beyrut, 2009.

....., *Târîhu’s-Selâcîkati fî Horasan ve İran ve’l-‘Irak*, Dâru’n-Nefâis, 2016.

el-Tantâvî, Muhammed, *Neşetu’n- Nahv ve Tarih-u Eşheri’n- Nuhât*, Dâru’l-Meârif, Kâhire, 1995.

Tülücü, Süleyman, “İbnü’d-Dehhân”, *DİA*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXI, İstanbul, 2000.

Velid Ebbâh, Muhammed el-Muhtâr, *Târîhu’n-Nahvi’l-‘Arabî fî’l-Maşriki ve’l-Magrib*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1971.

el-Yâfi‘î, Ebû Muhammed Abdullâh b. Es‘ad b. Ali b. Süleyman el-Yemenî el-Mekkî, *Mirâtu’l-Cinân ve ‘İberu’l-Yekzân fî M‘arifeti mâ Yu‘teberu min Havâdisi’z-Zamân I-IV*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1997.

Yazıcı, Hüseyin, “İbn Tarâve”, *DİA*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXI, İstanbul 2000.

el-Yemânî, Abdulbâkî b. Abdulmecîd, *İşâretu't-Ta'yîn fi Terâcimi'n-Nuhâti ve'l-Luğaviyyîn*, thk. Mecîd Diyâb Şeriketu't-Tibâ'ti'l_Arabiyyeti's-Suu'dî, Riyâd, 1986.

ez-Zirkilî, Hayruddîn, *el-A'lâm I-VII*, Dâru'l-Îlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 1979.

ez-Zübeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Endülüsî, *Tabâkatu'n-Nahvîyyin ve'l-Lügaviyyîn*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Dâru'l-Me'ârif, Kahire 1984.

ÖZ GEÇMİŞ

Muhammed Maliki DİKER 1994 yılında Van'nın Çaldıran ilçesinde doğdu. İlk ve ortaokul eğitimini Van'nın Çaldıran ilçesinde tamamladı. Orta Öğretimi Erciş İmam Hatip lisesinde gördü. 2016 yılında Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2017 yılında Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arap Dili ve Belâgatı alanında Lisansüstü öğrenimine başladı. Lisansüstü eğitimini 01/07/2020 yılında **“Kemâleddîn el-Enbârî ve Esrârü'l-‘Arabiyye Adlı Eserinin İncelenmesi”** isimli tez ile tamamladı.

2018 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak Van'nın Çaldıran ilçesinin İncealan Ortaokulu'na atandı. Halen bu görevi icra etmektedir.